MAGYAR ORSZÁG ÉS ERDÉLY.

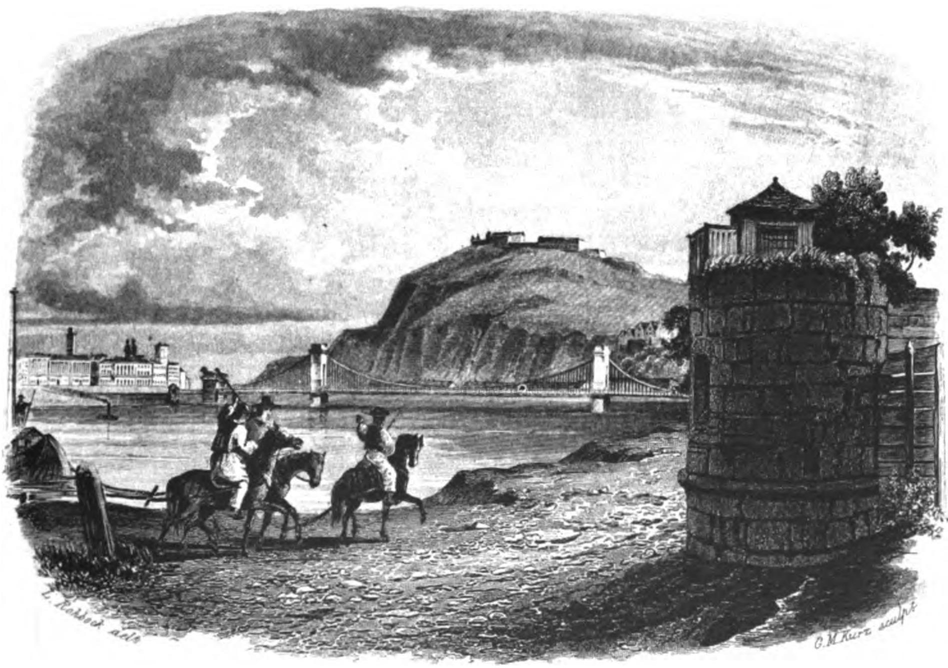
MAGYARORSZÁG

ÉS

ERDÉLY

EREDETI KÉPEKBEN

TÖRTÉNELMI ÉS HELYIRATI SZÖVEGGEL.

Pest és a Gellérthegy.

DARMSTADT 1856.

LANGE GUSZTÁV GYÖRGY

LAUFFER ÉS STOLP BIZOMÁNYÁBAN PESTEN

MAGYARORSZÁG

ÉS

ERDÉLY

EREDETI KÉPEKBEN.

RAJZOLTA

ROHBOCK LAJOS.

TÖRTÉNELMI ÉS HELYIRATI SZÖVEGGEL.

IRTA

HUNFALVY JÁNOS.

ELSŐ SZAKASZ: MAGYARORSZÁG.

I. KÖTET.

DARMSTADT. 1856.

KIADJA ES NYOMATJA LANGE GUSZTÁV GYÖRGY.

LAUFFER ÉS STOLP BIZOMÁNYA PESTEN.

Buda és Pest.

Köztudomásra van, hogy a világuralmat alapított rómaiak a mostani Magyarországnak is nagy részét hatalmok alá hajtották. Óbuda helyén tartományi várost alapítottak, mellyet a közelében találtató hőforrásokrul Aquincum- vagy Acincumnak (aquae quinquae = öt forrás) neveztek. A nagy mennyiségben találtatott feliratos és fogadalmas kövek, érmek és kőkoporsók, továbbá a római vizvezeték és fördő még meglevő maradványai eléggé tanusítják, hogy Aquincum virágzó város volt, melly a hegyek tövében a Dunátul kezdve a mostani városmajorig s a lőpormalomtul csaknem a Császárfördőig terjedett s valami 200,000 lakost számlált. Pénzverde is volt Aquincumban s különösen Diocletianféle pénzdarabok, S. M. A. Q. (Signata Moneta Aquinci) bötükkel, gyakran találtatnak. Vespazian császár idejében a második ezred (Legio II. adjutrix pia fidelis), azután a breukusok, pannoniai népség csapata, végre egy szakasz dalmát lovas szállásolt Aquincumban. — Ezzel szemközt a Duna balpartján Transaquincum állott, erősítvények, mellyek Aquincummal hajóhid által összekötve voltak, s mellyek nyomaira még 1812-ben akadtak, az ugynevezett ördögmalomnál.

A népek nagy költözködése véget vetett a rómaiak uralkodásának Magyarországon. Gótok, húnok, longobárdok, avarok s más népségek szállták meg rövidebb hosszabb időre a Tisza és Duna virányait. E nagy népmozgalom

hullámai romok közé temették Aquincumot. A hagyomány szerint Attila, ama hatalmas húnkirály, a római város omladékaibul királyi várt épitett, mellyet a magyarok Attila öccse emlékére Budavárnak, a németek pedig Attila nevét Eczelre változtatván Eczelburgnak neveztek volna. Krónikáinkban Sicambria is nagy szerepet visz. *)

Árpád a meghódoltatott hún fővárosban, úgy beszélik krónikáink, 20 napig ült örömünnepeket győzelmes magyarjaival. Sz. István 1015 körül az úgynevezett Fehér Egyházat épittette a bold. szűz Mária tiszteletére azon hely szomszédjában, hol mint a névtelen jegyző mondja, Árpád fejdelem takarittatott el. Ugyancsak sz. István 1022-ben Óbudán sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére egyházat és préposstságot alapitott, mellyet azonban csak sz. László végezett be (1077-1096). Ezen préposstság, mellyet egyszerűen csak budainak neveztek, igen gazdag adományokat kapott királyainktól; nevezetesen: I László- és II Geizától a fel- és lemenő hajók vámját, s a rév- és piaczvámot; Imrétől terjedelmes birtokokat. II Endre a préposstság szabadalmait és jogait ismételve megerősítette és kitágitotta.

II Geiza idejében a budai prépost uj várat épittetett, és pedig a mostani Budaújlak külváros fölött emelkedő dombon. III István és III Béla idejében a vár környékén támadt helység már tetemesen növekedett vala, úgyhogy a mai Óbudától kezdve a Császárfürdőig terjede. Sz. László, II Geiza s más királyaink gyakrabban e várban székeltek, mellyet már a névtelen jegyző Budavárnak nevez. **)

---

*) A magyar nép Ethel- vagy Budavár eredetét a hún király történelmével kapcsolta össze, de hogy a húnok fővárosát Sicambriának nevezte volna, mint latin krónikáink teszik, nem hihető. Egyébiránt a magyar hősrege néha összezavarja a fehérvári és budavári területeket.

**) Wenczel Gusztáv úgy véli (v. ö. Budai regestáik), hogy a Buda névvel elsőben csak e várat illették őseink, mig Óbudát Etelvárnak nevezték. Azonban azon körülmény, hogy azt rendesen Új-, néha Nagy-Budának nevezték, azt látszik bizonyítani, hogy Etelvárt is Budavárnak hivták, különben a mostani Óbudát nevezték volna Új-Budának.

Azalatt a Gellért vagy Pesti hegy alján, ott hol most a Budához tartozó Ráczváros van, szintén keletkezett helység, melly mindinkább éjszakra terjedezett. E helység a Duna balpartján épült Pestnek volt gyarmata. Pest eredetét mély homály fedi. Annyi bizonyos, hogy az már a magyarok ide költözte előtt állott, miután már Ptolemaeustól emlittetik Pession neve alatt. *) A névtelen jegyző csak mellesleg említi, hogy Taksony vezér Pest várát a számos izmaelitával (az ázsiai vagyis a Volga melletti Bolgárországbol) beköltözött Bila és Bocsu testvéreknek ajándékozta. E szerint Pestet elsőben akkoron nagy kereskedést űző bolgárok lakták, utóbb azonban számos német gyarmatos is megszállta. Pest olly gyors virágzásnak indult, hogy már Sz. Istvántol királyi város szabadalmait nyerte s a sz. Gellért legendájában is előkelő városnak neveztetik. Azonban területe a Duna balpartján igen szűk levén, a jobbparton elterülő Kelenföldet is (mellyből a németek Kreyn- vagy Creenfeldet csináltak) magába foglalta. Azért a Kelenföldön Pest részéről alapitott helység Új-vagy Kis-Pestnek, a Duna balpartján álló város pedig O-vagy Nagy-Pestnek neveztetett. Ez utóbbi városban a német lakosok idő jártában a törvény által megszorított és üldözött mohammedán hitü bolgárok felett tulsúlyt nyertek, s azért Rogerius Pestet már nagy német városnak nevezi.

Igy kezdettek a Duna két partján a testvérvárosok felvirulni, midőn hazánkat a tatárjárás veszedelme éré. Kuthen, ki a mongolok vagy tatárok elől népével hazánkba menekült, árulásrul vádoltatott, s Pesten őrizet alá helyeztetett. Harczias Frigyes osztrák herczeg Pestre jött ugyan, de csak kevesed magával, itt csak a fenforgó gyülölködést és viszálykodást növelé, sőt fegyvereseivel a zendülők élére állott,

*) Pest nevezete bizonyosan szláv eredetü s kemenczét jelent. — Meg nem foghatjuk, mikép származtathatják azt némelly iróink a magyar nyelvből. Még Wenczel Gusztáv is (Budai regesták, 22 l. jegyz.) Horvát István származtatását helyesli, holott maga is állitja, hogy Pessium már Ptolemaeusnál előfordul; tehát ezen földiró s a város szláv alapitói már elölegesen magyar névvel illették a várost, még mielőtt a magyaroknak lételét is sejditették volna!

midőn ezek a házat, hol Kuthen fogva tartatott, megszállák s az ott talált kúnokat megölék. Ekközben a mongolok már Váczig nyomúltak vala elő, sőt egyes száguldozó csapatok már Pest falai alatt is mutatkoztak. IV Béla végre a lassan és gyéren gyülöngött magyarokkal fölkerekedik, s nyomában követi a visszavonúló ellenséget. A Sajónál, Mohi pusztáján, esik meg a szerencsétlen ütközet, mellyben a magyarok teljes veszteséget szenvednek. Kiki vad futásban keresi menedékét; a könnyű és gyors mongol lovasok ezrenkint öldösik a futamodókat. A király nagynehezen Ausztriába, onnan a dalmát szigetekre menekűl. Vitéz öccse Kálmán súlyosan megsebesülvén, Pesten keresztűl a Dunán túli vidékre menekűl, s nemsokára meghal. A pesti polgároknak azt tanácsolta vala, hagyják oda városukat, de ők erősödve a mindenfelől érkezett menekvőkkel védelemhez készűlnek. Három napig vivnak hősies elszántsággal, végre mégis a mongolok győznek. Pest városa romba dől; lakosai megöletnek vagy rabságba esnek, csak kevesen menekűlnek erdőkbe és barlangokba. Tél beálltával a Dunán is átkelnek a mongolok s Budát, úgy látszik, minden ellenallás nélkűl megszállják.

A mongolok elvonúlta után hazatért király rendkivűli munkásságot fejtett ki az iszonyún elpusztult és elnépetlenűlt haza helyreállitásában. Különösen a városi községeket ügyekvék emelni. 1244-ben megújitotta a Duna két partján újra épülő Pest városa szabadalmait, midőn „vendégeinek“ (igy nevezték kivált a beköltözött németeket) aranybullát engedményeze, mellynek lényeges tartalma következő: A pesti polgárok kötelesek olly hadmenetbe, mellyben a király maga részt vesz, tiz jól felfegyverzett embert állitani. Egész országban mentesek minden adózástul, kivéve a harminczadot s a budai egyháznak járó sóvámot. Szőlöiktől csebrek nem szedetnek. Senkisem követelhet tölük ingyen szállást és élelmezést. Polgárnak nem szabad házait vagy telkeit idegennek eladni, hanemha ez a városban akarna megtelepűlni; de ki esztendőig és egy napig csendes birtokában maradt annak, a mit vett, az többé ki nem zavartathatik belőle. A ki Pesten megtelepűl és birtokot szerez, a többi polgárokkal egyenlő terheket tartozik viselni. Lelkészöket szabadon

választhatják, úgy birájokat is, ki minden világi dologban itéljen; de a választott birót a kiralynak mutassák be. Ha a város birája kötelességét nem teljesítené, jelenjen meg a király vagy képviselője előtt. A nádor semmiféle törvényhatóságot nem gyakorolhat náluk. A törvényszéki párbajnak nincs helye köztük. Minden elébbi birtokukat, ugy nevezetesen az ujdon adományozott Kőért is megtartják; oszszák fel aránylag s miveljék, hogy semmi telek parlagon ne maradjon. A fel- és lemenő hajók és szekerek állapodjanak meg Pesten s rakják le áruikat. Naponkint tarthatnak vásárt. — A Dunán túli Kis-Pest a fel- és lemenő hajók és szekerek megállapodását s a szőlőket illetőleg egyenlő kiváltságokat élvezzen, stb.

A tatárjárás különösen a várak hasznos és szükséges voltát mutatta meg. IV Béla tehát a Duna mentében több várat épittetett; többek között az újpesti hegyen (a mostani budai várhegyen) is épittetett várat (1247 körül), mellynek ótalmazó falai alatt csakhamar számos magyar és néme népség települt meg. E vár eredetileg Pesthez tartozott azért Pesti újhegy várának, vagy Pestújvárnak nevezték Nemcsak katonai tekintetben birt jelentőséggel, hanem csakhamar élénk forgalom és keresködésnek is központja lőn, s a várban a Nagy-Pesten tartatni szokott naponkénti vásárokon kivül nagyobb vásárok is tartattak. IV Béla 1255-ben Pestújvár vásári jövedelmeit s egyéb jogokon kivül az ott épitendő Bold. Asszony egyháza kegyúri jogát is a Nyulak szigetén (most Margit szigete) általa alapitott sz. Mária kolostor apáczáinak adományozta. Benedek esztergami érsek 1257-ben hozott itéletéből, melly által a pestújvári egyházak egyenetlenségei intéztetnek el, azt látjuk, hogy sz. Mária-Magdolna temploma, melly a magyar ajkuak egyháza volt, 1257-ben már állt. Evangelista sz. János egyháza, az olaszok számára, 1259-ben épült. A Bold. szüz Mária egyháza a németeké volt. Ez volt kezdete hazánk későbbi fővárosának, mellytől utóbb Ó-Pest (ugy nevezi már IV Béla is a Duna balpartján épült várost) egészen különvált.*)

*) Mind régibb mind újabb iróink sokat irtak a mai Buda és Pest városok elneveztetéséről. Véleményünk szerint következő eredményben

A Pesti hegy újvára IV Bélától kezdve Bajor Ottóig a királyok székhelye lett, a város tehát hamar felvirágzott. 1279-ben III Miklós pápa Fülöp formianói püspököt pápai követül Magyarországba küldötte, hogy az egyházi bajokat rendezze, s nevezetesen a IV Bélától hazánkban megtelepitett kúnok megtéritését eszközölje. A pápai követ e végett zsinatot tartott a budai várban. IV László király elein igen engedelmesnek mutatta magát. A zsinat csakhamar erélyes végzéseket hozott. De midőn az állami ügyeket is tárgyalni kezdé s az akkori országos törvényekbe ütköző végzéseket is hoza: a király megparancsolta a város birája- és polgárainak, rekeszszék ki a várból a püspököket s kényszeritsék őket az élelem megtagadása által a zsinat feloszlatására. A pápai követ csakugyan kénytelen volt Budárol Pozsonyba távozni.

---

lehet megnyugodnunk: A mai Ó-Buda eredeti magyar neve Etelvár, azaz Vizvár, miből a németek Eczelburgot csináltak. Ez alkalmasint csak a hajdani Aquincum forditott neve, valamint a tótos Voda vagy Vuda is. Ezt a magyarok Budának ejtették s Etelvár helyett utóbb Budavárt is mondtak. A latin krónikákban és oklevelekben a Sicambria név is előfordúl, melly azonban a magyar nép között alig volt közkeletű. Ettől délre külön és magábanvaló helység támadt, mellynek várát mindjárt elein Budavárnak nevezték, miután Etelvár az időközben támadt hősregében Attilával hozatván kapcsolatba, eredeti jelentését alkalmasint már elvesztette volt. A helységet magát Ó-Buda vagy Eczelburg ellentétében Új-vagy Nagy-Budának nevezték. — A Duna balpartján Pest állott, mellynek szláv nevét a már IV Béla előtt túlsulyt nyert német lakosok Ofen-re for dították. Pest részéről a Duna jobb partján, a Gellérthegye alján, Új-vagy Kispest telepittetett, IV Béla pedig az Újpesti hegy várát épittette. A németek tehát mind a három helységet Ofen-nek, s a mostani Pestet különösen Altofen-nek nevezték. Idő jártában az Ofen nevezet Új-Budára és Etelvárra is átment. Új-Budával ez már a 14-dik század kezdetén történt; Ó-Budát még sokáig Eczelburgnak nevezték, de már Nagy Lajos 1366-dan Ó-Budát Altofennek is nevezi. Végre Ofen és Buda egyjelentésű lett. A mai Buda sokáig felváltva Budának és Pestnek mondatott, a városi hatóság egész 1541-ig „Újpesti hegy vára" nevezetével élt. Végre Pestet a németek is igy hivták, az Ofen nevezetet pedig kirekesztőleg Pestújvárra és Etelvárra ruházták. Latinban és magyarban a Buda név igen korán ragadt Pestújvárra és Kispestre.

1285-ben a mongolok megint egész Pestig portyáztak, de megverettek s Pest polgárai tetemes zsákmányt vettek rajtok.

1287-ben IV László Pestújvárnak két nagy vásár tarthatását engedte meg. Ennél még nevezetesebb IV László király azon oklevele, mellyben 1276-ban Pestújvár jogait és szabadságait megerősíti és következő intézkedéssel megtoldja, hogy a gonosztevők jószágai el ne koboztassanak, hanem feleségök s örököseik és atyjokfiai birtokában maradjanak ha pedig örökösük nincs, részint az okozott sérelmek megorvoslására, részint a budai vár költségeire fordíttassanak A végrendelet nélkül elhalt polgár javai egy harmada alamizsnálkodásra, két harmada pedig a várra fordittassék.

III Endre, Árpád utolsó fiú-ivadéka ellen több trónkövetelő lépett fel. Az akkor támadt zavarok elintézésére több országgyülés tartatott Pesten s a Rákos mezején.*)

E körülmény növelte ugyan Pest jelentőségét, Budavár mégis tulszárnyalta azt. E két város mellett Ó-buda, mint a mellyen az ottani prépost úri hatóságot gyakorolt, mindinkább háttérbe szorult. A budai prépost folytonos pörlekedésben volt a pesti polgárokkal a rév- és hajóvám iránt.

III Endre 1301-ben kimúlt s Budavártt evangelista sz. János egyházában temettetett el. Árpád fiága kihalta után nagy zavarok és viszálkodások dulták a hazát. Miklós ostiai püspök és bibornok mint pápai követ kivitte ugyan, hogy az Anjou házbol való nápolyi Róbert Károly megkoronáztaték, de a Budán egybegyülekezett püspököket nem tudá a maga részére birni. A pápai követ azért átok alá fogta Budát, mire a polgárság Werner László biró vezérlete mellett fölzendült s a követet Bécsbe szalasztá. Sőt a budai papság nem átallá az összehívott nép előtt a pápát és követét viszont kiátkozni.

II Venczel cseh király hasonnevű fia nagy örömrivalgással fogadtatott Budán 1301-ben. Bonifácz pápa azonban tiltakozott Venczel koronáztatása ellen, s a zavarok mind-

*) A Rákos mezeje a hasonnevű pataktól vette nevét. Mennyiben eddigelé tudjuk, 1286-ban tartatott az első országgyűlés a Rákoson.

inkább növekedének. Azért maga a cseh király is lerándult Budára. Miután azonban itt a pápai követ ellen támasztott zendülés fejeit megbüntette s a Prágába kisértetett Werner helyébe Pétermannt tette vala biróvá, haza ment fiával s a koronát és ország ékességeit is magával vitte (1304). Most az esztergami érsek is kiátkozta Budát. De Pétermann polgármester talált papokat, kik nemcsak az isteni tiszteletet végezék, hanem a pápára s mindazokra, kik Károlyhoz szítának, egyházi átkot is mondtak. Ekközben Otto bajor herczeg magához váltotta Prágában a koronát, melylyel 1305-ben Székesfehérvártt megkoronáztatott. Budára érkezve teljes királyi díszben lovagolt az utczákon. A gyenge Otto azonban nem volt képes az országot megbékéltetni. A budai polgárság még mindig a cseh Venczelhez szított. Ekkor történt, hogy Werner László prágai fogságábul kiszabadula. Hazájába érkezvén Róbert Károly pártját fogta, s azonnal boszút állt ellenfelein. „1307-ben jun. 1-jén éjtszaka, irja Szalay László, a zsidó imaház melletti kapun czimboráival a budai várba lopódzik, s Venczel egykori hiveinek házaira tör. Közülök többen elesnek a tusában, mások megfutamodnak, névszerint Petermann biró is, Károlynak állhatatos ellene, ki csak kopasz életét menthette meg. Hermann Márk és Márton mester esküttpolgárok lófarkra köttettek, a város utczáin végig hurczoltattak, holttetemeik megégettettek, jószágaik elkoboztattak. Azon papok végre, kik a pápát és Károly hiveit kiátkozták, Tamás esztergami érseknek általadattak, ki őket tömlöczre vetette, „mellyben szomorú lelköket kiadták.“

Károly végre hosszas ellenzés után elismertetett királynak s 1310-ben a törvényes koronával is megkoronáztatott. — 1331-ben megerősitette Buda jogait és kiváltságait. Ennek emlékezetére apró ezüst pénzdarabok is verettek. Egyébiránt Károly többnyire a visegrádi várban székelt. Fia, Nagy Lajos, az ó-budai prépostság területén új királyi várt épittetett. E vár ispánya azért a káptalan és prépost uri hatósága elismeréseül évenkint egy márka aranyt tartozott ennek fizetni. De nemsokára surlódások támadtak az új királyi, s a szomszéd ó-budai prépostsági vár lakosai

között.*) Nagy Lajos azért az utóbbi várt nehány faluért kicserélte a káptalantól, s egyúttal új kiváltságokat adott a községnek. Ekként Uj-buda külön sz. k. várossá lett. Uj-buda annál inkább virágzott fel, mivel Lajos az ottani várba tette székhelyét s igen fényes udvart tarta. Idegen fejdelmek nagy kitüntetésnek nézték, ha leányaik Lajos kiraly új-budai udvaránál növelkedhetének.

Budavár is új kiváltságokat nyert Lajostól, nevezetesen az árumegállitás jogát (1367-ben).

Nagy Lajos halála után új viszályok ütöttek ki. Leányát, a 12 éves Máriát ugyan megkoronázták, az anyakirálynét, a bosniai Erzsébetet kormányzónak s a királyné jegyesét, Zsigmondot, ország védőjének választották. Mégis csakhamar, kivált Dalmát és Horvátországban, hatalmas felekezet támadt, melly a Garay Miklós tanácsával élő királynék ellen kikelvén, durazzói Károlyt hivá Nápolyból a királyi székre. Károly megfeledkezvén Lajosnak tett esküjéről s nem hajtva felesége intéseire és könyörgéseire, engedett a hivásnak. Budán a nemességtől nyilt karokkal, a királynéktol szinlelt nyájaskodással fogadtatik; Mária lemond a koronárul; Károly a királynék jelenlétében megkoronáztatja magát Székesfejérvárott. Azután a budai várnak egyik szárnyát szállja meg, mig a királynék annak másik szárnyában lakoznak. Garay szabadon közlekedik a királynékkal. A boszútervet hamar megérlelik. 1386-ban febr. 7-kén délután Erzsébet magához kéreti Károlyt, állitólag Zsigmondtól vett levelet közlendő véle. Néhány olasz úr kiséretében alkony felé az özvegy királyné teremébe lép. A királynék kérelmére elbocsátja olasz kisérőit. Ekkor belép Garay Miklós és Forgács Balázs, amaz a királyné nádora, emez pohárnoka. Garay int, Forgács ruhája alól előrántott csákánynyal az ürügyelt tanácskozásba merült Károly fejére vág. Garay legott a maga embereivel szállja

*) Nem tudjuk teljes bizonyossággal, hol állt legyen a szóban levő két vár. Azonban hihető, hogy a káptalan vára, vagyis az óbudai vár a mostani Kis-Czell helyén, az új királyi vár pedig a Budaújlak egyháza feletti sirkert dombján állott.

meg a királyi lakot, miután az olasz és horvát őröket megszalasztotta. Másnap reggel Máriát éltetik ismét mint királynét, Károlyt pedig Visegrádra viszik, hol febr. 24-kén megfojtják.

Erre uj zavarok törtek ki. A királynék személyes jelenlétökkel akarják a mozgalmakat lecsendesítni, az ellenpártot megengesztelni. De Diákovár mellett a Szerémségben a lesben álló pártosok rájok törnek, Garayt és Forgácsot s több kisérőiket lekonczolják, magokat elfogják s Novigrád várába viszik. Itt Erzsébetet leánya szeme láttára megfojtják. Máriát a velenczések nagynehezen megmentik.

Zsigmond végre béjött az országba, s 1387-ben marc. 29-kán megkoronáztatott. De a zendülések és lázadások még le nem csillapúltak, sőt Mária királyné kora halála után ujult erővel törtek ki. Zsigmond önkényesen uralkodott, keménység által akarta a pártütéseket elnyomni. De az ingerültség nőttön nőtt. Kivált Hédervári Konth István s 31 társa torvénytelen úton s az igért bűnbocsánat daczára, Budán Sz. György terén történt kivégeztetése nagy ingerültséget okozott (1393). A belzavarokhoz még új veszély járult, az Europában megfészkelt törökök mindinkább fenyegették a birodalom déli határait. 1396-nak nyarán franczia lovagok válogatott dandára érkezett Budára, hol már számos német fegyveres is összegyült vala. Miután a külföldi vezérek sz. Miklós egyházában örök emlékül czimereiket felfüggesztették vala, Nikápoly alá vonultak, hol azonban tökéletes kudarczot vallottak 1396 szept. 28-kán. Zsigmond csak hosszas bolyongás után került haza. Az elégedetlenség olly magas fokra hágott vala, hogy az egyházi és világi urak számos fegyveres kisérettel Budán teremve a királyi palotába mentek és Zsigmondot előkivánták (1401 april 28-kán). Ez megjelent. „Ekkor szemére lobbantották a törvénytelenségek hosszú sorát, mellyekkel a magyar nemzet türelmét elvégre kifárasztotta, s meghagyták néki, hogy kövesse őket mint foglyuk. Zsigmond minden ellenállás nélkül engedelmeskedett, vonakodás által életét veszélyeztette volna. Fényes nappal Budárol Visegrádra vitték, anélkül hogy megszabaditására egyetlen egy kar emelkedett

volna. Béreseit szabad lábon hagyták, de a királyi kegyelem fényében ragyogott külföldi udvaronczokat, egy sereg csehet, lengyelt, németet kiűztek az országból.“ (Szalay László). Azután Siklósba vitték Zsigmondot s csak 18 heti fogság után eresztték szabadon, miután előbb megfogadta vala, hogy azontul tisztelettel fog viseltetni az ország törvényei iránt, s a történtekért boszút sohasem álland.

Az ellenpárt azalatt a nápolyi Károly fiát, Lászlót, választotta királylyá. De a lengyel Stibor győzelme után Zsigmond visszatérhetett Budára. 1403-ban kegylevelet bocsátott ki, mellyben mindenkinek teljes bűnbocsánatot igért, ki a kitűzött határnapig néki meghódol s hűséget fogad; egyszersmind újra megfogadta, hogy azontúl törvényesen fog uralkodni. Azután 1404-ben Budán országgyűlést tartott, mellyen kivált a hosszas nyugtalanságok által megzavart birtokállapot szabályoztaték. Következő évben, 1405-ben, új országgyűlést hirdetett Budára, és pedig az egyházi és világi urakon, s mindenik megyéből négy-négy nemesen kivűl a nagyobb és kisebb királyi városokat is felhivta, hogy követeket küldjenek az országgyűlésre. Ekként a városi polgárság az országos rendek között foglalt helyet. Az 1405-ki országgyűlési végzemény csaknem kirekesztőleg a városokra, azok szervezetére, müiparára és kereskedelmére vonatkozik. A budai mérték és súly már előbb lett érvényessé az egész országban. Most Buda árúfogási joga csak a külföldi kereskedőkre szoríttatott, a honi kereskedőknek teljes szabadság adatván áruikat eladás végett szertehordozni. Továbbá rendeltetett, hogy a királyi városok kőfallal kerittessenek, minden országgyűlésre követeket küldjenek, stb.

Miután Zsigmond 1411 jul. 21-kén római császárrá választatott vala, 1412 máj. 22-kétől jun. 23-káig fényes összejövetelt tartott Budán. „Zsigmondon és Vladiszlávon s hitveseiken kivűl jelen voltak Tvartko Sura nejével, Vitold litván nagyherczeg, Lázárevics István szerb fejdelem, Albert és Erneszt ausztriai s több más német herczeg; egy szemtanu szerint, a királyokon kivűl, 13 herczeg, 21 gróf, 26 főúr, a magyarokat ide nem tudva, 1500 lovag 3000 apróddal; a lovak száma 40,000-re tétetik.“ Az ünne-

pélyeken, hadi játékokon s egyéb mulatságokon kivűl komolyabb dolgokkal is foglalkoztak, szövetségek és békéltetések történtek, stb.

Mint följebb láttuk, IV Béla a mostani királyi lak helyén várt épittetett. Gyakori félbeszakadások miatt épitményeit nem fejezte bé, mindazáltal többnyire új palotájában székelt. 1416-ban Zsigmond az egyházi és országlati bajok elintézése végett Párisba útazott. Onnan mintegy 200 müvészt és kézmivest küldött Budára. Ezen franczia müvészek folytatták 1419 óta a királyi lak épitését. Mégis a nagyszerű épitmény még 1433-ban sem készült vala el. Jellemző Zsigmondra nézve, hogy nyugtalan tevékenysége mellett igen sok mindenféle dologhoz fogott, de majdnem mindent bevégezetlenűl hagyott. Budán többi közt az utóbb annyira elhirhedt Csonkatornyot is ő épitteté. Zsigmond épitménye a régi vár ellentétében Frispatolának neveztetett, melly palota a mostani fegyvertár helyén állott.

A Duna balpartján toronyféle épűletet rakatott, melly szintén bevégezetlenül maradt, s melly Bonfini szerint a Budapestet összekötendő állandó hid feje akart lenni. Brocquiére-i Bertrandon szerint Zsigmondnak szándéka volt itt lánczot megerősítni, melylyel a folyót elrekeszteni lehessen.*)

---

*) Brocquiére-i Bertrandon, a burgundi herczeg főlovászmestere, ki 1433-ki húsvét után palesztinai utjábul hazatérve darab ideig Budán mulatott, következő érdekes leirását adja akkori fővárosunknak:

„Buda, Magyarország fővárosa, sokkal hosszabb mintsem széles magaslaton épült. Keletre a Duna, nyugatra völgy, délre palota van, melly a város kapuján uralg, s mellyet a császár kezdett épittetni. E palota (Zsigmond Frispalotája) igen nagy és erős lesz, ha elkészűl. Ez oldalrol a vár kerítésén kivűl szép hévfördők vannak; keletről a Duna mentében is vannak hévforrások, de nem olly üdvösek mint amazok.

A várost németek igazgatják mind a törvénykezési mind kereskedelmi dolgokban mind pedig a különböző mivességek tekintetében. Sok zsidót is látni, kik francziául tudnak, s többen azokbol va-

Zsigmond idejében kivált Buda külvárosaiban számos szerb vagy rácz települt le, kiknek fejdelme többnyire Budán mulatott.

---

lók, kik Francziaországbul üzettek el. Arras-bul szakadt kereskedőt is találtam itt, azon mivesek egyike vala, kiket Zsigmond cs. Francziaországbul szállitott Budára.

Buda környékei kiesek s területe gazdag mindennemü élelemszerben, kivált fehér borokban, mellyek kissé tüzesek, mit a hévizeknek s a kén fölött elfolyó viznek tulajdonítnak. Egy mfldnyire a várostul remete sz. Pál teste látható, melly még teljesen ép.

Pesten 6—8 franczia családot leltem, mellyeket a császár szállitott vala ide, hogy a Duna partján palotájával szemközt nagy tornyot épitsenek. Szándéka volt itt lánczot megerősítni, melylyel a folyót elrekeszthesse. Az ember azt vélné, Bourgogne tornyát akarta itt utánozni, melly l'Ecluse vára előtt áll, de nem hiszem, hogy szándéka kivihető, a folyam igen széles. Megvizsgáltam a tornyot. Már mintegy 3 lándsányi magasságot ért vala, s köröskörül töménytelen faragott kő hevert; de a dolog abban maradt, mivel, mint állitották, a munkát elkezdette kőmivesek elhaltak vala, s a megmaradtak azt nem tudták folytatni. Pesten sok lókereskedő van; 2000 jó lovat is könnyen összevásárolhatna, ha ki akarna. (Legujabb összeirás szerint jelenleg mindössze csak 2178 darab ló van Pesten). Akolszámra adják el, aklát 10 lóval számitva 200 forinton. Többet láttam, melylyek közől 2-3 ló megért annyit. Főleg Erdély hegyeiről kerülnek ide a lovak. Vettem egyet, erős futót; csaknem valamennyinek ezen tulajdonsága van. Az ország igen alkalmas a sok fü miatt a lótenyésztésre, de a lovaknak azon hibájok van, hogy csökönyösek s bajos őket megpatkolni. Ollyanokat is láttam, miket erővel kellett leteríteni . . . Budára visszatérvén a majlandi követtel Magyarország nádoránál tisztelkedtem. A nádor elein nagy kitüntetéssel fogadott, mivel öltözetemnél fogva töröknek tarta; mikor megtudta, hogy keresztyén vagyok, hidegebb lőn . . . . A nádor éltes ember. Mondják, ugyanaz, ki egykor Zsigmondot fogságra vetette s azután egyezkedés utján szabadon eresztette. Fia épen szép magyar delnővel kelt vala egybe. Lándsaviadalnál láttam, melly az ország szokása szerint apró lovakon s alacson nyergeken ment véghez. A vivók szépen voltak felruházva, s erős de rövid lándsáik voltak. E látvány igen kellemes. Ha a két versenyfél egymásra tör, okvetlenül mindkettő vagy legalább egyik földre esik, igy bizonyosan kisül, mellyik ül legerősebben. Illy küzdélyeken, mellyek dija arany ostor, valamennyi ló egyenlő nagyságu, s valamennyi nyereg is egyenlő,

Budavár idő jártában nemcsak a hajdani Kispest, hanem a Duna balpartján levő Nagypest fölött is bizonyos felsőséget nyert, s az utóbbi városnak a maga kebeléből tett birót s két esküttpolgárt. Pest nehezen tűrte, hogy azon város, mellyet gyarmatának tekintett, rajta uralkodjék. Egykor Zsigmond, kinek sohasem volt pénze, a budaiaktul 1000 ftot kért kölcsön. A budaiak vonakodtak a kölcsönt megadni. Ezt felhasználták a pestiek s az 1000 ftot ajándékba vitték a királynak azon kérelemmel: engedje meg nékik, hogy ma. gok választhassák birájokat és esküttеiket, miután ugyis IV Béla aranybullája tulajdonképen nékik vala adva, s csak a budai birák által sikasztatott el. Zsigmond az ajándékon örülve megadta a kért engedélyt, melly szerint Pest városa azontul szabadon választhata magának birót és hat esküttet, s ennélfogva Budátul különválva tulajdon sz. k. várossá lön.

Igen nevezetes a budai törvénykönyv*), melly a városnak szokásokon, királyi szabadalmakon s törvényszéki itéleteken alapuló jogait és törvényeit adja elő s a műipar és kereskedelem történelmére nézve is nagyon nevezetes adatokat foglal magában.

A város feje a biró. Évenkint sz. György napján a budai polgárság a városháza előtti térre gyült, új birót választandó. Biró csak az lehetett, ki négy ősétül német s legalább már 6 évig a tanács tagja volt. Miután az új biró esküvel fogadta: hogy a király, királyné és ország iránt hű és az igazság kiszolgáltatásában részrehajlatlan, megvesztegethetlen lesz, a község 12 tanácsost, és pedig 10 németet s 2 magyart választott**). Ezután a biró és tanács kinevezte

s sorshuzással osztatnak ki; párosan vivnak egyik a másikkal. Ha a küzdők egyike leesett, a győztes félnek ott kell hagynia a küzdhelyet, s nem szabad többé küzdenie."

*) E budai törvénykönyvnek két kézirata ismeretes, az egyik a pozsoni evang. lyceum könyvtárában, a másik Cromer Lénárt kassai főjegyzőtől 1560-ban készült s most a pesti egyetem könyvtárában van. Az elsőt Michnay és Lichner pozsoni tanárok kiadták. 1845. Pozson. Wigandnál.

**) A budai törvénygyüjtemény ebbeli alóadása, miszerint a biró mindig

a jegyzőt, kinek szintén német születésűnek kellett lennie. Végre még minden mivesség részéről kétkét esküdt választatott s ezzel a tisztujitás bé vala fejczve. A volt tisztviselők a községhez intézett német és magyar beszéddel köszöntek le, s a bíró zöld ágat vagy fehér botocskát, mellyet beszéde alatt kezében tart vala, tett a földre, hivatala letételének jeléül.

A lelkészt a jegyző és tanács választotta, de az esztergomi érsek megerősité.

A városnak joga volt hetenkint két vásárt tartani: szerdán a Bold. asszony egyháza előtti téren a németeknél, pénteken pedig a mai Dísztéren Mária Magdolna egyháza körül a magyaroknál. Szokásbul még szombaton, egyháznapján s karácsonkor tartatott vásár, és pedig a németeknél. Buda és Pest együttvéve 4000 aranyforintot fizetett királyi bér fejében, miből Pestre $\frac{1}{3}$ esett. Azonfelül újévnapján 21 márka ezüstöt, részben aranyozva tartoztak a királynak és királynénak edényekre, s némelly más ajándokot beszolgáltatni. A budai polgároknak azon kiváltságuk is volt, hogy Székesfehérvárott koronázás alatt őrt állának s a koronázott királyt a templombul szállására kisérék.

Ki a tanács titkait elárulta, nyelvét veszté; ki a tanács tudta és engedelme nélkül gyülést hirdetett, 100 márka ezüstöt fizete a kamarának. Lakodalomra csak 12 vendég volt meghívható, ki többet hívott meg, minden személytől fizetendő 10 márkában marasztaltaték el; keresztelőbe csak a komákat volt szabad meghivni, különben minden személytől fizetendő 50 márka birság szedeték. A zsidóknak sárga folttal bélyegzett veres köpenyt kelle viselniök. (Királyaink e szabály alól egyes zsidókat ki szoktak menteni, a városok nem kis megbotránykozására.)

Zsigmond halála után veje, Albert osztrák herczeg nyerte a koronát, miután megfogadta: az országban fog lakni; a német császári koronát, ha netán megválasztatnék, el nem fogadja, hanemha a rendek beléegyeznek.

---

német volt, ellenközik Thuróczi, Bonfini és Dubrav megegyező elbeszélésivel, hogy felváltva egyik évben magyar, másikban német birónak kelle választatni, azért gr. Teleki hajlandó hamisítást gyanítani.

Albert rövid uralkodása alatt Budának német és magyar polgárai között véres harczra kelt a dolog. A németek gazdagabbak és hatalmasbak levén, s a német király alatt vérszemet kapva a magyarokat elnyomni, s a birói tisztségbül kiszorítani akarák, különben is csufsággal illeték őket. A magyarok, kik, mint Thuróczi megjegyzi, nem szoktak egykönnyen boszúra gyúlni, de ollykor a boszú elkésésit hatalmas viharként erejével pótolni, — látszatra mély álomba merülve várták, mit fog még szülni a németek izetlen elbizottsága. Élt azidétt Budán bizonyos Ötvös János, derék magyar ember, ki minden alkalommal bátran és sikeresen ótalmazá a magyarok becsületét és jogát. A németek azért keserű gyűlölséggel fizettek meg néki s az alkalommal élvén elfogták, egyik czinkosuk házába czipelték, agyonkinozták s a halottat, nehéz követ aggatva nyakába, a Dunába veték. Nehány nap mulva a holttestet parthoz mosta a víz. Ez is zonyatos tetten dühre gyuladván fegyvert ragadnak a magyarok s a jelenlevő nemesek segélyével a németekre törnek. Csakhamar a pórnép is a magyar polgárokhoz csatlakozik: vad rablás, öldöklés támad. Majd az olaszokra is mennek, sőt a királyi kincstárt sem hagyják illetetlen. Marchiai Jakab, pápai főhitnyomozó, ki ekkor épen Budán, s különben hatalmas és kedves szónok vala, feszülettel kezében megy a felbőszült tömeg közé, de senkisem hallgat szavára. Végre a nagy tekintetben álló Garay László, macsói bánnak sikerül a rablás-és öldöklésnek véget vetni.

A király nem merte a büntetteseket kinyomozni és megfenyíteni, hanem barátságos egyezkedést eszközle a felek között. A magyar és német polgárok ezentul teljesen egyenlő jogokat élveztek.

Albert 1439-ki májusban igen nevezetes országgyülést tartott Budán. A rendek ez alkalommal újra biztosították Erzsébetet, hogy férje halála esetére öt és gyermekeit fogják a korona igaz örököseiül elösmerni. Ez országgyülésen az első rendes alku jött létre király és nemzet között, s a későbbi koronázási oklevelek ez alku formájára készültek. Ugyancsak a nádor választása és hatásköre is ez országgyülésen szabályoztatott.

Albert halála után több országgyülés volt Budán. A rendek ugyan ismételve biztosították vala Erzsébetet, hogy csak őt és gyermekeit fogják örökösül elösmerni, most mégis sokan a fenforgó súlyos körülmények között szükségesnek vélék, hogy férfiú hivassék a megürült királyszékre. Csakugyan a lengyel I Ulászlót választák meg. Ez 1440-ben jött Budára. Miután Hunyady János is Ulászló részire állott, ez utoljára is győztes marada, s Erzsébetnek 1442-ben történt halála után a török hadjáratban is részt vehete. Hunyady 1443-ban Szerb-és Bolgárországban öt nagy és számos kisebb csatában verte meg a törököt. Zsákmány-és győzelmi jelekkel terhelten tért haza a király és vitéz serege. Budán a papság és nép ünnepélyes menetben eléje járult hála-és diadalénekeket zengedezve. A kapunál leszállt a király s gyalog ment sz. Mária egyházába, hol a zsákmányolt zászlók s a hadmenet hőseinek czímerei feltüzettek.

Következő 1444-ki april havában megint népes országgyülés volt Budán. Erzsébet és fia hívei most többnyire Ulászló részére álltak, de ez még ugyanazon évben a szerencsétlen várnai csatában életével lakolt a töröknek adott hite megszegésiért.

A ráforduló évben Pestre gyülekeztek az ország rendei. Hunyady meg volt győződve: az ország meghasonlását s a pártfelek sokévi viszálykodását egyedül a már gyermekkorában megkoronázott László, Erzsébetnek atyja halála után született fia elösmerése orvosolhatja meg. Azért ekkép vezette a tanácskozásokat, hogy a rendek csakugyan Lászlót ismerték el törvényes királyul, de csak azon föltét mellett, hogy III Frigyes, római császár, kinek ótalmába édes anyja adta volt, őt s a koronát kiereszsze s az országba küldje. Addigis a mindenfelől fenyegetett ország kormányát hét kapitányra bizták.

Frigyes vonakodott Lászlót s a koronát kiereszteni. Azért 1445 jun. 5-kén a Rákoson gyültek össze az ország rendei, hogy a király távolléte alatt és nevében országlandó főkormányzót válaszszanak. „Szebb, tisztább nap sohasem lövellé sugárait a Rákos fölé. A választás a legérdemesebbre esett. Szemben egy sereg dünasztával, az általuk oláhnak

csúfolt egyszerű erdélyi nemes, a hadszerető magyar nép bálványa, Hunyady János emeltetett a főkormányzói polczra. Ugy akará az összes nemesség, ugy az urak közűl is azok, kik Lászlót akarták királyul, s kik csak ez úton látták László számára megtarthatónak, megszerezhetőnek az országot." (Szalay László).

Frigyes császár minden lehetőt elkövetett Hunyady feladatának megnehezitésére. De ez nem csak a kardforgatásban, hanem az állami ügyek elintézésében is kitünő tehetséget tanúsitott.

László csak 1453-ban jött Magyarországba. Főtanácsosa az álnok lelkű és jellemtelen Cilley Ulrik volt. Hunyady János mindinkább hátra szorúlt, nagy tetteiért csak hálátlanságot aratott. Mindazáltal hiven és fáradhatlanul küzdött a hazáért s az egész keresztyénségért. Még egy dicső győzelmet vivott ki Nándorfehérvár alatt, s azután 68 éves korában kimult Zimonyban 1456 aug. 11-kén. Halálának hire gyászt és szomorúságot terjesztett ország, sőt Europaszerte, csak a szennyes önzés és kaján irigység vakította Cilley és hasonfelei tomboltak örömükben. Két reményteljes fiút hagyott hátra, Lászlót és Mátyást. Halálos ágyán Lászlót rendelte a hadsereg s a végvárak, nevezetesen Nándorfehérvár parancsnokává, mignem a király maga intézkedhetnék. — Cilley hangosan kérkedett vele, hogy nem nyugszik mig a kutyafajt, igy nevezé a Hunyadyakat, ki nem irtja. A király látni akarja a csatamezőt; Nándorfehérvárra megy; gróf Cilley elkiséri, ipjának már irta: nemsokára olly két labdát küldend néki, millyennel még egy fejdelem sem játszott. De Cilley maga esik a verembe, mellyet másnak ásott. —

A Hunyadiék ellenségei most még nagyobb dühre lobbannak. László király irással és esküvel teljes bocsánatot igér Hunyadinak, s midőn ez Budára kiséri, mind nagyobb kedvet lel benne, mind nagyobb kegyben részesíti. De az összes nemességtől szeretett háznak ellenségei nem pihennek; csakhamar összeesküsznek; nem sok bajukba kerül az ingatag s minden önálló eltökélésre képtelen királyt arról meggyőzni, hogy a két Hunyady kivégeztetését tulajdon bátorsága s az ország java okvetlenűl megkivánja. Szinleg csak új hadi

készületekről beszélnek a törökök ellen, pedig egyetlen törekvésök: Hunyadi Lászlót tőrbe ejteni. Csakugyan sikerül a semmi gyanút nem ismerő, sőt könnyelmű ifjút rábeszélniök, hogy öccsét is Budára hivja. Mátyás nem hajtva anyja esdekléseire s megfeledkezve az atyai intésről, hogy soha mindketten ne jelenjenek meg a királyi udvarnál, — fölment Budára.

Alighogy Mátyás megérkezett, az összeesküdtek, kiknek fejei Garay László (kinek leányával Hunyady László jegyben járt), Ujlaki Miklós, a cseh Giskra stb. voltak, gaz tervök végrehajtásához fogtak. Giskra 1457 marc. 14. hadinépével a budai oldalra rendeltetett, az idősb Hunyadi a várba hivatott. László, noha ismételve megintetett barátjaitul, rögtön lóra ül, hogy a török hadjáratra való elutazta előtt, a király parancsait vegye. De a királyi lak kapuiban Bánfi Pál, Giskra János, Thuróczi Benedek és a német Lamberger véletlenül rá rohannak, és őt a király nevében elfogják. Egy más csapat Mátyást veti őrizet alá. Még ugyanaz nap a Hunyadi család Budán lévő barátai is fogságba esnek.

Egy hirtelen öszvetett s a Hunyadi család halálos ellenségeiből alkotott biróság, minden hosszasabb vizsgálat nélkül bűnösnek itéli a szerencsétlen ifjat és halált mond fejére. Már harmad nap átadatik Buda városa birájának és eskütteinek, hogy az itéletet rajta végrehajtsák. Erre szokatlan idő és szokatlan hely választatik; mivel különben a nép, melly a szőlőmunka tekintetébül felesen gyült Budára, kedvenczét hihetőleg erőhatalommal menti vala ki poroszlói kezébül. Estve felé a Fris palota (a Zsigmond épittette királyi lak) elejébe vitetik a 24 évet még nem töltött, deli termetű ifjú. Fekete gyászzászló, mint siralmas esetének előjele, lobog előtte; hosszú szőke hajának tömött fürtei szabadon bocsátva terülnek el széles vállain, deli testét aranyos gazdag ruha fedi, talán ugyanaz, mellyet a király csak kevéssel azelőtt Temesváron kegyelmének jeléül ajándékoza néki; kezei hátrakötvék, mint közönséges bűnösei; de ő ártatlanságának, igazságtalan elitéltetésinek érzetiben fölemelt fővel, szemeivel büszkén tekintve szerteszélyel, félelem és rettegés nélkül halad az őt körülfogó erős fegyveres

kisérct közt. A vesztőhelyhez érvén a bakó parancsára minden vonakodás nélkül letérdel, csak hajának felkötésit sürgeti s nehány szóval ártatlanságát kivánja előadni. Mély hallgatás uralkodik a közönség közt, csak a kitöréshez közelitő elégedetlenség tompa moraja, a közrészvét elnyomott zokogása szakasztja néha félbe a meglepés és rémülés okozta halálos csendet. Több izben félre vág a bakó, mert a szép ifjú siralmas sorsán maga is megindult, mint sokan állítják, vagy különös parancsbul, mint a Cillei évkönyv mondja. Csak a harmadik vágás teríti földre az erőteljes ifjút, s ez most minden erejét összeszedve felugrik s igy kiált fel: az igazság és bévett gyakorlat több vágás eltürésire nem kötelez. Egyszersmind a sokaság felé szalad, de lábai hosszú ruhájába bonyolodván elbukik. Ekkor némelly nagyok, kik a fejdelmi lakbul nézik a királylyal együtt a szívrepesztő látványt, a bakót keményen unszolják kötelessége teljesítésire. A negyedik vágás elválasztja fejét testitül s az ország hirnöke kiáltja: „Ez a felségsértők és hazaárúlók jutalma!" *)

Csak ekkor ocsúdott fel bénitó rémületébül a nép. „Hunyady László igazságtalanul végeztetett ki!" ezt kiáltozva vonulának a mindinkább szaporodó népcsoportok a fejdelmi lak elé, azután a holttetemet kisérék a Magdolna egyházáig, hol egész éjtszaka fegyveres őrség állott. Másnap hajnalban a Krisztus testinek egyházába vitték a holttestet, hol a Zsigmond alatt lenyakaztatott 32 nemes mellé temették.

Mátyást, mert féltek a népdühe kitörésitül, nem merték kivégeztetni. A király tehát magával vitte öt Bécsbe s azután Prágába.

Következő 1458 évben jan. havában Budára gyültek, miután László a mult évben nov. 13-kán kimult vala: Garay László nádor, Ujlaki Miklós, kik mindketten alattomban a korona után esengtek, s számos egyéb főur és nemes; az ellenfél pedig, mellynek feje Hunyadi Mátyás anyai nagybátyja Szilágyi Mihály volt, 20,000 fegyveressel, Pesten tanácskozék. A Duna elválasztá a két felet. De egy éjtszaka befagyott az, s a nádor kénytelen vala a Budán volt

*) V. ö. gr. Teleki József Hunyadiak kora II k. 506 s. köv. l.

rendekkel és külföldi követekkel Pestre menni. Szilágyi irással és esküvel személyes bátorságot és szabad tanácskozást, s a nádornak és barátjainak külön még az unokaöccsén s az egész Hunyadi családon elkövetett méltatlanságok és bántalmak feledését igérte és biztosította vala. A király választását tárgyazó tanácskozások hosszúra nyúltak. Végre a pesti nép s a Duna jegén felállitott katonaság elveszti türelmét: számos csoportozatok végig vonulnak az utczákon kiáltozva: „Mátyás legyen a mi királyunk, őt rendelte Isten ótalmunkra, őt kell választanunk!" Jan. 24-kén kell vala a választásnak megesnie. A nádor és pártja még egy kisérletet tesznek az ellenfél szándéka meghiúsítására. Végre a Duna jegén kiállitott 40,000 fegyveres s az összecsődült nép megúnja a csikorgó hidegben a további várakozást. Minden harangok kongása, zeneszó s a nép örömzaja közt a városba siet a katonaság. Negyvenezer elszánt fegyveresnek parancsoló szava megtöri az ellenzék állhatatosságát. A 15 éves Mátyás megválasztatik, Szilágyi 5 évre kormányzóul rendeltetik melléje. A pesti gyerköczék éneklik:

Mátyást mostan választotta
  Már ez ország királyságra,
Mert ezt adta Isten nékünk
  Mennyországbul ótalmunkra,
Azért mí is választottuk
  Mint Istennek ajándékát,
Kiből Isten dicsértessék
  És örökké mondjuk : Amen.

Legott sebes hírnökök, majd fényes küldöttség ment Prágába, hol Mátyás azalatt fogva ült. Az ifjú királyt Budára való utjában mindenütt kitörő és lelkes örömzajjal fogadta az egybesereglő nép. Buda előtt ünnepélyes szertartással eléje ment a tisztes Szécsy Dénes esztergami érsek számos püspök és papság kiséretében. A város kapuinál a világi urak fogadták, a fejdelmi lak előtt a város birája a tanácscsal várta őt és átadá néki a város kulcsait. A zsidók is tisztelkedtek néki s egyszersmind szabadságaik megerősitésit kérék tőle. Azután az egész kisérettel a Máriegyházába ment, hol az idvezítőnek s Bold. szűz Máriának,

mint az ország védőjének, hálálkodott, s az egyház jogainak fentartását fogadta. Ezután az ünnepélyes menet a királyi vár felé vonult, hol Mátyás az ország nagyai hódolatát fogadta s másfelül maga is az országnak eskü alatt igére hűséget.

Mátyás alatt Buda, mint az ország fővárosa, nagysága és fénye legmagasb fokát érte. Központja volt a bel-és külföldet tárgyazó legfontosabb intézkedések és tárgyalásoknak. Nem egy fényes bevonulást tett Mátyás Budán, legpompásabb az volt, mellyet akkor tartott, midőn az 1476 dec. 12-kén Székesfehérváron megkornázott nápolyi Beatrixszal egybekelt.*)

Pénteken megindult az egész koronázási nép Budára, de csak vasárnap ért ide s ekkor tartá fényes bémenetelét. Megnyitá ekkor az ünnepélyes vonalt egy csapat katonaság, 4000 csinos lovag, több csapatban, mindegyik előtt czifra trombitások és hangászok lóháton; ezek után mentek az idegen hatalmasságok követei. A követek után jött kilencz udvarnok, az ország színeibe öltözve, drága ruhákkal, czüst kardokkal oldalukon, szép paripákon; kiséretökben volt ugyanannyi apród hasonlólag ünnepélyesen öltözve. Ezek után ment a király maga drága gyöngyökkel és kövekkel hímzett arany palástban szürke ménen, minden német divat szerint készülve; kiséré őt apródja büszke paripán két pajzsát tartva kezében; egyedül ennek lova és minden készülete megért 4000 aranyat. A király mellett lovagolt a nápolyi királyfi, utánok jöttek több királyi udvarnokok, vert ezüst kengyelekben és zablákkal paripáikon. Ezt követte a királyné almás szürke paripán sárga selyem palásttal és alatta gazdagon aranynyal hímzett ruhában, koronát viselvén fején, olly dúsan öltözve, hogy egészen aranybul és drága kövekbül látszott alkotva lenni. Az egészet bérekeszté 8 csillogó kocsi, mindenik 6 szürke mén által vonatva. Mindenek előtt a zsidó község köszönté meg a fejdelmi párt, 24 lóháton, mind gesztenye szinű ruhában és strucztollas süveggel, 200 gyalog veres zászlóval; elül ment egy tisztes öreg zsidó, ki körül fia

*) Gr. Teleki József: Hunyadiak kora IV köt 488 s köv. l.

ugratta paripáját és a ki kedveskedésül egy nagy szelenczét 10 font vert ezüsttel ajánlott az új királynénak, az egész csapat efodos fővel és ékekléssel mutatván örömét. A város előtt egy térmezőn összeütöttek a bajor Kristóf apródai, mindkettő leesett lováról; csakhamar ez után két más lovag is megkisérté egymás ellen vitézségit, de ugyanazon eredménynyel mint az előbbi, min a királyné annyira megijedt, hogy élénk síkoltással töltötte be a léget. A város kapuinál a királyt arájával a papság ünnepélyes öltözetben és szent ereklyéket hozva magával fogadta, s innen a sz. Mária egyházába kisérte. Innen a királyi lakba mentek. Mátyás itt elbocsátotta kiséretét s mátkáját maga vezette szobáiba.

Következő kedden elsőben nagy mise, azután az idegen követek ünnepélyes kihallgatása, végre nagy ebéd és fényes tánczvigalom volt. Az ebédlő gazdag szőnyegekkel volt feldiszítve. Nyolcz asztal volt terítve; a királyi pár és legfőbb uraságok számára rendelt asztal előtti falazatot aranyos szőnyeg boritá, az asztal fölött pedig selyem mennyezet vala, mellyen a király és királyné czimerei s a korona arannyal és gyönggyel himezve. Fölül a fejdelmi pár ült, jobb felül a nápolyi királyfi az olasz követekkel, bal felül Kristóf bajor fejdelem a német követekkel és tanácsosokkal. A második asztalnál a király anyja ült az úri hölgyekkel; a harmadiknál a többi nápolyi nagyok és urak, a negyediknél a nádor és magyar nagyok és püspökök, végre a többi négy asztalnál a többi urak és nemesek ültek. Az étterem közepén, a királyi asztal előtt oszlop körül tiz rőf hosszú és nyolcz fokozatú pohárszék emelködött, mellynek két oldalán ezüstből készült két egyszarvú 700 márka nehézséggel, három rőf hosszú szarvval állott. A pohárszék fokozatain összesen 560 ezüst és arany ivó edény volt. Az asztal felett tiszta ezüstből vert hordó függött négy csappal, mellyeken ugyanannyiféle bor folyt. Az asztal előtt aranyozott nagy csésze és egy ember magasságu, 600 márkát nyomó ezüst kút vala öt csővel. Mindenik asztal számára külön pohárszék volt, arany és ezüst edényekkel, serlegekkel, kannákkal stb. Az ételeket magyar zászlósok hordották fel, előttük menvén Hinko a cseh király fia, a bosnya király és münszterbergi herczeg, midőn a ki-

rályi párhoz, s négy magyar, német és cseh úr, midőn máshoz vitték. Ebéd fölött érkeztek meg az ajándékok a királyné számára a magyar uraktul és városoktul, legalább 100,000 aranyat érők. Ebéd után az asztalok elszedettek s a táncz-vigalom indult meg. Az első táncz a német követeké és tanácsosoké volt, a másodikat Kristóf bajor herczeg, a harmadikat a mátkapár nyitotta meg, a negyediket a nápolyi királyfi testvérével, az ötödiket a nádor, a hatodikat végre Ujlaki Lőrincz.

Következő napokon is lakomák, küzdélyek, kéjrándulások s egyéb mulatságok váltakoztak egymással. Dec. 22-kén végre az esketés volt sz. Mária egyházában, hol a király és királyné számára az oltár két oldalán két pompás, trónszerü ülés vala. A pompás mennyezetet a fejdelmi pár fölött hat herczeg tartotta, az esketést Gábor egri érsek végezte. Erre megint fényes lakoma következett, melly alkalommal a külföldi követek nyujtották be ünnepi ajándokaikat. A nászünnepélyeket végre a király egyik rokonának, Pongrácz erdélyi vajdának haláláról érkezett gyászhir szakasztá félbe. Most fényes temetési ünnepély tartatott, mellyet halotti tor követett. Ez alkalommal az erdélyi városok a királynénak 39 aranyozott serléget, 6 szép lovat és 3 sólymot ajánlottak.

Mátyás király Budát sok nagyszerü épitménynyel ékesitette. Kivált királyi laka felséges fényben ragyogott. Bonfini következőleg irja le Mátyás épitkezésit:

A budai várat, hol Zsigmond király felséges épületein kivül semmi megnézésre méltó nem vala, kiépiteni kezdette, kivált a hátulsó részt ékesitette, midőn a dunai oldalon épületet is hozzácsatolt, fölül a könyvtárt állitotta fel, melly tömve vala két nyelvnek gazdag és drága kincseivel. A könyvtár előtt, dél felöl félkerek szoba van, hol az egész eget láthatni (égteke.) Palotákat emelt, mellyek semmiben sem tértek el a római pompátul, mellyekben tágas ebédlők, csarnokok és szobák, mindenféle és aranyzott padolatok, mellyek közül sokan a czimerek sokaságával jelesködnek; az ajtók dombormüvekkel, a kandallók párkányai négy lovas kocsikkal és más római ábrázolatokkal ékesitvék. Földszint rak- és kincstárak vannak. Kelet felöl külömböző étteremek és szo-

bák, mellyekbe magasabb lépcsőkön és folyosón juthatni. Itt van a tanács és az országgyülés tereme. Ha tovább haladsz, magas boltozatú különféle vendégszobák, téli és nyári lakok, továbbá a napnak kitett nyughelyek, s aranyozott pamlagok tűnnek elő, azután mellékszobák ezüst nyoszolyákkal és ezüst karszékekkel. Nyugatról áll a régi, még ki nem javitott épület, mellynek közepén régi tornáczczal s kettős oszlopfolyosóval övezett tér van. Ezeknek legszélsőbbike most az új palota felé nyúlik, hol a felső ebédlőkhöz juthatni, s a tizenkét égi jelekkel bámulatra ragadólag diszeskedik. Mindenütt rakott koczkás talaj terül el, néhánya viaszfestvénnyel boritva. Helylyel közzel meleg és hideg fördők vannak. Az ebédlők fütőhelyei dombordad födékkel födvék, mellyek nemcsak a szinek szépsége, hanem az ábrázolatok különfélesége által is feltűnnek. Az előcsarnokban három állóképszobor van, mellyek fegyveresen a belépőt a magasról üdvözlik. Közepett Mátyás áll sisakkal és geréllyel gondolkodva s pajzsára támaszkodva, jobbról atyja, balról boldogtalan bátyja László. Az előcsarnokok között rézből készült kút van, márvány medenczével környezve, mellynek közepében a sisakos és fegyverzett Pallasz áll.

Ezen udvar bejáratánál az elölső csarnokban, melly sokkal tágasabb, kétfelől két meztelen ércz szobor áll, pajzszsal szekerczével és karddal mintegy fenyegetve; talapzatuk diadalmi vésményekkel boritva.

Ezen négyszeg udvarban, melly Zsigmond épületeinek pitvara előtt áll, kezdé Mátyás az ó palotának erre néző szárnyát kiujittatni, mit ha véghez vihet vala, a büszke régiséget éleszti föl. Itt rakatott két porfir lépcsőt, ércz gyertyatartókkal; ugyanazon kőből két kaput épittetett rá, mellyeknek szárnyai rézből remekül készülvék, s mellyek Herkules munkáinak ábrázolataival ékeskedve mind elől mind hátul tekintve szép látványt nyujtanak. (E kapuk fölött állott a Bonfini Antal készitette ismeretes felirat.) A kapu fölé töménytelen költséggel emeletes épületeket rakatott, mellyek boltozatain az égen repülő járócsillagokat s azoknak bolygó futásait lehete bámulni. A homlokfal ereszei alá triglüfeket tétetni s az egész müvet a lehető legnagyobb müvészettel jelessé tenni

szándékozott. A királyi lak kutjába a vizet nyolcz stadiumnyi távolságbul jól beszurkozott óncsöveken vezetteté. Zsigmond folyosóját, melly csaknem az egész várat környezé, folytattatá, noha nem hasonló pazarsággal. Tágas és hosszú szárnyépületeket is rakatott sok ablakkal. A földalatti járat fölött fábol épült csarnok vala, ebédlő- és hálószobával, öltöző- és odább iró- s virrasztó-szobával.

A sz. György terén, a középen, a királyi lak előtt Herkules szobra állott. A Zsigmoud épitette várnak éjszaki bejáratát pedig Országh Mihály nádor Zsigmond szobrával ékesitette.

A váron kivül a közel völgyben (a mai Krisztinaváros ban) a királyi kertek terültek el, mellyekben nagyszerű madárházak voltak, mellyek nemcsak cserjéket és gyümölcs fákat, hanem berket is magokban foglaltak. A kertekben jól rendezett fasorok, barlang, rétek, kövezett utak s halastó valának. Pompás, márványból épült kéjlak is vala, azután tornyok erkélyekkel, hol a kilátás gyöngyörű volta kellemesen fűszerzé az ételeket.

A Duna oldalán is számos halastó vala. Pesten is volt Mátyásnak szép mezei laka (a mostani egyetemi könyvtár helyén); más falusi laka a budai oldalon volt, hol nagy vadas kertek valának; harmadik falusi laka a sóháznál nem messze Budától volt.

A királyi kertek azon részében, melly a várral határos volt, oroszlánylak vala, hol a florencziaktul ajándékba kapot- (1470) két oroszlány tanyázott.*)

A kőfalakkal keritett kir. laknak sokkal nagyobb kiter jedése volt, mint a mostaninak, mert körülbelől a mostani főőrhelyig terjede. A Sz. György terén kivül még két szabad

*) Ez oroszlányok, úgy mondják, olly szelidek voltak, hogy a királyt mint ebek követék, sőt néha széke mellett heverének, nem kis rettenetére a jelenlevőknek. Állitólag annyi rokonszenvvel voltak a királyhoz, hogy a melly órában ő Bécsben kimult, ugyanabban ők is meggebedtek. Ez oroszlányokat gyakran megénekelték s nem egy monda csatlakozik hozzájok. B. Józsika Miklós is szerepelteti őket A csehek Magyarországban czimű regényében.

teret foglalt magában, nyugatra a k. kertekkel, délre a királyi fördővel (most Ráczfördő) állott összeköttetésben. Széles árok választotta el a tulajdonképeni vár területét a sz. György terétől, mellynek közepén Herkules szobra állott. A vár következő osztályokra szakadt: a régi vár, IV. Béla idejébül; István tornya, mellyet Nagy Lajos testvére, István, rakatott; a frispalota éjszak felé a mostani fegyvertár helyén, ehhez tartozott a Csonka torony is, a vár éjszaki oldalán; végre Mátyás vára és melléképületei. Dél és nyugat felől a kir. kertek voltak.

A királyi vár legbámultabb és legnagyobb kincse a k. könyvtár volt. Szabadjon ezt is kissé bővebben leirni*).

A vár azon részében, mellyet Mátyás a dunai oldalon épittetett, elsőben egy, azután két nagy terem rendeltetett a könyvek felállitására. Egyikben az ugynevezett keleti, azaz görög, héber, siriai, káldéai; másikban a latin, magyar, német és szláv könyvek voltak. A könyvtár előtti félkerek helyiségben nagy égteke, többféle mennyiségtani eszközök s festmények is ötlöttek szembe. A bejáratnál, mint már szintén megemlítettük, két kút volt, egyik Florenczben márványbul, másik hazánkban ezüstböl készült. Két ajtó nyilt a könyvtár teremébe, egyike csak a király számára rendeltetve, honnan az isteni tiszteletben szokott részt venni, miután a könyvtárhoz Alamizsnás sz. János egyháza csatlakozék s vele mellékajtó által álla összeköttetésben. Valamennyi könyv külön polczokon volt annak rende szerint felállitva, a könyv czime mellett annak tartalma is vala röviden előadva. Alul a talajon külön szekrényekben a nagyobb kötetek öriztettek, melylyek a polczokban el nem fértek. A polczok és szekrények a legnagyobb müvészettel voltak készítve és fölékesítve. Számos könyv selyembe és bársonyba volt kötve, aranyos szegélylyel, arany és ezüst kapcsokkal, s valamennyin a király czimere, az arany gyűrűt tartó holló diszesködött. Arannyal kivarrt selyem és bársony kárpitok óvták a könyveket

*) V. ö. Schier: Dissertatio de regiae budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu etc. Viennae 1799.

a por ellepésétül. Az egész igazi műzsatemplom volt. Minthogy a nyomdászat akkor még csak első fejlödésnek indűlt vala, a legtöbb könyv irva volt. A király jártas embereket küldözött Görög-, Olaszországba, Ázsiába és más országokba, hogy ott könyveket vásároljanak, s miket venni nem lehetett, azokat leirassák. Olaszország tudósai vetekedtek egymással, midőn könyvek gyüjtése és leirása, vagy saját elmemüveik és kiadásaik ajánlása által a király kegyét magoknak szerezni törekvének. Florenczben négy, itthon harmincz irót tartott Mátyás nagy költséggel, kik folyton folyvást könyveket másolának és festegetének Raguzai Felix felügyelete alatt. *) Ekként rövid idön a kir. könyvtár annyira gyarapodék, hogy végre legalább 50,000 kötetet számlált.

Brassicanus, ki azzal dicsekszik, hogy gyakorta látogatta a kir. könyvtárt, következöleg nyilatkozik: „Oh halhatlan istenek! ki hinné, mi kedves volt azon látvány? Bizonyára nem könyvtárban, hanem Isten kebelében véltem lenni. Annyi régi görög és héber könyv volt ott, miket Mátyás király Konstantinápoly megvétele, s sok egyéb görög város lerontatása után Görögországon megbecsülhetlen költséggel összevásárolt s ekként, mint rabszolgákat a barbárok bilincseiből kiszabadított. Annyi régibb és újabb latin könyv volt ott, mennyi tudtommal sehol másutt!“ Könyvtárnokok ezek voltak: Ugoletti Taddé, Pármábul, Fontius Bertalan,

*) Mátyás az első könyvnyomdát is felállitotta Budán, hol 1472-ben többi közt a Chron. Budense nyomatott Hesz Endre vezérlete alatt. — Bél szerint Mátyás király évenkint 80,000 aranyt költött könyvtára öregbítésére. A florenczi Medicick Ulászló királyhoz 1498-ban intézett levelébül látjuk, hogy Mátyás irott bibliáért 1400, breviariumért 500 aranynyal adós maradt. Ebből következtethetjük, hogy kevés könyv került 100 aranynál kevesebbe, legtöbb pedig 1000 aranynál többe. De ha egyremásra csak 60 aranyt számitunk is egyegy könyvre, mégis a Mátyás által egybegyüjtött könyvkincs értéke 3 millió aranyra rugott. Azért minden tulzás nélkül mondhatjuk, hogy akkor sehol egész világon a magyar királyéhoz hasonló könyvtár nem volt. Mi ellentétet képez a bőkezü söt pazar Mátyással az ö országlati ellenfele, III Frigyes német császár, ki minden zsugorisága mellett is folyvást szorúlt állapotban volt!

az elmés sokat járt kelt Galeotti Martius Narniból, s végre a görög, latin, káldéi és arab nyelvekben jártas Raguzai Felix.

Mátyás király a Vitéz esztergami érsek által 1465-ben Pozsonyban alapított főtanodát is Budára tette át.

1488-ban Mátyás meghagyta a budai elöljáróságnak, hogy az egész városi szerkezet hiteles másolatát Kolosvár hatóságának megküldje. A városok t. i. Budát és szerkezetét mintának tekintették s hasonló intézményekben és kiváltságokban óhajtának részesülni. A budai hatóságnak Kolosvár számára 1488 jun. 5-kén kiadott okmányábul látjuk: hogy Budán a magyar és német polgárok teljesen egyenlő jogokat élveztek- a városi hivatalokban egymást felváltották. Hogy Buda polgári között nemcsak vagyonos, hanem tudomány kedvelő em berek is voltak, már csak ebből is kitetszik, hogy Budán számos könyvkereskedő volt, kik nyomtatványaikat Velenczében, Ágostában, s más városokban készittették.

Mátyás Pest városát a sz. k. városok teljes jogaiba helyeztette. Azért Pest polgári mindenkor nagy ragaszkodást és hűséget mutattak iránta, mig Buda polgárai, úgy látszikněha makacskodának. Legalább ezt látszik a király következő, igen jellemző levele bizonyitani: „Mátyás Isten kegyelm éből a magyarok királya. Jó reggelt polgárok! Ha mind annyian meg nem jelentek a királynál, elvesztitek fejeiteket. Budán. A király.“

Vessünk még egy tekintetet Buda akkori alkotórészeire s környékére. A tulajdonképi Buda városának, melly fekvése miatt felvárosnak neveztetett, három külvárosa volt: a Zsidóváros (mostan: Viziváros), mellyet csak a törökök keritettek kőfallal; (itt voltak Mátyás király aklai, a mostani lánczhid feje táján); a Hosszú vagy Hátulsó város, a várhegy nyugati végén; végre Kispest (most Tabán vagy Ráczváros) a királyi fördőkkel. Azonban még Mátyás idejében is a főváros területe csak keritő falai terjedelmére szorítkozott, mint a király mondja azon oklevelében, melly által az azelőtt Visegrádhoz tartozott Sassad pusztát Budának adományozza. — A Gellérthegye alatt még sz. Erzsébet falva volt a sz. Er-

zsébet tiszteletére épült egyházzal. E falut utóbb Alhéviznek is nevezték.

A mostani Budaújvidék éjszaki részének helyén a Nagy Lajos által sz. k. várossá emelt Ujbuda állott, Tamás és Márton egyházaival. Ez önálló sz. k. város kerületében feküdt Felhéviz vagyis Sz. Háromság városa, és Sz. Jakabfalva; Szent Háromság városának, melly hajdan Geiza vásárának neveztetett, szintén külön hatósága és pecséte volt; Jakab falva az óbudai várhoz tartozott.

Óbuda a Péter és Pál apostolok tiszteletére alapitott óbudai prépostság tulajdona volt. Lajos király és anyja Erzsébet két szép templomot rakattak, egyiket a prépost és káptalan, másikat a sz. Klára-zárda számára. Az óbudai vár Nagy Lajos óta a királynék székhelye, s Óbuda azután a királynék birtoka lett.

Még több falu volt a mostani Buda kerületében; illyen: Logod és Tótfalu, a mostani Svábhegy alyán.

Éjszaknyugatra a kir. laktól volt a király vadas kertje, melly 3 mfldnyi terjedelmű levén a mostani Sváb- és Sz. Jánoshegyet s a Zugligetet foglalta magában s Nyéknek neveztetett. E fölött volt az erdős Sz. Pálhegye, most Hárshegy és szép Juhászné, hol remete sz. Pál kolostora állott. Egészen éjszakra a szölőhegyek közelében Bold. szűz Mária vagyis Fehér Mária remete kolostora volt. Ott még Oláh esztergami érsek idejében (1536 körül) állitólag Sicambria omladékai voltak láthatók.

Budavártul délre Csepel nagy szigetét övedzi a Duna. Nevét állitólag Árpádnak Csepel nevű fölovászmesterétül vette. E szigeten akkor vár, 5 mezőváros s több falu állott; madár-, szarvas, őz és egyéb vadban bövölködő szép erdőségeiben királyaink gyakran mulatának vadászat és madarászattal. Még hiresebb volt az éjszakra terjedő Nyulak szigete, hol már a 13. század első felében a prémontréick kolostora és temploma Mihály főangyal tiszteletére épült. A ciszterciták kolostora is akkor épült. IV. Béla 1252-ben sz. Mária tiszteletére épittete a dömés szerzetebeli apáczák számára kolostort és egyházat, mellynek Budavár vásári jövedelmét, ezután a Dunán túl Ó-Pest mellett levő

Uzlar és Sull helységeket, s Czinkota, Nemus és Nogus pusztákat a Rákos mellett adományozta. Sőt e Máriakolostornak a Budavárott épitendő sz. Mária egyháza védségét is adta, melly jog azonban utóbb a városi hatóságra szállott. — Midőn IV. Béla a mongolok elől futva Veglia szigetre menekült, két leánya halálán elbusulván fogadást tett: ha még egy leánya születik, Isten szolgálatának szenteli. Azért Márgit leányát csakugyan Veszprémben a dömés apáczák által neveltette. Márgit azután 1254-ben 13 éves korában a Nyulak szigetén levő Máriakolostorba költözött, hol 1271-ben meghalálozott. Véle együtt ugyancsak e zárdában éltek mint apáczák: Erzsébet V. István leánya, Márgit V. István egyik unokahúga, Szabina és Judit Mózses nádor leányai s más előkelők leányai. Az elhunyt s Mária egyháza főoltára előtt eltemetett Márgitot a nép csakhamar szentnek kezdé tisztelni. Ereklyéinek csudaerőt tulajdonita. Midőn IV. László, V. István fia, még ifjúkorában olly roszul lett, hogy őt már mint haldoklót siratnák, Erzsébet apácza a boldogúlt Márgit fátyolát küldé öcscsének imádkozva társnőivel együtt felgyógyulásaért. A haldoklónak fejét a fátyolba takarák, s kik jelen voltak, mind térdre borulának. Csakhamar jótevő izzadság terjedt el a betegen, fölpillantott, ráismert a jelenvalókra s meggyógyult. Miután egészsége teljesen helyreállt, nénje sirjához zarándokolt. Egyébiránt, mint a történelembül tudjuk, nem igen keresztyéni életet folytata. — Mátyás király kivitte a pápánál, hogy Márgitot a boldogok sorába igtatá. A szigetet a boldogságos Márgitrul Márgit szigetének, a zárdárul pedig Mária szigetének is nevezték.*)

*) E szigeten a bold. Márgit kolostorában Krisztus Kölnben tisztelt ruhájának bal újja őriztetett. E ruha története az 1474-ben készült s a sárospataki kollégiom könyvtárában találtató nyomtatvány szerint következő: Volt áhitatos s igen vallásos pap, Magyarország valamelly királynéjának (Wenczel szerint IV. Béla neje Máriának) káplánja, ki 38 évig böjtölt húst nem evén . . . Egykor álomlátásában megkérdeztetett, ákarná-e az üdvözítőt gyermeksége vagy szenvedése ruházatában látni. Erre azt válaszolta, hogy gyermek állapotában óhajtaná látni. Ennek folytán a néki jutott meghagyás következtében

IV. Béla 1270-ben a minoriták számára is kezde kolostort épittetni, melly V. István alatt teljesen fölépült. E szigeten továbbá az ápoldások- vagy János vitézeinek is volt váruk, a sziget éjszaki csucsán pedig az esztergami érsek vára állott sz. Pál helységével.

Mátyás király 1490 april 5-kén meghalt, s véle, a magyar közmondás szerint, az igazság is sírba szállt, s Buda napja hanyatlani kezdett. A szomorú eseményeket, mellyek az ország és fővárosa romlását sietteték, csak röviden érintendjük. A négy trónkövetelő közől épen a legalkalmatlanabb választatott, Ulászló cseh király, a lengyel Kázmér fia. Ulászló 1490 aug. 9-kén vonult be Budán. Gyenge uralkodása következményei már 1495-ben mutatkoztak, midőn a keresztyén

---

gyermek ruhát készittetett kék selyembül s azt az isteni kijelentés parancsa szerint misézés alkalmával az oltárra tette. Midőn aztán a királyné jelenlétében misézett, megjelent előtte Krisztus urunk, kit ő három óráig az oltár előtt állva imádott. A királynétul kérdeztetvén, néki azt titokképen beszélte el, mire a királyné a tunikát töle átvette . . . . Bizonyos német vitéz, Bold. Mária jeruzsalemi ápoldája rendébül, nagy sereggel Poroszországbul Magyarországba jött segítségül a törökök (tatárok) ellen, s vitéz tetteiért egyéb jutalmat nem akarván elfogadni, a király kérésére ezen tunikát nyerte a királynétul. De a tunika bal ujját e dolog örök emlékeül itt tartották. Midőn ama vitéz ember haza ért, arany szekrényben jól elzárva adá a tunikát hugának, ki b. Mária Magdolna monostorában Köln alatt mint apácza élt, hogy mig más hadjáratbul vissza nem jövend, azt senkinek meg ne mutassa, ne is szóljon a csudárul. De ő meghalt s utána nővére is, ki a szekrényt jól erősitett tokba tette és nem mondott senkinek semmit. Igy 150 évig elzárva maradt a tunika. Azután 1412-ben némelly magyarok érkeztek Achenba s kérve kértek, mutatnák nékik Jézus tunikáját, melly sz. Mária Magdolna monostorában volna elrejtve; állitván, hogy hírböl s az isteni ihletés különös intésébül nékik nyilvánittatott, hogy azon monostorban kék selyem ruha, mellynek bal újja hibázik, van elrejtve. Bal újja ugyanis b. Márgit kolostorában Buda mellett tiszteltetik. Elébb el nem távozván, mig a tunikát nékik meg nem mutatták, Krisztus köntöse igy találtatott fel. Ez történt 1412 jun. 20-kán; azóta pedig a tunikát a magyarok, kik Kölnbe és Achenba búcsúra szoktak járni, s mások legnagyobb ájtatossággal tisztelték. Lásd: Wenczel Gusztáv, Budai regesták 52 s. k. l.

és zsidó fiúk összeveszvén, a pórnép a zsidókat fosztogatá és öldösé. De ez csak még véresebb jelenetek hirdetője volt. 1514-ben Bakács Tamás, esztergami érsek, mint pápai követ, keresztes bullát hirdetett a törökök ellen, s a Romábul magával hozott, bársony kereszttel ékesitett fehér zászlót Dózsa Györgynek nyujtá át Zsigmond templomában. Dózsa az egybesereglett pór tömegeket csakhamar a nemesség ellen vezette. A kuruczok iszonyú dühhel égettek, öldököltek, s az ország nagy részét pusztitották. Végre összeszedte magát a nemesség, s embertelen boszút állott rajtok. A parasztság még nagyobb szolgasággal bünhödött.

A tehetetlen Ulászló elhunyta után 1516-ban 10 éves fia II. Lajos, következett. Ennek országlása alatt a pártviszály legnagyobb fokra hágott. Hanyathomlok rohantak a veszedelem örvényébe. Több országgyülés tartatott Budán, Pesten s a Rákoson, egyik zajosabb a másiknál. 1526 april 24-kén az utolsó országgyülés volt a Rákoson, II. Lajos már aug. 29-dikén odaveszett a nemzet szinével együtt Mohács véres mezőin.

Kölcsey Ferencz igy énekel:

Rákos, bolyongék partjaidon, s vized
Hullámit ittam s keblem emelködött,
Köny forrt szememben, s érzeményim
Szivem alatt tüzesedve vivtak!

Körülem érzém egykori hőseink
Árnyékaiknak gyönge fuvallatit,
Az égi szellem fürteim közt
S arczom előtt suhogott csapongván.

Hajh, látom őket sátoraik közül
A népesülő térre tolongani,
Buzgó kebelt látok hazámért,
S lángszemeket dagadó könyekkel!

„Fegyverre, jő az ellen erős hada!"
S im villog a kard, s tárogató riad,
A büszke ló szökdell, nyihog, fúv,
A lovag ül diadalmi tüzzel.

És nem kerülnek mély sebeket s halált,
Ki halni tud nincs járom erős nyakán,
Néked, tenéked szent szabadság
Áldozik a nemesen kifolyt vér!

Magozz fel, o vér, puszta mezőnk fölött,
S teremj magodbol szép csemetét nekünk!
Ah, szélveszek közt nyert honunkat
Rút puhaság özönébe fojtjuk!

Habzik korunk a tág kehely öble közt,
Tolongva zúgunk tánczpaloták felé,
S fertöztetett lyány karja közzé
Szórja vadúl erejét az ifjú.

Romlasz magyar nép, romladozol hazám.
És lassan őrlő féreg emészt belől,
Ha fog kigyúlni magzatidnak
Szűk kebelökben az égi szikra!

Lélekszakadva, csaknem félőrülten érkezett 1526 aug. 30-kán vecsernye után — irja Jászay Pál — egy német szolga a budai várhoz. Mohácsról, az ütközetből jött. Rendkivüli zavarodtában nem lelte a kapu nyitját. A királyné, Mária, épen Thurzó Elekkel, királyi főtárnokmesterrel, beszélgetett. Csend lőn, az éj beköszöntött, nyugodni ment minden . . . Csakhamar zaj támadt. A német lakosok szövétnekkel szaladoztak az utczákon, karjaikon fekete szekrényeket, kincsekkel megrakott ládákat czipelve, részint nyugotnak Logod felé, részint keletnek a dunai hajókra. A magyarok bámultak, nem tudták mi történik; kérdezősködtek, a németek nem feleltek: ha a titkot elárulják, megfosztatnak kincseiktől. Majd a királyné jött, lóháton, ki a várból, a logodi kapun. Ötven lovas kisérte. Szobaleányai kezében egyegy égő fáklya. Logodra sietett, Thurzó Eleket ottan bevárandó, ki mind háromszáz legényét neki állitotta a rakodásnak. Lakása nem messzire esett az esztergomi érsek palotájától. A hajnal felhasadt, — már csaknem hat óra volt. És miután mindez, mi drágának és becsesnek látszott, jóllezárolt edényekben a várhegyről a logodi völgybe lehordatott, Thurzó is megindult. Logodtól a királyné kiséretével a bécsi utra tért. Tömérdek málhás ló és szekér vitte utánok a pogyászt. Példáját követte a város csaknem egész német lakossága, — a magyarok azonban ekkor még mozdulatlan maradtak; sokan a szájról szájra terjedő hir szerint Buda felé közelgő erdélyi vajdában bíztak.

A budai egyház különösen mindenféle szinü selyemszövetekből s aranynyal ezüsttel kivarrott posztóból készült dalmatkákban, drágakőtől és gyöngyöktől nehéz miseruhákban volt gazdag, mellyekbe szentek képei, kereszték, változatos hímzetek, mesteri kézzel voltak beillesztve. Főként egy gyöngygyel halmozott csudálatos müvü miseruha multa felül a többit, mellyen a megváltó feltámadása, és a szalavári gróf erdélyi vajda képe látszott 1450 évszámmal. A kelyhek, mogyorónyi söt diónyi klárisok s egyéb drágaságok száma sokra ment. Mindezeket a káptalani pecsétekkel, jegyzőkönyvekkel, s országos levéltárakkal együtt, Pozsonyba juttatták a káptalanbeliek, s sz. Márton társas-egyházába tették le.

Szept. 6-kán Tolnánál táborzott a török, szept. 11-kén már Buda alatt a Kelenföldén termett. És csak most, midőn a szétvert magyar, német, lengyel és cseh hadak maradványai, s a felfelé hajtott lakosság csoportai naponként újabb meg újabb rémitő hirekkel érkeztek majd gyalog majd lóháton egy teljes egész hétig; midőn Szulejmán már Tolnához közel járt, az erdélyi vajdában vetett bizodalom pedig füstbe ment, gondolkoztak a budapesti magyar polgárok szabadulásukrol. Mentett mindenki a mit menthetett, szaladt merre szaladhatott. IV. Béla 1244-ki aranyfüggőpecsétes levelét, a többi kiváltságokkal együtt, gondosan elrejtették a tanácsbeliek. Alamizsnás sz. János tetemeit Pozsonba hajón, onnan Máriavölgybe szállitották az udvari káplánok s remete sz. Pál szerzetesei a várkápolnábol. Az ország fővárosa üresen maradt; kulcsai Földvárig eleibe küldettek Szulejmánnak, ki a Kelenföldére érkezte utáni szerdán (sept. 12.), hadainak nyugnapot engedve, maga Ibrahim nagyvezirével együtt Budát ment megtekinteni, hol azon 50 gyalog, kiket a Pozsonba szaladt Bornemissza János a vár őrizetére hagyott, minden ellentállás nélkül feladta magát; a városban maradt néhány vak, sánta, erőtelen, vagy teljesen szegény lakosért pedig, kik hirtelen sem lovat sem szekeret nem kaphattak a menekülésre, egy helybeli kereskedő járult közbe a szultánnál, s ő ezeket mint ügyefogyottakat 10 darab aranynyal megajándékozta. Csütörtökön ismételte mindenfelőli vizsgálódását, aztán tanácsot tarta: fölégettesse-e Budát vagy ne? Mint Jászay hiszi, a

szultán akaratja ellenére történt, hogy a város a lángok martaléka lett. Csak a királyi várlak, istállók, vadaskert és vadászkastély maradtak épen. Három napig tartott a fővárosunkat elhamvasztó égés. Azután a zsákmánylás következett. A királyi várlak kifosztatott; minden ott talált táborszer, ágyú, azután a várlak előtt felállitott Herkules, Diana és Apollo rézszobrai, a harangok, a vártetőn s egyebütt lévő aranyozott gombok a hajókon Nándorfehérvárra szállittattak.

Budának illy szomorú semmivététele után vasárnap, szept. 16-kán, a szultán a királyi várban, valamennyi hangászait egybegyüjtvén, nagy ünnepélyt tartott, s fejenként mindeniket megajándékozta; szerdán újra ünnepélyt tartott a királyi várlakban, azután a királyi kertben lévő függő szőnyegeket és sátorokat foglaltatta el. Azalatt elkészült a dunahid, mellyen szept. 19-kétől kezdve szept. 22-kéig a török sereg s a keresztyén foglyok átkeltek. Szulejmán a királyi vár őrzésére jancsár csapatokat rendelt, mellyek azt az egybegyüjtött magyaroknak átadák. Sept. 26-kán a foglyok egy részét leöletvén s Pestet is felgyujtatván haza inditotta hadait, s november 23-kán körülbelül 8000 becsesb fogolylyal, számtalan gyermekkel, 2500 budai, esztergami, s máshonnan elhurczolt zsidóval*) és tömérdek zsákmánynyal Konstantinápolyba érkezett. Nándorfehérvártul Budáig s Budátul Nándorfehérvárig kétszász ezer magyart ölt le a török.

Oct. 31-kén Szapolyai János érkezett Budapest alá. Az előre küldött Kún Gothárd már megszállta volt Budavárát. Szapolyai könyeket hullatott az elhamvasztott főváros láttára.

*) Cuspinianus szerint (Oratio etc.) a Budán számosan lakott zsidók közöl kétszász szegény, kik el nem szökhettek vala, megszállta a királyi várt s olly hatalmasan védelmezte azt, hogy Szulejmán kénytelen vala velök alkura lépni s nékik teljes bátorságot igérni, ha beeresztik. Azután rábeszélte őket, hogy Törökországba költözködjenek. — Haeufler szerint a szultán, elvonultakor, 2000 török őrsereget hagyott a budai várban, ezeket azután a budai polgárok megtámadták s megölték, mire Szulejmán visszatért s boszút állván, új őrséget rakott a várba. Pesten már most igérte volna több főúrnak, hogy Szapolyait teendi királylyá. Jászay erről hallgat.

Nov. 8-kán Budárul Székesfehérvárra indult, hol újra megválasztatván nov. 11-kén Podmanitzky István nyitrai püspök által megkoronáztatott. — Dec. 16-kán a Pozsonyba gyült rendek Ferdinándot választották királyul. Ez 1527 aug. 19-kén Óbudánál ütött tábort, hová a főváros polgársága legott üdvözletére sietett. Másnap már Nádasdy Tamásra bizatott Budavár parancsnoksága. A Budára hivott országgyülés újra Ferdinándot üdvözölte törvényes királyul, s nov. 3-kán ugyancsak Podmanitzky István tette fejére a koronát Székesfehérváron. Szapolyai megszorultában a töröktől kért segélyt.

Szulejman 1529-ben érkezett 300,000 emberrel hazánkba; Mohácsnál kezét csókolta Szapolyai. Sept. 3-kán Buda alatt táboroztak a törökök. Pestet egy órai vivás után elfoglalták s elhamvasztották, lakosai nagy részét lekonczolták. Buda felvárosát három órai vivás, a Zsidóvárost 3500 zsidó vitéz ellentállása miatt csak nagy vérontás után vették meg. A várt Nádasdy Tamás négy napig védelmezte 700 némettel, ekkor hűtlen hadnagyaitul elzáratván, nem akadályozhatta a vár átadását. Az őrség életét és vagyonát akarta árulással megmenteni, de' a jancsárok lekonczolák a hütleneket; Nádasdy szabadon bocsáttatott s ezentul Szapolyai hive volt.

Szulejmán Bécs hasztalan körülszállatása után okt. 25-kén ismét Budához közeledett. Okt. 28-kán divánt tartott Pesten, s kezét kardjára tevén, a jelenvolt országnagyokat Szapolyai iránti hűségre intette: „Néktek megparancsolom, hogy ha e kardom boszuját megtapasztalni nem akarjátok, e királytokat tiszteljétek s néki engedelmesködjetek".

Alig takarodott ki az országbul a szultán, midőn Ferdinánd vezére Rogendorf Budát ostromolni kezdé. Noha csakhamar nagy szükség támadt a várban s az őrizet és polgárság lóhússal kényszerült élni, mégis a szultántól hátrahagyott 3000 törökkel erősödött polgárság, Nádasdy Tamás vezérlete mellett, meghiúsitá Rogendorf ostromlásait. Végre a mindenünnen közelgő segélyhadak elől Ferdinánd hadvezére visszavonulni kényszerült. János király a budai polgárok iránta tanusitott hűségét megjutalmazandó, 1530, 1531, 1533 és 1538-dik években kiadott több rendbeli okmányban nemcsak a háboru

viszontagságaiban elveszett régibb kiváltságleveleiket megerősíté, hanem volt szabadalmaikat újakkal is tetézé. Nevezetesen az összes budai polgárokat és ivadékaikat egyenként nemesitette s minden adó alul kivette, s a városi czimert oroszlány-, veres zászló-és három emberfejjel ékesitette. Új jószágokat is adományozott nékik: Solymárt, Kis-Kovácsit, Pátyot *).

János király 1540-ben a kiütött nyugtalanságok miatt Erdélybe sietett, hol, miután hirét vette, hogy neje Izabella Budán fiat szült, jul. 21-kén meghalt. Ferdinánd ekkor Fels Lénárt tábornokot küldé Buda elfoglalására. 1541-ben megint Rogendorf érkezett Buda alá. Az özvegy Izabella t. i. alattomban Ferdinánddal alkudozott, de Martinuzzi vagy Utyssenecz György és Petrovics Péter, kiket Szapolyai fia Zsigmond János gyámjaivá rendelt vala, ellenzék az alkudozásokat. A királyné tehát cselhez folyamodott: a vele egyetértő Bornemissza Gergely és Korcsolyás Péter tanácsosok éjjel Rogendorf, a Gellérthegyen álló, táborába lopództak s abban állapodtak meg, hogy Rogendorf a császári táborbol magyar hadat bocsásson éjjel a várba. Rogendorf azonban csak németeket küldött saját fia vezérlete alatt. Ezek a kijelölt kis kapun bejutottak ugyan a vár terére, de midőn észrevették, hogy vezérök a zászlóval és dobokkal künn maradt, mindjárt ismét kifutamodának. Ezalatt megtudja Martinuzzi a történteket s meghiúsitja a császáriak további kisérleteit. Az összeesküdtek nagyobb része megszökik, csak Bácsi Ferencz tanácsos kerül Martinuzzi kezére, ki őt négyfelé vágatja. A polgárok közől többen elfogatnak és kinoztatnak, az elfutott tanácsosok házai feldulatnak. Ezalatt a segitségül hivott török hadak közelednek, Rogendorf késedelmesködik, végre aug. 21-ke estéjén csak minden ágyúja s mintegy 16,000 embere vesztével képes a Dunán átvonulni a pesti oldalra. Rogendorf maga is megsebesül s nemsokára meghal Somorján a Csallóközben.

Rogendorf elvonulta után aug. 26-kán maga Szulejmán érkezett Buda alá. A királynénak ajándékokat küldve azt

*) Midőn Buda a török hatalmába került, János király kegylevele a Szirmay család levéltárába jutott, honnét csak a török kiüzetése után került Buda város birtokába.

üzeni: a kis királyfit gondviselőivel és a várat olly dicséretesen oltalmazott magyar urakkal együtt küldje le hozzá a táborba Óbuda felett. Könyek között engedelmesködik Izabella. Szulejmán a kisdedet és kisérètét nyájasan fogadja, s néhány óráig magánál tartoztatja. Ezalatt mind több török tódul a várba, mintegy kiváncsiságbul. Egyszerre megszállják az utczákat, elfoglalják a kapukat s a vár terén kitüzik a török zászlót. Szulejmán este felé visszaküldi anyjának a gyermeket, de kisérőit: Martinuzzit, Petrovics Pétert, Török Bálintot, Verbőczy Istvánt és Batthyány Orbánt magánál tartja, mig ezek Buda átadásába és egyéb föltételekbe beléegyeznek. Szept. 2-kán Szulejmán ünnepélyesen bévonul a várba s a sietve mecsetté alakitott főegyházban végzi imáját. Szept. 4-kén kihirdetteti: „Jánosnak, ha 20 éves lesz, Budát visszaadandja s őt is, mint egykor atyját, királylyá teszi az országban.“ — A királyné másnap kénytelen Budát elhagyni. Verbőczy István mint kadi, azaz főbiró Budán marad. — Magyarország fővárosában, Mátyás felséges királyi lakában a török parancsolt!

Szulejmán Buda elfoglalása után rendelvényt bocsátott ki, melly szerint a lakosok birtokában levő minden ingó és ingatlan jószág tulajdonuk maradjon, s csak azon birtokaiktul, mellyeket nem teljes tulajdoni joggal birnak, fizessenek telekadót, tizedet és egyéb adót. Mig e tartozásukat pontosan leróvják, megmaradnak birtokaikban. Mindazáltal Buda gyors hanyatlásnak indult.

Ferdinánd még 1541 okt. 2-kán kelt oklevelében is megerősitette Buda régi kiváltságait, mint azt már 1528-ban tette vala, valamint János király újabb kiváltságleveleit is. De ezen kegylevele csak 1790-ben került a budaiak kezébe s azon idöig a Révay család levéltárában lappangott. — 1542-ben Joakhim brandenburgi határgróf ostromolta Pestet, de siker nélkül.

Mennyire hanyatlott Buda néhány év alatt, kitetszik Busbek*) tudósitásábul. „E várost, irja Busbek, hajdan a

*) Busbek Augerius Gislenius 1553-ban követségben járt Ferdinánd részéről Szulejmánnál.

magyar országnagyok igen tekintetes épületei ékesitették, mellyek most részint már összedőltek, részint oszlopokkal támogatvák. Többnyire török katonák lakják, kik napi bérökből élve nem költekezhetnek az épületek épségben tartására. Nem sokat gondolnak vele, ha az eső behat vagy a fal repedez, csak maguk és lovuk számára leljenek még száraz helyet; a ház felső részét a patkányok és egereknek engedik át." Cuspinianus János*) pedig azt mondja: „Vajha ti fejdelmei és főurai a szentséges birodalomnak, kik azelőtt néha Budán megfordultatok, honnan alattvalóitok Bajor- és Svábországban s a Rajnamellékén az olly gazdag kereskedő helyből élelmöket vették, látnátok mi rondaságra és rútságra jutott most, midőn nemhogy városhoz, mégcsak faluhoz sem hasonlítható, védtorony nélkül, megrepedezett s roskadozó falakkal, már csak omladék, nem pedig királyi város."

Schweiger Salamon 1576-ban utazott Budán át Konstantinápolyba. Ő meglátogatta a királyi várt s következőleg irja le annak hanyatlását. „Elsőben két nagy udvarba jutott az ember . . . A lépcsők nagyrészt ki voltak törve, az ablakok és ajtók befalazva, csak apró lyukak hagyatván. A könyvtár teremeiben nehány szétszórt kézirat hevert, mikhez nyúlni az ott lakó török megtiltotta, mivel mind a császár tulajdona volna. Más még ékesebb szobában, talán a királyné hálószobájában, előkelő török lakott; ott késsel következő még olvasható szavak voltak a falba karczolva: „Isabella Regina." „Sic fata volunt." — Ittott még Mátyás király czimere s következő felirat volt látható: Mathias Corvinus Rex Hungariae.

Jeles gót izlésü ékesitvényekkel és faragott képekkel diszesített, 300 lépés hosszú folyosó az úgynevezett római terembe vitt, mellynek padlata beszakadva, s festményei a por és pókháló miatt majdnem kivehetetlenek voltak. E terembe nyiló szoba, kék alapon aranyozott faragványokkal, kilátást nyujtott más szobákba, mellyek oldalfalai, padozatai és padlatai részint müvészi faékesítvényekkel, részint aranyzott fél-

*) Oratio ad sacri Imp. R. Principes etc. kiadta Poddhraczky.

dombormüvekkel a szemnek meglepő változatosságot nyujtottak. A vár ellenkező részében levő szobák, tán a király lakai, még jobb karban voltak, egyikben az eszélyességet, mértékletességet, hitet, bátorságot és erőt stb. ábrázoló festmények még épek voltak, másokban a csillagos ég elevenen színezve. A Mátyás születésekor s Ulászló király koronázásakor föltűnt égi jelek ábrázolatai már homályosabbak voltak, de a felirásokat még jól lehete olvasni *).

A többi mind a nagy pusztulás miatt ismerhetetlenné vált, a szép várkápolnák szennyes tárakká voltak változtatva. A földszint s kéjkert épületei még kevesbbé voltak elpusztulva, de azok is elhanyagoltattak. Nyugatra földalatti börtönök voltak, mellyek vad állatok, de nem keresztyén emberek lakásául szolgálhattak volna." — Auer pozsonyi polgár, ki 1663-ban senyvedett a török börtönökben, részletesen leirja azokat. **)

Mátyás királyi lakának főékessége, a könyvtár is elenyészett. Maradványait a törökök nagy féltékenységgel őrizték és senkinek sem engedték, hogy megnézze. Pázmány bibornok a 17-dik század elején még 30,000 ftot ajánlott a töröknek a könyvtárért, de siker nélkül. Midőn gróf Leslei Valter császári követnek Konstantinápolyban megigérték, hogy visszamenet a budai könyvtárt meg fogja nézhetni, I Lipót császár 1666-ban Lambecius Péter bécsi könyvtárnokot küldé Budára a követnek elébe. Sok nehézség után végre megengedték, hogy Lambecius másod magával a földalatti boltba menjen, hol a könyvkincs őriztetett. De várakozásában nagyon csalatkozott: a remélt kincs helyett alig 300—400

---

*) A Mátyás születésekor állitólag föltünt égi jel ábrázolata mellett következő felirás volt: Aspice Mathiae micuit quo tempore regis Natalis Coeli qualis utroque fuit. — Ulászló égi jele mellett: Magnanimus princeps diademate gaudet utroque Uladislaus, tollit ad astra Caput.

**) V. ö. Auers schreckliches Sklaventhum stb. kézirat a pozsonyi Lyceum könyvtárában.

darabot lelt por és piszok között, s ezek is többnyire nyomtatványok voltak.*)

A törökök legtöbb gondot a fördőkre fordíttottak, s az utazók, nevezetesen Wernher (1551-ben) s az angol Brown (1668—73) nem győzik azokat dicsérni. Az utóbbi 8 különböző fördőt ir le.

A keresztyének száma mind Budán mind Pesten nagyon megfogyott. Budán a mostani őrségi egyházat birták a protestánsok és katholikusok közösen; Pesten úgy látszik több evangelikus lakott, mert Schweiger szerint itt több egyházaik és papjaik voltak.

Több meghiusult visszafoglalási kisérlet után Lotharingiai Károly 1684-ben megszállta a töröktül felgyujtott és elhagyott Pestet, de Budát még nem sikerült elfoglalnia. Végre feltűnt a szabadulás esztendeje.

Lotharingiai Károly ösztönzésére Bécsben a császári haditanács elhatározta Budavár ostromlását. 1686 jun. 15-kén indult meg Komáromtul a hadsereg: Károly a Duna jobb part-

*) Rendesen azt hiszik, hogy a törökök égették vagy hurczolták el a hires könyvtárt; e véleményt Schier igen alaposan megczáfolja. Ugyanis már II. Ulászló s még inkább II. Lajos alatt semmi gond és figyelem nem volt a könyvtár fentartására. A bécsi tudósok már ekkor leltek utat módot nemcsak megnézni és bámulni, hanem meg is fosztani a könyvtárt. Cuspinianus 5 év alatt 24szer járt Budán s több igen jeles és ritka kodexet nyert ajándékul. Brassicanus II. Lajos idejében járta a budai könyvtárt, és sokat elhordott onnan. Szulejman 1526-ban nem bántotta a könyvtárt, melly azután midőn Buda hol Szapolyai, hol Ferdinánd kezére került annál több kárt szenvedett, miért is 1527 és 28-ban sok Mátyásféle könyvet lehetett Németországban összevásárolni.

Gritti Alajos Velenczébe is küldözött könyveket. Brenner Márton már 1540-ben irja az erdélyi püspöknek, hogy midőn két év előtt a könyvtárt látta, régi diszének már csak némi nyomait találá. Mikor tehát a törökök Budát végkép megszállták, már csak némi maradványai lehettek a budai könyvtárnak. Legtöbb könyv a bécsi könyvtárakba került, de a brandenburgi, wolfenbütteli, szász és más német fejdelmek is találtak módot több kevésb darabot szerezni. A Buda visszavételekor talált 290 darab is Bécsbe vitetett. Nálunk alig maradt egykét darab.

ján, Miksa bajor választófejedelem a balparton nyomult elő. A császári sereghez nemcsak német birodalmi hadak csatlakoztak, hanem számos önkénytes is csaknem az összes keresztyén országokbul, kivált spanyolok, francziák, angolok és olaszok. Az összes megszálló sereg 92,500 embert számlált.*) Lotharingiai herczeg Károly 25,000 császári haddal az erősségtől nyugatra és éjszakra levő magaslatokat foglalta el a bécsi kapu irányában. Főhadi szállása a nagy Svábhegyen volt; 8000 brandenburgi s 20,000 magyar és horvát katona a dunaparton települt meg a Vizivárosig, mellyet már jun. 24-kén megvettek; a többi birodalmi csapatok sz. Pál völgyét a szép juhásznéig szállták meg. A bajor választófejedelem 8000 császári, 8000 bajor és 4000 szász katonával a Gellérthegy lejtőjén foglalt helyet a királyi vár irányában. A Naphegyen is voltak bajor ágyúk. Az ostromló lövegeket — 60 nagy s 30 kisebb ágyú és 40 mozsár — a flandriai Gonzales Antal és a leleményes Gábor Péter ferenczes (Tüzes Gábor) igazgatták. A pesti oldalon is voltak ütegek és árkolatok, mert Pestet minden ellentállás nélkül elhagyták vala a törökök. Doria őrgróf a Rákoson ütött tábort. A budai erősségben 16,000 török volt Abdi pasa vezérlete alatt. Budán azonfelül 40,000 lakos volt, köztük 10,000 zsidó. A Márgitszigetén a keresztyének kórháza s tüzéri készlete volt. Batthyáni Adám csakhamar Csepel szigetét is elfoglalta magyar lovassággal, s az oda menekült török nők és gyermekek gazdag zsákmánnyal együtt hatalmába kerültek.

---

*) Miller János szerint következő osztályokbul állt a hadsereg:

A császári sereg:

40,000 gyalogbul,
14,400 vértezett lovasbul,
6,400 dragonyosbul.

Ezek közt 14,000 magyar volt Eszterházy Pál nádor vezérlete alatt.

A segélyhadak:

A bajor választó fejedelem csapata:	8,000
A szász „ „ „ :	4,000
A brandenburgi „ „ :	7,000
Egyéb német csapatok :	12,600
Összesen	31,600.

Jun. 24-kén makacs vivás után a bécsi kapunál a város külső falát foglalták el. A második támadás jul. 13-kán szerencsétlenebbűl ütött ki. Jul. 22-kén tüzes golyó a lőportárba szállt, melly ennek folytán légbe repült olly rémitő rázkodással, hogy a Duna is kicsapott partjain s a földbástya a mostani fegyvertár hosszában egész a kir. várig 60 lépésnyire bedőlt. Károly herczeg az erősség föladására szólitotta fel Abdi pasát, de ez gőgös válaszán kivűl 100 keresztyén fejét tüzeté a Vizikapunál álló nagy fára. A herczeg tehát általános rohanást intéztetett. Véres harcz után az összes elővármüveket foglalták el a keresztyének. Egy győri hajdu első tüzte fel a keresztyén zászlót a vár falára. Károly ismét felszólittatta Abdi pasát, adja fel a várt. De az már értesült vala 80,000 török s Szulejmán nagyvezir közelgésirül s annál makacsabban védelmezé a várt.

A török hadsereg aug. 11-kén Promontor és Bia között állott csatarendbe. De a keresztyének ideje korán késziltek vala. Balszárnyuk a Gellérthegyen, derékhaduk a Sashegyen, jobb szárnyuk Buda-Örsig állott. A nagyvezir aug. 14-kén Buda-Örs felől akart a keresztyén táboron keresztűltörni, de visszaveretett; aug. 20-kán a János és Hárshegyek közötti nyergen s a Pálvölgyén át küldött 8000 lovast, s 6000 csakugyan keresztűlvágta magát s bejutott az erösségbe. Aug. 29-kén Óbuda felől a Duna partján igyekeztek az erösségbe vonulni, de a törökök ezen fölmentési kisérlete is meghiúsult. E közben Karaffa felső Magyarországbul, Schärfenberg pedig Erdélybül hozot új hadakat, mellyekkel erősödvén Károly herczeg a mindenfelől elrekesztett nagyvezir szeme láttára intézte az általános rohanást a vár ellen. Mindkét fél érezte a nap fontosságát: a keresztyéneket vallásos lelkesülés s a siker reménye ösztönözte az emberkedésre, a moszlimokat a kétségbeesés megátalkodottsága nem engedé tágulni.

Szept. 2-kán esti 6 órakor hat ágyúlövés a Svábhegyről jelt adott a közrohamra. Lotharingiai herczeg különös parancsára ekkor először tették szuronynyal az ostromot. Három oldalrul lődözték egyszerre a várfalakat. Az éjszaknyugati szegleten, az úgynevezett császári résnél s a mostani Ferdinánd terén legdühösebben folyt a harcz. Két helyen lőttek itt

rést. A nagyobb résen a császári hadak és magyarok, az odább a bécsi kapu felé lőtt kisebb résen a brandenburgiak nyomultak elő s hágták meg a falakat. Az első magyar, ki a falra hágott s az utána nyomuló magyarok és németek segítségével a törököket onnan elűzte, Fiáth János kapitány volt, mint Eszterkázy Pál nádor okmányilag bizonyítja. Az elsők között, kik Lotharingiai Károly hadábul a várba nyomúltak, Serényi is volt. Abdi pasa legvitézebb embereivel sietett a veszélyeztetett helyre s emberül harczolva elesett a résnél. A császári hadak minden lépésnyi tért véres harczczal megvéve nyomultak elő. Azalatt a bajorok a déli nagy bástya mellett lőttek rést. Báró Pechmanni Günther az első német volt, ki a falra hágott. A Naphegyről a vár nyugati oldalát is lődözék s a tornyok és felső részek csakhamar lángba borultak és leomlottak, csak az Istvánvár és Csonkatorony állott még. Ekkor egy zászlós észrevevén hogy a fehérvári kapunál kevés török őrködik, kis csapatával egész a sz. György teréig nyomult elő. De itt elvágatott embereitől s a törököktől lefegyvereztetvén ott álló bodzafára akasztatott. Azonban emberei még ideje korán utána nyomultak s megszabadíták, s azután vezérlete alatt a kir. várba rohantak.*) Petneházy magyar ezredes, ki még kevéssel ezelőtt Tököly híve volt, szintén olly vitézül harczolt, hogy a német tábornokok oroszlánynak nevezték, sőt Cserei azt állitja, hogy ő volt, ki első hágott a kőfalra. A jancsárok a bécsi kapunál köröm szakadtáig harczoltak, mignem csaknem mindnyájan elestek.**) Sok török a királyi várba menekült, de végre ezek is kénytelenek voltak magokat megadni.

*) Nem tudjuk bizonyosan, hogy hivták e zsászlóst; a hagyomány szerint magyar volt s Ramocsaházinak neveztetett. A bodzafa még mintegy félszázad előtt a sz. György terén állott gr. Teleki palotája s a főherczeg kocsisainak lakai között.

**) A jancsárok agája, Csonkabég, elfogatott s azután a keresztyén vallásra térvén keresztatyja, Lipót császár után Lipótnak neveztetett. Az elfogott törökökkel átalában emberségesen bántak. Köztudomásu hagyomány szerint gr. Szapáry Péter török fogságba kerülvén bizonyos Hamzsabégtől kegyetlenül kinoztatott. Most Buda visszavé-

Igy jutott Buda 145 évi török uralom után ugyancsak szept. 2-kán, melly napon Szulejman elfoglalta, a keresztyének birtokába. Egész éjjel raboltak a győzelmes katonák. Csak másnap látták a rémitő pusztulást. A mecsetek, házak, a keritőfalak és vár romba dőltek, az utczákat holttetemek boritották. Omladvány volt névszerint Mária Magdolna temploma is, melly hajdan a magyaroké volt s a Disztér mostani kútja helyén állott.*)

Buda visszavételének hire az egész keresztyénségben nagy örömet okozott. Számos emlékpénzek verettek a nagy esemény emlékére. XI. Incze pápa, Lipót császár ösztönzésére rendelte, hogy Budának szept. 2-kán történt megszabadítása emlékére sz. István ünnepe az egész keresztyénség által ünnepeltessék.

Az egész város olly igen összelövetett, hogy kivevén a katonai őrséget, melly fa hajlékokban telelt, senkisem lakhatott benne. Már szept. 10-kén kiadott kir. rendelet az iránt intézkedett, hogy épületre való fa a Vág vidékéről szállittassék Budára. 1687-ben lerontott házai és utczái kitisztíttattak; még ugyanez évben I. Lipót a város mepnépesitéséről is gondoskodott s a megtelepülőknek több évi adómentességet igért. Ennek folytán számos gyarmatos jelentette magát, kik 1688-ban le is telepedtek. A porosz származásu Fink Konrád 1687-ben áruláson törvén fejét Budát, állitólag 2000 darab aranyért, a székesfehérvári pasának akará kezére juttatni. De levele Székesfehérvárra küldött paraszt csizmájában megtaláltatván feje vétetett s teste négyfelé vágatott, a paraszt pedig a Naphegyén felnyársaltatott, s azért e hegy azóta Spiessbergnek neveztetik.

Ráczok már a törökök alatt is éltek Budán, most új jövevényekkel is szaporodtak s különösen a Gellérthegy lejtőin

---

telekor Hamzsabég az időközben megszabadult Szapáry birtokába jutott. Ez nemhogy boszút állt volna rajta, olly nemeslelküleg bánt véle, hogy a török megilletődve a keresztyén vallásra tért, jóllehet kegyetlenséginek megtorlását rettegve már mérget vett vala.

*) Werlein János István, az első budai kamara-felügyelő, egészen letörette Mária Magdolna templomát.

a Tabán nevü külvárosban települtek meg. A zsidókat nem türték többé Budán, hanem Óbudára utasiták, az általok hajdan lakott Vízivárosban pedig föleg horvát jövevényeket telepitének le. Magyar nagyon kevés települt meg Budán; az első polgárok jegyzékében csak egy magyar kereskedő fordul elő.

Pest, Beza János 1664-ben kiadott leirása szerint, a törökök alatt Buda egyik részének tartatott. Mikor a keresztyének kezére jutott, többnyire rácz, görög és német lakosokkal szállatott meg.

I. Lipót császár 1703-ban mind Budát mind Pestet, melylyek ekkorig kamarai igazgatás alatt álltak, külön kegylevelek által megint önálló sz. kir. városokká tette, még pedig Budát első, Pestet második helyre emelé az ország városai között.

Buda és Pest azóta mind inkább épült és növekedett. Kolonics esztergomi érsek és primás sokat épittetett Budán, hol 1702-ben akadémiát is állitott, mellyet a jezsuiták vezérletére bizott. 1715-ben III. Károly király parancsára Regal tábornok a várt is kezdé helyreállitani, de a török háboru gátolta annak bevégzésit. 1723-ban nagy tüzvész dühöngött Budán. Az erre következett épitkezések által Buda körülbelől azon alakot nyerte, mellyet mostanában bir. 1751-ben Mária Terézia férjével, I. Ferencz császárral együtt meglátogatá Budát és Pestet s a Rákoson ütött tábort. Uralkodása idejében mindkét város tetemesen gyarapodott. Ő épitteté az új kir. palotát is. 1769-ben hajóhíd létesült a két város között, miután 1736 óta csak repülő hidon történt vala a közlekedés.

II. József legtöbbet tett Buda emelésére, midőn Nagyszombatbol a. kir. Egyetemet s Pozsonbol a magyar kir. helytartótanácsot és kincstárt Budára tétété át. A budai hatóság azért hálábul a Disztéren lovas szobrot akart néki állittatni, azonban e nagy fejedelem a város ebbeli fölterjesztésére következőleg válaszolt:

Buda sz. kir. városa tanácsának Magyarországon.

Köszönöm a nékem szánt tiszteletet, miszerint a tanács és polgárság egyik főterén képszobromat szándékozik felálli-

tani. Hogy az ügykezelés előmozditása s az országos hivatalok jobb áttekinthetése végett ezeket Budán egyesitettem, s ezáltal a városnak történetesen némi előnyöket szereztem; az valóban illy kitüntetést nem érdemel.

De ha egykor annyira viendem a dolgot, hogy a magyarok a király és alattvalók közötti viszonyokat közönségesen elismerik; ha minden papi és világi visszaéléseket eltörlendek; ha munkasságot és ipart ébresztendek, a kereskedést virágzásba hozandottam, az országot egyik végétől másikáig utakkal és hajózható csatornákkal fogtam, mint remélem, ellátni: ha azután a nemzet nékem emléket akar állitani, akkor tán megérdemlem s akkor hálával is fogom fogadni. Bécs 1784 juniusban. József.

Mig Buda ekként emelködött, Pest is nagyobbodék. 1717-ben a pesti tanács a kegyesrendűek számára lakot és középtanodát épittetett a városház terén. 1723-ban az ország főtörvényszékei, a királyi és hétszemélyes táblák szerveztettek Pesten. 1727-ben elkészült az aggvitézek nagyszerű laktanyája. A régi város igen szűk térre szorítkozott, most lassankint több külvárosa támadt: 1767-ben a Terézváros, II. József idejében a Józsefváros. 1784-ben a nehány évig Budán volt Egyetem Pestre tétetett át. 1785-ben a ferencziek volt kertje füvészeti kertté alakittatott. 1786-ban a roppant Újépület és Papnövelde kezdett épittetni. 1786—90 a Lipótváros nagy része épült. Ugyanez időben a Budához tartozó Krisztinaváros keletkezett, melly II. József nővére, a szász-tescheni Albert herczeg neje után neveztetett. A városi majorság is ekkor alakittatott sétánynyá.

1790 febr. 21-kén a II. József által Bécsbe vitetett magyar korona hozatott nagy ünnepélyességgel Budára. 1792 máj. 20-kán I. Ferencz koronáztatott Budán, a sz. Jánosrul nevezett őrségi egyházban.

Pesten 1799-ben a Terézváros és városliget közötti telkeket kertekké kezdék alakitani s Batthyány József bibornok a városliget szépítésihez fogatott. A franczia háboruk alatt Pest körül összesereglett katonaság élénkitette a város forgalmát és kereskődését. — József cs. k. főherczeg s Magyarország nádora igen sokat tett a testvérvárosok szépitésére.

Eszközletére Pesten 1808-ban szépitészeti bizottmány keletkezett, mellynek működése folytán a város mindinkább szépül.

1810-ben Budán a Viziváros és Tabán külvárosokban nagy tűzvész dühöngött, midőn 600 ház a lángok martaléka lőn.

1831-ben mind Budán mind Pesten a kholera dühöngött, mellynek vészes hatását az elháritására tett intézkedések még növelék. A megyei hatóság a kór elterjedését a város elrekesztése által hivé megakadályozhatni s a közlekedést a két főváros és vidék között megszüntetni határozá. Erre jul. 17-kén a tanuló ifjúság s kézmives legények Pesten nagy zenebonát okoztak, mellyet csak katonai erővel sikerült elnyomni.

1838-ban mindkét város sokat szenvedett az árviztöl. A mult századokhan is gyakran kiáradt a Duna, különösen 1775-ben, midőn a viz 23′ 9″ 9‴-ra emelködött a o fölött, s 1799-ben, midőn Pesten csaknem az egész Ferenczváros elpusztult. 1838 marcz. 13-kán a viz már 22′ 11″-re hágott a 0 ponton fölül, midőn a jég megindúla, de csakhamar ismét megálla. Másnap a két város alacsonyabb részei már viz alatt voltak, midőn a víz 27′ 11″ 9‴-ra emelködék. Marcz. 15-kén reggel 26′ 7″ 9‴-ra apadott a víz, de azután ismét emelkedett, mignem esti 10 órakor legnagyobb magasságát elérte, melly 29′ 4″ 6‴-t tett a budai vízmérő 0 pontja fölött. Az árviz magasságát mind Pesten mind Budán sok helyütt látjuk följegyezve. Pesten összesen 2281 ház omlott össze, 827 ház megrepedezett és csak 1147 maradt épen. Budán 762 ház közől 207 egészen, 262 részben dőlt le. Pesten csak az épületekben okozott kárt 10,500,742 pftra becsülték. A hatóságok és egyesek mitsem mulasztottak el a szerencsétlenek megmentésében, az éhezők táplálásában. Az egyesek közől, kik saját életök veszélyeztetésével a vészben forgókat megmenteni ügyekvének, kitüntek: az erős karú és bátorlelkű b. Wesselényi Miklós, azután b. Podmaniczky János, gr. Károlyi György, gr. Szapáry Ferencz. Maga a Nádor is mindent elkövetett a veszély elháritására s a nyomor enyhitésére. Fia, István főherczeg szintén nemes és önfeláldozó

buzgalmat fejtett ki. Mindannak köszönhetni, hogy Pesten csak 151 ember vesztette életét.

Milly nagy volt a veszély és kár, olly váratlanul nagy volt azután a bajon lehetőleg segítni siető közrészvét is. Az ajándékkép befolyt segédpénzek, különböző utakon történt más segélyezéseken kivül 1,158,290 pftra rugtak.

Pest rövid idön teljesen fölépült még szebben mint azelőtt; már 1840-ben főutczáin alig lehete a pusztulásnak nyomaira akadni. Fővárosunk rendkivüli felszárnyalása 1830-ban kezdődött. Ez évben kivált gr. Széchenyi István buzgó közremunkálása folytán megindult a dunai gőzhajózás, mellyet már 1836-ban egészen Konstantinápolyig terjesztettek ki. Ugyancsak 1836-ban a nemzeti szinházat kezdék épiteni, melly 1840-ben fölépült. 1837-ben a nemzeti muzeum alapköve tétetett le.

1846-ban nagy ünnepély készült: ő cs. k. fönsége, József főherczeg, nádori hivatalkodása ötvenéves örömünnepét akarák megüllni. Pest vármegye már arany, ezüst és réz emlékpénzeket veretett vala. Ekkor súlyos betegségbe esett az érdemben megőszült nádor, s 1847 jan. 13-kán sírba költözött. Őszintén munkálkodott vala az ország jóllétén, s névszerint a két főváros felvirágoztatásán, őszinte és szivből eredt vala a gyász is, melly halála hirére országszerte nyilatkozott.

1847 okt. 16-kán ő cs k. felsége, a most uralkodó I. Ferencz József, kir. biztos képében az üdvözült főherczeg nagyreményü fiát, a magyar nyelvben tökéletesen jártas István főherczeget igtatta hivalába, mint az egyesült Pest, Pilis és Solt megyék örökös főispányát. Leirhatlan örömzajtol hangzott vissza a vármegyeház tág tereme, midőn a két fiatal főherczeg az egybegyült rendeket hazánk édes nyelvén üdvözlé.

A két testvérvárosban az anyagi jóllét gyarapodtával a szellemi miveltség is emelködött. Jóllehet lakosságuk a legkülönbözőbb alkatrészekből áll, és egynemü szellemtől épen nincs áthatva: mégis az utóbbi időben, kivált a miveltebb néposztályoknál, az együvetartozás, a magyar nemzetiség érzelme kezde lábra kapni és uralkodni. Ezzel az országlati szellem is fölébredt, s mindkét városban a javitás, az állami

haladás gazdag élete kezde fejledezni. Az ország városait ekkor a legfontosb kérdések foglalkoztaták: belszervezésök s képviseltetésök az országgyülésen.

Kivált 1844 óta e kérdések Budán és Pesten igen komoly tanácskozások tárgyai voltak. Az olaszországi mozgalmak s a Párisban történt februariusi forradalom mind szélesb körben kiható hullámzatai a Pozsonban tanácskozó magyar országgyülést is elkábiták: egy ugrással akarták elérni, mí csupán sokévi fejlemény és csendes haladásnak lehetend vala eredménye és műve.

Pesten a Páris és Bécsből jött hírek szintén szokatlan forrongást okoztak. Különösen az ellenzéki kör és fiatalság nagy munkásságot fejtett ki. Marcz. 14-kén fogalmazták a „Magyar nemzet kivánatait“ 12 pontban, s következő napon ki is nyomatták azokat. Az után, mi Bécsben és Pozsonban történt, a hatóságok nem mertek komolyan ellenszegülni. A kir. helytartótanács, a városi és vármegyei hatóságok egyesült munkálkodással csak a csend megzavarását és kihágásokat igyekeztek elháritani, s több ideiglenes intézködést tettek az akkori mozgalom értelmében. Ekként behozatott a sajtószabadság és nemzetőrség, a kir. dohányárulások bezárattak stb.

Marcz. 18-kán a szerbek is népes gyülést tartottak Pesten, s kivánataikat 17 pontban foglalták össze, melly kérvényöket az országgyülésnek terjeszték föl.

Bizonyos forrongás országszerte, de főleg Pesten mutatkozott; az újdon nyert sajtószabadság némelly kinövése is fölmerült, s a helytartótanács ideiglenes sajtóbeli rendszabályai nem igen hajtattak végre. Mindazáltal a két főváros népessége általában véve annyi higgadságot és olly józan magaviseletet mutatott, mint akkor egyéb fővárosokban alig lehete találni. A rend és csend fentartására biztossági választmány alakult; majd Klauzál és Szemere újdon kinevezett közügyérek is Pozsonból Pestre érkeztek, hogy a még munkásságban levő kir. helytartótanácscsal egyetértve minden rendetlenség kitörését megakadályozzák. April 11-kén, mint a melly napon az új törvényeket Pozsonban a király megszentesítette, feloszlott a kir. helytartótanács, s a közigazga-

tást csakhamar az új közügyérség vette kezébe. April 13-kán Deák és báró Eötvös József, 14-kén gróf Batthyány és Széchenyi meg Kossuth érkeztek Pestre, hol nagy ünnepélyességgel fogadtattak. April 16-kán kezdék munkásságukat a közügyérek. Az alkirályi hatalommal felruházott István főherczeg april 18-kán szintén nagy ünnepélylyel fogadtatott.

De az ünnepélyek s örömnyilvánitások közé csakhamar aggasztó események és sajnos kihágások is vegyültek. A horvátok és szerbek már nyugtalankodni kezdének. A pesti polgárság nagy gyülölséggel viselteték a zsidók iránt, s nem akará őket a nemzetőrség tagjaiul fogadni. E gyülölség april 19-kén zenebonában tört ki, mellyet fegyveres erővel kelle elnyomni. Sajnos kihágást követtek el máj. 10-kén, midőn Budán báró Lederer, katonai főparancsnoknak ugynevezett macskazenét hoztak. Báró Lederer e vakmerőségen méltán felbőszülve katonasággal üzette szét a lakja előtt összegyült sokaságot, s nehányan meg is sebesültek.

Május elején Pest utczáin már honvédtoborzókat lehetett látni nemzeti zászlóval és zenével körülvonúlni. Máj. 24-kén nagy népgyülésen határoztatott: önkényes adakozásokat gyüjteni a „haza oltárára.“ Sokan lelkesüléssel nyujták be adományaikat; gróf Széchenyi egy mázsa ezüstöt, a nemzeti casino 20,000 pftot ajándékozott.

Jul. 5-kén István főherczeg nádor s meghatalmazott királyi helyettes a közügyérség kiséretiben Pestre ment, a jul. 2-kára egybehivott nemzeti gyülés ünnepélyes megnyitására. A nép képviselői, a király nevében levén felhivatva a hazát fenyegető veszélyek elháritására szükséges intézködéseket tenni, egyértelmüleg 200,000 ember kiállitását határozták s egyúttal 60 millió pftot ajánlottak.

De csakhamar mind sürübb felhők borongtak hazánk láthatárán. Bús sejtelmek szorongaták a legbölcsebb hazafiak keblét; annélkül hogy tulajdonképen akarták vagy tudták volna, a forradalom örvényébe merültek. Örültek vala, hogy az ország átalakitását vérontás nélkül létesítették. Most a polgárháború ördöge mind dühösebben suhintotta ostorát.

Szept. 27-kén esti 10 órakor a képviselők házában több sürgönyt olvastak fel, mellyeknek tartalma igen szomorú ha-

tást tett. A nádor és meghatalmazott királyi helytartó leköszönt; gróf Lamberg Ferencz cs. k. altábornagy Magyarország összes hadainak főparancsnokává s meghatalmazott cs. k. biztossá volt kinevezve. Más nap híre terjedt, hogy gróf Lamberg Budára érkezett, s hogy szándéka van, a nemzeti gyűlést feloszlatni. Bűnös izgatók bujtogatták a pórnépet. Délutáni 2 órakor gróf Lamberg Pestre akart menni, de a hajóhidon rárohant az őrült néptömeg s meggyilkolá őt!

Az események igen gyorsan fejlődtek. Jellachich nem merte volt a fővárosokat megtámadni, de nemsokára herczeg Windischgraetz közelge hatalmas seregével. A Bábolna és Mór mellett szenvedett vereségek után, a magyar főhad egész a fővárosig kényszerült hátrálni. Leirhatlan rémület uralkodott Pesten. Annyit beszéltek volt a népnek a magyar hadak erejérül és vitézségirül, hogy most az elébbi csalódásokat a legnagyobb csüggedés váltá fel. Dec. 31-kén este a nemzeti gyülés utolsó ülését tartotta Pesten. Kossuth indítványára határoztatott: országgyülés és kormány Debreczenbe költözik.

Jan. 2-kán a magyar fősereg már Buda alatt állott, jan. 5-kén Budapestről is elköltözött, nehány órával utóbb már ausztriai őrszemek járák be az üresen és némán maradt utczákat. A mindennel bőven fölszerelt ausztriai hadak bevonulása nagyszerű és tiszteletet parancsoló volt, kivált a ruházat- és hadiszerben egyaránt szűkölködő, hirtelen szedett vedett honvédekhez képest. 1849 jan. 7-kén herczeg Windischgraetz ostromállapotba tette Budapestet s a lakosokat fegyvereik beadására kötelezte.

Minden várakozás ellenére a hadi szerencse a magyaroknak szolgált. April 11-kén Welden táborszernagy vette át a császári hadak fővezérletét, de már nem vala képes a hadjáratnak szerencsésb fordulatot adni. Mig a magyarokat a Rákoson kisebb ütközetekben foglalkoztatá, Pesten gyors elvonulásra készült. April 22-kén felsőbb rendeletre kiadott hirdetményt lehetett az utczasarkokon olvasni, miszerint báró Welden a hatóságoknak kijelentette: ha a császári hadak békés és rendes kivonulása Budapestről háboríttatik, kénysze-rítve lesz a virágzó Pestet a lánczhiddal együtt semmivé tenni.

April 23—24 éjjel a cs. k. hadak kiüritették Pestet, s

magok után felgyújták a hajóhidat. A fősereg Budát is elhagyta, de Hentzi Henrik tábornok-őrnagy 4000 emberrel a várban maradt. April 25-kén Aulich magyar tábornok Pest előtt a Rákoson ütött tábort. April 29-kén Aulich parancsot vett Görgeytől, hogy hadtestével a Dunán átkeljen s a Budát körülszálló többi hadtestekhez csatlakozzék. Máj. 1-jén megindult, s a 3-káról 4-kére forduló éjjel hirtelen ütött hajóhidon és kompokon a Duna jobb partjára vonult. Pesten csak egy dandár maradt, melylyel utóbb még egy dandár egyesült. Ugyanis Komárom fölmentése után a magyar főhad april 28-kán megindult Budavárt ostromlani. E vár idő jártában nagyon elhanyatlott; a hajdan olly hatalmas erősségnek csak főbástyái maradtak meg árok és vársík nélkül. De ügyes és elszánt ember a főbástyáknál rakott védmüvek, s a várhegy alján terülő külvárosok szük utczáiban létesitett karózatok és keresztárkok által csakugyan védhető állapotba helyezheté azt. Az elvonúló cs. k. hadak nagyonis belátták e hely fontosságát s védelmét olly emberre bizták, ki feladatát — a császári sereg megmentését — igen jól felfogta, s ki el volt tökélve, ha kell, a vár romjai közé temetkezni. Az őrséget négy zászlóalj gyalogság, fél század árkász, egy század dragonyos s elegendő tüzér tette. Már herczeg Windischgraetz készittetett vala torlaszokat és álgyutelepeket. Hentzi tábornok april 23-kátul kezdve szakadatlan munkássággal dolgoztatott a sánczok s a bástyák fölebb emelésén. Az egész erősséget alulról fölfelé a kapuk sarkáig két három rétben karókkal keritette el, a karózatok mögött árkokat ásatott, mellyek belső színébül félig fedve lőhetett az őrség a megtámadókra. A kapukat egész magasságukban kővel és homokzsákkal rakatta be. A bástyákon új mellvédeket csináltatott, s még három láb mély futóárokkal is vétette körül. A külvárosok utczáit keresztárkok- és erős karózatokkal rekesztette el, sőt egyes házakat is lőrésekkel láttata el, s ekként megannyi várdákká alakittatá azokat. Különösen a Duna partján, a lánczhid szomszédjában levő vízvezetéket igyekezett árkok- és karózatokkal lehetőleg megerősiteni, s védelmére több álgyún kivű egy zászlóaljat rendelt. E vízvezeték nagy fontossággal bírt az erősségre nézve, mert a többi vízvezetéket, mellyek al

Svábhegyről viszik a vizet a várba, nem lehete a magyarok ellen megvédeni. Az imént elkészült lánczhidat járhatlanná tette, fölszedetvén pallóit és gerendáit a budai oldalon; azonfelül még a budai hídfőt aknakemenczékkel tette összeköttetésbe, hogy szükség esetében a híd légbe röpittethessék. A bástyákon 75 nehéz löveg és mozsár volt, lő- és élelemszer több hónapra elegendő. A nádori kert keleti része fölött álgyúk, sz. György terén a gr. Sándorféle ház előtt pedig mozsarak voltak Pest felé irányozva.

Ez volt Budavár állapota, midőn máj. 3-kán a Gellérthegyen az első huszárok megjelentek, s ott a háromszinü zászlót kitüzék. Más nap a mintegy 30,000 főbül álló magyar főhad is megjelent a vár alatt. A 2-dik hadtest Aulich alatt délre a Gellérthegyen és mögötte ütött tábort, jobb szárnyával a Dunára támaszkodva; az I. hadtest Nagy-Sándor alatt a Sashegy mögött foglalt helyet, odább nyugat felé a 3-dik haditest Knézics alatt következett, mellyhez éjszak felé Óbudán Kmety hadosztálya csatlakozott. A főhadi szállás a Svábhegyen, Heiderich pesti polgár nyári lakában volt, honnan az egészet át lehete tekinteni. A Duna balpartján Szekulics hadosztálya állott, de ez közvetlenül nem vőn részt az ostromban. Pest alatt, a Csepel-sziget éjszaki csucsán, hajóhid rakatott a Duna két partja összeköttetésére.

Görgey, ki az ostromot személyesen vezette, Budavárt egyszerü megrohanással remélte megvehetni, azért csak kevés tábori álgyút hozott vala magával. Máj. 4.kén délután az első lövések történtek. Egy hadoszlop a város majorsága felől a Bécsi kapunak ment, de azonnal visszaveretett. Még roszabbul jártak azok, kik Kmety vezérlete alatt a Vizivárosban levő vízvezetéket akarák rohammal megvenni. Az ottani erősítvények megtámadására a 10-dik zászlóalj rendeltetett. A vitéz zászlóalj a bombatérről a Duna mentében éjszakrol csaknem igyenes vonalban huzódó keskeny utczában ritka bátorsággal nyomult előre. De az első kartácslövésre 70 ember hullott el; a zászlóalj mégis előre ment egész 200 lépésnyire a vízvezetéktől, ekkor a második és harmadik lövés megint több mint 100 honvédet teritett le. E rövíd, de rettentő rohamban a zászlóalj egy harmadát veszté el; a pa-

rancsnok átlátta, hogy lehetetlen az erősitvényeket lövegek előleges működése nélkül megvenni, s visszavezette embereit.

Miután Görgey a várat tetemes eredmény nélkül nehány óráig lövöldöztette vala, hadi foglyot, cs. k. főhadnagyot küldött a várba, hogy kissé fenhéjázó felhivását a vár rögtöni feladására Hentzi tábornoknak kézbesítse. Görgey ezen felhivása többi közt e helyet foglalja magában: „Ha pedig ön az ugynevezett Budavárnak végsőig való megvédésével összekötendi a lánczhíd megrontását, vagy Pestnek bombáztatását, honnét ön megegyezésünk folytán egyáltaljában megtámadástul nem tarthat, és melly tett nyílván csak aláválónak mondható, akkor önnek becsületszavamat adom, hogy a vár bekövetkezett bevétele után az egész várörség kardra fog hányatni" stb. A várparancsnok ezáltal nem hagyá magát kötelességében eltántoríttatni, s mikép előre lehete várni, nemcsak tagadó választ adott, hanem maga részéről felhivá Görgeyt, hagyjon fel tüstént hatástalan lődözésével, különben kénytelen lesz, Pestet is megbombázni, mire nézve olly roppant eszközökkel rendelkezik, hogy a főváros romlása okvetlenül békövetkezik. Már most is kényszerűl Pestet lövetni, mivel onnan is támadtatik meg löveggel. Egyébiránt kijelenti Görgeynek, hogy ő nem magyar, mint hibásan véli, hanem született svájczi s meghonositott osztrák, stb.

Hentzi tábornok csakugyan még máj. 4-kén szóratott Pestre számos röppentyűt, gránátot és bombát. Hihetőleg a pesti parton összecsoportosult nép éljenzései, mellyekkel a magyarok megtámadásait üdvözlék, boszantották őt. Mert ezen állitása, hogy a vizvezetékre irányzott roham gyámolitására a pesti oldalról történtek volna lövések, alaptalan. Az akkori hatóságok Pesten azonnal óvást tettek e vád ellen, s azontúl minden összecsoportosúlást a Dunaparton megtiltottak, sőt a pesti oldalról történő lövésre halálos büntetést szabtak. Maga ifj. Palugyay Imre cs. k. tanácsos is alaptalannak mondja az állitást, miszerint a pesti oldalrol lövetett volna.

Görgey mindjárt az első esztelen nekirohanás sikeretlenségéből meggyőződhetett volna, hogy Hentzi tábornok épen nem hajlandó a rábízott várat könnyű áron feladni.

Mégis az első napokban nem sokat lenditett, csak a vár lövetését folytatta, minek azonban, a magával hozott tábori lövegek csekély volta miatt, semmi tetemes hatása nem volt. Vagy még folyvást azt remélte, alku utján nyerendi a várat, vagy szíve már ekkor elfordult a harcz komoly folytatásátul. Nagy-Sándor azért kárhoztatta intézködéseit, s kedvezőtlen tudósitást küldött Debreczenbe. Itt annál kevesbbé voltak az ostrom folyamatával megelégedve, minél inkább óhajtották, hogy hozzá se fogtak volna. Kossuth tehát Klapkát, ideiglenes hadügyért, küldé Budára, hogy a fővezér eljárását szemmel tartsa és megvizsgálja. Klapka máj. 14-kén érkezett Budára. Görgey csak utólagosan hozatott Komárombul ostrom-lövegeket, mellyek csak 10 nappal a vár körülszállása után érkeztek meg, s most sem kellő számmal. Összesen csak négy 24, egy 18 fontos álgyú, s nehány 30 és 60 fontos mozsár- s a tábori ütegekből vett taraczkbol állott az ostromló lövegek száma.

Máj. 14-kén a réstörő üteg az úgynevezett Nyárshegyen állittatott fel, a Fehérvári kapu melletti középfal ellenében, mintegy 600 lépésnyire a várkeritéstöl; a mozsárütegek a Gellérthegyen, a csillagda mellett voltak. Nehány oldalzó ütegből a Bécsi és Fehérvári kapuk közötti homlokfalat hosszában ágyúzták.

Mig a magyarok a komolyabb ostromkészületeket tették Hentzi tábornok kénye kedve szerint bombáztathatá Budapestet. Pest első álgyuztatása, úgy szólván, folyton tartott 4-kén, 5-kén és 6-kán egészen délutáni 4 óráig s megújíttatott máj. 9-kén és 13-kán. Főleg azon épületeket szemelték ki, mellyek a legújabb eseményekkel némi viszonyba jutottak. Illyen: a redoute-épület, mellynek termében a népképviselők gyűléseztek volt. Görgey máj. 13-károl szóló hadijelentésében azt mondja: „Hentzi budai várparancsnok fenyegetését tegnap este borzasztón teljesítette. Jól czélzott számos lövések által sikerült neki a pompás dunasort több helyen egyszerre meggyújtani. A tűz nagy szél által élesztve csakhamar elterjedt és Pestnek legszebb részét hamuvá tette. Borzasztó látvány volt, az egész várost lángtenger boritotta, és a füstgomolyok közepette az égő granátok csillagzáporkint

iszonyatos dörgéssel zuhantak a szerencsétlen városra." — A budai Víziváros is erősen ágyuztatott, s több helyütt leégett. — Pest lakosai a város legtávolabb részeibe, a városliget- és szomszéd helységekbe menekűltek; a budaiak főleg Ó-budára vonultak. Mennyi ember vesztette életét Pesten és Budán a városok egész lődöztetése alatt, hitelesen meg nem állapíttatott.

Máj. 15-kén megkezdé tüzelését a réstörő üteg. Hentzi tábornok hathatósan viszonoztatta a tüzelést s csakhamar két 24 fontos ágyú hasznavehetlenné lön; de a földzsákokbol épitett ágyutelepet nem tudá lerombolni. Máj. 15-ke éjjelén a Gellérthegyről lőtt granát felgyujtá a kir. palotát, mellynek déli része minden oltási kisérlet daczára leégett. Noha a réstörő üteg nagyon erős nem volt, mégis a várfalak roskatag volta miatt tetemes hatással rombola, s remélni lehete, hogy a rés, melly a Fehérvári kapu jobb oldalán 10—12 ölnyi hosszúságban töretett, nehány nap alatt megmászhatóvá lesz. De Görgey türhetetlenködve nem akará ez időt bevárni, s általános rohamot parancsolt máj. 16 és 17 közti éjjel, hágcsók segitségivel. A megrohanás kezdetét éjfél utáni 1 órára tűzte ki. Aulich csapatainak a Ráczvároson keresztül a Várkapu mellett a várkertbe, s ezen keresztül a várba kelle nyomúlni; az 1. hadtestnek Nagy-Sándor alatt a résen kelle fölhágni; Knézicsnek a 3. hadtesttel a Bécsi kaput s a hozzácsatlakozó bástyázatot; Kmetynek végre a vizvezetéket kellett elfoglalnia. A falak meghágása után győzelmi jelül: „Éljen a magyar!" kiáltásnak kellett volna az egész vonalon végig ismételtetni. A várőrség zaklatására s ébersége kifárasztására éjjel is egyre ágyuztak.

„Komor tikkasztó éjszaka volt. A levegő ólomnehézséggel és mozdulatlanul borongott a két városon, úgy hogy maga a vár közelében is csak a lövések villámczikkázásai valának a levegőben láthatók, annélkül hogy erős dörrenés hallatszott volna. A zászlóaljak a félig lerombolt házak között halkkal egész a várkerítésig nyomultak. Az első megtámadás a vízvezetékre intéztetett, mire csakhamar az általános roham következett. A vár egyszerre ollyan volt, mint tűzokádó hegy: a nekirohanó honvédekre bomba-, granát és tüzes golyózápor

hulla. Az őrség által a Duna partján felgyujtott farakások, s a magyarok hajóhidjára a Dunán alábocsátott gyujtóhajók lángjai megvilágíták a rémes látványt. A várkerítésnél köröskörül a legrettenetesb harcz dühönge." Hentzi tábornok ember volt a gáton, ritka éberséget és bátor vitézséget tanúsita a rábízott erősség védelmében. Ismételve visszaverettek a honvédek, noha bámulatos emberkedéssel és halálmegvetéssel újra meg újra előnyomulának. Már pitymallani kezdett. A roham sikere mind kétesebb lön. A honvédek egész rendei földre teríttettek, mégis új meg új csapatok tolongának a hágcsókhoz, s jóllehet ezek többnyire rövidek voltak, mégis felmászának. Három óráig hullámzott a rémítő harcz a várfalak körül. Végre a vezérek a roham lehetetlenségét egyedül hágcsók segitségivel belátván, minthogy a rés még járhatlan vala, visszavezették az ellankadt csapatokat.

Az osztrákok a pesti és budai kórházakban számos beteg és sebesült katonát hagytak hátra, midőn elvonultak. Ezek közől sokan fölidültek a megszállás alatt. Hentzi tábornok máj. 15-kén éjfél után személyes vezérlete mellett kirohanást tett egy zászlóaljjal és két ágyúval, s észrevétlen egészen az úgynevezett Nyúlkaszárnyáig jutván lefegyverzé az ott őrt álló nehány magyart, s 400-nál több, már fellábbadt vitézt, vitt magával a várba.

Máj. 17-kén a magyarok a Ráczvárosban állitottak 12-fontos üteget, hogy vele a vizvezeték melletti földhányásokat és karózatokat szétrombolják. A léstörő üteg folytatá rombolását, minden öt perczben egyet lőttek belőle. Az őrség a mindinkább táguló rés mögött új sánczokat igyekvék létesítni, s a rést föveny-zsákokkal betömni. Máj. 20-kán a réstörő ütegből már csak két használható löveg volt meg. A várvívók azért más eszközhez is folyamodtak: délnyugaton, nem messze a Várkapútól, aknát kezdének ásni. A munka gyorsan haladt, máj. 21-kén már csak 6 ölnyire kelle ásni, hogy a kemenczéket rakathassák. De Görgey nem várakozott addig; kedvetlenül és elkeseredve mentől elébb bármi áron akará a várat birtokába ejteni. Máj. 19 és 20-ka közti éjszaka az őrség zaklatására megint több színleges rohamtámadást tettek; némelly csapatnak sikerült a nádori kertbe jutni s

egészen a belső várfalig előnyomulni. Görgey végre a második általános rohamra máj. 21-két tűzte ki.

20-kán estve adattak ki az illető parancsok. A különböző hadosztályok ugyanazon rendeltetést kapták, mint 17-kén. Esti 9 órátul kezdve igen erősen ágyuzták a várat, s többféle színleges támadást tettek az őrség kifárasztása és elámitása végett. Ezenben a rohamoszlopok annyira közel ledtek a várhoz, a mennyire csak lehete, s darab ideig a külvárosok utczáiban készen várakoztak. Görgey a Svábhegyen maradt, onnan nézte az ostromot. Reggeli 3 óra tájban a főhadiszálláson röppentyű szállt föl: ez volt a megtámadás jele. A körülfekvő magaslatokról még háromszor sütötték e az összes lövegeket, azután neki rohantak. Rögtön a legiszonyúbb zaj támadt, s a legdühösebb harcz kezdődék. Mintha a föld alul bujnának elő varázsütésre a honvédek, olly sűrün tolongtak száz meg száz hágcsó körül; minden házat a vár közelében lövészek leptek el, kik rohamló bajtársaikat messziről gyámoliták. Ámde Hentzi tábornok ez alkalommal is kitüntette magát; majd a vizvezetéknél, majd más helyen volt, hol veszély mutatkozék, bátorítva vitézeit. De a honvédek nem hagytak fel a vívással, a leghevesebb kartács és golyó zápor daczára előnyomulának. Csapatokban hulltak le a hágcsókrul, mégis mások újra meg újra másztak föl. Ez úttal is meggyőződtek, hogy egyedül hágcsók segitségével fel nem juthatnak a falra, azonban új meg új kisérleteket tettek az őrség erejét megosztandók. A főtámadást a résre intézték; Hentzi a veszélyről értesülve azonnal oda sietett. Már két óráig folyt vala a harcz, s a dolog mégsem volt eldöntve. Már kételkedni kezdtek a szerencsés siker fölött: ekkor híre terjedt: a rés el van foglalva, az őrség a fehér zászlót tűzte ki a nyugati oldalon, s csakhamar Nagy-Sándor nyargonczai szerte szét vivék e hírt. A 47. zászlóalj első mászta meg a falat példátlan halálmegvetéssel, utána nyomult a 34. zászlóalj és a Don Miguel ezredbeliek. Hentzi tábornok puskagolyótól találva a résnél rogyott le, s 12 óra mulva kiadá hős lelkét.

A 17. és 19. zászlóaljak ugyanekkor hágcsókon jutottak fel a falra a nádori épületeknél; végre a Bécsi kaput és viz-

vezetéket is elfoglalták. A menekülő őrség minden oldalról a vár belsejébe üldöztetett. De még mindig kétségbeesetten védelmezé magát az utczákon rakott torlaszok mögött. Kivált a torlaszok mögött felállitott ágyúk még sok honvédet terítettek le. Azonban az ágyúkat csak egyszer lehetett elsütni, olly gyorsan és rettenthetlenűl törtek elő a honvédek; sőt ezek több ki sem sütethetett ágyút is elvettek.

Végre lerakta fegyverét az őrség. Noha az ostromló hadaknak világos parancsot adtak vala, hogy kegyelmet ne adjanak, mégis a magyarnak tulajdon, veleszületett nagylelkűségöket el nem tagadák, s a harcz megszűnte és az általános fegverlerakás után, senkitsem öltek meg azokból, kik ellen csak imént a legnagyobb elkeseredettséggel harczoltak vala. Az őrség összes vesztesége mintegy 1000 főre rúgott, (a Hentzi-oszlopon, úgy látszik, csak azok följegyezvék, kik az utolsó eldöntő harczban elestek), 2500 ember fogságba esett. A magyarok közől állitólag az egész vívás alatt csak 600 ember esett el (?).

6 óra után a lánczhidfőnél nagy durranás hallatszék. Allnoch cs. k. ezredes még az utolsó perczenetben égő szivarát dobta a lőporral töltött hordóba, hogy az ottan ásott akna felgyujtása által a lánczhidat, mellyet maga Hentzi tábornok máj. 5-kén kiadott hirdetményében a világ nyolczadik csodájának nevezett vala, légbe röpitse. De a meggyult lőpor hátra hatván csak Allnoch vesztette életét, míg a híd sértetlen marada.

Midőn Görgey a messzire elhangzó „Éljent“ főhadi szállásán hallá, boszankodva mondá: „Éljenekkel még egy vár sem vétetett be“ s nyergeltetett.

Barát és ellenség kénytelen vala a honvédek bátorságát és vitézségét elösmerni. Az ostrombul érkező Desewffy Arisztid tábornok felkiálta: „Térdre kell omolni e nép előtt!“ — A huszárok, kik eddig csak megvetéssel tekintettek a „fikákra“, most csodálták és megirígylették vitézségöket; nehányan oda is hagyák lovaikat s részt vőnek a rohamban. Következő napon Görgey katonai érdemjelekkel diszítteté föl a magokat kitűntetett honvédeket. Az egybegyűlt vitézekhez a következő szavakat intézte: „Fiaim minden jónak gyorsan

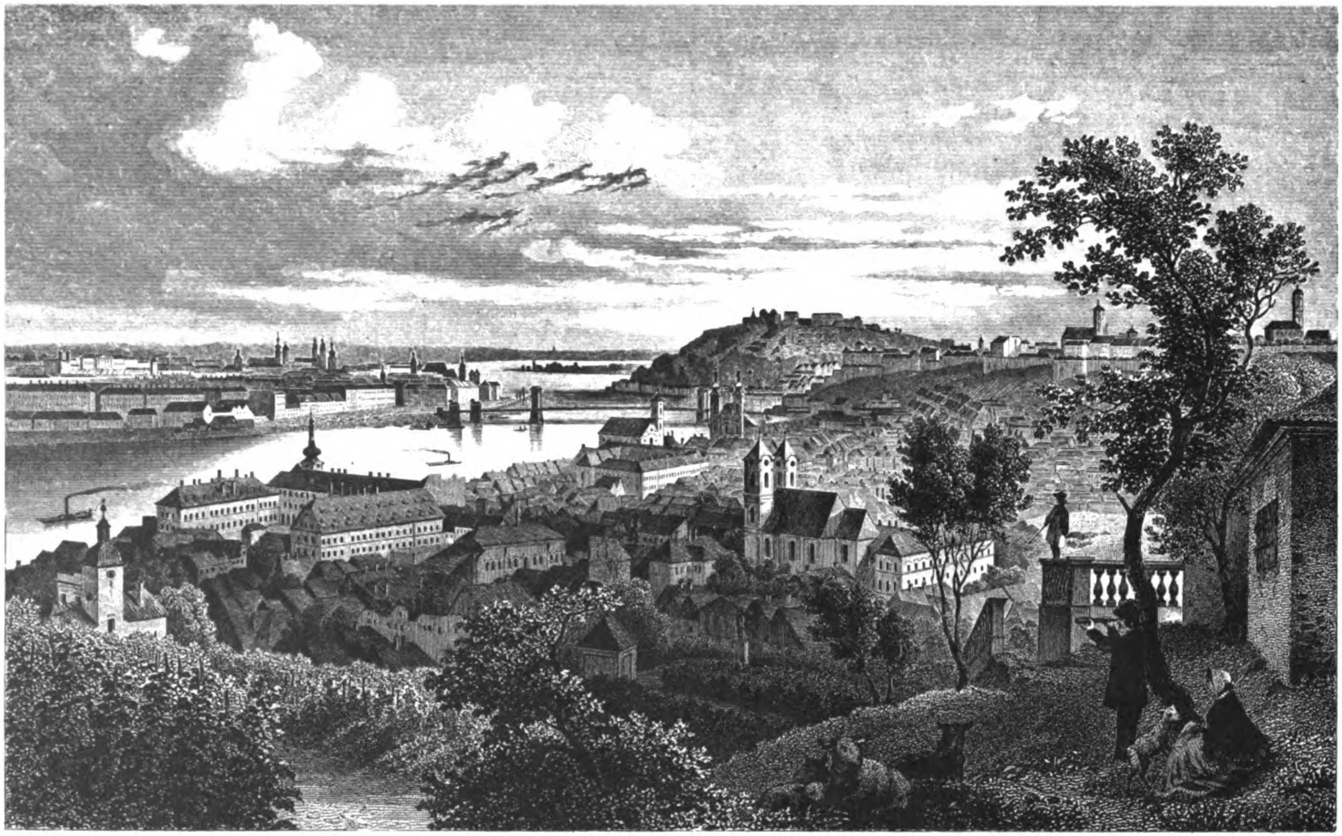
és egyszerüen kell történnie. — Én tegnap azt mondtam nektek, azt a várat ostromolni fogjuk, s ti bevettétek. Becsületesen teljesítettétek a haza iránti tiszteteket, s most nekem kötelességem, titeket kitüntetés által megjutalmazni.“

De nem sokáig tartott a magyarok szerencséje. Már jul. 13-kán Buda ismét a császári hadak birtokába került.

Mindkét város az ostrom alatt sokat szenvedett, s utóbb is a boldogtalan háború kövétkezményei súlyosan nehezültek rájok. Budán, kivált a vizivárosban még most is sok omladvány látható.

Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy Óbuda a török elüzetése után darab ideig a Zichy család tulajdona volt, azután megint k. kamarai birtok lett, s végre 1850 jan. 1-je óta Buda sz. k. várossal egyesíttetett. Már elébb, 1849 jun. 24-kén a magyar forradalmi kormány is kiadta rendeletét, miszerint Pest, Buda és Óbuda „Budapest“ neve alatt egy várossá lett volna egyesitendő.

Meglepő látvány nyílik annak, ki gőzösön a felső Dunárul közelg hazánk fővárosaihoz. A jobb parton elvonuló s többnyire egészen szőlővel borított hegyek a fölséges komolysággal folydogáló Duna széléig közelednek, azután megint hátrább huzódnak, s különböző kúpjaikkal és domblánczolataikkal tágas ívet alkotnak, melly délfelé újra a folyamhoz kanyarodva a Gellérthegyben, mint rendíthetlen bástyában végződik, melly szorosan a partrul, szaggatott sziklákkal, meredekűl az égbe mered, s most fellegvárral koszorúztatik. E hegykoszorú előterén, a Gellérthegytül csak keskeny völgy által elválasztva, emelködik a várhegy a maga bástyáival s a mögöttük magasra felnyuló kir. palotával és a többi épületekkel. A bal parton a pesti síkság nyúlik el, mellyen a szem csak egyes facsoportozatokat láthat, magaslatot nem. Tovább haladván a gőzös Óbuda a habok közül alig emelkedő Márgitsziget sűrű és lombdús fái mögé rejtezik, de csakhamar a két testvérváros mutatkozik egész fönségében. Az utas majd a folyamot merészen átölelő lánczhidszalagot bámulja; majd az ős Buda sötét épületein mereng; majd ismét gyöngyörködik

J. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt A. Fesca sculpt.

PEST ÉS BUDA. PESTH UND OFEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

Pestnek ragyogó Dunasorán, melly főleg a bucsúzó nap arany sugaraiban dicső látványt nyujt.

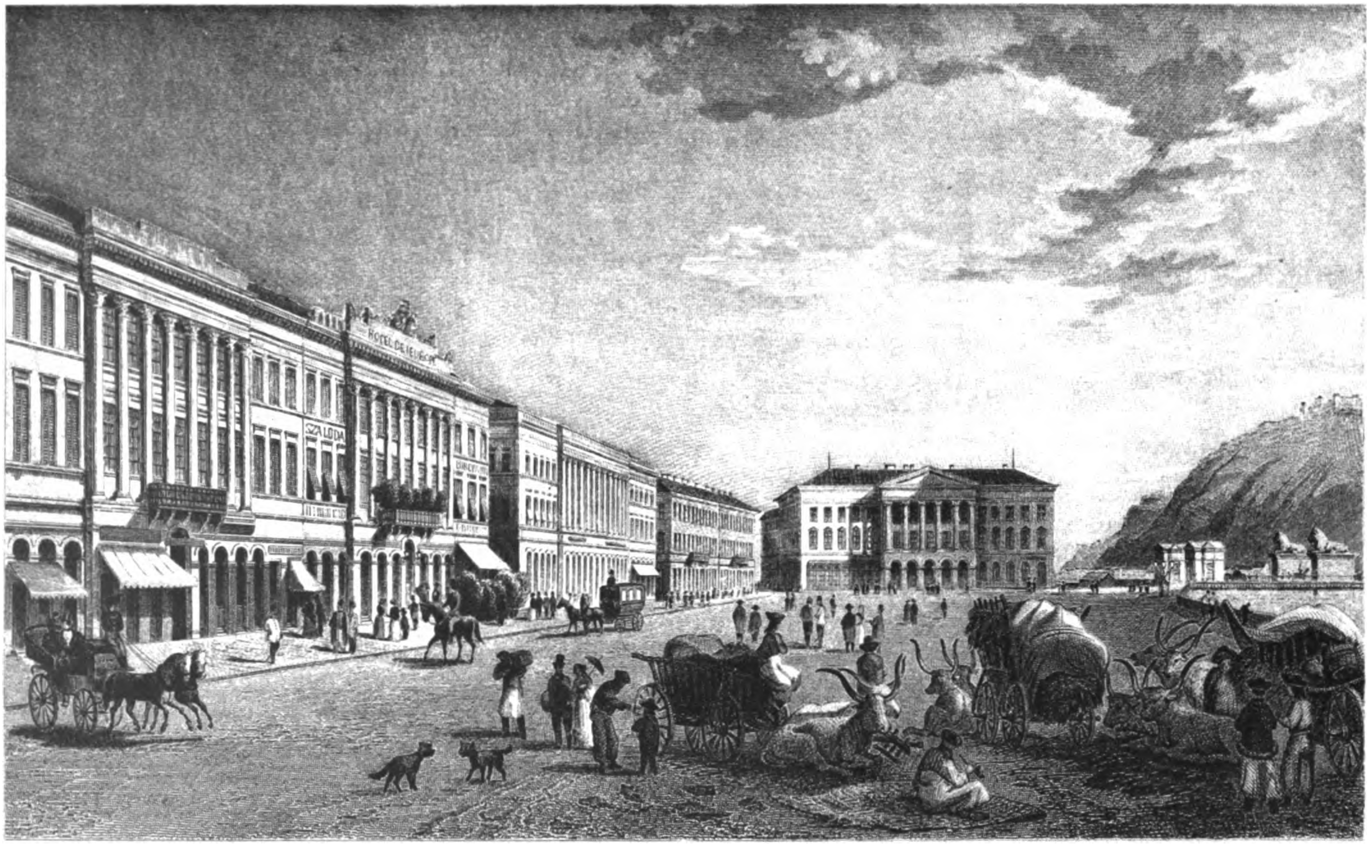
Pestre bájos kilátás esik Budavárnak bármelly pontjárul nézzük. Csak magasb középpont hibázik néki, hogy a legszebb városokkal versenyezhessen. Buda látásában megint a pesti partrul gyönyörködhetünk, miután az csaknem minden pontrul másmás festői alakban tűnik elő. Mindkét város áttekintésére legalkalmasb álláspontul a Gellérthegye kinálkozik. A távolabbi Sváb- és Jánoshegyrül, továbbá a Szép juhászné felül s az Óbuda mögött emelkedő Háromhatár hegyérül még nagyobbszerű kilátás esik; mert onnan egyfelől a jobb parton éjszak-, nyugat- és délre emelkedő hegységeket, másfelől a keletre és délre elnyuló s a láthatárral egybeolvadó síkságot láthatjuk, mellyet csak éjszakkelet felé koszorúznak távol hegylánczok, s végül még közepett a csendes méltósággal folydogáló Duna csillogó habjait is szemlélhetjük. De fővárosaink áttekinthetésére amaz álláspontok már igen messze esnek.

Buda a keleti hosszúság 36° 42′ 42″ (Ferrotul), s az éjszaki szélesség 47° 29′ 44″ alatt fekszik, Pest pedig a kel. hosz. 36° 43′ 15″, s az éjsz. szél. 47° 29′ 25″ alatt. Az Adriai tenger színe fölött Budavár (a kir. palota talaja) 490, a Gellérthegy fellegvára legmagasb pontja 763 lábnyira fekszik. A Duna medre a budai vizmérő o pontjánál jelenleg 305 lábnyira esik az Adriai tenger színe fölött. Pest városa hullámzatos térségen fekszik 336 lábnyira az Adriai tenger s 18—35 lábnyira a budai vízmérő 0 pontja fölött. Lipótvárosa legmagasabban, Ferenczvárosa legalacsonyabban fekszik.

A budai hegyek tulnyomó közetét a kárpáti fövenykő s mészmárga teszi, melly alatt és melly fölött juramész és juradolomit telepel. A 763′ magas Gellérthegy keleti meredek lejtője jobbára szarúkő-törgyületbül áll, mellynek mészféle ragasztéka van, s mellynek válmányai jegöczödött, sárgás súlypattal borítvák. E törgyület rétegült juramészkövön nyugszik, melly éjszak felé a Duna alá eltünik. A nyugat felé dülő lejtő egészen a kis Gellérthegyig mészmárgábul áll, ugy az éjszaki ereszkedők is. Helylyel közzel megkeményedett, szépen csíkozott agyag

van, néhol pedig igen tömör édesvizi mészkőtuskók is találtatnak, különösen a tetőn. A kis Gellérthegy s a 835' magas ikertetőjü Sashegy alsó részét vékony rétegü mészmárga boritja, mellyen a szőllő jól díszlik. A hosszúra nyúlt nagy Svábhegy, mellynek legmagasb része 1200', nagyobb részt fövenykőbül áll; keleti nyulványa, a kis Svábhegy, felváltva fövenykőbül és juramészből áll, az ottani kőbányában szép jegeczek találhatók. A sz. Jánoshegy, melly a budai hegyek legmagasb kúpja 1656 lábnyi levén, dolomitbul áll, de mélységei, völgyei és alja fövenykővel borítvák. A dolomit különösen a Jánoshegy keleti sziklás nyulványán, az úgynevezett Mennyen, mutatkozik. Az 1200' magas Hárshegy szintén dolomitbul áll, lejtőségei pedig tömör, nagyszemcséjü fövenykőbül, mellyet malomkőül is használnak. A János- és Hárshegy közötti nyereg, mellyen a Szép juhászné áll, hol Mátyás király hajdan szép pásztorleányt csókolt, felváltva mészmárgát és fövenykövet tartalmaz. A Kecskehegységet, melly több összefüggő hegybül áll s a Háromhatárhegyben 1554 lábnyi magasságot ér, nagyrészt márgamész alkotja, mellyen dolomit telepel. A Kecske- és Hárshegy közötti mélyedésben, s a keletre levő kis Mátyáshegyen több édesvizi mész telep fordul elő. A Mátyáshegy alján hatalmas kék agyag telep van, mellyben szép gipszjegöczök, sok kövület s kénkovanddá átalakult héjasok találtatnak. A József-, vagy Kalváriahegy kövületeket tartalmazó márgamészbül áll, melly két egyenközü ágban egészen a Gellérthegyig nyúlik, miután a Vár- és Nyárshegy aljazatát alkotja. A 490' magas Várhegy nagyobb része mészmárga, mellyben sok kövület van, s mellyen tömör fehér édesvizi mész telepszik, melly a Nyárshegy tetőjén is mutatkozik. A Gellérthegytől délre emelködő Promontori hegyek harmadképzetü mészből alkotvák, mellyben kővé vált fa és ősvilági csontok vannak.

Pest területe délkelet felé az úgynevezett Kőbánya magaslatban 94 lábnyira emelködik a budai vizmérő 0 pontja fölött. E magaslatban a harmadképzetü mész, melly Promontornál a Duna alatt elenyészik, megint előtünik, s mint Promontornál úgy itt is fejtetik és igen jó épitési követ szolgáltat. Egyébiránt Pestnek egész területe ősvilági tenger

L. Rohbock del.t Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt F. Hablitschek sculp.t

FELDUNASOR PESTEN. OBERE DONAUZEILE IN PESTH.

medencze jellemét mutatja. Felső rétegzetét meszes fövenykő alkotja, melly befelé agyagossá válik. Erre többé kevesbbé fövenyes agyagréteg következik. Harmadik rétegzete kovás és meszes omlék, mellyet ittott új agyagréteg vált föl. Az eddigelé ismert legalsó rétegzet, mellyen még seholsem furtak keresztül, kékes márga, melly a budai vizmérő 0 pontja alatt 19′ 6″-nyi mélységben kezdődik. Egyes vidékeken, pl. Keresztúr s Újpest vidékén az agyagrétegen tőzegréteg fekszik, melly jó tüzelőszert szolgáltathatna.

A Duna folyamvidéke hajdan tágabb s medre mélyebb volt. Egyik ága, úgy látszik, ős időben a Rákos völgyében Kerepes felé kanyarodott, honnan aztán délnyugati irányt követve még a város területében ismét a főfolyammal egyesült. Tetemes árok még a mult században környezte a várost, mellyet most töltések biztosítnak rendes kiáradások ellen. A Duna szélessége a felső szigetnél csaknem 500 öl, a Márgitsziget déli véginél 480, a lánczhíd táján mintegy 240, végre alább a Gellérthegy közepe irányában csak 160 öl. Azután megint kitágul s a Csepelsziget felső végénél már 600 ölnyi, itt két ágra szakad, mellyek a sok mérföld hosszú szigetet övedzik. A folyam mélysége az évszakokhoz képest nagyon változó, a pesti oldalon általán véve négyszer kisebb, mint a budain.

Pest városa jelenleg öt részbül áll: a Belső vagy Ó városbul, mellyet hajdan erős kőfalak környeztek, mellyeknek most csak ittott láthatni még némi nyomait; s négy külvárosbul, a Lipót-, Teréz-, József- és Ferenczvárosokbul, mellyek azonban az Óvárostul nincsenek elkülönözve. Nyugaton a Duna, többi oldalán némi száraz árkok, az úgynevezett vonalok határolják a várost. E határai között 1370 ☐ hold- és 902 ☐ ölnyi térséget foglal. E kiterjedésében 208 uteza, 30 szabad tér s jelenleg 5000-nél több lakház van. De ha a mindenféle középületeket, s azon épitményeket is, mellyek a vonalokon kivül a város területén állanak, hozzátudjuk, akkor Pest összes házai jelenleg a 6000-et haladják meg. 1787-ben Pestnek csak 1981 csekély jelentéktelen háza volt,

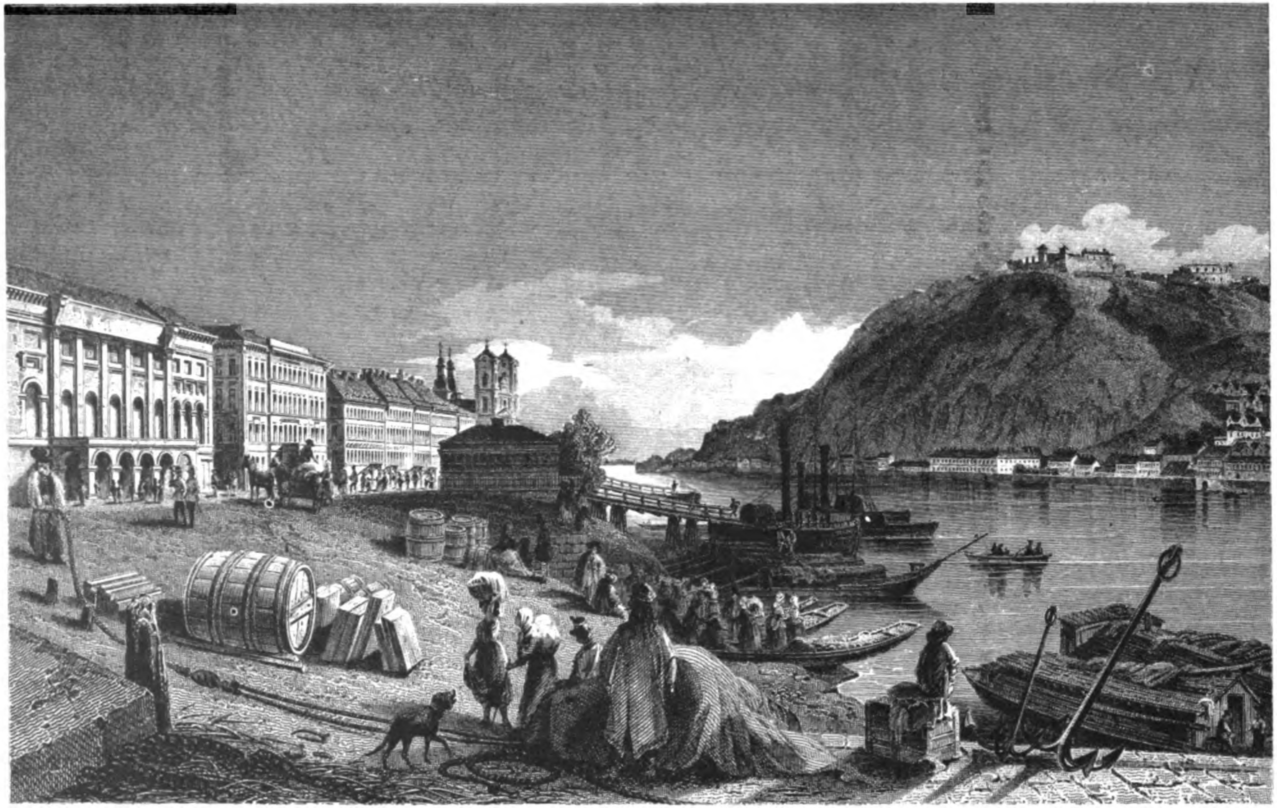
1820-ban már 3859. 1853-ban 4804-re rúgott a lakházak száma. Évenkint egyremásra legalább 50 egészen új házat épitenek. 1853-ban még 337 beépitendő üres háztelek volt, a tervileg még megnyitandó utczák száma 45-re rúgott. A Lipótváros két csinos sétányával kétségkivűl Pestnek legszebb része.

Europában alig van város, melly aránylag olly gyorsan növekedett volna ekkora nagyságra, mint Pest. 1780-ban még csak 16,746 lakosa volt, kik között 55 protestáns és 715 görög vala; 1810-ben már 35,349; 1840-ben 66,984; 1847-ben 100,617; 1848-ban 110,516 rendes lakosa volt. Az egyházi schematismus szerínt 1850-ben tetemes fogyatkozás mutatkozott, különösen a finépességben. Az 1851 marcz. 31-kén bevégzett hivatalos összeirás szerint Pestnek 83,828 ideváló lakosa volt, kíkből 442 rendesen távol szokott lenni. A nem Pestre való, de rendesen itt lakó bel- és külföldiek száma 22,993-ra ment. Ha azután a cs. k. katonaságot és tanuló ifjúságot (12,500) is hozzá számitjuk, ugy találjuk, hogy 1851-ben Pesten összesen 127,935 lélek lakott. Népességének évenkénti szaporodása egyremásra 1326 egyént tesz, tehát 1856-ban Pest összes népességét legalább 134,565-re tehetjük.

Vallásra nézve az 1851-ki hivatalos összeirás szerint 43,138 római kath., 110 egyesült görög, 9581 ágostai hitvallású, 7592 helvét hitvallású, 770 nem egyesült görög s 12,642 izraelita*) volt (a számbul kíhagyván azokat, kik nem ide valók).

A nemzetiséget illetőleg Pest lakossága nagyon vegyes. A származás eredeti jellegét a mivelt osztályoknál, az együttlakás és kölcsönös házasodás okozta összeolvadásnál fogva alig lehet még kivenni, csak az izraeliták őrzék meg ősi származásukat és valójokat. Társalgási nyelvűl leginkább a magyar és német szolgál. 1849 után hivatalossá ugyan a német nyelv lett, de a tudományos és hírlapi irodalomban hazánk édes nyelve még most is az első helyet foglalja el, s ha némelly

*) Ha ez adat helyes, akkor különösen sok nem ideváló izraelitának kell Pesten laknia, miután bizonyosan 20,000-nél több izraelita lakik itt.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. — J. M. Kolb sculpt.

ALDUNASOR PESTEN. UNTERE DONAUZEILE IN PESTH.

... Stolp birzomanyaban Pesten

elfajult körök ferde divatját nem követjük, magunkat el nem hagyjuk, hanem a magas kormány intésére hallgatunk, melly a magyar fajnak gyarapodását, mivelődését és boldogulását ép ugy óhajtja, mint a széles birodalomban lakozó többi népségét: akkor nemcsak remélhetjük, hanem teljes bizonyossággal vallhatjuk, hogy a magyar nyelv az őt illető helyet ezentúl is elfoglalandja s hazánk tulajdonképi irodalmi nyelve maradand. Már most is alig van mivelt ember Pesten, ki a magyar nyelvet nem tudná, kivevén azokat, kik nem régen származának közzénk. Az 1851-ki összeirás szerint 31,965 magyar, 33,884 német, 4178 tót, 130 olasz, 198 oláh, 56 horvát, 570 szerb, 41 illir, 46 franczia, 2 belga, 11 svájczi, 12 angol, 12642 zsidó, 84 czigány volt, t. i. azok kirekesztésével, kik nem ide valók.

Budát jelenleg 7 rész alkotja: a Vár vagy felváros, öt külváros (Viziváros, Országut, Újlak, Rácz- és Krisztinaváros) s végre Óbuda. Illy terjedelemben az 1851-ki összeirás szerint 4079 házat számlált, belé nem tudva a hegyekben elszórt nyaralókat és egyéb épületeket, s 650 □ holdnyi teret foglal. Buda minden tekintetben nagyobb állapodást és veszteglést mutat, mint az ifjú erővel serdülő Pest; 1780-ban 21,665, 1844-ben 30,799 lakosa volt (Óbuda nélkül). Az 1851 szept. 30-kán befejezett összeirás szerint Óbudával együtt 43,019 odavaló és 7657 nem odavaló lakosa volt; a katonaság és tanúló ifjúsággal együtt 58,561 lélekre rúgott összes népessége. Ez egyremásra 407 egyénnel szaporodik évenkint, tehát a folyó 1856 évben Buda összes népességét 61,596-ra becsülhetjük.

A Budán rendesen lakozó, de mégis máshova való személyek kirekesztésével 1851-ben 36,220 r. kath., 37 egyesült görög, 752 ágostai hitvallásu, 600 helvét hitvallásu, 434 nem egyesült görög, 4976 izraelita volt. — Budán a német elem aránylag sokkal erősebb, mint Pesten, mert az odavalók közöl 1851-ben 27,930 német, 7555 magyar, 46 olasz, 1307 szláv, 1186 szerb, 16 román, 4976 izraelita volt.

A budaiak sok tekintetben eltérnek a pestiektől. A várban bizonyos ünnepies, feszes, hivatalnoki szín és hang ural-

kodik; a külvárosok, kivált a Ráczváros, inkább falusi jellemmel bírnak, csak a Vízivárosban van élénkebb müipar és kereskedelem.

A pestieken már inkább meglátszik a fővárosi jellem, de azért mégsem lehet mondani, hogy ők az ország lakosságának összes szinét magokban foglalják. Nagyobb földbirtokosaink ugyanis többnyire vagy falun, vagy az ország egyéb városaiban szétszórva élnek, főuraink pedig nagyrészt még most is jobban szeretnek Bécsben s a világ más fővárosaiban lakni s magyarországi birtokaik jövedelmét ott költeni. Pest kiválóan kereskedelmi és müiparos város s népsége nagyon kevert, azért a pesti élet sok fonák viszonyt mutat. Nyilvános társas életről a jelenleg mindinkább lábrakapó elzárkozottság miatt alig lehet szó. A szinház, télen a tánczvigalmak, nyáron némelly mulató helyek, azután a csinos kávéházak, a nemzeti és kereskedelmi kaszinók csaknem az egyetlen találkozási helyek és alkalmak, hol még némi nyilvános élet mutatkozik. Csak a nyáron tartatni szokott lóversenyek bírnak még azon vonzerővel, melly az ország szinét minden oldalról Pestre gyüjti: ekkor a különben hallgatag Rákos mezeje vig örömben zajongó emberekkel népesül, s Pest utczáin is szokatlan élénkség uralkodik. Különben a hajdani jó kedv, szivesség és bizalmasság majdnem egészen kiveszett. Apró körök alakúlnak, mellyek egymástul elzárkoznak, egymást féltékeny szemmel tartják; a méltóság és érdem hiányát gyakran tulságos fényüzés meg üres gőg takarja.

De van még egy várazsszer, melly lelkesítő büverejét e haza minden fiával érezteti, melly minden kört és osztályt felvillanyoz, minden osztály- és fajbeli válaszfalat ledönt — e hatalmas varázsszer a nemzeti zene. Mikor a puszta barna fia, ki „az ősrégi nemzeti hangoknak mintegy élő hagyományát képezi“, ráhúz, s majd bús nótát, majd tüzes csárdást játszik: akkor még a magyar nemzetiség iránt hidegebb budai ember is hangosabban érzi szívét dobogni. Ősidőktől fogva nagy szerepet vitt a zene a magyaroknál. Szász Károly következőleg festi a zene hatását.

Hallod, hallod a hegedűt?
Oh hogy sir, hogy kesereg!
Négy kis húrban annyi érzés
Nem is tudom hogy fér meg . . .
Mint az édes anya sirján
Zokog árva gyermeke;
Mint a lombok setét árnyán
A csalogány éneke.

Hallod, hallod a hegedűt . . .
Nem figyelsz húrjaira?
Hogy kél, hogy fut végig rajtok
A Rákóczi vihara!
A csatába! a csatába!
Hallod, hogy csendűl a kard!
Látod küzdeni az ősi
Szabadságért a magyart!
Oh e dalban, keserü köny
Boszu könye minden hang,
Vagy tán vér, melly forr a szivben.
Vagy lobogva égő lang!

Hallod, hallod a hegedűt?
Most megint a néphez szól.
Milliók öröme, búja
Száll rezgő húrjairól.
Most a csikós kurjantása
S vidor füttye hangzik fel
Mig a csárdás forgó árján
Barna szép leányt ölel,
Majd a háromszázados bú
Csal belőle hangokat
Ollyan érzőn, ollyan fájva,
Hogy a húr is megszakad!

Hallod, hallod a hegedűt?
Minden húrja hogy rezeg!

Olly kis helyen olly sok érzés
Nem is tudom hogy fér meg!

A pesti társas életnek egyik főhiánya abban áll, hogy nálunk nincsenek olly körök, mint pl. Párisban az első forradalom előtt is voltak, hol mindazok, kik szellem és valódi miveltség által kitűnnek, tekintet nélkül czímre, osztályra és születésre, találkoznának és szellemi, magasabb élveket keresnének és találnának. Illy szellemi körök bizony sem azoknak, kik születés vagy gazdagság által tűnnek ki, sem a művészet és irodalom embereinek nem ártanának; ez utóbbíak ekkép több alkalmat lelnének, az élet különböző köreivel és mozzanataival megismerkedni. Illy szellemi gyűlhelyek mindenesetre nagy hatással volnának, s társas életünk csinosodását, s átalában nemzetí mivelődésünket hatalmasan fejlesztenék és előmozditanák. Igazán szellemdús és nemeslelkű hölgyek e tekintetben is sokat lendíthetnének.

De a mostan uralkodó visszásság mellett még a nemesség két osztálya sem akar egybeolvadni, s e két osztály köreiből nemcsak a műipar és kereskedés, hanem az irodalom és művészet emberei is úgy szólván egészen kizárvák. Azután nemeseink közöl sokan bizonyos életuntságot, elfásultságot negédelnek, mintha e nyomorú világ és haza nem volna méltó arra, hogy az ember vele törődjék. Másfelől a polgári rend számos tagját bizonyos szűkkeblűség jellemzi, melly csak a maga hasznát keresi, közre soha áldozni nem tud, az élet nemesebb magasabb czéljait épen nem ismeri. Reméljük azonban, hogy itt is ott is az egyes dicső kivételek nem maradnak sokáig csak kivételek, hogy a jóra, nemesre való törekvés elébb utóbb minden osztály kebelében győzni fog. Már most sem tagadhatjuk, hogy a művészet és magasabb míveltség iránti érzék valamennyí osztályban mindinkább terjedez. Ezt, egyéb egyleten kivűl, a szépen gyarapodó nyilvános és magános tanintézetek bizonyitják. A szellemi kiképezés vágya tehát terjedez és növekszik, csak az a baj, hogy az igazi miveltséget még sokan nem ismerik, azt sem

tudják miben áll, s hogyan kelljen megszerezni. Különösen a hölgyek miveltségét sokan csak bizonyos társalgási simaságba, idegen nyelvek felületes tudásába helyezik, azért a legtöbb leányintézet is fonákul van szervezve, s nem a nemzeti és a leendő anyáknak kellő miveltséget czélozza. . . .

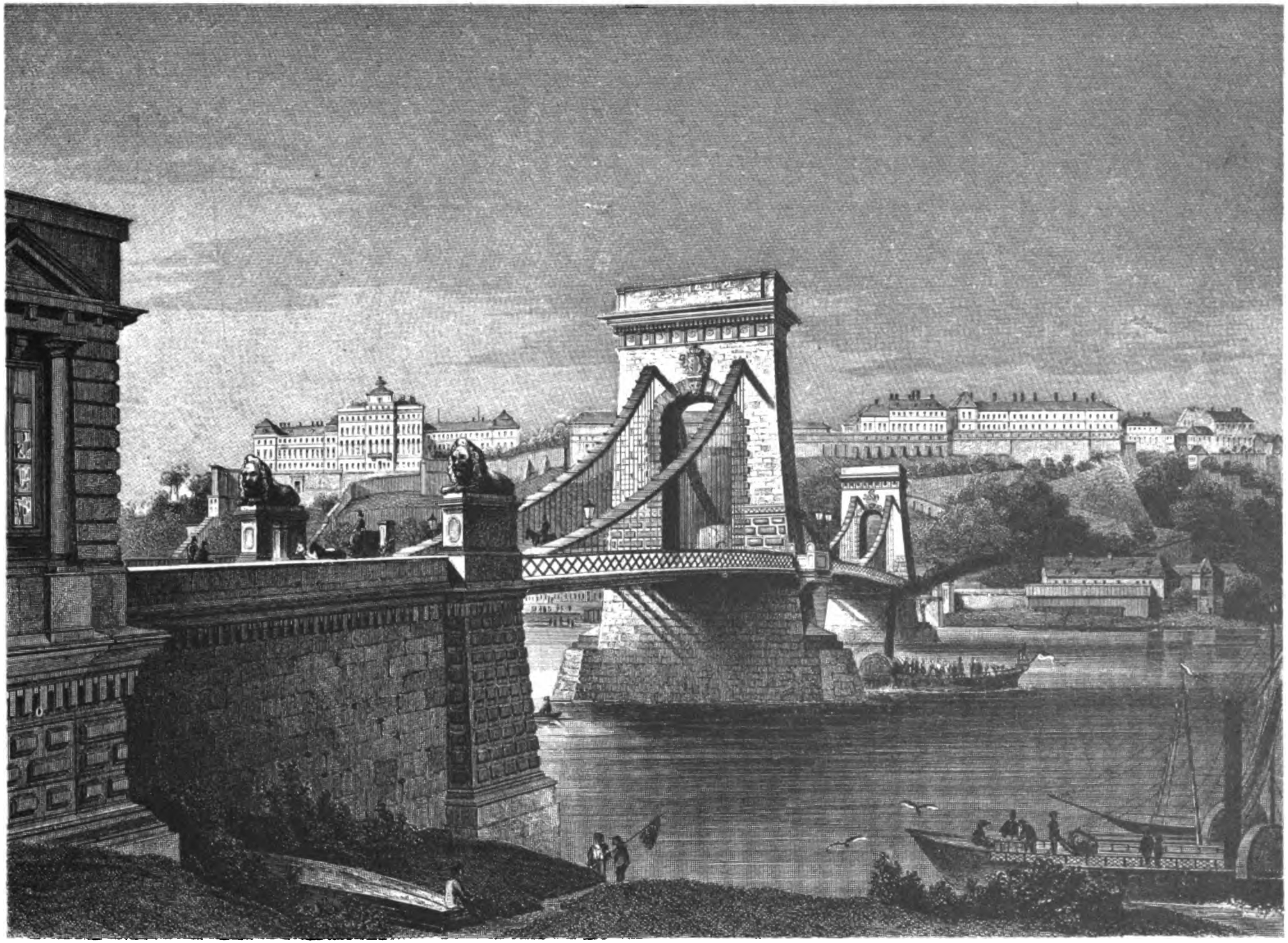
A magyar irodalom, kivált a napi és időszaki sajtó mezején élénk munkásság uralkodik. Úgy látszik, mindinkább meggyőződünk arról, hogy egyedül nemzeti s édes anyai nyelvünk azon szent lobogó, melly alatt küzdve remélhetjük, hogy a költő szava bételjesedik: „Még jőni fog, még jőni kell egy jobbkor, melly után buzgó imádság epedez százezrek ajakán!“ Reméljük, hogy a nemzeti nyelv és magyar nemzetiség szeretete mind erősebben fog lobogni s az idegen származásúak között is terjedezni. Még csak 10 – 15 év előtt Pesten tiz bolt között alig találtunk egyet, hol a magyar nyelvet tudák, jelenleg megfordítva tíz bolt között alig van egy, hol a magyar szót nem értenék. De ki is szívhatná a magyar levegőt s ehetné a magyar kenyeret, annélkül hogy a magyar nyelvet megszeretné, melly az emberi szellem alkotta nyelvek egyik legszebbike. Igaza van Kazinczy Ferencznek, midőn énekli:

„Isteni bája a szép Hellásznak, római nagyság,
Franczia csín és német erő s heve Heszperiának,
És lengyel lágyság! titeket szép nyelvem irígyel.
S ti neki semmit nem irigyeltek? Nyelve Homernak
S Virgilnek, ha találtok-e mást Európa határin,
Melly szent lantotokat illy híven zengve követné?
Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a czél
Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve, sikamva.
Lángol keble, ajakán mély bánat keble sohajtoz,
S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdelli szerelmét. —
Hull a láncz, közelit az idő, s mi közöttetek állunk.“

Nemzeti tánczunk is még 10—15 év előtt a magasabb körökbűl ki volt küszöbölve, most minden tánczvigalomban nemcsak türetik, hanem mint illik, bizonyos előszeretet tárgya, sőt az udvari bálokon is meghonosúlt. Tehát Berzsenyi szavait most már jobban méltányoljuk.

„Nézd a tánez nemeit, mint festik játszí ecsettel
A népek lelkit s nemzetek izleteit.
A német hármas lépéssel lejtve kering le,
S párját karja közé zárja s lebegve viszi
Egyszerü a német mindenben, s csendesen örvend,
Egyet ölel mindig, s állhatatos szerető.
A gallus fellengve szökik s enyelegve kacsingat,
Párt vált, csalfa kezet majd ide majd oda nyujt.
Ez heves és virgoncz, örömében gyermeki nyájas,
Kényeiben repdes s a szerelembe kalóz.
A magyar egy Pindár; valamerre ragadja az oestrum,
Lelkesedett tűzzel nyomja kí indulatit.
Majd lebegő szellő, szerelemre felolvad epedve,
S búja hevét kényes mozdulatokba szövi.
Majd maga fellobbanva kiszáll a bajnoki táncza
(Megveti a lyánkát a diadalmi dagály)
S rengeti a földet; Kinizsit látsz véres ajakkal
A testhalmok közt ugrani hőseivel.
Titkos törvényeit mesterség nem szedi rendbe,
Csak maga szab törvényt s lelkesedésre határt.
Ember az, ki magyar tánczhoz jól terme, örüljön!
Férfi erő s lelkes szikra feszíti erét."

Tormay, Pest városa tiszti főorvosa, a szülöttek nembeli arányábul, melly szerint a született fiuk úgy aránylanak a leányokhoz, mint 31: 29, azt következteti, hogy Pesten a magyar faj tulnyomó; mert a magyar fajnál, hol ez más népségekkel nincs keverve, a férfiak rendesen úgy aránylanak a nőkhez, mint 16: 15, mig a német és szláv fajnál ellenkező viszony szokott előfordúlni. A hivatalos összeirás szerint ugyan, mint feljebb láttuk, az idevaló lakosok nagyobb száma nem magyar ajkú, de ha nemcsak a törvény szerint ide valókat, hanem átalában az állandón itt lakókat tekintjük, hihetőleg szám szerint is több magyar, mint más népségbeli lakost találnánk. Jóllehet tehát Pesten a magyar faj tulnyomó, s jóllehet a nemzetiség érzelme átalában új lángra lobbant: mégis Pest lakosságában nem találjuk azon részvétet a

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. G. M. Kurz sculp.

AZ UJ HID PEST ÉS BUDA KÖZÖTT. DIE NEUE BRÜCKE ZWISCHEN PESTH & OFEN

Lauffer és Stolp tizomdtavabar. Pesten.

magyar irodalom iránt, mellyet ez megérdemel s mellyet várni lehetne. Ez részint onnan van, mível az olvasásvágy átalában még nincs ugy elterjedve nálunk, mint egyéb müvelt nemzeteknél; részint onnan, mivel a fő- és köznemesség sok tagja csak addig vala nemzeties indulatú, míg a vármegyei és országgyűlési élet úgy hozta magával; részint végre onnan, mivel Pesten is, nemcsak a vidéken, azon balga vélemény uralkodik, mintha a bécsi német lapokra nézve más sajtótörvény állana, mint a magyar lapokra. Ezért kivált a magyar politikai lapok nem örvendenek olly keletnek, mint 1848-ig, míg a külföldi német lapok olvasói ezóta igen nagyon megszaporodtak.

Most már Budapest nevezetesb épületei leirásához fogunk. Jóllehet

„Hallgatva áll Rákosnak szent határa,
Ah régen hallgat immár a magyar!
Az ősök elenyészett nyomdokára
Az esti szellő uj fövenyt takar;
Hallgatva áll a tér, szivünk szorúl,
S egy köny beszél hazánk nagyságirúl.
S egy köny Budárul, melly magas tetőjén
Sötéten áll, egy bús emlékezet,
Nagy sírköve hazámnak temetőjén,
S rá írva mind mi véle elveszett;
Régen szétdönté az idő falát,
Kövén még látni a csaták nyomát“ . . . (B. Eötvös József.)

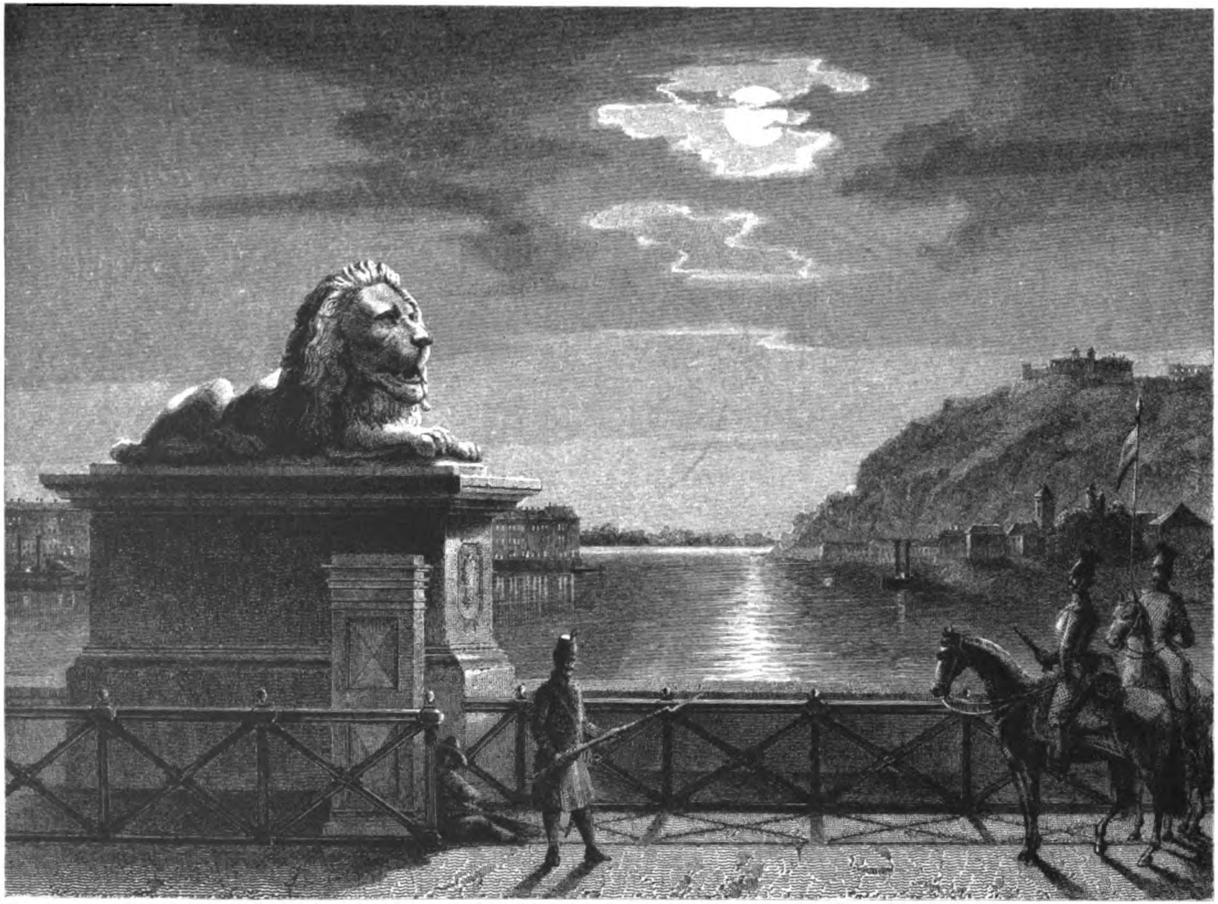
Mégis nem egy tárgyra fogunk akadni, melly nemcsak figyelmet, hanem lelkes csudálást is érdemel.

A lánczhid.

Mindenek előtte a lánczhid vonja magára figyelmünket s érdemli csudálatunkat. „Valóban, szebb emléket álmodni sem lehetne — mondja Dudumi — ez óriási pallónál, melly az ünnepelt gróf Széchenyi István vas akaratának és fáradhatlan türelmének soha el nem romolható emléke!“

A törökök elüzetése után számos esztendőn át repülő,

azaz kötélhez erősitett hajók segitségével történt a két testvérváros között a közlekedés; utóbb 42 dereglyén nyugvó fahidat raktak a Dunára. De e fahíd télen épen semmitsem használa, s nyárou is sokszor alkalmatlan volt. Rendesen deczemberben ki kellett venni, mikor t. i. a Dunán jégdarabok kezdenek úszni, vagy néha egészen befagy, s csak marcziusban lehete ismét berakni. Tehát a téli hónapokban csakis hajón lehetett Buda és Pest között közlekedni, hacsak a Duna jéghíta nem vala olly erős, hogy az embert, lovat és kocsit megbirá. Már pedig zajló jég között áthajózni nem igen kellemes, söt néha nagyon veszedelmes dolog, s gyakran megesett, hogy a két város több napig egészen el vala vágva egymástul. Azután a fahid igen keskeny is volt, s nyáron, mikor alacsony vizállás van, középső része olly mélyre sülyede, hogy terhelt kocsit alig lehete rajta átvontatni. Mindezen bajok és alkalmatlanságok évről évre érezhetőbbekké lettek, minél inkább növekvék a két város népessége s ezzel forgalma is. Azért az állandó híd gondolata mind több követőre talála, s főleg gróf Széchenyi István mindent elkövetett, hogy e gondolat megvalósúljon; 1832-ben gr. Andrássy György kiséretében Angliába utazott, az épittetni szándéklott híd ügyében az ottani mérnökökkel és épitészekkel érteközendő. Haza érkezvén a két gróf jelentést tett a hidépitési javaslat készitésével meghízott országos küldöttségnek, s utazásuk eredményét közre is bocsáták. De sok nehézség és előitélet gördűle a tervezők utjába, kivált azért, mivel a nemességnek, az épitendő hídra nézve, vámmentességi kiváltságárul kellett vala lemondania. Sokat irtak és szónokoltak tehát a terv mellett és ellen, végre az $183^2/_6$ ki országgyülésen hosszas vita után mégis a jobb elv győze, s legott országos küldöttség neveztették ki, hogy ez a jelentkező vállalkozókkal a törvényhozás nevében szerződjék. Az országos küldöttség báró Sina Györgygyel szerződött. Báró Sina az 1838 szept. 27-kén kelt ezen szerződésében lekötelezte magát: „Vezérlete alatt alkotandó részvényes társasággal Buda és Pest városok hözött az országos küldöttség által megállapitott két oszlopu, minden czélra és teherre számitott, s igy a szakadatlan közösülésre tökéletesen alkalmas lánczhi-

L. Rohbock del. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. — J. M. Kolb sculp.

A HÍDON PESTH ÉS BUDA KÖZÖTT. AUF DER BRÜCKE ZWISCHEN PESTH & OFEN.

Lauffer és Stolp birtokányában Pesten

dat, és ugyan az említett küldöttség által kijelelt vonalon Clark Vilmos Tierny által készített rajznak utmutatása szerint tulajdon költségén felépiteni, s lehető legrövidebb idő alatt a közönség használatára megnyítni." E szerződés, mellyben az építés föltételei s a mindenkitől szedendő vám mennyisége részletesen vannak megállapitva, az 1840-ki országgyülés által törvényes erővel ruháztatott fel. A részvényes társaság jogot nyert, a megállapított vámot mindenkitől a híd megnyitásátul számitandó 87 éven át szedhetni, miután b. Sina az eredetileg kitűzött 97 esztendőt önként 87-re szállitotta le. E kikötött évek letelte után a társaság köteles a hidat legjobb karban a nemzetnek ingyen átengedni.

Már 1839 novemberében fogtak az előmunkálatokhoz, s 1840 máj. 1-jén a gátrekeszek építéséhez; de a talpkő csak 1842 aug. 24-kén tétetett le. Ez nagy ünepélyességgel történt ő cs. k. fenségeik Károly főherczeg, mint ő felsége meghatalmazott biztosa, s József főherczeg és nádor által. A a talpkő a pesti partoszlopban tétetett le. Az ez alkalommal használt ezüst kalapács és vakolókanál a nemzeti muzeumba adatott.

Már maga a gátrekeszek építtetése óriási feladat volt. Azon hely körül, mellyen az oszlopok valának épitendők, köröskörül nagy czölöpöket vertek be, egyiket szorosan a másik mellé, még pedig kettős rendben, mellyek mintegy 8 lábnyira estek egymástul. E két czölöpkerítés között a munka folyama alatt természetesen igen sok föveny halmozódék össze, ezt nagy merítő kanalakkal takaríták ki, mellyek egyszerre 4—5 mázsa föveuyt meríttetek ki. A föveny kitakaríttatása után a czölöpkerítések közötti közt vízálló agyaggal verték tele. Igy vizálló rekeszt nyerték, mellyet azután a Dunának gyakran rettenetes jégzajlása ellen kelle óltalmazni. E végett minden gátrekesz elé mesterséges és igen erős jégtörőt építettek, s ezenfelül a rekeszek belső öblét mindenféle irányba helyzett keresztgerendák által tamogatták. Az egyegy hídfő számára épitett gátrekesz valami 2000 czölöpöt, azaz megannyi hatalmas fenyűszálat igényelt. Minden czölöp alsó végére egy mázsányi vas illesztetett. A czölöpöket mintegy 10 mázsát nyomó s 30 lábnyi magasságbul eső vas ütőkosok

által verték be, s mindenik czölöpnek mintegy 400 ütést kelle kapnia, mig a szükséges, azaz 3 ölnyi mélységre befuródott.

Képzelhetjük tehát, mennyi fáradság- és munkába került csak a gátrekeszek fölépitése is. Legnagyobb nehézséggel a budai oldalon levő vizoszlop gátrekeszének készitése járt, mivel ítt a Duna rendesen 50 lábnyi mélységű, s ezenfelül hatalmas fövenyréteget találtak, mellyen a czölöpöket keresztül kelle verni.

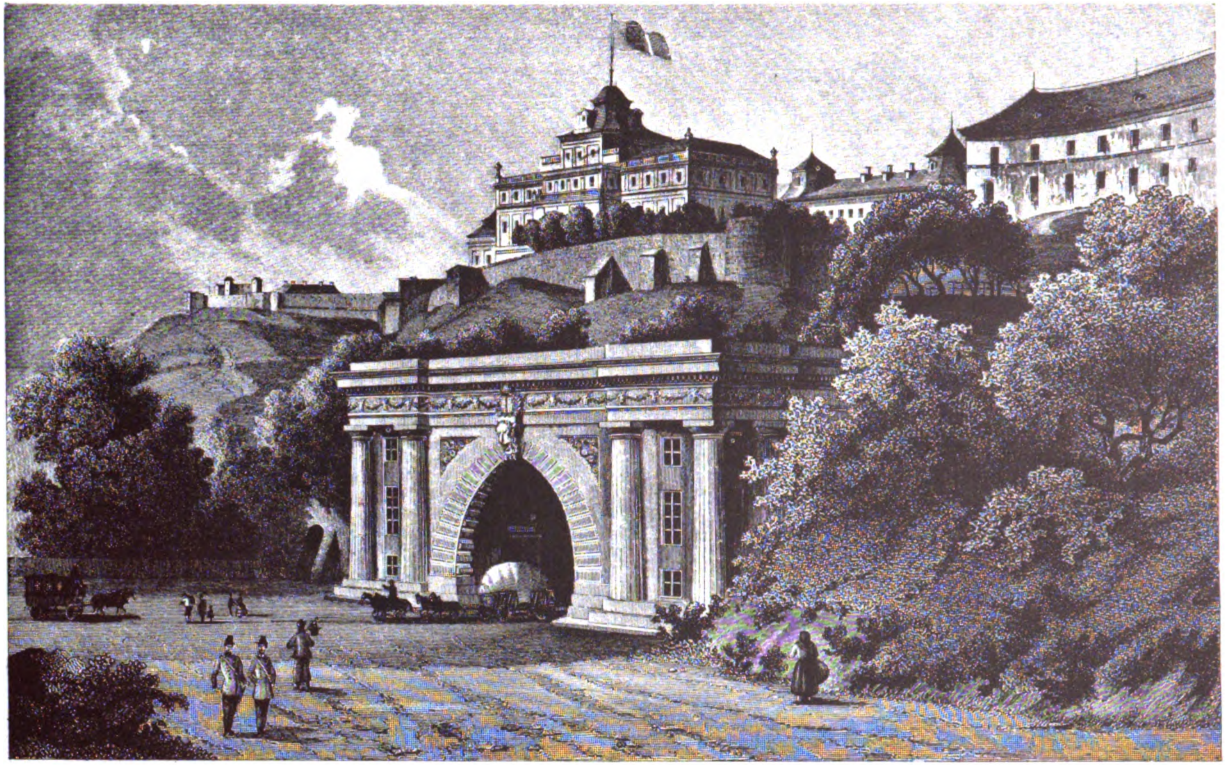
Elkészülvén a gátrekesz, a mindúntalan beszivárgó vizet kelle gőzgépek segitségével kimeríteni, mielőtt az oszlop építéséhez foghattak volna. Azonban végreis minden bajon és nehézségen győztek, s a habzó hullámokbul, noha lassan de rendíthetlenűl emelködének a kőoszlopok, mellyekre a hidnak keresztláncżait feszítni kelle. Az oszlopok elkészülte után a gátrekesz csölöpeit a víz alatt lefűrészelték, s most hullám és jégrög tehetetlenűl zajong a meztelen sziklafalak körűl.

Sok országnak kelle hozzájárulni, hogy e csodaépitmény alkotó részei előteremtessenek. A gátrekeszek czölöpeiül szolgálandó faszálak Tótország, Felső-Ausztria és Bajorország erdőiből kerültek; a homokkövek Vácz- és Sóskútról; a gránitszálak Mauthauzenból (Felső-Ausztriából), a terméskövek a pesti és budai bányákból. A kovácsolt vasból való függőlánczok, mellyek járulékaikkal együtt mintegy 30,000 mázsát nyomnak, Angliában készűltek; az öntött vas részek pedig a pesti és dernői öntődékből kerültek.

A munkások is sokféle nemzetbeliek voltak. Első helyen természetesen az angolok álltak, kiket az épitészek hoztak vala magokkal; azután a vízi épitésben szintén jártas olaszok következtek, kiket főleg Trieszt és Velencze városokbul hivtak ide; de a belföldi magyar, német és tót munkások is mind nagyobb ügyességre tettek szert.

Tizenegy évig tartott az épités. A hadi testek ugyan már 1849 elejétől fogva mentek át több ízben a még alig járható hídon, de ünnepélyes megnyittatása csak 1849 nov. 20 kán történt. Clark T. V. halála után Clark Ádám folytatta és végezte be a munkát.

A lánczhíd két parti s két vizi oszlopon nyugszik s 1230 láb hosszú. A két vizi oszlop között feszülő ív 100 öl hosszú

J. Rohbock delt. | Druck & Verlag v G.G. Lange in Darmstadt. | G. Hess sculpt.

A BUDAI ALAGÚT KAPUZATA. PORTAL DES TUNELS ZU OFEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

s olly magas, hogy alatta a legtöbb gőzös elmehet, annélkül hogy a kéményt le kellene fektetni. A hídfőket mindkét oldalt szépen faragott oroszlányok ékesítik, mellyek nyugvó helyzetben, a két város felé fordulva, felséges komolysággal néznek alá a gránit talapzatról, mintha magok is éreznék és bámulnák a nagyszerű műnek jelentősségét, mellyet ékesítenek. Marsalko János, lőcseifi, faragta e szép műdarabokat. A gránit talapzatok előoldalán, mindkét felől gróf Széchenyi István s báró Sína György czimerei láthatók. E czimereket szintén Marsalkó mintázta, Gál András pedig érczbe öntötte. A vizioszlopok fölött 7 öl magas kapuívek emelködnek, mellyek nagyszerű látványt nyujtanak. Ez ivek közepébül mindkét oldalon oroszlányfő nyúljik ki, s e fölött az ország czimere látható.

Az összes költségek, t. i. az előmunkálatok, a budai parton volt kincstári épületek megváltása, a két városnak fizetett kárpótlás a régi hídtól járt vámjövedelem megszünéseért, azután a tulajdonképi hidépités stb. költségei 6,575,842 pftot tettek; maga a híd 4,412,628 pftba került.

A hidról nagyszerű kilátás esik a két testvérvárosra. Kivált estve, mikor a hatalmas folyam hullámi a hold czüstös fényében csendes méltósággal tovasimulnak, s a két parton számtalan világ pislog, a lánczhidon járó leirhatlan gyönyört élvez.

Az alagút.

A lánczhiddal egyenes irányban, a várhegy tövében, az alagút öble tátong felénk. Mint mesés tündérlak, úgy csillog elénk, mikor estve ki van világítva. Ha Mátyás király és fényes kisérete sírjábul kikelne, s a vasárnap és ünnepnapon a lánczhid egyik végétől a másikáig vonuló s szakadatlanul tovább az alagút szájáig s rajta keresztül a Krisztinavárosig elhuzódó tarka emberszalagot meglátná, bizonyosan szót nem lelne bámulata kifejezésére; meg nem foghatná, micsoda hatalom birta a széles Dunát átivelni, a nagy hegyet keresztülvájni! Most már nem kell életünket koczkáztatnunk, mikor a mérges Dunán átkelünk, s nem kell arczunk verejtekével a meredek hegyen fel és le másznunk, mikor a Krisztinavá-

rosba, s a mögötte emelkedő Svábhegyre (Istenhegy) s a többi hegyekre kirándulunk, mellyek az ős Buda minden tavaszszal megifjodó és újra felvírúló bájos mögletét alkotják. Az alagút mind diszêre mínd kényelmére szolgál a két testvérvárosnak, s méltán foglal helyet a lánczhíd mellett.

Miként a lánczhídnál, ugy az alagútnál is gróf Széchenyi István nevével találkozunk. Ő, ki ernyedetlen buzgalommal munkálkodék a haza és a két testvérváros javán, az alagútat is felkarolta. Már 1845-ben szerze társaságot, melly azt a budai várhegyen keresztűl épiteni szándékozott. De mielőtt e társaság a nagy munkához láthatott volna, kitört a vihar, melly minden cselekvőséget megzsibbaszta. Széchenyi, az igaz hazafiak kiolthatlan fájdalmára, szellemi éjbe borúlt s alagúti terve mármár feledésbe méne. Lassanlassan újra fölélede a tetterő és vállalkozási szellem, s Ürményi József cs. k. kamarás, egyike azon keveseknek, kik a nagy vész után is csakhamar új munkásságra ébredének, Széchenyi tervét újra föléleszté. Fáradozása nem maradt siker nélkül, részvényes társaság támada, mellynek szabályait a magas kormány rövid idŏn megerősité. E részvényes társaság 1853 aug. 24-kén első közgyülését tartá s Ürményi József elnöklete mellett 24 tagból álló igazgató választmányt neveze. Clark Ádám, ki a lánczhidat szerencsésen fölépitette vala, magára vállalá az alagút épitése vezetését, miután a tervet is ő dolgozta vala ki. Az előleges fölvetés szerint csak 300,000 pftnyi költség kivántatott. Tehát 3000 százforintos részvényt bocsátának ki. Eleintén e részvények nem örvendettek nagy keletnek, mégis késedelem nélkül a munkához fogtak, s ez olly gyorsan halada, hogy már oktober havában a próbatárnát kezdék keresztűlvágni. 1854 marcz. 19-kén keresztűl volt vájva a hegy. E naptól kezdve vasár- és ünnepnapokon a gyalogoknak megengedtetett, 2 pkr. vámfizetéssel, az alagúton átjárni.

Naponkint 200, leginkább belföldi munkás dolgozott az alagút épitésén, repesztve a sziklákat, simítva a falakat stb. A falakat téglával bélelték ki, hogy a viz át ne szivároghasson.

Az alagút szélessége 5, hosszúsága pedig 180 öl. Ott, hol legmagasabb, öble 5 ölnyi, 3 lábnyi és 7 hüvelyknyi, hol legalacsonyabb, t. i. a közepén, öble 4 ölnyi, 1 lábnyi, és 2 hüvelyknyi. Clark Ádám ugyanis ez alagút épitésében a szokott eljárástól eltért, mennyiben a bolthajtást a középtől kezdve kétfelé az alagút két nyilásáig hat magassági fokozatban épitteté, minek folytán az egész épités jóval kevesebb költségbe kerüle. Mikép a lánczhidon, ugy az alagútban is kettős kocsiút és kettős gyalogút van.

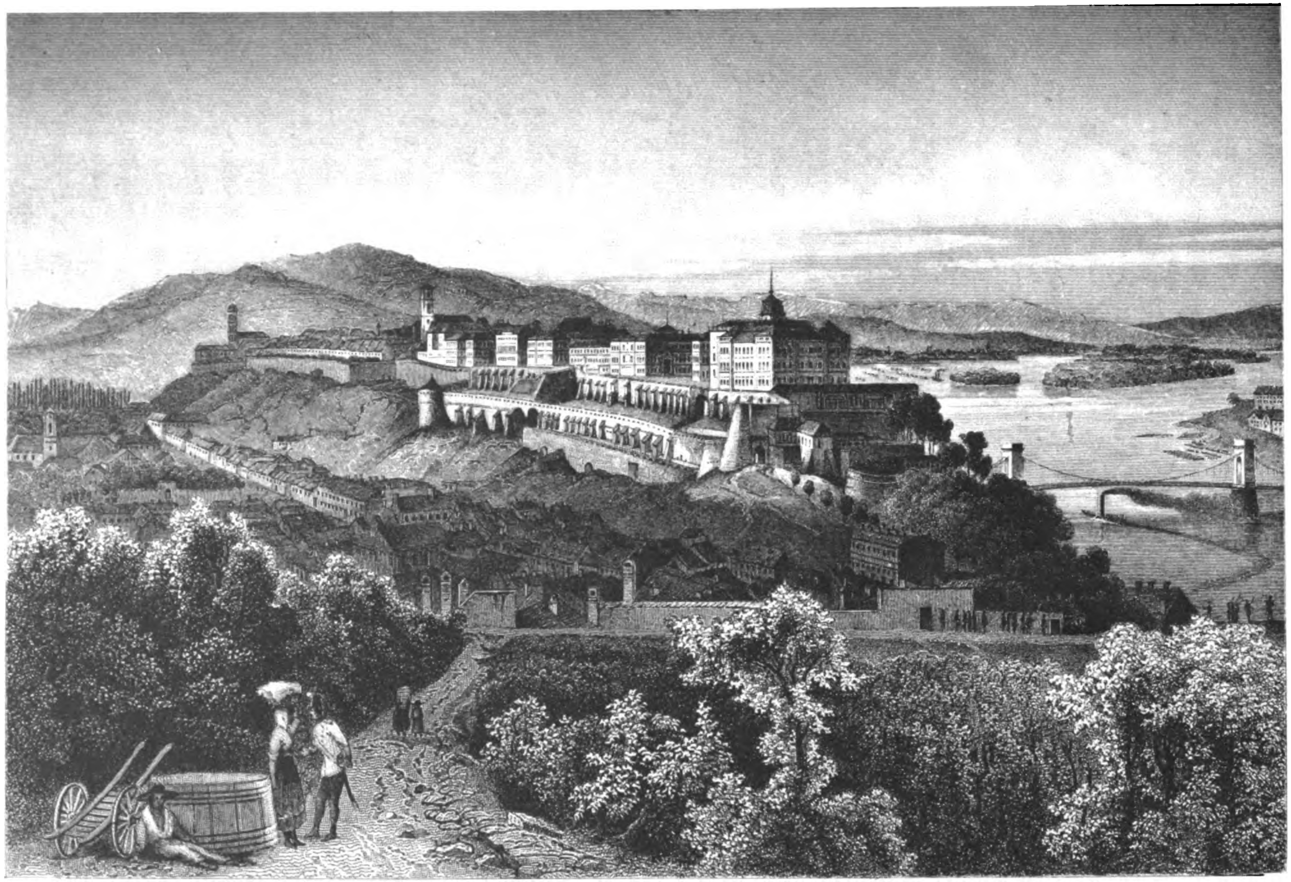
1855 szept. 23-kán már annyira kész volt az alagút, hogy kocsi is mehete rajta keresztül. Most az egész épitmény úgy szólván készen áll. Nagyszerű, dór modorban épitett kapuzatok ékesitik e föld alatti utat, melly a béke helyreállta után újra fölserkent hazafias munkásság méltó emléke. Az alagút nemcsak a várhegyen túli völgybe visz, hanem az erősséggel való közlekedést is megkönnyíti, miután bal oldalán 28 öl magas akna a budai főtérre, a Hentzi-emlék szomszédjába, vezet föl.

E helyen meg kell még említenünk a partszegélyt, melly a pesti parton a lánczhid mindkét oldalán épittetik. E partszegély a lánczhidtól két felől 200 ölnyi hosszúságra, nagy faragott kövekből s két fokozatban fog épittetni. Ehhez azután mindkét oldalon 150 öl hosszú partépités fog csatlakozni. A partszegély alacsonyabb része, melly az áruk fel- és lerakodására fog szolgálni, egész hosszában legalább 12 öl széles lesz. Ha e partépitések elkészülnek, s a Dunának czélba vett szabályozása is végrehajtatik, új díszt nyerend fővárosunk. Az alagút s a partszegély Budapest látképét tökéletessé teszi majd. „Pestnek gyönyörű házsora, a két part szegélye, a budai várhegy sétánya és bástyái, a Duna s a rajta úszó sajkák, hajók, gőzösök és hadihajók. a lánczhid és alagút, a természeti és emberi remekművek olly csoportozata, millyennel alig dicsekhetik Europának, annál kevésbbé a birodalomnak más városa, a látképek olly gyüjteménye, melly a két testvérvárosnak mindenkor fővárosi rangot vagy dicskoszorút fog kölcsönözni és biztosítani!“

A királyi várpalota Budán.

A régi magyar királyok épitkezései a török uralom alatt romba dőltek. A törökök elüzetése után báró Regal budai várparancsnok 1715-ben az omladékokbul négyszegletű épületet kezde rakatni, mellyet azonban a török háboruk miatt be nem végezhete. 1741-ben az országgyülési rendek törvényczikkben intéztek Mária Teréziához kérelmet, hogy a várpalotát ujra fölépittetni kegyeskedjék. A királyné még az úgynevezett ausztriai örökösségi háboru bevégezte előtt azon utasitást adá a magyar udvari kamarának, hogy a palota helyreállitására Erdődy György gróf akkori kamarai elnöknek 4000 ftot utalványozzon. Utóbb évenkint 6000 ft. utalványoztatott a kir. kincstárbul. Pálffy János akkori nádor az ország összes törvényhatóságait önkénytes adakozásokra hivá fel. E fölhivást országszerte nagy lelkesedéssel fogadák, s igy 1749-diki máj. 13-kán, a királyné születése napján, az új várpalota talpköve letétetheték, mi ünnepélyes egyházi szertartásokkal történt, mellyeket Althann gróf váczi püspök vezérle. Az építés igazgatásával 1748 jul. 14-dikén a kamarai elnökké lett Grassalkovics Antal gróf bizatott meg. A királyné két ízben, 1751 és 1764-ben látogatá meg Budát. Meg volt elégedve az épitéssel, ez mégsem haladt igen gyorsan, s Grassalkovics gr. 1765-diki jan. 26-kán arra kérte a királynét, kegyeskedjék a munka gyorsabb folytathatása és bevégezhetése végett három évre esztendőnként 20,000 ftot ajánlani. Majd 1767-ki marcz. 23-kán Hillebrandt főépitész olly jelentést terjeszte föl, miszerint reméli, hogy a palotát talán még a folyó évben fedél alá hozza, ha hónaponkint 3000 ftot fordíthatna az épitésre. Végre 1771-diki marcz 31-kén Grassalkovics arról tudósitá a királynét, hogy mind a palota mind a melléképületek tökéletesen elkészültek. Grassalkovics e jelentése szerint az összes kiadások 402,679 ftot tettek, miből a megyék és sz. k. városok önkénytes adakozásai 95,031 ftot födöztek.

Az ekként helyreállitott palotában egy ideig a Sz. Pöltenből Budára hivott angol kisasszonyok laktak. Ezek azonban nemsokára Váczra, azután Pestre helyeztettek, hol még most

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Jos. Poppel sculp.

BUDAVÁR ÉS KRISZTINAVÁROS. FESTUNG OFEN & CHRISTINENSTADT.

fs leányok nevelésével foglalkoznak. A várpalotát 1780-diki jun. 25-kén a II. József által Nagyszombatbúl Budára áttett magyar kir. egyetem szállá meg. De az egyetem már négy év lefolyta után Pestre költözék, s a budai királyi lak üresen maradt, mignem Sándor Lipót cs. k. főherczeg s az ország nádora ott vevé lakását. Utóda is, a mélyen tisztelt József cs. k. főherczeg ott székele. József ötvenéves hivatalkodása alatt a palota külsőleg és belsőleg ugy rendeztetett el, mint a forradalomig volt.

A várpalota a Dunára néző, 94 öl hosszu főhomlokzatbul áll, mellynek középső, kiálló része 6 római fejezetű oszlopon nyugvó erkélyt mutat. A homlokzathoz két szárnyépület csatlakozik, mellyek a főépülettel nyugat felől tágas teret alkotnak, mellyet az erősség várkapuján átvivő útnak szélén kőrács határol. A palotának eredetileg csak két emelete volt, s közepén csillagvizsgálda emelkedett. E torony utóbb lebontatván, helyébe harmadik emelet épült, a csillagvizsgálda pedig a Gellérthegyre rakatott.

A palota belső elrendezése a forradalom előtt következő volt. A balszárnyban van Sz. Zsigmond vártemploma, mellyet 1769-ben, Mária Terézia születése napján, Migazzi bibornok a hajdani Zsigmond egyháza emlékeül fölszentelt. Az e templomhoz csatlakozó Sz. István kápolnájában őrzik az István jobb kezét. Ugyancsak a balszárny helyiségeiben 1790 óta az ország ékességeit is őrzik.

A főhomlokzat első emeletében a királyi szobák voltak. Előszobán át, szürke alapon szürkére festett szobába jutottak, mellynek falait nagy tükrök és szőtt képek diszesíték; a szögletekben színes üveg edények voltak. E szobához balfelől a császárné kihallgatási tereme csatlakozék, mellynek falait németalföldi szőnyegek boríták. Legszebb bútorai voltak: aranynyal szegélyzett, veres bársonynyal borított királyszék, s aranyzott asztalok. Ezután következett a társalgási terem igen szép asztallapokkal, edényekkel, gyertyatartókkal s egyéb tárgyakkal különféle szinű üvegből. Az öltöző szobában fehér szőnyegek voltak sínai hímzettel, továbbá olajfestmények s szép ajtóképek, mellyek gyermekcsoportozatokat ábrázolának. Az öltöző szobához a dolgozó szoba csatlakozott, zöld atlasz-

szal; ehhez a háló szoba, világoskék hímzett kárpitokkal. Azután következtek a király szobái, nevezetesen az öltöző szoba sárga, a billardterem buzavirágszinű kárpitokkal, a dolgozószoba, s a kihallgatási terem, mellynek falait németalföldi alakos szőnyegek borították. A hátfal közepén a vörös bársony királyszék állott. Azután a gyülekezési terem következett, mellyet csataképek diszesítének, s azért csataszobának neveztek. Jobbra a nagy terembe jutottak, mellynek magassága majdnem két emeletnyi volt, s melly udvari bálok- s hangversenyekre szolgála.

A jobb szárnyban a nádor főherczeg szállásolt. Kis szoba mellett az étterem volt, szép olajfestményekkel. Onnan balra két szobában a főherczeg könyvtára volt; jobbra a főherczegasszony kihallgatási tereme, mellyből előszoba a dolgozó, s innen az öltöző és hálószobába vezete. Ez utóbbi mellett volt a főherczeg öltöző szobája, a sarokban pedig dolgozószobája.

A jobb szárny második emeletében a főherczeg gyermekeinek lakásai voltak.

Földszínt a nádori iroda, a főudvarmester hivatala és a pénztár, s a palota-felügyelő szállása voltak, stb. Az egész palotában 203 szoba volt.

A jobb szárny butorzata a nádor főherczeg magán tulajdona levén, halála után örököseire szállott, kik nagyobb részét Alcsúthra vitették. Budavára legújabb ostroma alatt a jobb szárny és középépület csaknem földig égett. Mit a lángok a butorzatban megkiméltek, azt a vár bevétele után részint elhordák, részint összetördelék. Mondják, hogy csak két orosz nagy tükör maradt épen; ezeket utóbb Bécsbe vitték.

A béke helyreállitása után a vár újra fölépittetett s egészen újból szereltették föl. Balszárnya legkevesebbet szenvedett, azért csaknem egészen ugy marada, mint azelőtt volt. Csak Sz. Zsigmond egyházán tettek némi ujitásokat. Jelenleg a várpalota következőleg van berendezve.

Külsőleg kivált födele nyert más alakot. Mindenik szárnyépület négy szegletén egyegy manszárd van, a főhomlokzat közepén kettős manszárd emelkedik s magasan felülál a sarok-

manszárdokon. Mindenik manszárdon egyegy villámhárító. A födél párkányzatai és szegélyei rézzel, többi része barna palával födött.

Most lépjünk a várpalotába. Mindenik szárnyán magas üvegajtón át mintegy 10 lépés széles lépcsőzet visz az első emeletre; ennek folyosói szép mozaikmüvekkel rakvák ki. Ha a bal szárnyban az első emeletbe jutottunk, jobb felől két előszobába lépünk, mellyek most sokkal szebben diszítvék és butorozvák, mint azelőtt voltak. Mindkét szobának padlata és falai gipsz-vakolattal borítvák s gazdagon aranyozvák. Általában a várpalota legtöbb szobája fehér gipszvakolatu s gazdagon aranyozott; az egyes szobák pallója pedig igen szép, másmás alaku koczkákkal van kirakva. A nevezett előszobák különösen szép tükrök- és aranyos villárokkal ékesítvék. A villárok, fali és koszorugyertyatartók mindenütt szintén aranyozottak. —

A második előszoba a hosszukás terembe nyilik, melly azelőtt jóval magasabb volt, mint jelenleg. E terem falai igen pompásak, a felső padlatot fris mészfestmények fogják ékesíteni, s tiz nagy aranyos villár függ rajta, a fali tükrök között számos aranyozott kiálló gyertyatartó van. A terem asztalai, mint a legtöbb szobáéi, szürke sávolyos márványlapokbul állanak, s mint minden egyéb bútor gazdagon aranyozvák; kereveteit és székeit nehéz biborszinü selyem kelme borítja. Egyszóval ez a társas mulatság és udvari báloknak szolgáló egyik legfölségesebb terem. Ebbül a császár étteremébe jutnak, melly a kir. helytartó főherczeg által lakott jobb szárnynyal összeköttetésben van, s mellyben eddig az udvari bálok tartattak. E terem falai famüvel kirakvák, bútorai veres selyem kelmével boritvák, villárai és tükrei nagyon szépek. A császár étteremébül balra ő cs. k. felsége első előkamarájába jutnak, melly azelőtt csataképei miatt csataszobának neveztetett. E szoba bútorai kék alapon fehér czifrázatu kelmével födvék. Ehhez csatlakozik a császárné tereme, igen szép rózsa és ezüstszín bútorokkal. E terem azelőtt a nádor főherczeg étszobája volt. Azután következik a császárné dolgozó szobája gyönyörü iróasztallal és könyvszekrénynyel; továbbá a császárné öltözőszobája hajnal- és rózsaszinü buto-

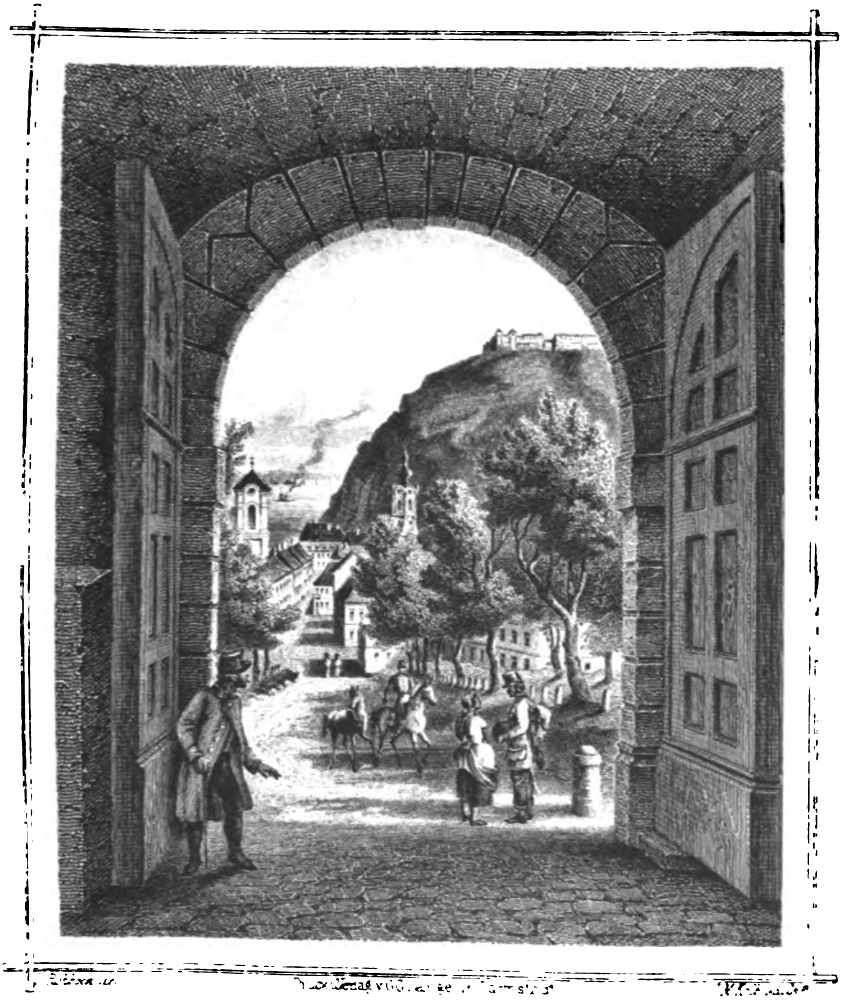
rokkal, ebből kijárás van az erkélyre, melly most jóval hosszabb, mint azelőtt volt, s 6 római oszlopon nyugszik. Ez erkélyrül bájos kilátás esik a várkertre, a Dunára, a lánczhidra, Pestvárosára s a tulnan terülő sikságra.

Azután következik ő cs. k. felségeik hálószobája, fehér. s aranyozott disznyoszolyával, és sárga alapon kék czifrázatu butorokkal. Ehhez a császár öltöző, azután dolgozó szobája csatlakozik; ez útóbbibul szintén kijárás van az erkélyre.. Az öltözőszoba butorai sárga alapon szürkés czifrázatu kelmével födvék, a dolgozószobáéi ezüstfehéren lilaszin czifrázatuak. Ezen utóbbihoz a császár ruhatára csatlakozik. Innen márvány lépcsőzet vezet a második emeletbe, hol a császár segédeinek szállásai vannak. Azután következik a trónterem. Végre a közép-épület első emeletében van még a tanácsterem, vörös butorokkal.

A bal szárnyban magas vendégek számára rendelt szobák vannak, névszerint előszoba és négy, szintén fényesen butorozott, lakszoba.

A középépület második emeletében ő cs k. felsége magas kiséretének, a harmadik emeletben a császár egyéb kiséretének szállásai vannak. Földszint végre vannak a gazdasági tárak s más helyiségek.

A jobb szárny első emeletében az előszobábul elsőben a helytartó főherczeg étteremébe jutunk, mellyhez más oldalt a császár étterеme csatlakozik. A főherczeg ebédlője mellett kis kabinet, ezután a főherczegasszony várakozási és elfogadási tereme következik; az előbbi szürke alapon kék, az utóbbi sárga alapon fehér, különösen szép kárpitokkal és butorokkal. Az elfogadási termet a császár és császárné fehér márványbul készült szép mellszobrai ékesítik, egy ablakmélyedésben pedig igazi sinai becses virágedény van. Erre a teaterem következik, melly talán még szebb butorzatu, mint az elfogadási terem; továbbad a főherczegasszony dolgozó szobája, Károly cs. k. főherczeg és Lajos bajor király arczképeivel. A zongora, s a repkénylugassal környezett rajzasztal tanúsítják, mivel szeret ő fensége a főherczegasszony foglalkozni. Egyik asztalon néhány csinos ásvány is látható, miket a főherczegasszony Szliácsban gyüjtött és magával ho-

KILÁTÁS A VIZIKAPUBÓL BUDÁN.
BLICK VOM WASSERTHOR IN OFEN.

zott. — Azután a főherczegasszony öltöző szobájába jutunk, mellynek butorai rózsaszinüek, végre ő fenségeik hálószobájába, melly fehér alapon kék kelmével van butorozva, s hol az ágyon kivül két imazsámolyt is láthatni. A hálószobához egyfelől a főherczegasszony, másfelől a főherczeg ruhatára csatlakozik. Ez utóbbibul a főherczeg háló, azután dolgozó szobájába és elfogadási teremébe jutunk. A dolgozó szobában kisded könyvtár van, melly franczia, német s egykét magyar könyvhül áll, mellyek leginkább történelmi, hadászati, és államtudományi dolgokat tárgyaznak. A könyvpolcz felső párkányán a legjelesb hadvezérek apró szobrai láthatók. Ezután következik a billardszoba, mellyben néhány szép arczkép van, névszerint a helytartó főherczeg bájos szépségü anyja, neje és elhalt testvére arczképei; végre a főherczeg kihallgatási terme, mellyben többi közt Károly főherczeg kis bronsz-emlékszobra látható.

A jobb szárny második emeletének helyiségei a fiatal főherczegi kisasszonyoknak, nevelőiknek, továbbá a főudvarmesternőnek szolgálnak szállásul.

A várpalota mellépületeihez tartoznak az erősség bejárásánál nyugat felől ujdon épitett várpalotai őrhely, azután egy kétemeletü új épület, mellynek földszinti szobáiban a várpalotai felügyelő lakik, mig első emeletének szobái magas vendégek számára rendelvék, második emeletében a várpalotai papság lakásai vannak. Végre jön az udvari istállóház, hol kocsiszinek s a cselédség számára lakások is vannak.

De a várpalota legszebb díszeül a várkert szolgál, melly azt három oldalról környezi. E kertet gyönyörü ültetvényeivel a boldogult nádor, József főherczeg varázsolta oda, a várhegy sziklás lejtőire, nagy müértéssel és költséggel. Fekvésénel fogva több részre oszlik a kert; az ostrom alatt az is sokat szenvedett, de most már helyre van állitva, söt a hegy nyugati oldalán tett több új ültetménynyel tetemesen gyarapodott.

Följebb emlitők, hogy a várpalota bal szárnya egyik helyiségében az ország ékességeit őrzik. Ezekhez, mint tudva van, számitjuk a koronát, a királyi botot, az ország almáját, a kir. kardot, a kir. köpenyt, végre Sz. István keztyüjét, czi-

pőjét és harisnyáját. A korona két különböző részből forrasztatott össze. Alsó része vagyis a homlokkör azon koronábul való, mellyet I Gejza még herczeg korában Dukasz Mihály napkeleti császártul ajándékba kapott; felső része pedig, vagyis keresztben egymás fölött fekvő két íve azon korona maradéka, mellyet II. Szilveszter pápa Sz. Istvánnak küldött. Ezen félteke alakú koronát 53 szafir, 50 rubint, 1 smaragd s 338 gyöngy ékesiti, s egész sulya 9 márkát és 6 latot nyom.

A kir. bot ollyforma mint a középkorban használtatni szokott buzogány, erősen meg van aranyozva, felül üveggömbbel, alul gyöngyfüzérekkel.

Az ország almája aranybul készült s drágakövekkel van megrakva; oldalába az Anjou ház czimere van bevésve, tetején kis kereszt áll.

A koronázási köpeny valóságos miseruha világos kék selyembül, mellyen szűz Mária, Krisztus a keresztfán és számos egyéb szentnek képei hímezvék, és sok felirat látható. E ruhát sz. István hitvese Gizella állitólag saját kezével készitette s a székesfehérvári sz. Mária egyházának ajándékozá.

A koronát, mint a királyság jelképét, nagy tiszteletben tarták a magyarok. Vas ládában őriztetett az ország többi ékességeivel együtt, s e láda öt pecséttel, t. i. a nádor, esztergomi érsek, két koronaőr s királyi biztos pecséteivel volt bepecsételve. Őrzésére saját koronaőrség rendeltetett. Mindig elzárva maradt, csak három nap a koronázás előtt és után tételék ki közszemlére. Legújabb viszontagságait mindenki tudja, s azért szükségtelen ezeket itt előadni. —

Mindjárt a kír. várpalota mellett a fegyvertár van, melly sz. György teréig terjed. Ez erős, két emeletü épület, tágas udvarokkal és teremekkel. Négyszeg alakú, sz. György terére szolgáló főhomlokzata fegyverzetekkel és jelves alakokkal van diszesítve. Schams, ki Buda városát 1822-ben irta le, igen nagyszerűnek mondja a fegyvertár belsejét s különösen három tágas fegyverteremét ízletesen elrendezett tartalmával nem győzi magasztalni. E három teremben a forradalom előtt valami 80,000 fegyverdarab volt. Azonban

Rohbock del. Druck & Verlag v G. G. Lange in Darmstadt. L. Geder sculp.

HENTZI EMLÉKE BUDÁN. HENTZI DENKMAL IN OFEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

történelmileg nevezetes dolog kevés volt bennök. Legnagyobb s legritkább nevezetességűl az úgynevezett vérzászlót említék, melly a második terem végén volt kitűzve. E zászlóról azt hitték, hogy még a keresztes háborúkból való; veres szőtt selyemkelmébül készült; rajta aranylángok, s közepett egyik oldalon fekete sas, másikon Krisztus a keresztfán.

A fegyvertárral szemben a gr. Sándorféle palotának homlokzata van. Ez szépen, de nem igen nagyszerűn épült palota. Belül azonban felette gazdagon, kényelmesen és szépen van berendezve és butorozva. A kir. várpalota helyreállittatása előtt Albrecht ő cs. k. fensége lakott benne.

A gr. Sándorféle palota mellett a színház áll, átellenben, sz. György tere tulsó oldalán a gr. Telekiféle épület emelködik. A tágas térnek közepén a szép emlék áll, mellyet ő cs. k. felsége parancsára 1852-ben Hentzi tábornok- és bajtársainak, kik az 1849-ki ostrom alkalmával elestek, emelének. Szépen faragott gránit talpazaton gót modorú, s ötszegű kúptető áll, mellynek főhomlokzatán következő német felirat olvasható: „Hentzi tábornok, vele Allnoch ezredes 418 hőssel egyetemben itt halt meg a császár- és hazáért.“ A többi oldallapokon az elesett közvitézek nevei vannak följegyezve. A oszlopokon nyugvó kúptető alatt vértbe és sisakba öltözött harczfi dőledez haldokolva, s ég felé mutató angyal borostyánkoszorút tesz fejére. Az egész emlék magassága 66 lábnyi. Tervét Sprenger udvari épitészeti tanácsos készitette.

Buda egyházai.

Midőn Buda egyházait akarjuk leirni, szükség azokat is megemlíteni, mellyek hajdan voltak, de most már nyom nélkül eltűntek.

A hajdani kir. várpalotában Alamizsnás sz. János egyháza volt. Ez a tulajdonképi várkápolna s azért benne a kir. család számára külön oratorium vala, mellybe a könyvtáron át jutának. Mátyás zárdát alapita hozzá és sok becses egyházi edénynyel és más szerekkel ajándékozá meg. Ez egyház prépostja sok jószágot birt Pest és Pilis megyékben, s

a királyi kápolnák grófjának nevezé magát, miután a többi kir. egyházaknak is vala elöljárója, s mint Schier állitja, a kir. titkár hivatalát is viselé. E vári egyházban Alamizsnás sz. János tetemeit őrizték, ezeket Mátyás Mohammed török császártul vette vala ajándékul. A mohácsi vész után Pozsonyba menekültek az ereklyével, hol ez 1715-ig marada. Ekkor a budai polgárság kérelmet intéze a királyhoz, hogy az ereklye s a hozzá tartozó egyházi kincs ismét Budára szállittatnék. Kérelmét a király a pápa jóváhagyásával annyiban teljesíté, mennyiben a pozsonyiaknak megghagyta, hogy a nevezett szentnek jobb lábát adják ki a budaiaknak. A városi hatóság tehát az ereklye fölvételére a városházán a szent kereszt s Almizsnás sz. János kápolnáját épitteté, s a szent jobb láb lehozatala végett két tanácsnokot külde Pozsonba. Itt a lábat az egész káptalan jelenlétében lefejték, azután aranynyal kivarrt selyemkelmében üveg szekrénybe tevék, s a vele kapcsolatban volt ezüst kereszttel együtt ünnepélyes szertartással Budára szállíták.

II. József bezáratá a városházi kápolnát, s ekkor az ereklye a főegyházba vitetett, az aranynyal és gyöngygyel gazdagon kivarrt miseruhák és egyéb egyházi kincsek pedig eladattak, s a mi pénz értök bejött, a városi plébánia egyházi tőkéihez csatolák.

Schier szerint a kir. vár kerületében még sz. László kápolnája is volt, de erről alig tudunk egyebet mint nevét.

Hiresebb volt sz. Zsigmond egyháza, melly sz. György tere közepén állott. E templomot Zsigmond király különösen a csehek számára épitteté, s azért csakis cseh nyelven folyt benne az isteni tisztelet. Hozzá terjedelmes zárda tartozott, mellyet Zsigmond király egyéb tetemes jószágon kivül Eszék városával ajándékoza meg s prépostságra emelt. Sz. Zsigmond templomában többi közt Mátyás király első hitvese a cseh Kinga temettetett el; Mátyás halála után az országos rendek több gyülést tartottak benne. A törökök elüzetése után csak romot és omladványt találtak az egykor diszes templom és zárda helyén. Butanicz Keresztelő János esztergomi kanonok, mint ujdon kinevezett prépost, új kápolnát épittete ugyan a

romokbul sz. Zsigmond tiszteletére, de a hajdani prépostság jogait és javait nem tudá többé megszerezni, s halála után az új kápolna is csakhamar eltűnt.

Sz. György egyháza. Ez némellyek szerint a várhegy délkeleti szélén, mások szerint a róla nevezett téren állott. A törökök lebonták s köveit az erösség kiépitésére használák.

Sz. Mária Magdolna egyháza. Ez, mint följebb láttuk, a magyar polgárok anyatemploma volt s a mai Dísztéren a kút vidékén állott. A törökök mecsetté változtaták. Az ostrom alatt annyira megrongáltatott, hogy a város megvétele után helyén csak kőhalmazt találának, mellyet a szomszéd házakkal együtt a tér kiszélesítése végett egészen eltakaritának.

Remete Pál egyháza. Ez állitólag I Lajos idejében épült s a mostani országház-utczában állott. A hozzá csatlakozó zárda a pálosoké volt, kikröl a szomszéd utczát pálos utczának nevezék.

Sz. Miklós egyháza. Ez a mostani kamaraépület éjszaki végén állott. A német és magyar anyaegyházak megyéinek határvonala az ő kapujátul vonatott. A hozzá csatlakozó zárda a döméseké volt. Mátyás király főtanodát állita benne. Egyház és zárda romba dölt a törökök alatt.

Mindezen s más egyházak, zárdák és kápolnák a vár-, vagy felvárosban voltak. De a külvárosokban is számos egyház, zárda ás kápolna tanúsitá a budaiak vallásosságát. Azonban mindnyáját itt nem számlálhatjuk elő, még csak az erdő közepette regényes vidéken állott pálos-zárdárol, mellynek hajdan nagy híre volt, akarunk némelly adatot közleni.

Remete sz. Pál ezen zárdája a XIV. század elején épült sz. Lőrincz tiszteletére. Lőrincz nevü s esztergomi születésü szerzetes alapítá, ki azután a pálos szerzet főnöke lett. E zárda a Szép juhásznéról nevezett mostani vendéglő alatt néhány száz lépésnyire állott. Robert Károly, Óvári János s Veneti Pál budai polgár tetemes adományokat tettek e zárdának, miszerint 1312-ben kitágittatható s pompásan fölépittethették. A templom a zárdátul környeztetett, mellette a kincstár vala, melly új meg új adományok által csakhamar

meggazdagodék. I Lajos király Remete sz. Pál testét ajándékozá ez egyháznak, II Lajos utóbb a csak későbben föltalált fejet is megszerezte néki. De a pálosok e zárdája nemcsak kincsei, hanem a benne élő szerzetesek jámbor és kegyes magaviselete által is kitűnt és elhiresedett. Lőrincz, a zárda első elöljárója s a szerzet főnöke, Robert Károly meghitt barátja vala, s midőn végórája közelge, a király kezét megfogva s föléje hajolva következő szavakkal hirdeté dicséretét: „Lőrincz úgy élt mint szent, mert minden földi szenvedélyt és ármányt számüzve kebelébül életét csak Istennek, az imádkozásnak s kegyes téteményeknek szentelé, s példánynyá lön királynak és minden hivőnek!“ Mátyás király is különös kegyelettel vala e zárda iránt, s a zárdai biróságot a vérhatósággal is felruházá 1466-ban. Gyakran vendégül is beszólt a jámbor atyákhoz, mikor kiséretével a szomszéd Nyékben folytatott vadászat után megpihenni akara. Beszélik, hogy egykor Mátyás épen ebéd idején érkezett a zárda kapujához; a kapus azonban be nem ereszté, hanem elébb jelentést tön a király megérkeztérül, mert megvolt néki hagyva: senkit be ne ereszszen, mielőtt az elöljárónak bejelentené. Gergely, a zárda ekkori elöljárója, hallván, hogy a kapu előtt a király van, nagyon megijedt s kinyitván a kaput, esedezett, a kapus hibáját ne méltóztassék az egész szerzetnek felróni. „Ne aggódjék miatta, jó atya, mondá Mátyás, a kapus csak kötelességét teljesité, s mi szolgálati buzgalma miatt épen nem neheztelünk reá. — Bárcsak ti, folytatá a kiséretiben levő grófok- és bárókhoz fordulva, nekem hasonló engedelmességet tanusítanátok mindig!“

A pálosok sz. lőrinczi zárdájában nemcsak kegyes, vezséklési gyakorlataikat lelkiismeretesen végező szerzetesek éltek, hanem ollyanak is, kik különös buzgalommal a tudományokat ápolák. Ez utóbbiakhoz Báthory László tartozott, ki az egész szent irást latinbúl magyarra fordítá s több szentnek életét is megirá. Hogy munkáin háborítlanul s teljes nyugalommal dolgozhassék, ugy mondják, szomszéd barlangba vonult meg, s ebben 20 évet tölte mint remete. A sz. irás általa készitett fordítását nem birjuk teljesen; de így is mind nyelvészeti, mind irodalomtörténeti tekintetben nagyon neve-

zetes, mert nyelvezete az ó és új magyar nyelv között bizonyos átmenetelt képez. Báthori 1456 körül halt meg.

A törökök e kolostort is elpusztíták; a szerzetesek nagyobb része leöletett, a többiek a megmenthetett drágaságokkal és könyvekkel a felföld zárdáiba menekülének. A sz. lőrinczi kolostor többé föl nem épült, romjai is mindinkább tünedeznek, csak némi alapfalak és szétszórtan heverő kődarabok láthatók még.

Budavárnak fölszabadulása után nehány régi templom helyreállittaték, s a lassanlassan növekvő népesség szükségeihez képest ujak is épültek. A lelkészség kötelességeit az kamarai igazgatóság a Budán újra megtelepült szerzetesekre ruházta. 1687-ben Széchenyi György esztergomi érsek és primás a jézusrendbeliek számára épittete kollégiomot és más tanodai épületeket, s mignem a városnak tulajdon plebaniája lesz, rájok ruházá a lelkészségi jogokat. I Lipót király nemcsak megerősíté a primás adományait, hanem azt is rendelé, hogy a jezsuiták igazgatója Budaváros összes részeinek lelkésze legyen, s ennek kötelességeit vagy maga teljesítse, vagy alárendeltjei, vagy pedig általa kinevezett különös papok által teljesíttesse. Az Erősségben tehát a jezsuiták, a Vizivárosban a kapuczinusok, a Tabanban a ferenczesek gyakorlák a lelki pásztorkodást. De miután 1703-ban Budaváros megint sz. kir. várossá lett, a városi hatóság az általa egykoron gyakorolt védségi jogokat is igénylé. Ebből hosszas pörlekedés támadt a városi hatóság és jezsuiták között. Végre 1722-ben az esztergomi érsek közbenjárása folytán egyességre léptek a felek, miszerint a jezsuiták csak az Erősségben maradának a lelkészség és védjog gyakorlatában, a külvárosokban pedig a városi hatóság gyakorlá az egyházi védurságot. Több új viszálykodás daczára így maradt a dolog, mignem a jezsuitarend eltöröltetése után a városi hatóság megint a védúrság teljes és osztatlan jogába juta.

B o l d o g a s s z o n y e g y h á z a. Szűz Mária mennybemeneteléről nevezett ezen egyház egyik legrégibb templom Budán. A mongolok eltakarodta után IV Béla alatt épült.

I Lajos és Zsigmond alatt kitágíttatott, végre Mátyás idejében legnagyobb fényét érte. Budának főtemploma volt ugyan, mégis különösen a német polgárság anyatemplomának tekinteték, s csak a német czéhek gyakorlák benne a védséget. Tetemes vagyona volt, terjedelmes jószágokon kivűl Budán több lakházat is bírt, mellyek lakói részint szállásbért fizetének, részint mindenféle szolgálatokat teljesítének. Ősidőtől fogva minden rendkivüli ünnepélyesség benne végeztetett. Ez egyházban kiáltatott királylyá a cseh Venczel (1301-ben), koronáztatott meg Róbert Karoly (1309), I Ulászló (1440). Mátyás fényes esketése Beatrixszal is abban ment véghez. Számos papsága volt, nevezetesen 1392-ben egy igazgatója és 30 preszbitere, kik mindnyájan a lelkész jogait gyakorlák. E papság egyházát Budaváros anya-és főtemplomának nézé, s ezért a Mária Magdolna, s Vértanu Péter egyházaival másfél századnál tovább folytata viszályt, melly az esztergomi érsekek s a pápa ismételt döntései daczára újra meg újra kigyulada. Végre az ügy elintézése a pörlekedő felek által választott biróságra bizaték. Ez 1390-ben mind Mária Magdolna, mind Péter egyházának függetlenségét mondá ki s egyszersmind az illető anyaegyházak külön megyéit is kiszabá. De ezen itélet után is a perpatvar még gyakran kilobbana, mit főleg a német polgárok és papok türelmetlenségének kell tulajdonítanunk, kik a Boldogasszony egyházában csakis német isteni tiszteletet türtek, s a magyar gyülekezet fölött mégis bizonyos felsőséget akartak gyakorolni.

A törökök mecsetté változtaták a Boldogasszony egyházát. Elüzetésök után csak meztelen falai állottak még. Csakhamar helyreállíták ugyan, de nem a hajdani díszszel.

Jelenleg az egyház külsején a régiségnek kevés nyoma látszik, s átalában nevezetességet alig találunk rajta. Különben is oldalfalait a hozzácsatlakozó kamaraépület takarja el. Előhomlokzata izlés nélkül épült s majdnem egészen dísztelen. Csak a torony alsó fele mutatja eredeti alakját, s egyik gót modorú ablakának falazatán Mátyás király hollós czimere látható kék alapon, fölötte 1470 évszám áll. A torony felső része új alkotmány s olly éktelen mint a templom homlokfala és ormója. A templom belsején meglátszik, hogy a XIII. század másik

L. Rohbock del.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

G. Ben sculp.

SZENTHÁROMSÁG TERE ÉS NAGYBOLDOGASSZONY EGYHÁZA BUDÁN.

DREIFALTIGKEITSPLATZ & MARIEN HIMMELFAHRTSKIRCHE IN OFEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

felében épült. Tizenkét lépcső vezet két fokozatban a belsőbe. A Boldog asszony egyháza kétségkivül legnagyobb a budapesti templomok között. Három hajója s két oldalkápolnája van. A középhajó boltozata hatalmasan felnyuló tizenkét oszlopon nyugszik, mellyek felül csúcsívileg szétágaznak. A főoltár lapján szüz Mária mennybemenetele van ábrázolva; az ajtótul jobbra Alamizsnás sz. János kápolnája van; balra sz. Florian fogadalmi oltára áll az 1723-ki tüzvészt ábrázoló festménynyel. Az egyház jobb falán még Máriaszobor látható, melly állitólag a régi időből maradt meg.

A templom s kamaraépület mögött szabad tér van, melly hajdan a német polgárok temetője vala. Itt hajdan a három szent király kápolnája állott. E térről, mellyet most keletről, a várfalak kerítnek, szép kilátás esik. Azelőtt a Vizivárosbul két fedett folyosón által lehetett ide följutni. De az 1856-ki nyáron lebonták az alsót, mivel erre vezet az új kocsiút, mellyet nagy költséggel épitettek, hogy teljes kényelemmel lehessen a várba hajtani. Ez új kocsiút a lánczhidtól lassan emelkedve éjszaknak vonul, azután megfordulván a volt folyosón keresztül a várhegy lejtőjén haladva a Vizikapun át a várba vezet.

A Sz. Háromság terén, vagyis a főpiaczon, a templommal szemben a sz. háromság szobra emelkedik. Illy szobor felállitását már 1692-ben határozák el, midőn Budán rémitő halálvész dühönge. De csak 1698-ban tették le a talpkövet Széchenyi Pál kalocsai érsek jelenlétében. Az oszlop fölépitésére még I Lipót, továbbá hitvese és fiai is adakoztak. Utóbb 1710-ben újra dühöngött a halálvész, ekkor a városi hatóság fogadalmat tön, nagyobbszerü oszlopot rakni. A volt oszlopot tehát Budaujlak külvárosba szálliták, s helyére a most is fennálló oszlopot épiték 1715-ben. Ennek összesen 10 ölnyi magassága van; szeplőtlen szüz Mária és több más szentnek szobraival van diszcsítve.

E sz. háromsági oszloptól balra kút van. Rajta most római jelmezbe öltözött sisakos alak van, melly Budaváros czimerét tartja. Azelőtt e különös alak helyén sz. Ignácz képszobra állott annak emlékeül, hogy e helyen 1718-ban sz. Ignácz napja előestéjén a Svábhegyről Kerschensteiner Kon-

rád utmutatásba szerint a városba vezetett víz először bugyvgott ki.

Evangelista sz. János egyháza vagy őrségtemplom. Ez a felváros éjszaknyugati részén áll, szintén IV Béla alatt épült s az olasz polgároknak vala anyaegyháza. A hozzácsatlakozó zárdával együtt a cseribarátoké (ferenczesek) vala; 1444-ben a minoritáké. 1495--1526-ig több országgyülés tartaték benne. A törökök alatt a felvárosi templomok közől egyedűl Evangelista sz. János egyháza maradt a keresztyének birtokában. Midőn Lotharingiai Károly Budát körülszállá, a törökök a torony felső részét lebontották, hogy ágyuikat rajta felállíthassák; az utóbb helyébe rakott új épitmény még jelenleg is megkülönböztethető a torony alsó régibb részétől. 1792-ben I Ferencz király koronáztatott ez egyházban; innen a koronázási menet a főtemplomba ment, hol az új király az arany gyapjas vitézeket kinevezé. Nehány évvel utóbb, 1795-ben, sz. János egyháza szomorú esemény színhelye lett, midőn benne a halálra itélt Martinovics apát, ki a király ellen összeesküvést forralt vala, papi jelleméből kiavattaték. Ez esemény után darab ideig raktárul használtaték az egyház; 1819-ben újra fölszenteltetett s a várőrség lelki használatára rendelteték.

A templom nem igen nagy s kevés nevezetes dolgot mutathat fel. Belseje is nagyon egyszerű, csak katonai jelek, fegyverek és zászlók diszesítik. Húsvétkor a sz. sírt csupa fegyverből állitják össze igen csínosan; ezt méltó megnézni.

Az őrségi templom előtt Ferdinánd tere van, mellyet csak 1833 óta egyengettek ki teljesen.

Sz. Zsigmond egyháza a várpalotában. Ez egyház, mint feljebb láttuk, a kir. várpalota éjszaki szárnyában van. 1769-ben épült és szenteltetett föl s a veres keresztes lovagrendnek adatott át, egyesíttetvén a hajdani sz. Zsigmond prépostsággal. II József 1786-ban saját anyaegyházzá tette, mellynek megyéje a várpalotátul kezdve a volt főőrhelyig terjede. Ez egyház belseje szépen van diszesítve, különösen a Krisztust a keresztfán ábrázoló főoltárkép méltó a megemlítésre. A jobb felül levő sz. Zsigmond-kápolnában sz. István jobb keze őríztetik. Mikor István a magyarok első királya

a szentek közzé fölvétetett, jobb kezét fölnyitott sirboltjában még épen találák 1083-ban. E szent meradvány őrzésére I László királyunk Nagy-Várad közelében a sz. Jog vagy sz. Jobb egyházát építteté. A törökök első beütésekor a nagyváradi püspök Budára küldé a féltett ereklyét. Nem tudjuk, vajjon került-e ekkor Budára vagy sem, s átalában nem tudjuk, mi történt vele s hova lett a törökök uralma idejében. Végre híre terjedt, hogy Raguza városában a patyolatos barátoknál vagyis döméseknél őriztetik. Már 1. Lipót ereszkedett alkudozásokba a raguzai köztársaság tanácsával e magyar ereklye megszerzése végett. De csak Mária Terézia nyeré ajándékul, s azután 1771-ben nagy ünnepélyességgel Budára viteté s ezóta a nevezett kápolnában őriztetik.

Sz. István ünnepét I Ferencz király megujitá s országos nemzeti ünneppé tette. Évenkint aug. 20-kán tartatik. Ez alkalommal a sz. kéz kettős üvegszekrényben négy pap által sz. Zsigmond egyházábul a Boldogasszony egyházába vitetik. Ez ünnepélyes menetben a két város valamennyi czéhe, a vármegyei, városi és legfő igazgatási és törvényszéki hatóságok, a katonaság s az összes kathol. tanuló ifjuság tanárai- és tanítóival együtt részt vesznek. A Boldogasszony egyházában a sz. mise s magyar és német nyelven tartott beszédek alatt kitéve marad az ereklye, azután ünnepélyes szertartással megint visszavitetik a vári kápolnába.

Az 1856-dik évi Vasárnapi újság 33. számában következő költeményt olvasunk a király jobb kezéről Vida Józseftől.

Fehérvárott összegyűlnek
Az egész országból
Főpapok és nemes urak
Király parancsából.
Fehérvárott a templomban
Negyvenöt év óta
Nyugszik első királyunk
Márvány koporsóba.

Elkészült már az új egyház;
— László épittette —

Oda viszik, ott nyugodjék
István király teste.
Háromnapi böjtöléssel
Kezdik a szertartást,
Három nap és három éjjel
Imádkoznak, folyvást.

Félregördül a nehéz kő
A sír ajtójáról
S ugy beszélik, ugy olvassuk
Régi krónikákból:
Hogy e perczben szerte ömlik
Holmi drága illat,
Minőt ember még nem érze,
Minőt le sem irhat.

De milly csoda! . . . a koporsó
Folyadékkal telve.
Rózsaszinü balzsamos víz —
Fürdik a test benne.
„Uram király, László király,
Legyen velünk Isten!
Csendes ében szent éneket
Gyakran hallánk itten.“

Kiszedik a szent maradványt,
S fehér gyolcsra rakják,
Dicsérve szent énekekkel
Az Ur akaratját.
De a jobb kéz, de a gyűrű —
Nem akadnak rája,
Főpapok a koporsóban
Keresik — hiába!

Merni kezdik a vizet is
Ezüst edényekbe,
De mint merik csodás módon
Szaporodik egyre.

S ujra kezdik a keresést,
Ujra . . . . de mi haszna!
A jobb kéznek, a gyürűnek
Se hire se hamva.

A szent szűz oltára előtt
Agg szerzetes térdel,
Imádkozik az Istenhez
Alázatos szívvel;
De im, elakad imája,
Hirtelen megdöbben:
Deli ifju áll előtte
Hófehér öltönyben.

„Vedd e csomót, jámbor öreg,
Isten hű szolgája,
S mig az idő elközelget
Viselj gondot rája.“
S eltünik a pillanattal —
Való-e vagy álom? . . .
Gondolkodik a szerzetes
A csodalátványon.

„Uram Isten! ez a csomó . . .
Ugyan mi lehet benn!“
S feltakarja, hol nem látják,
Az oltárszögletben.
És a jobb kéz és a gyürü,
A mit ugy keresnek,
Földre hull ijedelmére,
Az agg szerzetesnek.

S a drága kincset magával
Viszi a zárdába;
Őrizését csodás módon
Isten bizta rája.
Sokáig maradt titokban
Nála az ereklye,

Mig az idő elközelgett,
Hogy felfödözhette.

Sok jótéteményt gyakorlott
István jobb kezével
S azt a jutalmazó Isten
Nem is feledé el:
Ős Budában az ereklye
Most is romlatlan még,
S tisztelete nem szünend meg,
Mig él a magyar nép.

Az evangelikusok egyháza. Ez igen szerény épület, belseje is egyszerü, de csinos. Csak 1847-ben épült, s lételét főleg a nagylelkü Mária Dorottya főherczegasszony vallásos bőkezüségének köszönheti. Az egyház kapcsolatban van az evang. paplak- és iskolai épülettel.

A kapuczinusok temploma és zárdája. Ez a Viziváros azon részében áll, mellyet közönségesen halászvároskának neveznek. 1703-ban kezdék épiteni Széchenyi esztergomi érsek buzgó gyámolitásával. Az 1849-ki ostrom alatt mind az egyház mind a zárda sokat szenvedett. Azért 1856-ban helyreállittaták s részben újra épitteték, még pedig igen csinosan. Reitter cs. k. főmérnök, ki a pesti partszegély épitését is vezeté, készitette az épitési tervet, melly szerint az egyház és zárda az ugynevezett román modorban épitteték. A zárda keleti homlokzata csaknem 38 öl hosszú. Közepén kis kiugrás van, mellynek ormója s három kupozott ablaka, mellyek közöl a középső 20 láb magas, szép czifrázatokkal van ékesitve. Az ablakok rózsáiban festett üvegtáblák vannak. E kiugrás a könyvtár teremének homlokzatát képezi. A barátok lakain kivül a zárdában ideiglenesen a budai cs. k. realtanoda teremei is vannak.

A templom a zárda éjszaki oldalához csatlakozik, s egész hosszában kiugrást képez. Csak egy hajója van s csupán részint épittetett újból. Keleti homlokzatán kissé alacsony főkapuzata van. Ezt kőfaragványok diszesítik. A kapuzat fölött hármas ablakok vannak, ezek fölött fülkében sz. Erzsébet képszobra áll, mellyet az ügyes Marsalko készitett.

A képszobor fülkéjét az egyház ormójába benyúló torony alkotja, melly a templom fedele fölé emelkedik, de összesen csak 22 öl magas. Az egyház ormóját mindkét oldalán nyolczszegletű széloszlop rekeszti be, mellyen csúcsos oszlop áll. A templom két oldalán kiálló oldalkapuk vannak, mellyek ormója közepén egyegy kereszt, oldalain egyegy nyolczszegletű széloszlop van.

Szent Anna egyháza. Ez a Viziváros főegyháza s átalában a két városnak egyik legszebb temploma. A jezsuiták által épittetett. Ezeknek a város tanácsa 1722-ben szerződésileg engedte át a lelkészség jogait a Vizivárosban. De e szerződés s a jezsuiták bévezetése ellen az összes polgárság tiltakozék, s tiltakozását a király elé is fölterjeszteté. Mindazáltal a jezsuiták e városrészre nézve is megerősíttettek a tanácstul nyert jogaik élvezetében. Egyházuk alapkövét 1740-ben tették le, s 1746-ban már készen állott a jezsuiták ismeretes modorában és izlésében épült templom. A bombatérre szolgáló homlokzatán fülke van sz. Anna képszobrával, az ormót szintén számos képszobor ékesíti. Főleg a két torony igen szépen épült. Az egyház belseje igen fényes. A főoltáron szép szobormüvek vannak, mellyek sz. Annát Máriával, Simeont és más személyeket a jeruzsálemi teplomban ábrázolják. Legjelesebb festmény Mária Magdolna képe, melly a bémenettől jobb felé eső oltáron látható. Az egyház hatalmas boltbajtása a hallástan szabályai szerint van épitve s átalában jeles épitészeti mű. A nagy orgona a felvárosban volt karmelita-templombul került ide.

Az Erzsébet szerzetes nők egyháza. Ez az elébb nevezett templom közelében, a bombatér mögött van. 1703 óta épittetett a cseribarátok által. Épittetése a polgárságnak folytonos viszálykodása miatt harmincz évnél tovább tartott. Végre Széchenyi esztergomi érsek és bibornok segélyével e templom is elkészült zárdájával együtt. Közbevetőleg felhozzuk itt, hogy a már gyakran emlitett Széchenyi érsek egyházak, zárdák, hidak, erősségek s mindenféle közintézetek létesítésére összesen valami 2,630,300 ftot költött!

II. József rendeletébül a cseribarátok kénytelenek voltak ez egyházukat és zárdájokat az Erzsébet szerzetes nőknek,

kik a betegek ápolásával foglalkoznak, átengedni 1785-ben. Azonban az isteni tisztelet szertartásait mai napiglan a ferenczesek végezik benne. Ez egyház külsőleg nem igen díszes, belül sok ékességgel van megrakva. Helyén hajdan mecset állott, melly a törökök idejében legszebb és legnagyobb mecsetnek tartaték.

Sz. Florian egyháza. Ezt 1750-ben Kristen sütő mester rakatta saját költségén. A Viziváros éjszaki végén áll, s most a mellé tartozó épülettel együtt katonai kórház.

Vértanu sz. István egyháza. Ez az Országút nevű külvárosban van. Azelőtt az ágostonosoké volt, de midőn II József Ágoston szerzetét eltörlé, a sz. Erzsébet zárdájábul kiköltöztetett cseribarátoknak adatott át. Az egyházhoz csatlakozó zárdában gazdag könyvtár van.

Sarlós boldogasszony egyháza. Ez a Budaujlak nevű külvárosban van. E városrész a törökök elüzetése után egészen néptelen volt, lassankint azonban ismét megnépesülni kezde. 1707-ben tehát kisded egyházat épitettek, melly csakhamar szüknek találtatván, 1746—49-ben kitájgíttaték.

A ráczvárosi egyház. Ez török mecset helyén áll, 1728—1739 épült, de 1810-ben a tűzvész martaléka lett, s ezóta még meg nem nyerheté előbbi fényét.

A nemegyesült görögök egyháza. Ez az előbb nevezett kath. templom közelében van, s 1742 óta épitteték föl. 1810-ben a tűzvész által szintén elpusztult, de azután még fényesebben állittaték helyre. Belseje gazdagon van megrakva aranyzatokkal, szobormüvekkel és festményekkel.

A Mária véréhez czimzett egyház. Ez a Krisztinavárosban van. Első épittetését Franczin Pál kéményseprőnek köszöni. E jámbor ember t. i. egykor Olaszországban járt bucsut, s onnan csodatevő Máriaképet hozott magával. Hazatérvén kápolnát rakatott a kép számára. Ezt csakhamar számos bucsujáró látogatá. 1723-ban tűzvész alkalmával a fejérvári kapu közelében volt lőportorony légbe repült s többi közt a „kéményseprőkápolnát“ is megrongálá. 1729-ben a régi kápolna helyére ujat, nagyobbat épitének. Az épités alatt a Máriaképet el kelle vinni, Franczin Pál özvegye tehát

G. M. Kurz sculp.

PEST ÉS RÁCZVÁROS. PESTH UND RAITZENSTADT.

a vári egyház apátjának őrizete alá bízta. De az új kápolna elkészülte után az apátúr vonakodék a csodatevő képet kiadni. az özvegy azért panaszt tett ellene, s bírói nyomozás rendeltetett. Azonban a dolog kissé hosszúra nyúlt, s az özvegy buzgó leánya nem győzé a pör végit bevárni. Egyszer áhitatos képpel a Zsigmond egyházába ment, mintha ott csak imádkozni akarna; az oltárhoz érkezve megfogta a képet s kisiete vele. De csakhamar utána eredtek, utolérték s megfogák. A kép most elsőben a kaszárnyába, azután a jezsuiták zárdájába került, végre mégis visszahelyezteték a számára épült kápolnába. Most a bucsujárók s kegyes adományok évről évre szaporodtak, s az új kápolna is kicsiny lön. 1795—1797-ig tehát helyére a mostani egyházat építék. A főoltáron a csodatevő Máriakép van: a bemenettől jobbra és balra oldaloltárok vannak, mellyek képei Nepomuk Jánost és Mária Magdolnát ábrázolják. A nép még most is rendesen „kéményseprőkápolnának" nevezi ez egyházat, melly 1821 óta saját anyaegyházzá lett. Az előkelő családok is bizonyos előszeretettel viseltetnek iránta, s házassági egybekelésik alkalmával rendesen ott esküsznek meg.

A Budát környező hegyekben két kápolna van; egyik a nagy Svábhegy tetején áll, a másik a budakeszi országút mellett a Ferenczhalmán. Ez utóbbit Kalmárffy Ignácz Budavárosnak sok évig volt birája építteté.

Budának más nevezetesb épületei.

Az országház és helytartóság épülete. Ezen terjedelmes, két emeletű ház a bécsi kapu közelében van. Az őrségi egyház felé, s az úri utczára szolgáló homlokzatán még meglátni, hogy templom-és zárdábul alakittatott át. A zárdában klára-apáczák lakoztak vala. II József parancsára az egyház és zárda a Pozsonyból Budára áttett kir. helytartótanácsnak adatak át. Az országház útczára s kisebb országház terére szolgáló részében két tágas terem van, mellyek az országos rendek gyüléseire voltak rendeltetve, de most tánczteremekül szolgálnak. A hajdani egyház helyiségeiben

a helytartóság levéltára van. Az épület úri utczai részében a helytartótanács üléstereme s hivatalszobái, végre az őrségi egyházhoz ragasztott egy emeletü épületben a számvevőségi és közalapítványi pénztárhivatalok vannak. Ez épület hajdan ferenczi zárda volt. A hozzáépitett új szárny helyén egykor Szapolyai János háza állott, melly a cseribarátok zárdájával fábul épült folyosó által összeköttetésben vala, s mellyben Verbőczy István lakozék.

A kamara vagy országos pénzügy igazgatóság épülete. Ez mindkét felül a Boldogasszony egyházához van ragasztva; egyik homlokzata részint a városház terére, részint a szük tanácsutczára szolgál, másik homlokzata a Dunára néz. Három emeletü nagy épület, száznál több szobájában az egyes hivatalok vannak. A tanácstermet az 1531-től korunkig volt kincstári elnökök arczképei ékesítik. Az épület két részét a templomkar fölött elvezető folyosó kapcsolja össze. Az egyháztól éjszakra eső része azelött Széchenyi esztergomi érsek által alapított papnövelde volt, s 1784-ben adatott át a kincstárnak. Ez épület éjszaki sarkán még régi torony nyúlik fel, melly a dömések hajdan itt állott régi templomának maradványa. A pénzügyigazgatósági épülethez a gymnasium épülete csatlakozik.

A hadi főkormány épülete. A vizi kapu közelében van a szinház mellett. E helyen hajdan a cseribarátok, azután a karmeliták zárdája állott. Mostani alakját csak nehány év előtt nyerte. A török uralom vége felé a pasa lakot e helyen. Buda visszavétele után a karmeliták hivattak meg, kik Széchenyi esztergomi érsek segélyével a régi sz. József temploma romjain új egyházat és zárdát épitettek. II József eltörölte a karmeliták rendét, zárdájokat tisztviselőknek rendelé lakásul, az egyházat pedig raktárul használák. A zárda azután a hadi főkormány épületévé alakíttatott, az egyház pedig Kempelen udvari kamarai tanácsos intézkedése folytán a mostani szinházzá lett.

A városháza. Budának középületei, kivevén a kir. várpalotát, csak nagyságuk és terjedelmességök által tünnek ki; a városháza is ószerü ugyan, de épitészeti nevezetesség nincs rajta. Mindjárt Buda felszabadulása után épitettek

városházát a mostaninak helyén. Ez azonban 1723-ban leégett, melly évszám a mostani épület egyik szegletén olvasható évirat által fejeztetik ki. Az új épület is csak egy emeletü vala, erre azután 1773-ban más emeletet raktak s ez évszámot az épület másik szegletén levő évirat mutatja. — A jegyzőségi hivatalban következő nevezetességek vannak: I Mátyás, I Ferdinánd és I Lipót arczképei, Budaváros részletes tervrajza s a tűzvész ábrázolata 1723-ból, végre Buda felszabadulása fába faragva. Az ezen városházában levő kápolnárul már feljebb szóltunk, itt csak azt említjük még, hogy legujabb időben a városi foglyok számára nyitatott föl.

A középkor egyházakat és klastromokat épite, az újkor katonatanyákat és gyárokat épit. Budapest mostani alakjában egészen új város, alig 170 éves, azért nem csodálkozhatunk rajta, hogy nagyszerü templomot nem találunk benne, mig katonatanyái a legnagyobbszerü mérvekben épültek. A budai katonatanyák közöl csak Ferdinánd tanyáját nevezzük meg.

A mi a budai magán házakat illeti, nehánya ugyan izléssel és csínnal épült, de azért mégis a pesti paloták mellett kisszerüknek látszanak. Csak Wohlfahrt házát, melly tövises disznóval van jegyezve, említjük meg azért, mivel hajdan Garay nádor háza volt, s Walheim házát (országházutcza 118 sz.), hol egykor a magyar kir. pénzverde állott.

Különös említést és bővebb leirást csak Karácsonyi Gvido úr új palotája érdemel, melly a Krisztinavárosban nem messze a templomtól a városi majorság felé van. E szép palota az ugynevezett florenczi modorban épült s hosszukás négyszeget képez. Egyik hosszoldala az udvarra, a másik a palota mögött terülő igen csinos angol kertre szolgál. Udvari oldala két és fél emeletü, kerti oldala csak két emeletü. E két homlokfal vonala kis kiugrások általe félb van szakitva, és pedig az udvari homlokzaton egy hözép s négy oldali kiugrás van. Az udvari homlokfal főpárkányzata, gyámkövei s párkányzat fölötti czifrázatai elütnek azoktul, mellyek a kerti homlokfalon vannak, azonban mindkét oldalon izléssel és csínnal épitvék. Az udvari homlokfalon, a kiugrások sarkain,

szegoszlopok emelködnek, mellyek szobrokkal ékesítvék. A középső kiugrás ormán a családi czimerlátható.

Az ablakok kerekivüek, gazdagon díszesítvék, köztük szegoszlopok, a kiugrásokon kerek czifrázatok vannak. A fél és első emelet udvari oldalán szintén kerekivü ablakok vannak, de czifrázatai négyszegletűek. Az első emeleten két, a másodikon öt erkély van; az utczára néző keresztoldalon is van két erkély.

Az udvarról szép és tágas lépcsözet vezet az épületbe, de főfeljárata a kertben van. Innen különösen szép márványlépcsőzet vezet a virágokkal ékesített belépőterembe. Ettől jobbra téli kertház, azután szinház van. Ugyancsak a kert felöli részen nagy üvegház is van, melly a födélfészekbe is fölnyulik. Azért e helyen a házfödél üvegtáblákbul áll. A lakszobákon és étteremeken kivül van elfogadási s igen szép tánczterem. A díszszobák és teremek falai és felső padlatai fehér gipszvakolattal boríttatnak s aranynyal diszesíttetnek. Kályhát nem látunk, mert minden szoba alulról füttetik. Szóval, ha e palota kivül és belül teljesen elkészül s a szándékolt fényüzéssel és pazarsággal fölszereltetik s bebutoroztatik, valóságos tündérlak lesz. Pan József budai épitész, ki a tervrajzot készité s az épitést vezeté, becsülettel oldotta meg feladatát.

Az udvar elején s két oldalán a szintén csinosan épült cselédházak, istállók és kocsiszinek vannak. Kár, hogy az udvar kissé szük, s hogy átalában ez ékes palota nem szabadabb és tágabb helyen épült.

Mindjárt Karácsonyi úr kertje mögött Jankovics úr kertje van, szintén csinos nyaralóval. A budai hegyek között elszórt, s hol kis völgyekben, hol szellős dombokon épült, tölgyesek, gyümölcsösök, szöllők vagy rétek által környezett nyaralók, mellyek évről évre szaporodnak, gyakran szintén kényelmesen és csinosan épitvék, noha még nem olly fényesek, mint más fővárosok nyaralói.

J. Hickcock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt J. Richter sculp.

CSÁSZÁRMALMOK ÉS CSÁSZÁRFÜRDŐ BUDÁN. KAISERMÜHLEN & KAISERBAD IN OFEN.

Hartleben és Stolp sajátja Pesten

Buda fördőhelyei.

A Császárfördő. A Országut külvárosban a Józsefhegy (Szemlőhegy) alján van. E tájon a hegyek csaknem egészen a Duna partjáig nyúlnak, odább megint hátravonulnak tág völgyet képezve, mellyet Óbuda foglal el. A Cászárfördő forrásait hihetőleg már a romaiak ismerték és használták; a régi magyarok felhéviznek nevezték. A keresztes barátok birták. Mátyás király alatt az itteni fürdők kicsinosíttattak. A törökök, kik csaknem minden mást elpusztítottak, a meleg fürdőket nemcsak nem rontották el, hanem még pompásabban épiték fel s különös szeretettel ápolák. Mohammed pasa (budai helytartó 1543—48) a mostani Császárfürdő közelében zárdákat is rakatott a török szerzetesek számára. A Császárfürdő helyén Kaplia fürdője volt, nyolczszegü épület, mellynek közepén jeles fürdő vala; azután Velibég fürdőjc, melly a legszebb és legjelesebb vala. Tágas előszobábul ment az ember a fürdő belsejébe, mellyet öt kupola ékesített, ezek közől a nagy kerek fürdő felett emelködő középső kupola különös szépséggel vala épitve. A többi négy kupola külön fürdők fölött emelkedett a négy sarkon. A középső nagy kupolát 12 oszlop hordá. Musztafa pasa több malmot is épittete s az összes épitményeket kőfallal keritteté. Mindezen török épitményekből már csak kevés maradványt látunk. Csak a Császármalom, mellynek kerekeit a fürdőből kifolyó meleg víz hajtja, mielőtt a Dunába ömlenék, emlékeztet még kerek tornyaival a hajdani török erődre. A mostani fürdőhely éjszaki szárnyában levő közfürdő hihetőleg a hajdani Kapliafürdő maradványa. Ezen kivül még két más török fürdő van.

Buda felszabadulása után a kincstári igazgatóság e fürdőt valami Ecker Jánosnak adá bérbe; 1702-ben pedig eladá neki. Azután másmás bírta, végre 1802-ben Marczibányi István vettc megs az irgalmas barátoknak ajándékozá kórházuk fentartására. Ezóta e szerzetesek birják. Több izben megtoldották a régi kis épületet, végre húsz és nehány év előtt egészen újból épiték föl. Ez új épület ugyan nem nagyon kitünő, de

egymás fölé rakott oszlopfolyosói, mellyek a mélyebben fekvő tágas udvart tojásdad alakban környezik, kellemes benyomást tesznek.

Jelenleg a Császárfürdőben 27 kőfürdő, 13 kettős fürdő, 3 török fürdő, 64 szoba a fürdő vendégek számára s egy étterem van. 1857 jan. 1-je óta dr. Herz birja haszonbérben. Herz igéri, hogy olly gyógyhelylyé teszi majd, mint a kor igényei s még mindíg kevessé méltányolt gyógyereje megkivánják. Névszerint idegen betegek számára külön gyógyintézetet állitott, hogy azok folyvást orvosi ápolás és felügyelés alatt lehessenek.

A Császárfürdő tőszomszédjában 12 forrás van, mellyek bősége és hőmérséke különböző; 3 forrásnak hideg, iható, kettőnek langy (20° R.) s hétnek hő vize van. Ez utóbbiakból hatot csak fürdésre, egyet pedig ivásra is használnak. A szomszéd fehéritő telken még 2 langy, 1 meleg s 7 hő forrás van, mellyek nem használtatnak. A legmelegebb források vize 46—50° R.

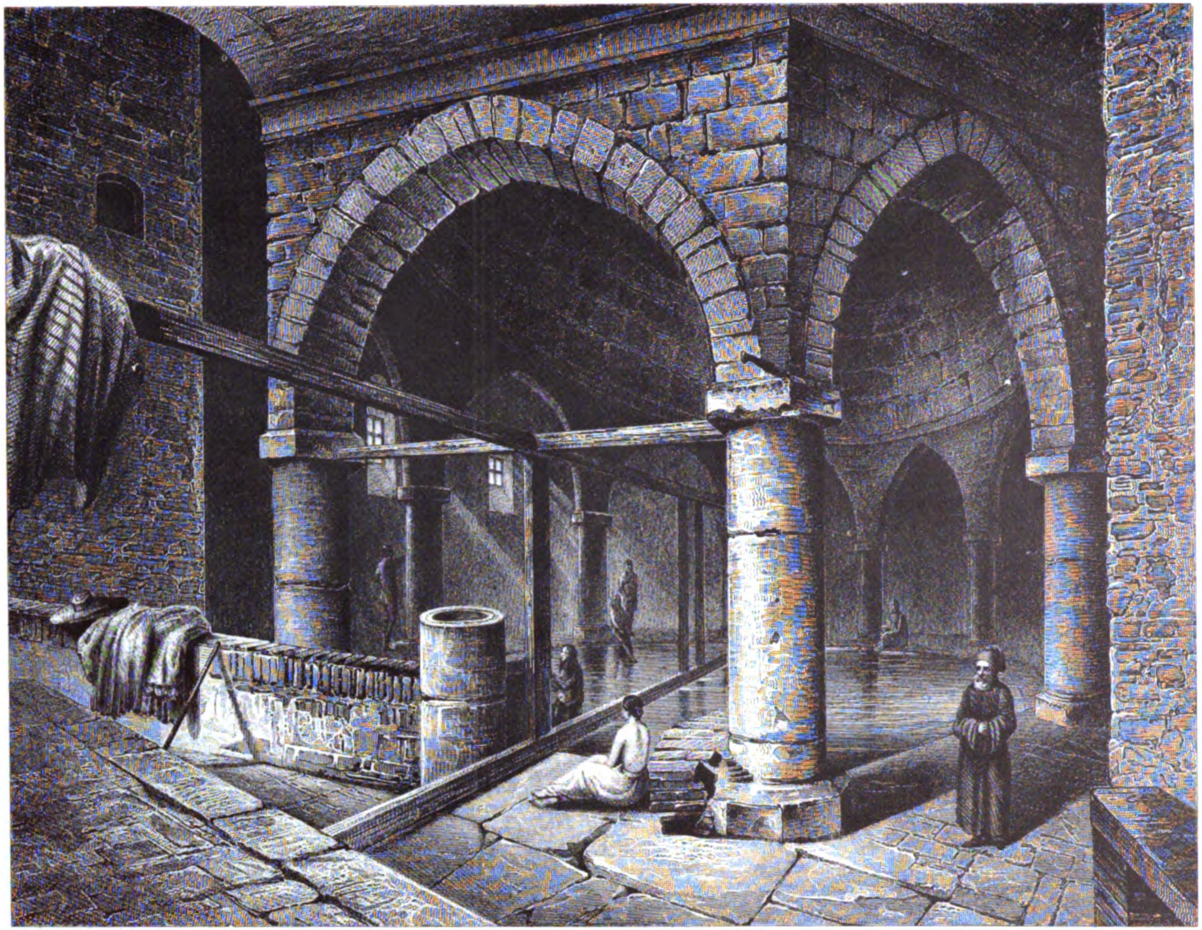
Nyáron a Császárfürdő, kivált ünnepen és vasárnapon, gyülhelyül szolgál az egészségeseknek is, kik a testvérvárosokbul az egész vagy félóránkint induló gözösön vagy társas kocsin kirándulnak. Az udvar kipallózott része a tánczterem, az udvarhoz csatlakozó kert a sétahely.

Mindjárt a Józsefhegy alatt, a Császárfürdővel átellenben, csinos épület van, mellynek 94 szobája szintén a fürdői vendégek számára rendeltetett.

A Császármalom udvarában az újabb időben szintén kicsinosított Lukácsfürdő van, mellyet azonban rendesen csak az alsóbb rendüek látogatnak.

Mindjárt a Császárfürdőn túl Budaujlak kezdődik. Itt szembeötlik Werther Frigyes gyárépülete; ebben orosz gőzfürdő és mulátafürdő van.

A Józsefhegy és szomszéd magaslatok szőllőkkel takarvák. Ha a Császárfürdő mellett levő halastótul kezdve a felvonuló ösvényt követjük, csakhamar dombra jutunk, mellyet a törökök szenvedés dombjának neveztek. Itt a szőllők közepette török síremlék van. Ez szilárd kövekbül rakott nyolczszegletü épület, mellyet Mohammed pasa Gülbaba (ró-

L. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt. K. Gunkel & J.M. Kolb sculp.

RUDAS FÖRDŐ BUDÁN. DAS BRUCKBAD IN OFEN

zsaatya) nevű jámbor dervis emlékére rakatott. E siremléket még jelenleg is látogatják kegyes hivők, nemcsak Törökországbul, hanem Arábia- és Siriábul is. Belül különböző tárgyakat, kardot, gyilkot, zászlót stb. látni a falakon. Kulcsa a budai városi hatóságnál van.

E török szent sirtól nem messze magasabb dombon, a Rézmálon vagy Kalváriahegyen a keresztyének szent sirkápolnája áll. Bájos kilátás esik innen a testvérvárosokra.

A Királyfürdő. Ez a Viziváros éjszaki végin van. A törökök idejében rendesen tachatalü- vagy pesti fürdőnek neveztetett s Mohammed pasa Jahjaogli, Buda harmadik oszman helytartója, építteté boltozatát. A törökök elvonulta után egy ideig kórodafürdőnek, utóbb Sprengerfürdőnek nevezteték, mivel a Sprenger család bírta. Most a König család bírja s azért Köníg- vagy magyarosan Királyfürdőnek nevezik. Mostani épülete 1826-ban készült el. Két udvara van; a nagyobbik udvaron az ivókúton kivül 4 kőfürdő, mellyek mind a török idejébül valók, s 10 lakszoba van; a kisebb udvaron szintén a török korbul való közfürdő, azután 4 kőfürdő s 13 lakszoba van. E fürdő forrása ugyancsak a Józsefhegy tövén fakad s ott 48° R. meleg; 1000 öl hosszú kőcsatornán a fürdőbe vezettetik, itt már csak 34—36° R.

A Rudasfürdő. A Gellérthegy keleti lejtőjéből fakadó meleg forrásokat a magyarok hajdan alhéviznek nevezték. E helyen a törökök idejében vagy Musztafa pasa Szokolli (1566—78), vagy Mohammed pasa építtetett szép fürdőt, mellyet zöld oszlopúnak neveztek, jóllehet később veres szinű oszlopai valának.

A Rudasfürdőt, mellyet a németek Hidfürdőnek neveznek, mivel a hajdani repülőhíd e tájon kötött ki, csak a keskeny út választja el a Gellérthegytől. Mostani épületét 1831-ben rakták. Két udvar van benne; a kisebbikben a nagy közfürdő van, mellynek hatalmas boltozata 8 oszlopon nyugszik s mellyet még a törökök építettek, s 10 kőfürdő; a nagyobbikban 31 kádfürdő van. Ez utóbbi udvart környezi az új épület, mellyben 15 lakszoba, egy étterem s egy billardterem van. Az épület előtti szabad teret faültetvények diszesítik. E fürdő 4 forrása a Gellérthegy meredeksziklafalábul bugyog

ki; öt vizmedenczébe gyüjtik vizöket s ezekből csatornán, melly az országút alatt huzódik el, a fürdő viztartójába vezetik. A források hőmérséke 36—38° R.

A török uralom előtt e fürdőhely a kalocsai érsek birtokaihoz tartozék. 1703-ban a város birtokába került.

A Ráczfürdő. Ez a rácz templom közelében, a Gellérthegy éjszaki alján van. Egykor Mátyás király kedvencz fürdője volt, királyi kertjei egész odáig terjedtek, s a fürdő boltozott folyosó által a várpalotával vala kapcsolatban. I Lipót Berkázy Károly Jánosnak ajándékozta, most Zagler örökösei (Pfisterer) birják. E fürdőben közös fürdőn kivül 8 kőfürdő s 4 lakszoba van. A viz 36° R. meleg.

A Sáros fürdő. Ez a Gellérthegy délkeleti alján van. Hajdan e helyen Erzsébetfalva állott. Vize sok iszapot vagy sárt választ ki, onnan a neve. Itt közös fürdő, 3 kő- és 8 kádfürdő, meg 5 lakszoba van. Rendesen csak szegényebb osztálybeliek s a szomszéd katonai kórház betegei látogatják.

Minde hőforrások, mint láttuk a József- és Gellérthegy alján fakadnak, vizök vegyrészei mégsem egészen ugyanazok, vagy legalább egyik forrásban kisebb, másikban nagyobb arányban találtatnak. Azonban mindenik forrásban találtatik a légnemüekből: szénsav, kevés könkéneg és könéleg; s sókbul: kén- és sósavas szikeg, sósavas kesreg; földnemüekből; szénsavas kesreg, szén- és kénsavas mész, kevés agyag és kovaföld, végre némelly forrásban vonadékanyag s a Sáros fürdőben vízkocson is van; némelly forrás vasnak nyomait is mutatja.

Szabó József tanár legujabb földtani kutatásai szerint a két csoportot képező budai hőforrásoknak egy közös fészkök van a föld alatt körülbelől 5300 lábnyi mélységben, mellybe a víz részint a kőzetek likacsain, részint a hasadékokon jut. Ott fölveszi környezete hőfokát s hydrostatikai nyomás következtében felsiet a felületre. Utjában hat a trachitra, a fehér tömött mészre, a dolomitra, a nummulitmészre, az eocenmárgára s a neogenagyagra, azokbul részeket vevén föl, mellyeket benne az elemzés kimutat. Közel a földfelülethez elágazik a viz, magasabb a hőfoka, de kevesebb szilárd anyagokat tartalmaz ott, hol rövidebb uton s nagyobb tömegben jő ki (Jó-

zsefhegy); ellenben alacsonyabb a hőfoka, de tömörebb, hol csekélyebb mennyiségben jő ki hosszabb utat tevén (a gellérthegyi forráscsoport.)

A budai fürdők gyógyereje kivált idült bőrkütegek-, köszvény- és csúzos bajokban, továbbá mindenféle fémmérgezésekben stb. tapasztaltatott. A vizivás főleg máj- és lépdugulásokban s az altest egyéb bajában használ.

A Duna medrében is vannak hőforrások; továbbá az ugy nevezett fürdöszigeten, melly a Márgit- és budai szigetek között csekély vizálláskor fölmerül. Mondják, hogy a rómaiak e fürdősziget forrásait használták s rajta fürdőhelyeket is épitettek. Ezóta a Duna medrének a homok és iszap lerakodása folytán tetemesen emelködnie kellett, minthogy jelenleg az egész sziget többnyire a viz színe alatt áll s csak nyáron szokott fölmerülni. Az 1856-ki nyáron igen csekély levén a Duna vizállása Szabó József tanár megvizsgálta a fürdősziget forrásait. Ezek több csoportozatban buzognak fel, s igen különböző hőmérsékök van, tizenegy forrás 41° meleg, tehát egyikesem olly meleg, mint a Császárfürdő forrásai. Nevezetes, hogy a viz, mellyet Szabó tanár e forrásokbul üvegben magával vitt, darab idő mulva megszínesedett, s pedig a ráeső világban veresbarnának, a keresztüleső világban violaszinűnek mutatkozék. Honan ered e szin, az említett tanár még ki nem puhatolhatá.

Óbuda fölött a lőpormalomnál is vannak hőforrások, melylyeket hajdan szintén használtak. A Gellérthegy déli tövénél terülő síkon pedig, a Budaörsre vivő uttól balra több keserűsó-forrást fedeztek föl az ujabb időben. E források vize nagyon hasonlít a pilnai vizhez, s mind nagyobb keletnek örvend. Legújabban a Vízivárosban vasas kererűsó-forrást is felfedeztek.

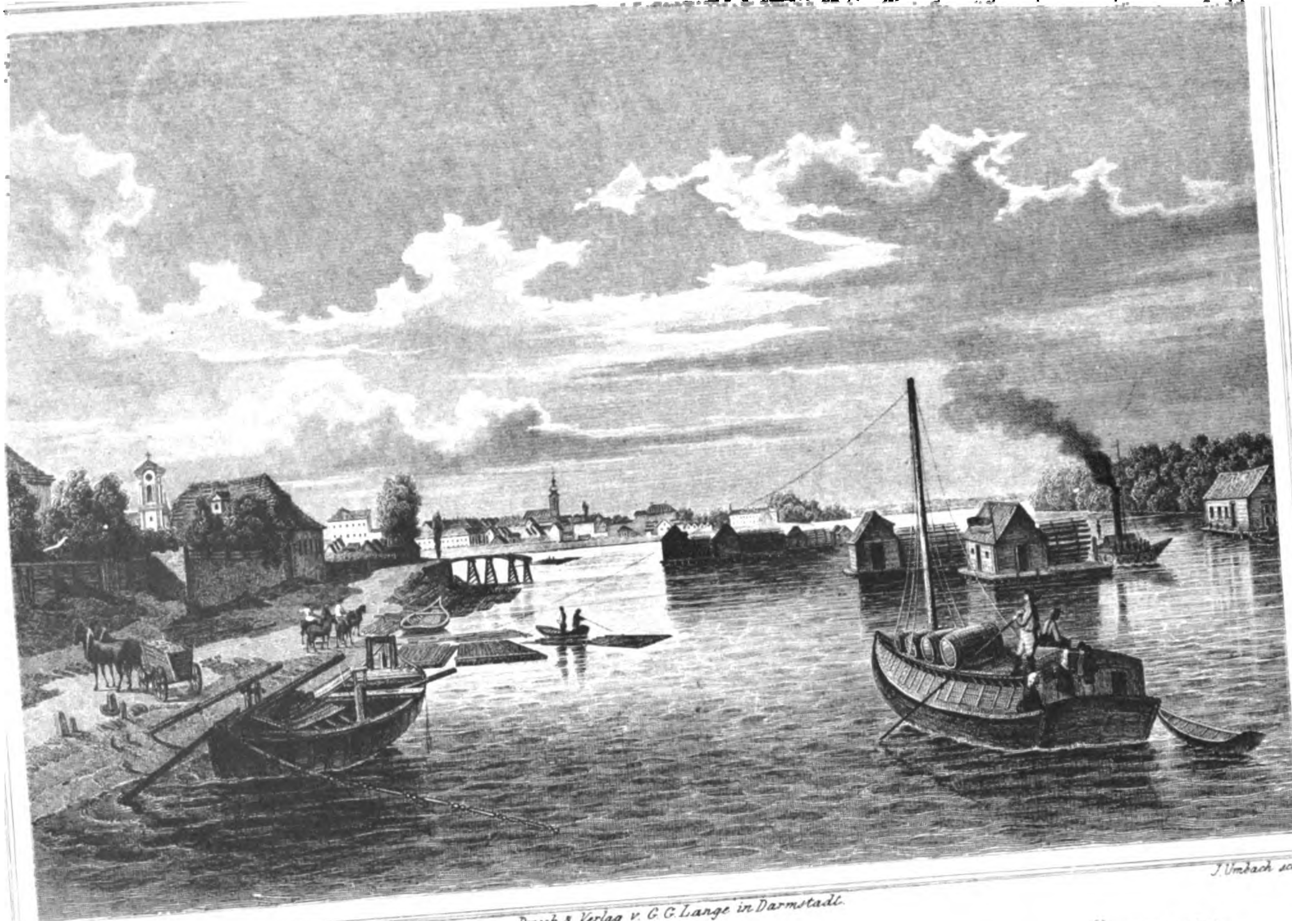
Végre még dr. Siklóssy svéd gyógyintézetét kell megemlitenünk. Ebben hideg fürdés és sajátságos testgyakorlat által eszközlik a gyógyitást. Ez intézet az 1856-ki nyáron nyitaték meg újon épült házban, melly a városi majorság nyugatéjszaki szélin áll.

Óbuda

Óbudán többnyire római omladványokbul épült katholikus, azután reformatus és izraelita templomok vannak. Épitészeti tekintetben csak az izraelita templom érdemel kitüntetést. Kapuzatát hat korinth fejezetü oszlop ékesíti, a párkányzat fölött ütőóra van. A templom belseje is diszes; az oldalfalakat és boltozatot gipszczifrázatok ékesítik; az oltáron a lángba borult Sinai hegy és Mózses látható, az oltár alatt a törvénykönyvek szines selyemkárpitokkal fedett ládája van; a templom közepén négy csúcsos oszloppal, s faragványokkal diszesített emelvény, az ugynevezett alemer van, melly a törvény felolvasására szolgál. Faragott farácscsal a templom belsejétől elkülönített két tág helyiség a nőknek való. Kár, hogy e templomot, melly Óbudának diszére szolgál, holmi apró gunyhók eltakarják.

Óbuda egyéb épületei közől csak a cs. k. ruházati biztosság roppant terjedelmü, de szabálytalan épületét emlitjük meg. Tágas udvara közepén a Zichyék egykori kastélya áll, oszlopos tornáczczal és erkélylyel.

A Mátyáshegynek szőllővel beültetett lejtőjén Kis-Mária-Czell áll. Ez egykor egyház és zárda volt. Gróf Zichy Péter, Óbuda akkori birtokosa, kezdé 1725-ben a templomot épittetni. Ő t. i. a stajerországi Mária-Czellhez hasonló bucsujáró helyet akara állitani. Halála után özvegye, Bercsényi Zsuzsána, s fia Miklós folytaták az épitést, s a templom mellé zárdát is rakattak. 1733-ban fölszenteltetett a templom, s benne szüz Mária fábul faragott képe, mellyet még Zichy Péter készittetett vala, s melly ideiglenesen a zsámbéki kastélyban volt letéve, nagy ünnepélyességgel állittaték föl. Az új egyház és zárda Eszterházy Imre esztergomi érsek jóváhagyása mellett a szent háromságrul nevezett szerzeteseknek vagyis keresztes barátoknak adaték át. De II. József 1783-ban e szerzetet is eltörlé; az egyház és zárda ekkor a hadastyánoknak adatott, a Máriakép pedig az óbudai anyaegyházba vitetett.

J. Rohbock del.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.

J. Umbach sculp.

ÓBUDA S A HAJÓMALMAK. ALT-OFEN & DIE SCHIFFMÜHLEN.

Hartleben K. Adolf, Heckenast Gusztáv bizományában Pesten

Digitized by Google

Óbudán és környékén még sok római régiséget találnak, névszerint mindenféle sír- és emlékköveken kivül még római fürdőhely, vizvezeték, nagy körszin, stb. romjai láthatók. Most névszerint Kis-Mária-Czell vidékén tesznek új ásásokat. Azonban Óbuda legnagyobb nevezetessége az újkor teremtménye; ez t. i. a hajógyár, melly a Duna egyik keskeny ága által a parttól elválasztott kis szigeten van.

Már régen használták a Duna ezen ágát; a nyári hónapokban a Duna partjain számos csoportban elhelyzett hajómalmak, valamint a kisebb nagyobb hajók többnyire ott vonultak meg a téli hónapokra. Mikor a gőzhajózás hozaték be, kitisztíták a csatornát s a gőzösök téli kikötőjévé alakíták, a szigeten pedig nagyszerű hajógyárt alapitának. Most az egész sziget rakva van a sokféle mühelyekkel. Csodálatos a sürgés forgás, a kalapácsok, reszelők, fűrészek s a többi szerszámok sokféle zaja. Itt tompa zugás, amott éles sivitás hallik. S mi könnyen foly minden munka. A kemény vasat csak olly könnyeden metszik, furják, gyalulják és reszelik, mintha lágy vaj volna. Másutt bizonyos padra teszik a deszkaszálat; sivítva és orditva és dörögve halad rajta végig s körülmetszve, meggyalulva veszik le a kinpadrul. A sok zaj, kalapácsolás, fűrészelés, sikárolás, reszelés elbódítja az ember fejét, s mégis mi szabályos, mi kimért a csendesen működő gőz által mozgatott szerszámok munkássága.

Az óbudai hajógyár a szabadalmazott ausztriai gőzhajózási társaság tulajdona. A birodalomban nincs hozzáfogható hajóműhely. Rendesen 800—1000 munkás dolgozik benne a munkások mindenféle nemzetből valók: angolok, magyarok, németek, németalföldiek, olaszok, tótok, stb. A társaság gőzösei s egyéb hajói többnyire itt épittetnek; 1846-ban 46 gőzöse volt a társaságnak, mellyek közől 40 az óbudai gyárban épült.

A dunai gőzhajózási társaság 1830-ban állt össze., a következő évben egy gőzössel kezdé a hajózást. Gróf Szécheny István itt is fáradhatlan munkásságot fejte ki, s fáradalmai következtében rendkivül gyors lendületet vett a gőzhajózás, 1840-ben 17, de 1846-ban már 32 gőzös járt a Dunán; 1846 végével pedig a társaságnak összesen 46 gőzöse, 2 iszaptaka-

rítója (baggerer) s 150 áru-, szén- és sertéshajója volt. Jelenleg, azaz 1856 végén mindössze 95 gőzöse, 18 propellere, 2 iszaptakarítója s 400 áru-, szén- és sertéshajója van; tehát a hajók száma 1846 óta 49 gőzössel, 18 propellerrel s 250 áru-, szén- és sertéshajóval szaporodott. Azonban 1856-ban mindezen gőzös és hajó nem vala még használatban, mert 8 gőzös 6 propeller és 41 áru-, szén- és sertéshajó még készülőben volt. E hajók, nehányat kivéve, mind vasból készültek.

Márgit Szigete.

Már följebb a történelmi részben láttuk, hogy Márgit szígetén több zárdán kivűl két kastély és falu is állott. A mohácsí csata után a barátok és apáczák ott hagyák a szigetet s ereklyéikkel együtt más távolabb klastromokba menekűltek. Sz. Márgit tetemeit elébb Körmöndbe, azután Nagyszombatba vitték. A Máriakolostor megmaradt apáczái a pozsonyi Klára zárdában leltek menhelyet. Midőn azért 1714-ben a kláraapáczák Budára költözködének, II. Mátyás király régibb adománya következtében Márgit szigetét ők kapták s 1782-ben történt eltöröltetésökig valósággal birák. Ekkor a sziget a vallási alapítványokhoz csatoltaték, utóbb pedig József főherczeg és nádor birtokába kerűlt. A dicsőült nádor fölséges kertté varázsolta a szigetet, mellynek hajdani 4 zárdáját és 2 kastélyát még számos omladvány tanusítja. Köröskörűl régi kőfalak maradványai látszanak, keleti oldala közepén a Máriakolostor és egyház romjai láthatók, ezekhez nem messze bokrok között a dömések volt zárdájának némi maradványai rejlenek. A főherczegi nyaraló mellett az egykori prémontréi-, a kertészlak mellett hihetőleg a minoritazárda maradványai vannak.

A főherczeg csinos nyári palotája a hajdani templom romjaihoz van épitve. E templom csucsívü ablakai most a földet érintik, ebből következtethetjük, hogy a sziget hajdan legalább egy öllel alacsonyabb volt. A nyári palota körűl s az egész szigeten szerte szét gyönyörű platán- és hársfacsoportok, rózsadombok, gyümölcsösök és rétek terűlnek, kis szőllő, zöldség-

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. F. Hablitschek sculp.

Ó-BUDAI HAJÓGYÁR. SCHIFFSWERFTE ZU ALT OFEN.

Lautter és Stolp bizományában Pesten.

kert és majorság is van rajta; partjai köröskörül magas fákkal vannak beültetve, mellyek csak helylyel közzel engednek átpillantást. Kár hogy legujabb időben ez ültetvények nem ápoltatnak azon gonddal, mint a boldogult nádor idejében.

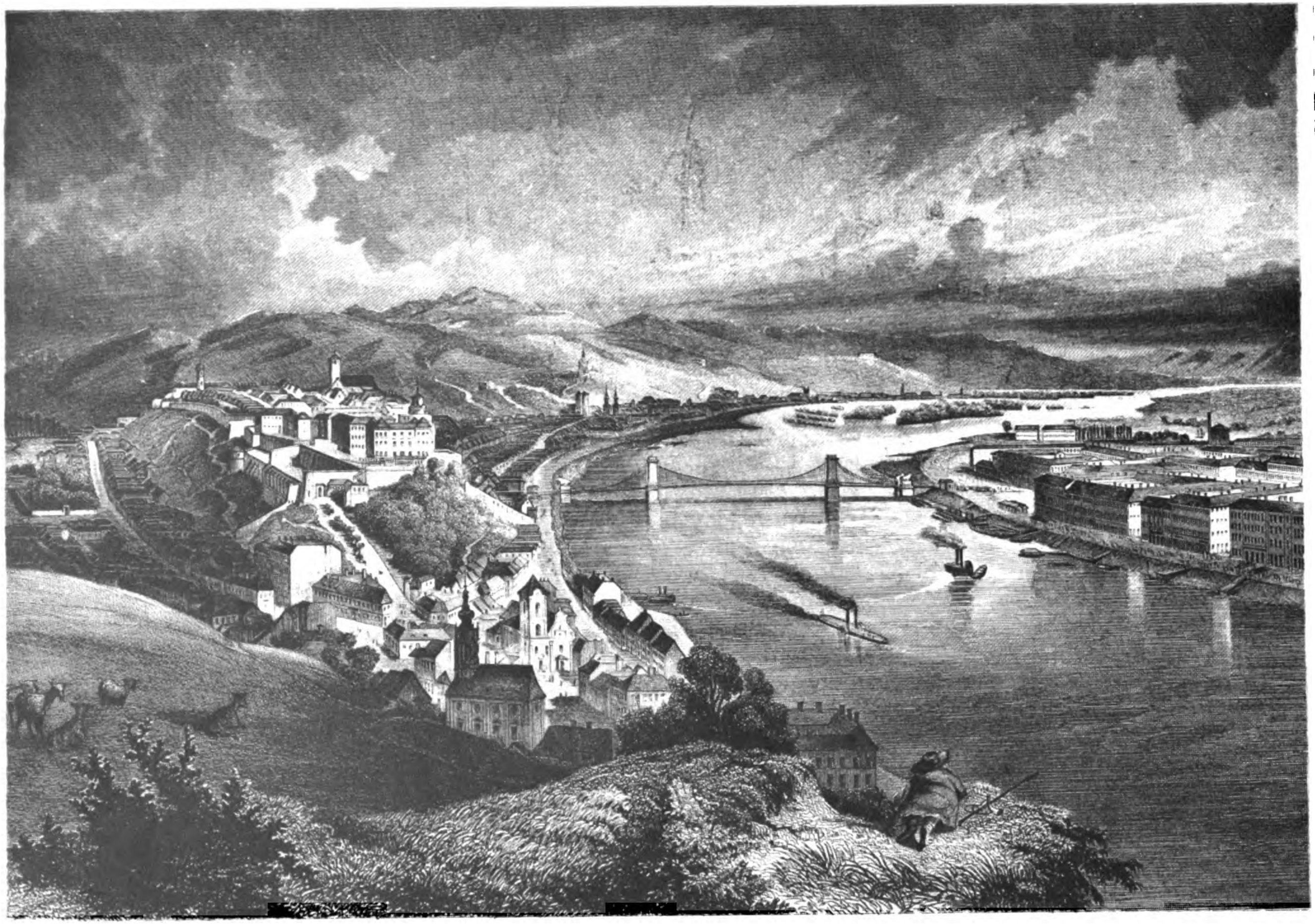
Gellérthegy.

Az alacsony fekvésü, a Duna tükre fölé csak néhány lábnyira emelkedő Márgitszigettel a szellős Gellérthegy nevezetes ellentétet képez. A három oldalrul elszígetelt s a Duna partján szaggatott sziklafalaival fölötte meredekül emelkedő hegy legfestőibb alakjában mutatkozik, ha a pesti aldunapartrul, a volt sóház táján, szemléljük. Hosszukás gömbölyű tetejét az új fellegvár koszorúzza, mellyből a hajdani csillagvizsgálda tornyai kinyúlnak; a póznákat is látjuk, mellyekre zászlót felhuznak, mikor alulról vagy felülről gőzös érkezik. A hegy tövét tág félkörben lakházak ölelik egyes vagy többes rendben, a házak fölött néhol hanyattfüggő sziklák merednek. A Gellért- és várhegy között a keskeny völgy nyílik, mellyet a Ráczváros házserge borít, tul rajta a távol mögletben más hegyek kerítik be a szép látképet.

Ha a Gellérthegy tetejére akarunk jutni, vagy a Sárosfürdő felől a déli lejtőn felkigyódzó ösvényen kell felhaladnunk, vagy a rácz templom felől az éjszaki lejtőn a Ráczvárosnak fecskefészkek módjára egymás mellé és fölé rakott házikói tömkelegén keresztülvergődnünk, s azután a járt gyalogúton haladva egyenes irányban felkapaszkodnunk. Azonban kocsiút is vezet a hegyre. Ezen út a krisztinavárosi templomnál kezdődik, a Ráczvároson kiérve a kalváría utjává lesz, s szöllők között szelíden a tetőre visz. Gyönyörű látvány jutalmazza a kapaszkodás fáradalmait. Mélyen alattunk a Duna kékes szalagja nyulik el, rajta csónakok híntáznak, néha gőzös siet föl vagy alá, fölötte a lánczhid vas ívei boltosulnak. A Duna partján Pestnek gyönyörű házhomlokzata emelködik, ezentul az egész háztenger terül, mellyből egyes csoportozatok vagy egyes nagyobbszerű épületek, mint a nemzeti muzeum, a hadastyánok tanyája, az egyházak, a városháza stb.,

szigetek gyanánt kiemelködnek. E háztenger mögött a zöldellő városliget facsoportjai látszanak, mellyek közől a nyájas Hermínakápolna mosolyog felénk; a városligeten túl az elláthatlan sikság terül, mellyen hellyel közzel egyes facsoportok vagy pusztatanyák sötétlenek. Éjszak felé Palota borong, éjszakkeletre Fóth nagyszerű kertje és gyönyörű egyháza ködlik; messze távolban Nagyszál, mellynek tövén Vácz épült, a Cserhát és Mátrahegység kékellenek. A városligettől jobbra a Kőbánya szöllői, gyümölcsösei és nyaralói, délfelé a Dunánál Soroksár mutatkoznak. A Duna jobb partján éjszak felé a várhegy emelkedik palotáival és bástyáival, alatta az alvárosok nyulnak el egyfelől Óbudával, másfelől a távolabb hegyekkel olvadva egybe. A várhegy mögött a Horváthféle kerten s a benne levő nyári szinházon, azután a városmajorságon és Ferenczhalmán át egész a János- és Hárshegyek, vagy Pozsonyi és Bátorhegyek közötti nyergen levő Szép juhásznéig láthatunk. Nyugaton a széles Svábhegy s a kettős tetejű Sashegy, melly gót modorban épült nyaralót hord ölében, rekeszti be a látkört; de éjszak felé a Kecskehegy vagy Árpádorma számos magaslatain tul egész Váczig láthatunk. Végre délfelé a Dunánál Promontort, odább nyugatra a kamaraerdőt vagy kőérberket, a Polgárhegyet vagy Sasadot s a kopasz Csiki hegyeket szemléljük.

E magas és festői helyen 1849-ig a pesti egyetem csillagvizsgáldája állott. Ez 1814-ben készült el, a hozzá tartozó lakház pedig 1818-ban épült. A csillagvizsgálda egész hosszában függélyesen vala a délkörre épitve, két kerek toronybul s ezek között levő terembül állott. Mindenik torony 16 láb tágas belső öble közepén 9½ láb vastag s 17 láb magas tömör henger állott, rajta 4 kőlapbul összerakott, 9 láb hosszú, 3 láb magas s 2 láb széles talapzat, mellyen a keleti toronyban Reichenbachtól készitett három lábnyi szorzáskör két 6 láb magas s 10 hüvelyk vastag oszlop között s ez oszlopokon fekvő öntött vasból készült gerendázaton vala kitűzve, a mozgó fedéllel ellátott nyugati toronyban pedig két márványtábla között az egyenlitői cső, mellyet szintén Reichenbach Münchenben készitett vala, feküdt. Azonfelül a talapzatokon csillagászórák is voltak.

L. Rohbock del.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

G. M. Kurz sculp.

BUDA ÉS PEST A GELLÉRTHEGYRŐL.

OFEN & PESTH VOM BLOCKSBERGE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

A vizsgálóterem 45 láb hosszú, 25 láb széles és 15 láb magas, s két hatalmas oszlop között két, egymástul 36 lábnyira levő délcső Reichenbachtól volt benne; azután hat lábnyi fali negyedlő, s a Seyffert készitette tő csillagászóra. A keleti délcső alatt két márvány oszlop között három lábnyi délkör vala Reichenbachtól, továbbá külön oszlopon csillagászóra, mellyet Budán Rauschmann készített. A tornyokban levő hengerek és oszlopok az épület falaitól elszigetelten a sziklára épültek. — A nagy, helyökbül ki nem mozdithatό eszközökön kivül sok kisebb csillagászi eszköz is volt a teremben, távcsövek, sugárszegők (refractorok), tet-aljpontkör, magasságkör, napmérő, üstököskutató stb. Mind az épületek mind a bennök volt eszközök az 1849-ki ostrom alatt nagyon megkárosultak. A részint hasznavehetlenné lett eszközök most az egyetemi épület egyik teremében vannak összehalmozva.

A Gellérthegy zajos népünnepek színhelye is volt, s részben még most is az, jóllehet legujabb időben a népünnepek mindinkább hanyatlani kezdenek. Húsvét hetfőjén tömérdek népsokaság szokott vala az ős hegyre fölmenni s ott gondtalan örömmel s kicsapongó kedvvel napestig mulatni. Az angol Bright Rikárd, ki hazánkat 1814-ben utazá be, igen eleven szinekkel rajzolja a gellérthegyi népünnepet. „A jelenet főleg az erősség felé néző lejtőn igen szép. Az egész hegy néptömegekkel van ellepve, csak szélén látszik ittott földének egyegy darabja.

Szakadatlan sokaság kapaszkodik föl a kigyódzó ösvényen, s a hegy, mellyet egyfelől a Dunára néző meredekségek, másfelül szöllők határolnak, alig képes a feltóduló tömegeknek elegendő helyet nyujtani. Alig álltunk egy pillanatig, valami felötlött tárgyat megnézendők, máris ezereknek sürü sokasága akaratunk ellenére tovább tolt, s egyszerre jó messze valánk a helytől, melly figyelmünket lekötötte volt. Itt voltak szekerek, rakva bor- és serhordókkal, körültök száz sürge kéz meg száz szomjas torok foglalatoskodék; ott sátrak, mellyek alatt mézes kalácsért czivódtak; emitt sátrak, hol pipát, olvasót, képet, játékszert, fésüt és gombot árultak; amott bódék, hol sorsjátékra tettek; másutt asztalok, mellyeken kövér ürüsültöt tálaltak s nem egy üveg budai ó bort üríté-

nek. Mindezekhez járultak a pajkos sihederek, kik világos nappal tüzmüveket szórtak a légbe; öreg emberek, kik görnyedezve éveik sulya alatt s elmámorosodva a bortul alig birtak haza vánszorogni; anyák, kik ünnepiesen öltözött leányaikat pirongatták, mivel ruhájok és szoknyájok össze vala taposva és szennyezve; koldusok, kik alamizsnaért kiabáltak, s keményszivüek, kik nem hallgattak kiabálásaikra; mindez a legtarkább változatosságban keverve és összeszorulva olly látvány, mellyet alig lehet leírni."

A Gellérthegyét még most is sokan látogatják húsvét hetfőjén, de többnyire csak az alsóbb néposztályok eresztenek féket kedvcsapongásiknak; az igazi népünnep elmúlt. Igy a szüreti vigalmak is mindinkább eltünnek. Még Schams 1822-ben azt irja: „A szüreti előkészületek zaja mindenfelé hallik. A polgár és családja otthagyja városi lakát, a kapás és neje és gyermekei bucsut vesznek házikójoktul, kiki a szüretre megy gyalog vagy kocsin . . . A rendkivüli népsokaságot neveli a sok leány és legény, kik az egész környékbül összecsődülnek . . . Megfoghatatlan e népnek vigadozása és gyönyörködése. Mindenfelé hangzik a zene, az ének, a fütyölés és ujongás. A legszebb ötletek, mellyek nagyvárosi szép-elmének válnának becsületére, a leglelеményesb képéségok, melylyekre előfizetni lehetne, merülnek föl köztük a munka közepette, hogy öröm, azt hallani és látni." — Most már a szüret csendesebben foly le, s a szüretet befejező vigalmak is csaknem egészen megszüntek. Azelőtt a szüret bevégezte után nagy koszorút hordva vonult a városba, ének és zene mellett, a felczifrázott szüretelő nép; a gazda házánál lakoma és tánez, öröm és vigság uralkodott egész éjjel.

Egyházak s más nevezetes épületek Pesten.

Pestnek nincsenek nagyobbszerü egyházai. Legrégibb a városi főegyház, Mária mennybemenetelének tiszteletére,

HALPIÁC S A VÁROSI EGYHÁZ PESTEN.
FISCHPLATZ & STADTPFARRKIRCHE IN PESTH

nem messze a Duna partjátul s az Ó városnak majdnem közepén. Bizonyosan nem tudjuk, mikor épült legelőször, annyi bizonyos, hogy benne már 1507-ben tartának isteni tiszteletet. A törökök elűzetése után 1726-ban újra s nagyobbra épittetett föl. Egyes részei másmás időben épültek, azért sem külseje sem belseje nem mutat egységes egészet. A Dunára szolgáló homlokzatát két torony ékesíti, mellyeket 1795-ben raktak s fedeztek rézzel. E tornyok felső, aranyzott gömbjeibe e czélra készitett latin emlékiratokat tettek, mellyek az ország akkori állami viszonyainak s a város belső és külső állapotának rövid vázlatát foglalják magokban, az élelmi szerek árjegyzékével együtt. Ez emlékiratokbul kölcsönözzük a következő adatokat: 1795 aug. 6-dikán Pestnek 29,870 lakosa, a Belvárosnak 642, Lipótvárosnak 169, Terézvárosnak 749, Józsefvárosnak 799, Ferenczvárosnak 222 háza volt. E házak közöl 24 kétemeletű, 318 egyemeletű s 2239 földszinti. A külvárosokban még 151 szalmagunyhó vala. Az 1795-diki évben a Fürdősziget vízáradás következtén csaknem teljesen eltűnt; 1790-ben magyar szinésztársulat támadt, melly 1795-ig a német szinház igazgatósága alatt állott, stb.

A templom belseje nem nagy; falait és gyámoszlopjait oltárok és festmények diszesítik. De különös emlitést csak az 1811-ben megujított szentély érdemel, hol Kráy cs. k. tábornagy síremléke van. Kulcsár emléke is szép, ezt Ferenczy szobrászunk készitette.

A kegyesrendűek háza. A Városház terére szolgáló oldala a mult század első felében épült s ószerű, de épitészeti szépség nincs rajta; a Dunára szolgáló oldala ujabb időben épült és csinos. A kegyesrendűek épületében a szerzetesek lakjain kivűl kápolna s a főgymnasium tanteremei vannak. 1752-től 1761-ig a kegyesrendűek kezelék a várospap tisztét.

Az egyetemi épület és egyház. Ez egyház kétség nélkül legszebb a mostanság Pesten levő egyházak között. Különösen rézzel fedett két tornya s kapuja igen szép. Hajdan a pálosoké volt, kiket I Lipót hivott vala Pestre. 1693-ban 100 öl hosszú s 80 öl széles telket adtak nekik, mellyen

azután 1698 óta az egyházat s a jobb felől hozzácsatlakozó zárdát épiték. Az egyház boltozatjain és falain levő fris mészfestmények igen szépek s 1776-ban készíttettek a Kremszből való Bergl János által. 1857-ben a tornyokon és egyházon tetemes tatarozásokat és szépitéseket tettek. Ez egyház most az egyetembeli tanulóságnak van rendelve.

A pálosok hajdani zárdája most az egyetem épülete. Ez meglehetősen nagy épület; de csak a jogi és bölcselmi karok tanteremei vannak benne, a Mária Terézia és császári férje képszobrával ékesített nagy teremben pedig az egyetemi ünnepélyességek szoktak tartatni.

Bal felől a II. József alapitotta országos papnövelde csatlakozik az egyházhoz. A papnövelde egyik szép teremében 10,000 kötetet meghaladó könyvtár van.

A ferenczesek egyháza. A cseribarátok 1690-ben kaptak terjedelmes telket, mellyen azután, török mecset helyén, egyházat és zárdát épitének s kertet rendezének. E kert 1785 óta darab ideig az egyetem füvészkerteül szolgált.

Az angol kisasszonyok egyháza és zárdája. Ez a Lipótutczában van. Állitólag 1233-ban épittetett Besenyei Mihály, neje Anasztázia, fia György s Kenderes Balázs költségén; utóbb a törökök elüzetése után Dvornikovich Mihály váczi püspök ujittatá meg. Hajdan a dömések birták, 1786-ban az angol kisasszonyok kapták. 1809-ben mind az egyház mind a zárda leégett; helyreállittatván, a zárda egy emelettel magasabbra épittetett, de az egyház egykori szép tornyát nem nyeré vissza. Köztudomásu dolog, hogy az angol kisasszonyok leányok nevelésével foglalkoznak.

A szerviták egyháza. Ezt Széchenyi érsek alapitá; a hozzácsatlakozó zárda az Úri utczának épen nem válik diszére.

A lipótvárosi egyház. A régi kis egyházat 1817-ben szentelék föl, ezt Budavár 1849-diki ostroma alatt a lángok emészték föl. Helyén most nagyobbszerü egyházat épitenek, Hild épitészünk tervrajza szerint. Talpköve 1851 okt. 4-dikén tételék le Szcitovszky primás s Viale de Prela pápai nuncius jelenlétében. Az előleges költségvetés 500,000 pftot tesz; de az épités, a pénz szüke miatt, nagyon lassan halad elő.

Druck & Verlag v. G. G. Lange v. Darmstadt.

A GÖRÖG EGYHÁZ AZ ALDUNASORON PESTEN.

DIE GRIECHISCHE KIRCHE A. D. UNTEREN DONAUZEILE IN PESTH.

A józsefvárosi egyház. A Józsefvárosban 1777-ben állitottak külön papságot, s mostani temploma 1797-ben épült. Nevezetes benne a föoltár, melly 1838-ben készült s 21,000 pftba került; a sz. Józsefet ábrázoló kép Kuppelwieser jeles müve. 1852-ben az egyház egész belsejét szépen kidiszesíték. A 26 változatú orgonát Schillinger Vilmos pesti müvész készitette.

A terézvárosi egyház 1794-ben épült újszerű csinos modorban; a ferenczvárosi egyház pedíg nagyon csekélyszerű épület.

Az evangelikusok egyháza. Ez a Széntéren van. Hajdan a Pesten lakott kevés evangelikusok az egy mfldnyire levő Czinkotára kényszerültek menni, ha isteni tiszteletben részesülni akartak. II. József alatt 1787-ben engedélyt kaptak, hogy magánházban rendezzenek imádságházat. Végre 1799-ben Koburg herczeg cs. k. tábornagy s akkori helyparancsnok eszközletére a kincstártul külön telket kaptak, melylyen azután az egyházat, paplakot és tanodaépületet épiték. Az épitéshez 1799-ben fogtak s 1805-ben bevégezék; de az egyház fölszentelése csak 1811-ben történt. 1856-ban a paplakot és tanodaépületet megnagyobbíták s az egyház homlokzatát is kicsinosbiták.

Az egyház belseje nagyon egyszerü, de az oltári kép, mellyet a Kemptenből való Lochbihler a Raphael festette Krisztus színváltozása után 1812-ben készitett, sikerült remekmű.

Azon egyház és paplak a német és szláv egyesült községeké volt, s ezekhez az 1833-ban keletkezett magyar község is csatlakozott. De 1855-ben a szláv gyülekezet elvált a másik két testvérgyülekezettől s a Józsefvárosban saját szláv templomot kezde épiteni.

A reformátusok egyháza. A helvét hitvallásúak pesti gyülekezete 1804-ben alakult, de a Szénatéren levő egyházát csak 1816-ban kezdé rakni. Az alapkövet Hermina herczegasszony, József nádor hitvese tette le. Az egyház fölszentelése csak 1830-ban történt; kapuját még ujabb időben tették diszesebbé.

A nemegyesült görögöknek két egyházuk van

Pesten. Az egyik az alsó Dunasoron van, két tornyú, tekintélyes külsejü, belseje pedig a sok aranyozás és kép miatt nagyon czifra; a másik a Szerbutczában van, kertszerü elŐudvarral, mellyben számos sír van.

Az izraelitáknak számos zsinagogájok van magánházakban. Most a Terézvárosban igazán nagyszerü templomot épitenek, melly egész Pestnek diszére fog válni. Homlokzata a Dohányutczára szolgál. Kár, hogy olly rejtett helyen épül.

A Pesten levő egyéb középületek közöl megemlítjük:

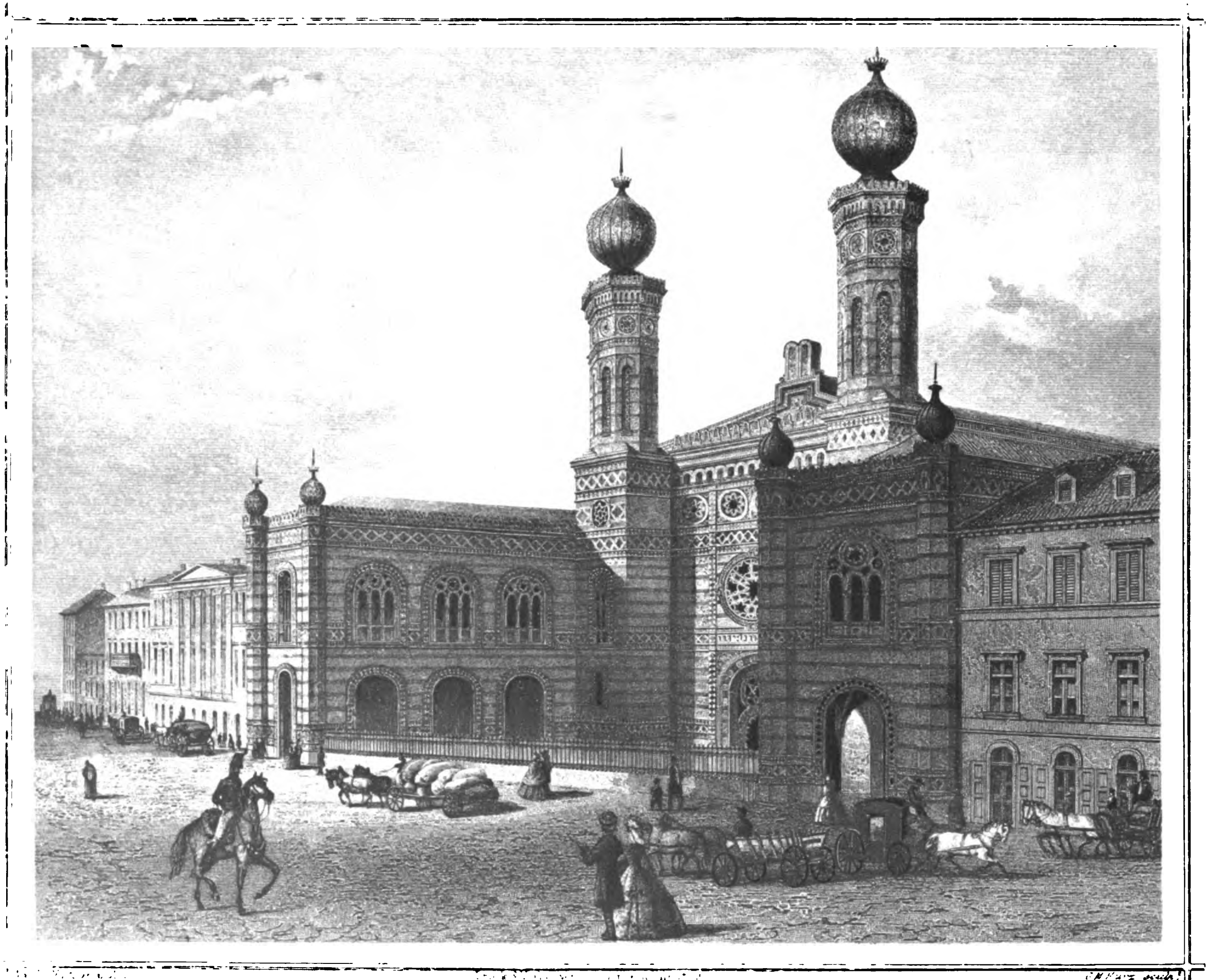
A városházát. E szép épület Kasszelik Ferencz épitő vezetése alatt épült s 1844-ben készült el. Minden oldalrul szabadon álló, hosszukás négyszeget alkot, mellynek szélessége 18° 3′, hosszusága pedig 31°. Udvara 6 öl széles s 12 öl hosszú. Homlokfala felső párkányát tizenegy álló képszobor ékesítí. Földalatti részében 38 börtön, földszinti részében 23 szoba, 1 kápolna 18 börtön van. Első emeletén igen magas s külömböző nagyságu 20 terem és szoba, második emeletén pedig 23 szoba van.

Az épület közepéből tetemes magasságú torony nyúlik föl, mellyet az óra fölött kő karzat fut körül. E karzatról igen szép kilátás esik a testvér városokra.

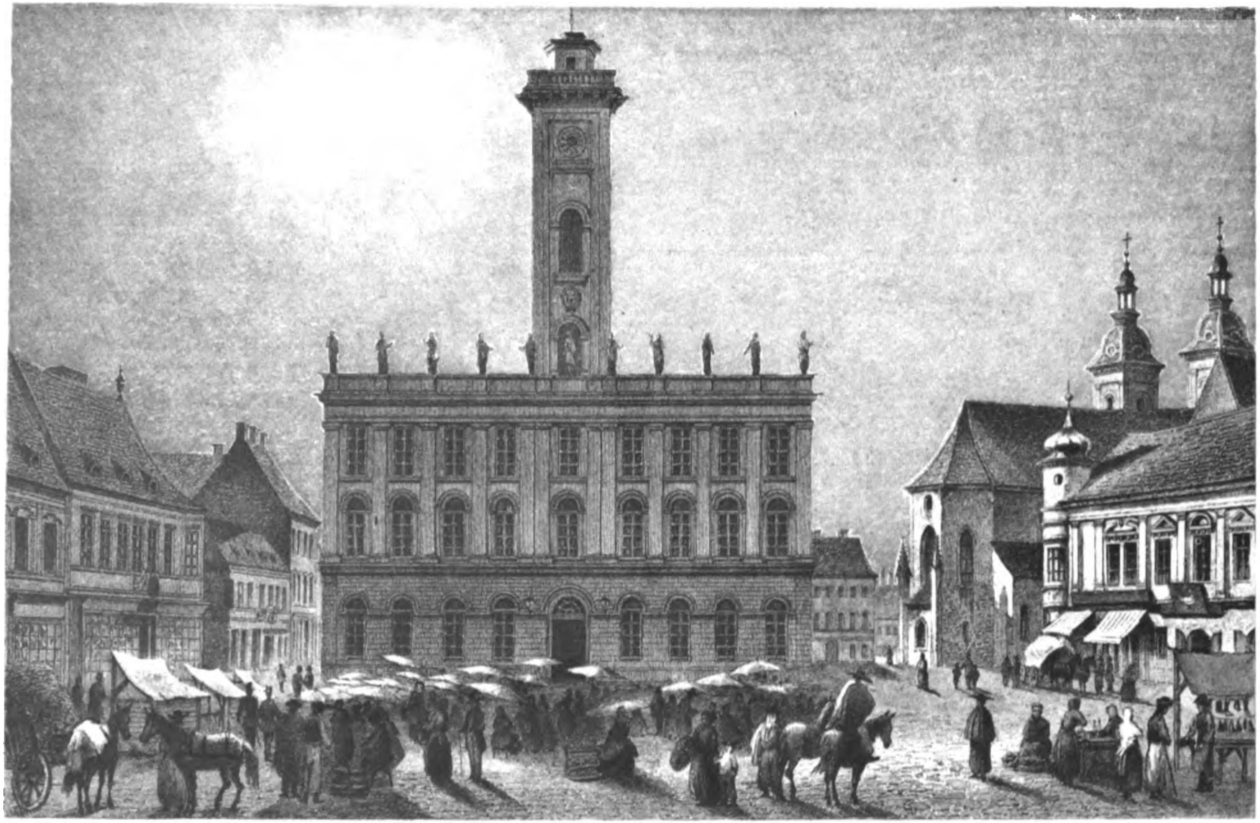
A vármegyeház. Ez szintén terjedelmes épület. Szép homlokzata a közepén némileg kiugrik s oromja két szegoszlopon s hat korinth fejezetü oszlopon nyugszik. Kár, hogy a szük útcza miatt azt a kellő távolságbul nem lehet megnézni. A vármegyeház különböző helyiségei közöl csak azon teremet említjük meg, mellyben azelőtt a megyei gyülések voltak. Köröskörül karzatok futják körül, s több nádornak, kik egyszersmind Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesitett megyék főispányai voltak, arczképei diszesítik. Ferencz király arczképe s a Napoleon ellen szövetkezett fejdelmek találkozását ábrázoló festmény Krafft P. képirónak valóban szép müvei.

Jelenleg a cs. k. megyehatóság s a megyei és járási törvényszékek vannak a vmegyeházban.

A nemzeti muzeum. E nagyszerü épület a Józsefvárosban van, tágas térnek közepén. Kétemeletü négyszeg, mellynek éjszakról délre menő oldala 57, szélessége 37, ma-

AZ IZRAELITÁK TEMPLOMA PESTEN.
DER ISRAELITISCHE TEMPEL IN PEST.

L. Rohbock del.   Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.   Joh. Poppel sculp.

VÁROSHÁZA PESTEN.   STADTHAUS IN PESTH.

gassága pedig 12½ ölet tesz. Homlokzata az Országút felé néz, közepén kiugrása van, melly oszlopcsarnokot képez. Itt van a főkapu, s 29 széles és kényelmes lépcső vezet föl. Az oszlopcsarnok oromja nyolcz hatalmas oszlopon nyugszik, mellyeknek szép korinth fejeik vannak. Az oromfal terét hét jelvényes képszobor ékesíti, mellyek az épület rendeltetését mutatják. Középen Pannonia ül, mindegyik kezében babért tartva; jobbján a Történelem jegyezgeti a nemzet tetteit s hirdeti a Hír annak dicsőségét, a sarokban pedig az ősz Duna ül; bal felől a Festészet és Szobrászat s a Tisza látható, ez utóbbi mint virágzó leány, evezőt tartva kezében. E szoborműveket Monti mintái szerint Förster önté Bécsben horganybul; ugyanazon fémbül az oszlopok fejei is készültek. A kapu két oldalán fülkék vannak a falon, mellyekbe képszobrokat akartak állitani, de mellyek maí napigban üresek.

Belül két tágas négyszegű udvart foglal magában a muzeum, több kapuval és feljárattal. A homlokzaton levő főkapu, valamint az épület belsejében található feljáratok is két díszterembe visznek; ezek közöl a nagyobbik hosszukás négyszeget képez s karzatai vannak, a másik kerek s kupolája van, mellyet a magyar koronához tartozó országok s az egyes vmegyék czímerei diszesítnek Ezeket, valamint a többi teremek felső padlatin levő festéseket Kiebler József, a falak márványozásait pedig Mozbrugger késziték.

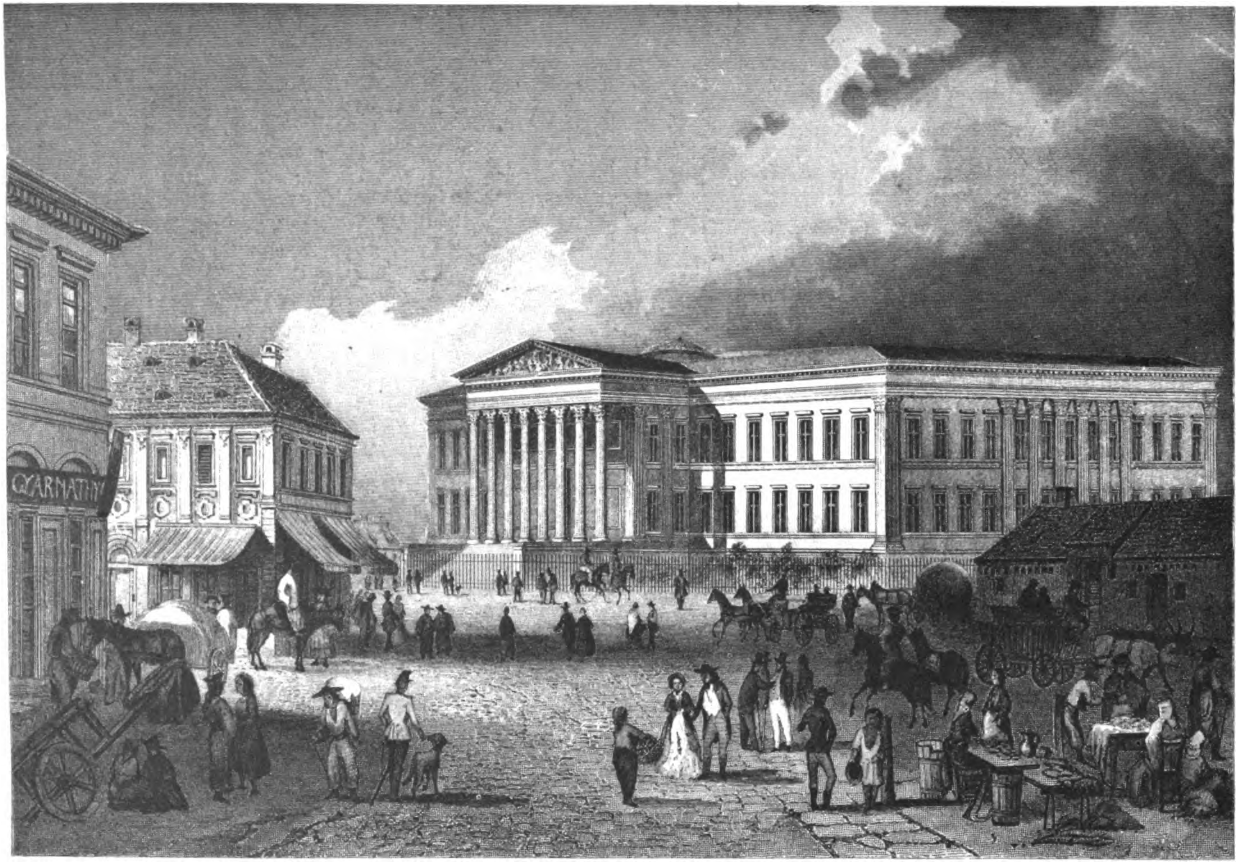
Az építés vezetését az 1855-ben meghalt Pollák pesti épitőre bizták, ki, fájdalom, a várakozásnak nem felelt meg s kinél ügyesebb és műértőbb mestert hazánkban is lehetett volna találni. E nem igen szerencsés választásnak tulajdonítható, hogy nemzeti muzeumunk, jóllehet külsőleg elég méltóságos épület, s belsőleg is dusan van felczifrázva oszlopokkal. festésekkel és aranyozásokkal, — azt, ki hozzá tud s kinek miveltebb izlése van, egyáltalában ki nem elégiti, s a külföldi muzeumi épületekhez képest nagyon alárendelt helyen áll.

Az 1856-ki év tavaszán a muzeumot környező udvart sétakertté kezdék átalakitani. Kár, hogy keritésének legnagyobb része még mindig ocsmány deszka palánkbul áll. A muzeum hátulsó részéhez tágas ivcsarnokokat kellett volna

épiteni, hogy oda helyezhessék a terjedelmesebb régiségeket, kőkoporsókat, stb. mellyek a teremekben el nem férnek. De a pénz hiánya miatt e tervet még nem valósíthaták s a terjedelmesebb régiségek most a kapúk alatt s a folyosókon hevernek.

A nemzeti muzeum első gondolatát s megalapittatását gróf Széchenyi Ferencz buzgóságának és hazaszeretetének köszönjük. E nemeslelkű gróf már 1792-ben tökélte el magában, hogy lassankint nagyszerű könyvtárt gyüjt s azután a nemzetnek ajándékozza. Fáradhatlan szorgalommal s nagy költséggel gyüjtögete könyveket, kéziratokat, földképeket, festményeket, pecséteket, pénzeket s egyéb nevezetességeket, s e becses gyüjteményeket 1802-ben I Ferencz király jóváhagyása mellett s ünnepélyes okirat erejénél fogva, a nemzetnek ajándékozá. 1819-ben még 9205 kötet könyvbül s 6000 földabroszbul álló kézi könyvtárát is oda ajándékozá. A nemzeti könyvtár ez első gyüjteményeit a mostani papnövelde épületében állitták föl s 1803 aug. 20-dikán köz használatra megnyiták. József főherczeg és nádor a nemzeti könyvtár gondolatát nagy lelkesedéssel karolá föl, s ugyanő a nemzeti muzeumnak mind végig legbuzgóbb gyámolitója maradt. A Széchenyi-könyvtár lajstromait a törvényhatóságokkal és egyes tudósokkal közlék, 1804-ben pedig a nádor eszközletére a k. helytartóság körlevelet bocsátott ki, mellynél fogva az ország összes könyvnyomó intézetei kötelesek, minden nálok megjelent nyomtatványnak egy példányát az országos könyvtárnak beküldeni. 1805-ben a könyvtárt a közelgő franczia sergek miatt Temesvárra szálliták a nádor parancsára s az egyetem költségén, következő évben ismét visszahozák, végre 1809-ben megint Nagyváradra vitték.

A nemzeti könyvtár gondolata csakhamar a nemzeti muzeum gondolatává növekvék; 1807-ben a nádor meghagyá az akkori könyvtári őrnek, hogy muzeum tervét dolgozza ki, melly necsak a régiségeket, hanem az ország természeti kincseit s műterményeit is magában foglalja. A felállitandó muzeum tervezetét kinyomaták s mind az országgyülés, mind az egyes törvényhatóságok elé terjeszték. Az országgyülés a Széchenyi könyvtárt az ország ótalma alá helyezé s egyuttal azt is

J. Kohbeck del.   G.M. Kurz sculp.

NEMZETI MUZEUM PESTEN.   NATIONAL MUSEUM IN PESTH.

rendelé, hogy az ajánlandó adó minden forintja után egy garas a muzeum pénzalapja növelésére járjon. Ez alkalommal először használták a nemzeti muzeum nevezetét. 1808-ban herczeg Grassalkovics a muzeum számára telket ajándékozott, mellyen akkor a füvészkert vala, s hol most a „Szép útcza“ van; következő évben a nádor Práy György s Kovacsics Márton kézirataival s nevezetes ásvány gyüjteménynyel szaporitá a muzeum gyüjteményeit. Gróf Szapáry Péter is oda ajándékozá gazdag ásványgyüjteményét. 1813-ban azon telket, mellyen a muzeum most áll, gróf Batthyány Antaltól vették meg, a Grassalkovics ajándékozta telket pedig eladták. A muzeum szállása tehát ekkor negyedszer változott meg; ugyanis legelsőben a papnöveldében, azután darab ideig az egyetemben, végre 1808 óta a mostani Szép utcza helyén állott épületben vala. A gyüjtemények folyton folyvást szaporodtak, részint vételek, részint ajándékok következtében: 1818-ban a nádor Kietaibel Pál hires füvész kéziratait vette meg a muzeum számára; 1824-ben hagyománykép Vuchetich néhai egyetemi tanár könyvtárát s Kéler Godofréd könyvtárát kapta, ezt is a nádor vette meg; továbbá 1835-ben gróf Illésházy István könyvtárát kapta ajándékban, a következett évben pedig Jankovics Miklós gazdag gyüjteményeit (könyveket, kéziratokat, érmeket, régiségeket s festményeket), mellyeket az országgyülés 125,000 fton vétetett meg. 1836-ban Pyrker János László egri érsek becses képtárát ajándékozá a muzeumnak, végre 1838-ban Veszerle József s Kiss Ferencz éremgyüjteményeit vették meg.

Mig a gyüjtemények olly gyorsan szaporodtak, mind jobban érezék annak szükségét, hogy azok számára méltó épület emeltessék. A roskadozó ócska házak, mellyekben a gyüjteményeket tartották, sok költséget okoztak a szükséges tatarozások miatt, s mégis sem czélszerük nem valának, sem elegendő óltalmat nem nyujtának. A nagy árvíz idején a gyüjteményeket a Ludoviceumba kellett szállitani, hogy a viz martaléka ne legyenek. Az 183²/₆-diki országgyülés tehát elhatárzá, hogy a nemzet méltóságának megfelelő épület emeltessék s e végre csak a nemességtől fizetendő 500,000 pftot rendelt, melly összeget utóbb még 200,000 pfttal megtoldani

kellett. Az új muzeum épitése 1837-ben kezdetett meg s 1845-ben elkészült. De belső berendezése és butorzata még most is nagyon hiányos, sőt sok gyüjteményt a szükséges szekrények és polczok hia miatt föl sem lehet állitani.

A muzeum pénzalapja az 1808-diki törvényczikkely nyomán keletkezett, s azután részint egyesek, részint törvényhatóságok önkénytes adakozásai által növeltetett. De azon egész pénzalap alig tesz 150,000 pftot. Már pedig az országgyülés által ajánlott 500,000 pft nem volt elegendő, s az épités folytathatására kölcsönt kelle tenni. Ezek szerint a muzeumi pénzalap adóssága kerek számmal 283,000 pftra rúg, mig tőkéje csak 150,000 pftot tesz. Tehát a muzeumnak tulajdonkép semmi pénzalapja és biztos jövedelme nincsen, hanem még folyvást magánosok adakozásaira szorúl.

Azonban gyüjteményei még most is évről évre szaporodnak. A könyvtár különösen 1852-ben szaporodott Horváth István néhai őr könyvtárával, mellyet 60,000 pfton vettek meg, s Jankovics Miklós még hátramaradt gyüjteményeivel, mellyeket 10,000 pfton vettek meg.

A könyvtár most 170—180,000, s a kettős példányok kitudásával 120—130,000 kötetre rúg. Az első emeleten van 14 teremben s négy osztályra szakad, t. i. az oklevelek, a nyomdai zsengék, a kéziratok gyüjteményeire s a tulajdonképi könyvtárra. Magyar könyvek szerzésére rendelt csekély alapítmányon kivül semmi biztos pénzalapja nincs, hogy új irodalmi müvek szerezhessenek.

A régiség- és kincstár igen gazdag és érdekes gyüjteményekből áll; szintén az első emeleten van 9 teremben.

A természetiek és kézmüvek tára a második emeleten van 14 teremben. Főleg a természetiek tára évről évre növekedik.

A képtár szintén a második emeleten van 8 teremben. Három osztálybul áll: Pyrker gyüjteményébül, általános képtárbul s a József nádor tiszteletére alapított nemzeti képtárbul.

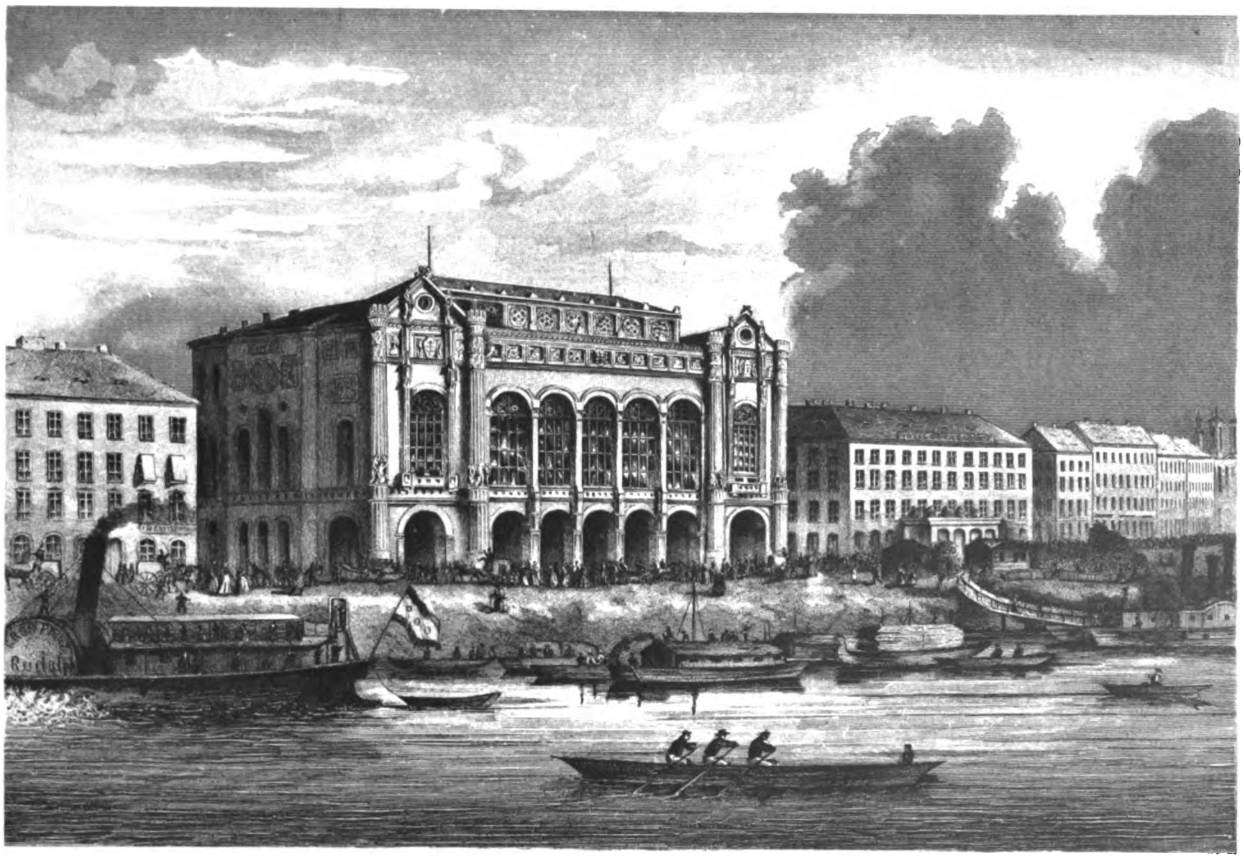
A nemzeti szinház. Ez a Kerepesi úton van. Építészeti tekintetben nagyon alárendelt helyen áll, külső ékesség

nincs rajta, még nagysága által sem tünik ki. Annál meglepőbb belső berendezése és díszes volta. Belsejét 1855-ben igen szépen ékesiték, melly czélra nehány előkelő hazafi valami 14,000 pftot adakozott. 1857-ben külön bejárást készitettek a kocsik számára, s a volt előcsarnokhoz, mellyen üvegterem van, új csarnokot épitettek, hogy ott a kocsin járók kényelmesen ki- és beszállhassanak. Azonfelül külön feljáratot épitettek az udvari páholyba, s másféle melléképületeket is raktak. Gróf Fesztetics Leo közzétett tervezete szerint a szinház külseje egészen át volna alakítandó.

Az első magyar szinésztársulat 1790-ben keletkezett, s a vmegye eszközletére engedélyt kapott hat előadásra. De a budapesti német szinházak akkori bérlője minden lehetőt elkövetett, hogy a magyar előadásokat megakadályozza. 1791-ben megint megengedték a magyar társaságnak, hogy játszék, de nem a fennálló német színpadokon, s azon kikötés mellett, hogy a német szinházi bérlőnek minden előadásért két aranyt fizessen. Tehát a magyar társaság fábul épült ócska nyári színházat vett bérbe, melly a régi hidfőnél Budán állott. Egyes pártfogók segélyével berendezé azt, s 1792-ben megkezdé előadásait, de részvét hiánya miatt nemsokára kénytelen vala kisérleteivel felhagyni. A rákövetkezett évben a megyei rendek s egyesek gyámolitásával ismét megnyeré az engedelmet, hogy felváltva a német színpadon léphessen föl. De a részvét most is nem sokára megfogyatkozott, s a társaság 1795-ben kénytelen vala Kecskemétre költözni. Akkoron az első szinésznő 30, az első szinész pedig 28 váltó ftnyi havi fizetést kapott.

Azalatt 1792-ben Kolosvárott támadt magyar szinésztársaság, melly sokféle viszontagságok között megállott. Főleg idősb báró Wesselényi Miklós bőkezű gyámolitására támaszkodék. Wesselényi 1806-ban a kolosvári társaság egyik részét Magyarországba inditá; Debreczenben és Szegeden nagy lelkesedéssel fogadák őket. E fogadtatáson neki bátorodván, 1807-ben Pestre is jöttek. Itt a megyei rendek ótalmát megnyervén, a városi tanácstul az ugynevezett rondellát kapták, melly a Dunaparton a mostani Régi postautczában állott, elhagyottan, miután 1812-ben az új német szinház fölépült vala.

A magyar társaság a rondellában 1815-ig játszott, mignem azt a szépitőbizottság, mivel már roskadozó félben vala, eltakaríttatá. Ekkor Miskolczra költözött. De már 1819-ben új társaság jelent meg Pesten. Azóta a közönség részvéte mindinkább növekvék. Kisfaludy Károly eredeti színdarabjai nagy lelkesülést költöttek. Állandó társaság ugyan még nem állhata fenn, de a költöző társaságok évenkint Pestet is ejték útjokba. 1833-ban a német társaság otthagyá a budai szinházat. Magyar társaság jelentkezék, s a budai tanács csakugyan annak adá bérbe a színházat. Végre 1834-ben Pestmegye karai és rendei, főleg a lelkes Fáy András és Földváry Gábor buzditásaira, elhatározák, hogy Pest városában magyar színházat emelnek. Már régibb adakozásokbul gyűlt vala kis tőke, most a megyében s az egész országban nagy buzgalommal új adakozásokat gyüjtének. Grassalkovics herczeg a telket ajándokozá, mellyen az új színházat épiteni kezdék. Általános részvét nyilatkozott még az alsó osztályokban is; nemcsak pénzt, hanem épitő anyagszert is ajánlottak, sőt még napszámosok is jelenték magukat, kik több kevesebb napi ingyen munkára kötelezék magukara. Illy körülmények között az épités gyorsan haladt előre s a szinház már 1837-ben készen vala. Gróf Széchenyi Istvánnnak azonban más terve volt; ő még várakozni akart, mignem lehetséges volna, a nemzet méltóságának megfelelő intézetet állitani. Buzgó közbenjárása folytán a városi hatóság csakugyan kijelölt tágas lelket a tervezett nagy nemzeti szinház helyéül, és pedig a Dunaparton a lánczhid fölött. A Kerepesi úton épülő szinház csak a tervezett nagy szinház képezdéje lett volna. De a vármegye megmaradt első szándékában; a budai magyar szinésztársulat Pestre költöze s az uj szinház 1837 aug. 22-dikén megnyitaték, és pedig Árpád ébredése-, Vörösmarty drámai költeményével s Belizár nevű színművel. Az 1840-diki országgyülés az eddigi megyei szinházat az ország ótalma alá helyezé s nemzeti szinházzá emelé, mignem a tervezett nagy szinház fölépittetése lehetségessé válnék; továbbá egyedül a nemesség által fizetendő 450,000 pftot ajánla, miből 50,000 az épitésre tett adósságok letörlesztésére (a szinház épitése és berendezése 130,000 pftba került, az

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

A REDOUTTEÉPÜLET PESTEN.

DAS REDOUTENGEBÄUDE IN PEST.

önkénytes adakozások utján mintegy 100,000 pft. gyült be), s a szükséges készülékek beszerzésére rendeltetett; a többi 400,000 pft. pedig pénzalapul szolgáljon, mellynek évi kamatjaiból legfölebb két harmadrész a szinház évenkinti gyámolitására, egy harmadrész pedig az alaptőke szaporítására fordíttassék, mignem a nagy szinház épitéséhez lehetnè fogni. De a közel múlt években az alaptőkét tetemes veszteségek érték, mellyek még eddig sincsenek teljesen helyrehozva. — Nehány éve a szinházi személyzet számára külön nyugdíjintézeti pénzalapot kezdének gyüjteni, részint önkénytes adakozások utján, részint a nyugdíjintézet javára rendezett színi előadások jövedelmébül.

Müvészeti tekintetben a nemzeti szinház rövid időn méltánylandó tökélyre emelködék, noha előkészitő intézeteink hiányosak, vagy épen nincsenek.

A városi német szinház. E szinházat, mellyben 3000-nél több embernek helye volt, a város költségén épiték föl 1808—1812-ig. A valóban nagyszerü, s épitészeti tekintetben is nevezetes épület több mint 250,000 pftba került, s benne a tulajdonképi szinházon kivül nagy és szép teremek is voltak, mellyek a tánczmulatságoknak szolgáltak. A szinház 1846 febr. 1. és 2-dika közötti éjszaka a lángok martaléka lett, az 1849-diki ostrom alatt pedig a redoutterem is elpusztult s az egész épület nagyon megkárosult. Az 1846-diki tüz után az Ujtéren ideiglenes szinházat épitének, melly 1849-ben teljesen leégett. 1850-ben tehát az összerombolt redoutteremet alakiták át ideiglenes szinpaddá, de az ott megkezdett német előadásokat részvét hiánya miatt már 1851-ben ismét meg kelle szüntetni. Végre 1852-ben részvényes társaság keletkezett, melly ismét az Újtéren épittete ideiglenes szinházat. Ez szilárdabb anyagszerből épült s elég terjedelmes és takaros, s miután az Újtér homok sivatagját szép sétakertté változtaták, facsoportok s virágágyak környezik azt.

Van még Pesten 1852-ben megnyitott nyári szinház is (a Terézvárosban, a Gyárutczában), hol szintén német előadásokat adnak.

Az első szini előadások nyomai Budán 1760 körül mu-

tatkozának; de tulajdonképi szinházat csak 1784-ben állitának föl, a volt karmelita-egyházat alakitván azzá. A budai nyári szinház a Horvátféle kertben 1843-ben nyitatott meg.

Még a mult század végén a pesti nép is az állatviadalokban gyönyörködék. Townson Róbert Londonban 1797-ben kiadott magyarországi utazásában következőleg irja le az állatviadalt, mellynek szemtanúja vala.

Vasár- és ünnepnapon a pesti nép, a bécsinek módjára, állatviadalban gyönyörködik. A tulajdonosok vagyis igazgatók két igen szép vad bikát tartanak. Mikor ez emberséges mulatságnak tanuja valék, az egyiket a küzdtérre bocsátván, magyar ökröt állitottak ellenébe. Ez megtámadá ugyan a bikát, de rögtön levereték; angol kutya jobban és hosszabb ideig küzdött volna vele. Magyar ökör nagyon is gyönge ellenség vad bikának. Azután rabló medve, azaz olly medve jelent meg, mellyet nehány napig koplaltattak, hogy annál szilajabb legyen. Ellene más medvét bocsátának, mellyet nem koplaltattak vala; de ez sokkal kisebb és gyöngébb volt. A rablómedve mindjárt leveré, megragadá, agyonfojtá s magával vivé a kötröczbe. A két medvének nagyság- és erőbeli nagy egyenlőtlensége miatt e viadal kellemetlen látvány volt. A grönlandi fehér medve sokkal hosszasabban és jobban mulattatá a nézőséget. A küzdtér közepén kis tócsa volt, ebben kacsa uszkált. Mihelyt a medve a tócsához közeledett, a kacsa mozdulatlanul ott maradt a víz felületén; a medve a vízbe ugorván, a kacsa alámerült; ezt a medve utánozni akará, de a kacsa ügyesebb bukdácsoló levén, mindannyiszor kikerülé a medvét. E multatságos látvány után egyik állatőr szállt síkra, még pedig ökör ellen. Mihelyt az őr megjelent a küzdtéren, az ökör mindjárt néki rohana. Az őr, nagyon középszerü termetü ember, megragadá ellensége két szarvát; ez ugyan a küzdtér egyik végitől másikáig taszigálá őt, de a földről fölvetni mégsem birá. E tusa darab ideig így folya; végre az őr a küzdtér falaihoz szorúla, s ott bizonyosan pórul jár, ha nehány társa nem siet segítségire. Ezek tőrt nyujtának a megszorultnak, ki is azt az ökörnek nyakcsigolyái közé döfvén, az állatot olly rögtön megölé, hogy ez még csak két három perczig vonaglék. Ezután gyönyörü

oroszlányt bocsátának ki. Ez fejdelmileg szétnézve kémlelé ellenségit; de senkisem szállt vele síkra: csak mutatni akarák a közönségnek. A küzdtér kapuja felső részén levő lyukon kendőt dugtak be, s miután nehányszor ideoda lobogtatták vala, visszahuzák, mire az oroszlány ismét eltűnt. Azután még más állatokat is eresztettek be; de mindegyik örült, midőn kötröczébe visszamehetett. Egy őr többi közt azzal tünteté ki ügyességét, hogy a rárohanó vadkant lándsájával keresztüldöfé.

Az Új- vagy Józsefépület. A Lipótvárosban van s nagy négyszeget képez, mellynek a földszinten kivül még két emelete van. Négy sarkán kisebb, de egy emelettel magasabb négyszegek épitvék, mellyek amazzal rövid melléképitmények által vannak összekapcsolva, úgy hogy a deréképület az erősségnek mintegy középfalát, a négy sarok-épitmény pedig annak bástyáit képezi. A nagyobb homlokfalak 100 ölnél hosszabbak, a belső főudvar majdnem 10,000 □ ölnyi teret foglal. Különben épitészeti nevezetesség vagy bizonyos izlés nincs az egész épületen.

E roppant épülettömeg épitését 1776-ban kezdék II. József alatt. A rejtélyes alkotmány falai — mert senkisem tudá, hogy mire való — homoksivatag közepette emelködének. Ugyanis az akkori város végházai s a megkezdett épitmény között még jókora térség vala, mellyet meg nem kötött fövény boríta. II. József halálakor a munka még be nem volt végezve, s az erre csakhamar kitört franczia háborúk gátlák annak folytatását. A félig meddig kész Újépület most darab ideig a franczia hadi foglyok tartózkodási helyéül szolgála. 1802-ben eladni készültek azt, s prágai zsidók már ajánlatot is tevének reá. De gróf Széchen akkori kamaraelnök hathatós fölterjesztéseket tett a szándéklott eladás ellen, miután az épület a magyar papság elkobzott javaiért kapott pénzen épittetett vala. Tehát nem adták el, de az épités folytatásához csak 1814-ben fogtak, s midőn az épület elkészült, az ujonnan szervezett ötödik tüzérezred tanyájává rendelteték.

Az Újépület déli oldalán 1846 óta az ugynevezett Széchenyi-sétát ültették; fölavatása azon évi marcz. 3-dikán tör

tént, midőn Széchenyi István neje az első plátánfát ülteté saját kezével.

Az Újépület éjszaki oldalán a terjedelmes fatér terül, ennek egyik részét 1855-ben kiegyengetvén, új vásártérré alakiták. E nagy fa- és vásárteret több derék épitmény környezi, névszerint Valero selyemgyára, melly azonban nehány év óta katonai laktanya; a hengermalom, stb. Ez utóbbi mögött van a czukorgyár, ezzel átellenben a pályaudvar.

A pályaudvar. Ez büzant modorban van épitve s méltóságos, nagyszerü épitmény. Az épitési tervrajzot Sprenger k. tanácsos készíté, Zitterbarth pesti épitő pedig az építést vezeté. — A különböző vonatok számára öt pánt-út van. A váróteremek, oldalfalaik eltolatása által, szükség esetében megnagyobbíthatók; egyszóval, a pesti pályaudvar nemcsak csínos, de nagyon czélszerűn rendezett épitmény is. Hozzácsatlakoznak többféle melléképületek s műhelyek. Azon telek, mellyen mindez épületek vannak, azelőtt a szerviták majorja vala.

A vasutak ügyében is az első lendítést gróf Széchenyí István tevé, ki mindjárt egész úthálózatot terveze hazánk számára. Az első vaspályát nálunk 1844 okt. 4-dikén kezdék épiteni, s 1845 nov. 11-dikén már próbautat tettek rajta Palotáig; a Pest és Szolnok közötti útdarab 1847 szept. 1-jén, a Pest és Bécs közötti 1850 decz. 15-dikén, végre a Pest és Szeged közötti 1853-ban nyitatott meg. E vaspályát azelőtt magyar központí pályának nevezték s épitésére részvényes társaság vállalkozott, de ez a forradalom után az államnak engedé át. Végre 1855 szep. 1-jén a most már cs. k. délkeleti állami pályának nevezett vasutat az ismeretes franczia társaság vette meg az államtól.

A rokkantak palotája. Ez igen terjedelmes és nagyszerü épületet Martinelli Antal épité III. Károly rendeletére 1727 óta, még pedig azon pénzen, mellyet Széchenyi György érsek primás e végre a királynak hagyományozott vala. A primásnak az elaggott katonák javára tett hagyománya 337,000 ftra rugott.

A rokkantak palotájának eleje 100 öl hosszú, s a földzínsten kivül három emelete van. A középen levő főkapun

kivül két mellékkapuja van, mellyek dór fejezetü oszlopokkal s egyéb czifrázatokkal ékesítvék. A közép kapu oromján roppant nagyságú képszobor van, melly az éggömböt tartó Atlászt ábrázolja, mellette más hitregei alakok vannak. Az oldali kapukat gyámoszlopok s győzelmi jelek ékesítik. A homlokfal oromján császári sas lebeg, fegyverzetekkel környezve, mögötte óratorony nyúlik fel a tetőbül. Ez épület, egy nagy és három kisebb udvarával, összesen 12,000 négyszeg ölet foglal el, s mint neve is mutatja, eredetileg csak az aggvitézek számára rakatott, de most rendes katonai laktanya. Hátul az Országútra szolgáló szekerészeti épület csatlakozik hozzá. Előhomlokzatának szabad megtekintését a keskeny úteza gátolja. Azonban a szépitő bizottságnak már királyilag is régen szentesített terve nyomán a szerviták kőfallal kerített zárdai kertjét köz sétává kellene változtatni.

A Ludoviceum. E díszes épület a Józsefvárosban az Üllői út legszélső végin van az ugynevezett Orczy-kertben. Ez Pesten a legnagyobb és legszebb sétakert, összesen 76,321 négyszeg ölet foglal, mellyekből a Ludoviceumra 2266 négyszeg öl esik.

Az egész telket báró Orczy igen csekély fizetésért az országnak engedé át. T. i. az 1830-ban építtetni kezdett s 1836-ban béfejezett Ludoviceum magyar katonai akadémia akart lenni. Már 1808-ban határzák el az ország rendei, hogy a magyar ifjuság kiképezésére katonai akadémiát fognak állitani önkénytes adakozásokbul begyűlt pénzen. De a szándéklott intézet talpkövét csak 1830 jun. 28-dikán vetette meg József nádor. Az intézetet Mária Ludovika királyné tiszteletére Ludoviceumnak nevezék el; az eredeti terv szerint benne az ifjúság nemcsak a katonai, hanem az állami, bölcseleti s jogi tudományokban is nyert volna oktatást, hogy a hat évre kiterjesztett tanfolyam bevégezte után akár katonai, akár polgári és állami pályára léphessen. És pedig 120 növendék az intézet, 80 növendék pedig a maga költségén neveltetett volna föl. Az 1808-diki t. czikkely értelmében mind annak, ki 6666 pftnyi tőkét alapít, joga van egy növendéket az íngyen való fölvételre bemutatni. Illy alapitmány 69 van;

a Ludoviceum összes pénzalapja pedig kerek számmal 800,000 pftot tesz.

Az intézetnek a nádor felügyelete alatt kellett volna lennie, a k. kincstárbul fizetendő tanárokat a nádor ajánlotta egyének közöl a király nevezte volna ki. De az épület üresen maradt, mivel az ország rendei azt kivánák, hogy a tudományok magyar nyelven adassanak elő. Végre 1848 végin az akkori magyar kormány megnyitá ugyan, de a tanitás nem folyhata sokáig.

Jelenleg a Ludoviceum cs. k. őrségi főkórház, a mellette levő lovagolda a lábadozók lakhelyéül szolgál.

Az Üllői úton a város költségén épitett roppant katonai laktanya van, mellynek eleje 110 öl hosszú s melly három emeletű; főudvara 50 öl hosszu s 23 öl széles. E laktanyát Kasszelik vezetése mellett épiték s 150,000 pftot költének rája.

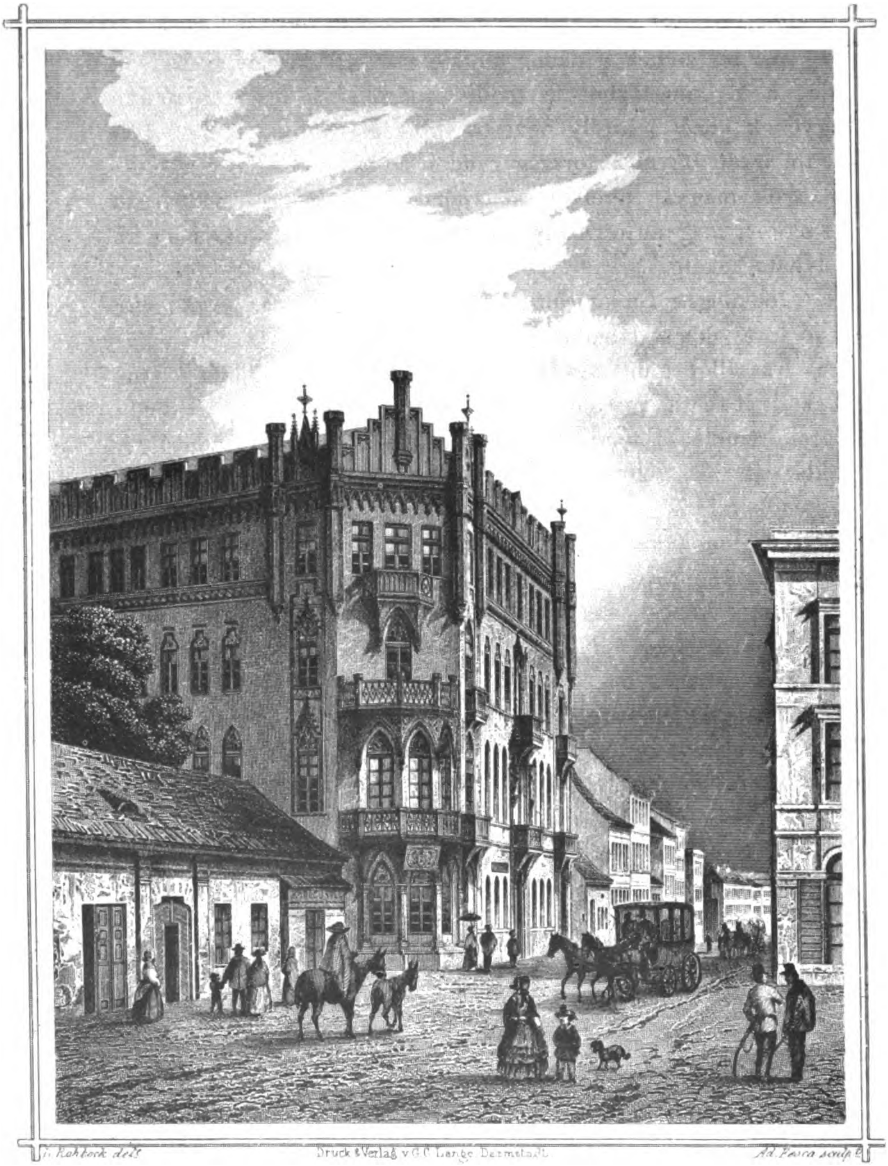
A többi katonai laktanyákat e helyen elmellőzhetjük.

A gázgyár. A világító gázgyártásra szolgáló épitmények és gépek az efféle legnagyszerübb intézetekhez tartoznak. 1856-ban álliták fel azokat a Józsefváros végin, tul a marhavásáron, a kerepesúti vámház közelében. Az összes épületek 5000 négyszeg ölnyi tért foglalnak el. Az előoldal közepén a társaság hivatalszobái s az igazgató lakja van. Ez igen csinos, egyemeletű épület; azután következnek a gázkészitésre szükséges készülékeket magokban foglaló épületek, mellyek összefüggő lánczolatban a két gáztartóhoz csatlakoznak. Ezek már messziről föltűnnek, mivel kis magaslaton vannak; mindenik gáztartóban 100,000 köb láb gáz talál helyet. Az egész épitmény tüz-álló anyagszerből épült, a kemenczék tüz-álló téglákbul rakattak, a héjazat vasbul van.

A gázvilágitás behozására részvényes társaság vállalkozott, mellyel a városi hatóság egyelőre 25 évre szerződött. A Bel-, Lipót- és Terézvárosok gázzal való világittatása 1856 decz. 23-dikán vette kezdetét.

Némelly más középületről még alább szólunk.

A számos szállodák és vendégfogadók Pestnek legnagyobbszerű s legszebb épületeihez tartoznak. Midőn Bright ikárd angol utazó 1814-ben hazánkat bejárá, még komolyan

G. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange, Darmstadt. Ad. Fesca sculp.

RÉSZLET A KIRÁLY ÚTCZÁBÓL PESTEN.

EIN THEIL DER KÖNIGSGASSE IN PESTH.

Lauffer és Stolp bizomanyában Pesten

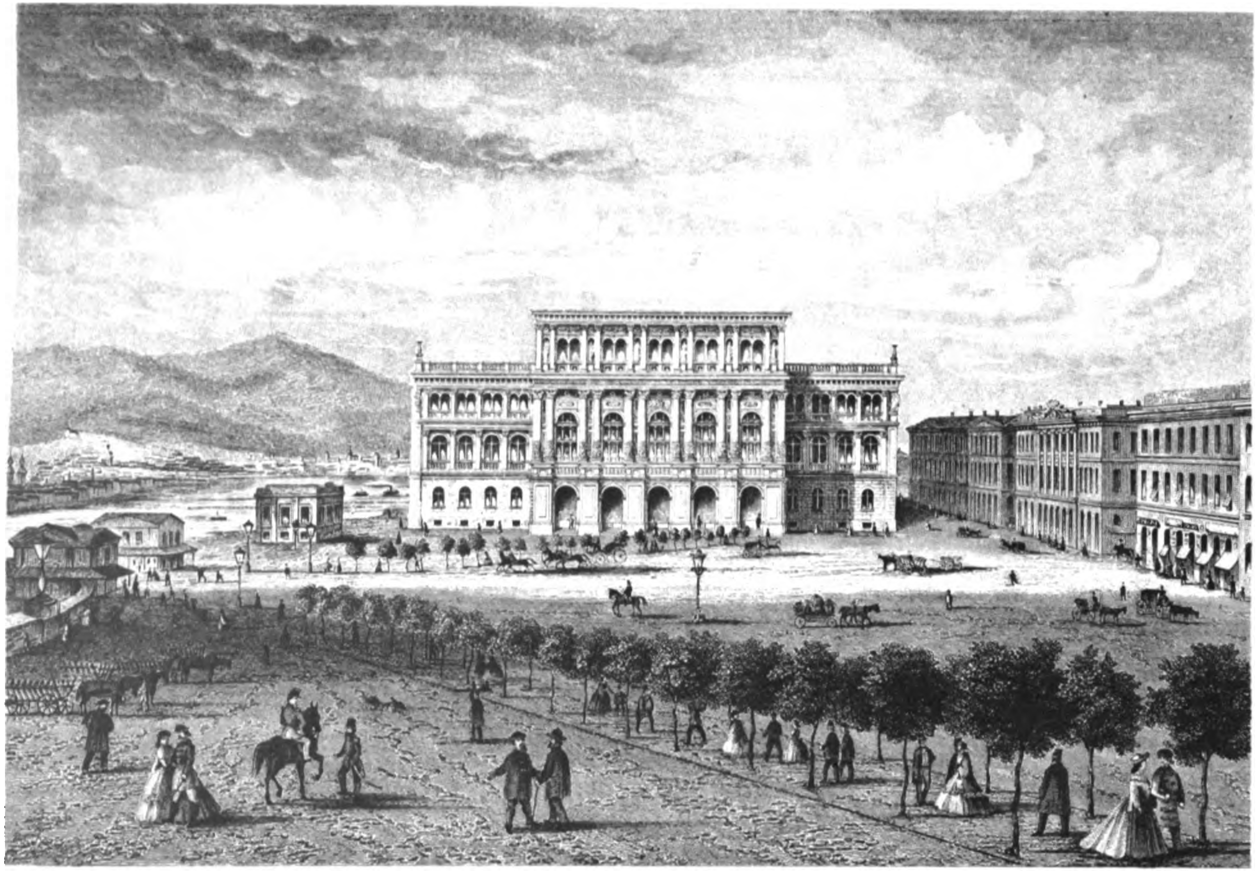
aggódott arról, hol fog Pesten megszállhatni, s kellemesen meg volt lepve, hogy a „Magyar királyhoz“ czimzett szállodában, melly akkoron épült, elég kényelmes szállást és asztalt kapott. Most erről a Pestre érkező idegen utasnak nem kell többé aggódnia, mert mi a szállodák dolgát illeti, Pest bármelly europai nagy várossal versenyezhet. A pesti vendégfogadók rendesen palotaszerű, négyszegletre épült nagy épitmények, rendszerint két bejárással. Az egyes és kapcsolatban levő szobák többnyire olly tágasak, szépek és kényelmesen butorozvák, a mint csak kivánni lehet. Közönségesen két étterem van, egyik földszint, másik az első emeletben. Nyáron az udvaron, a szabadban, is terítenek asztalokat. Földszint rendesen kávéház is van a nagyobb szállodákban; de ezeken kivül számos külön kávéház, étkező és sörcsarnok, stb. is van.

A magán lakóházakra nézve is Pest nem maradt el más nagy városok mögött. A város előkelőbb részeiben való újabb épületek többnyire választékos és nagyszerű modorban épittetnek. Szökőkutakban, virágtelepekben, képszobrok- s más diszesítményekben, mellyekkel az udvart, vagy a ház belsejét ékesiteni szokták, szintén nincs fogyatkozás. A lépcsőzetek rendesen vörös márványlapokbul készitvék. Legujabb időben nagyobb változatosság okáért többféle épitési modorokat kezdének alkalmazni, mi az utczák egyhanguságát szerencsésen elhárítja. — Természetes, hogy a palotaszerű lakóházakat egyenkint le nem írhatjuk; csak gróf Károlyi György palotáját emlitjük meg különösen, mivel Pestnek legelső nagyobbszerű lakóházaihoz tartozik. E palota egyszerű modorban, de izléssel van épitve, 1832-ben nyeré mostani alakját. Különösen butorzatának fényes és gazdag volta által tünik ki. Nevezetes a pompás és válogatott müvekből álló könyvtár is. — Hátul az udvarhoz nem nagy, de különös gonddal mivelt kert csatlakozik, mellyben a legváltozatosb facsoportok, virágágyak vannak; a nagy növényházban pedig a legbecsesebb külföldi növényeket találjuk. E kert minden tisztes ember előtt nyitva áll.

Tudományos és Művészeti Intézetek és Társulatok.

A magyar tudós társaság. Már Mátyás és Ulászló királyaink idejében irodalmi egyesület létezett Budán, de az nyom nélkül csakhamar elenyészett. Sok év mult el azóta, mignem a tudós társaság gondolatja ismét fölmerüle; névszerint Bod Péter volt az, ki 1760-ban megjelent nyomtatványban illy társaság fölállitását inditványozá. Azután Bessenyei (1781) s Révay Miklós (1784) emeltek szót az állitandó társaság mellett. Révay magyar tudós társaságot tárgyazó javaslatát és tervét elsőben II. József, azután, bővebben kifejtve, II. Lipót elé terjeszté. A megpendített ügy az 179⁰/₁-diki országgyülésen is szóba jött s országos küldöttségre bizaték. Mig több oldalrul azon inditvánnyal léptek föl, hogy latin vagy német tudós társaság hozassék létre, Kulcsár (1804) és gróf Teleki László (1806) pályadijt hirdetének azon kérdés megoldására: Mi úton módon lehetne és kellene a magyar nyelvet kimivelni és tökélyesbíteni, s a nyelv mivelésére és az irodalom gyarapitására tudós társaságot felállitani s leghelyesebben elrendelni? Időközben gróf Széchenyi Ferencz, mint hátrább megemlitők, az országos könyvtár s illetőleg a nemzeti muzeum alapját veté meg 1802-ben.

Az 1807-diki országgyülés az országos küldöttség illető munkálatát tárgyalás alá vevé ugyan, de a háborús idők miatt e dologban misem történheték. Végre megnyilt az 182⁵/₇-diki országgyülés, melly a nemzeti ébredés hajnalát hozá édes hazánk egére. 1825 nov. 2-dikán a nemes gróf Széchenyi István, a nemzeti muzeum alapitójának fia, a kerületi ülésben ekkép szóla: „Nekem itt szavam nincs; az országnak nagya nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a magyar nyelvet kifejti, melly azzal segíti honosinknak magyarokká neveltetését, jószágaim egy esztendei jövedelmét (60,000 pft.) feláldozom. Érett meggondolással teszem azt, azért czélra vezető felvigyázást kivánok, hogy a nemzetnek ajánlott somma hasztalanúl el ne pazaroltassék.“ Ez egyszerű, de lelkes szavak gyujtottak: gróf Vay Ábrahám 8000, gróf Andrássy György 10,000 s gróf Károlyi György félévi jövedelmét, vagyis 40,000 pftot ajánlának föl. Erre

H. Luders del.

Druck & Verlag von ... Lange in Darmstadt

A MAGYAR T. AKADEMIA PALOTÁJA PESTEN.

PALAST DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN PEST.

bizottság nevezteték ki, hogy Révay tervét megvizsgálja s átdolgozza. A négy főalapitó nemes példáját csakhamar mások is követék: Batthyányi János, Eszterházy Mihály és Károly, Széchenyi Pál, Festetics László grófok egyenkint 10,000 pftot irtak alá, gróf Teleky József, családja nevében, 30,000 kötetre menő könyvtárát ajánlá fel s 5000 pftnyi tőkét a társaság tagjai közöl nevezendő könyvtárnok fizetésére. E hazafias ajánlatok jegyzékét 1826 apr. 17-dikén terjeszték a király elé, ki 1827 apr. 11-dikén igen kedvező válaszszal felelt. E válasz új adományokra ösztönze: a nádor 10,000, gr. Cziráky Antal 3000, herczeg Batthyányi Fülep 40,000 pftot adának, mind ezekhez gr. Sándor Istvánnak még 1793-ban kelt hagyománya is járult, (10,000 pfton kivül könyv-, pénz-, kép- stb. gyüjtemény).

Ezek után az 1827-diki XI. és XII. t. czikhelyek a magyar tudós társaság felállitását végérvényesen elrendelék. A négy fő alapitó s 22 magyar tudós, gr. Teleky József elnöklete mellett, már 1828 márcz. 11-dikén a társaság alapterve és rendszabályai felett kezdének tanácskozni, munkálataikat a nádor nemsokára a királynak küldé fel, ki azokat 1830-ban helybenhagyva megszentesité. Tehát 1830 nov. 17-dikén a társaság megalakult, s 1831 febr. elején az első nagy gyülését tartá.

A magyar t. társaság vagyis akadémia az ország nádorispánya pártfogása s igazgatóság vezetése alatt áll. Rendszabályai szerint az a feladata: hogy a tudományt és szép irodalmat ápolja és terjessze, s egyszersmind a magyar nyelvet kifejtse s gazdagítsa. Hatásköre kiterjed a tudományok minden ágára, kivevén a theologiát. Évenkint egy nagy gyülést kellene tartania, mellyen az igazgatási ügyek elintéztetnek, a pályadíjak kiosztatnak, az illető munkák kinyomatása elhatároztatik s új tagok választatnak. Az utolsó nagy gyülés 1847 decemberben volt; 1849 végén minden ülés eltiltatott. Végre 1850 jun. 20-dikán a lelki éjbe borult Széchenyi István helyébe másod elnökké lett gróf Andrássy György az akkori cs. k. teljeshatalmú biztos meghagytábul ismét megnyitá a kis gyüléseket. Az akadémia rendszabályait az új viszonyokhoz képest átdolgozák s újabb megerősitésül a kormány elé terjesz-

tók. Előlegesen csak a heti osztályüléseket s a folyó ügyek elintézésére szükséges összes gyüléseket engedék meg.*) Gr. Teleky József, első elnök halála után az igazgatóság gr. Dessewffy Emilt első, b. Eötvös Józsefet pedig másod elnökké választá, s a kormány ideiglenesen meg is erősité őket.

A társaságnak 1857 jan. 1-jén két elnöke, egy titkára, 22 igazgató, 11 tiszteletbeli, 25 rendes, 74 levelező s 13 külföldi tagja volt. A rendes és levelező tagok négy osztályra szakadnak: a nyelvészeti, bölcseleti, történelmi- társodalmi s mennyiség- és természettudományi osztályokra. Az akademia pénzalapja most 400 darab aranyt s 377,184 pftot tesz; könyvtára mintegy 62,000 kötetet számlál. Mind a pénzalap mind a könyvtár hazafiúi ajándékok folytán évről évre szaporodik; legújabban kivált a boldogult gr. Teleky József tett igen nevezetes hagyományt.

A Kisfaludy-társaság. Kisfaludy Károly mínt lantos költő, szinmüiró, regényiró és szépész sokoldalu munkásságot fejtett ki s az újabb magyar irodalom egyik legjelesebb előharczosa. 1830-ban elhúnyt, s hogy nagy érdemeihez méltó emléket nyerjen, néhány barátja összeállt, kik az e végre tett önkénytes adakozások gyüjtésén kivül az elhunytnak összes munkáit is kiadák. A társulat nemcsak eléré eredeti czélját, hanem azonfelül még tetemes pénzösszeg maradt rendelkezésére. Tehát eltökélé magában, hogy állandó társulalot alkosson, melly különösen a magyar szépirodalmat ápolja. Az ekkép átalakult társulat szabályait ő felsége csak 1844 jun. 11-dikén erősité meg, de munkálkodása már 1837-ben vette vala kezdetét. A Kisfaludy-társulat eredeti müvek, s az ókori remek- és újkori irodalomból vett jeles munkák forditásai kinyomatása, pályadíjak kitüzése. stb. által igen üdvösen hatott a magyar irodalomra. Évkönyveiben a társulat történelmén kivül a megkoszorúzott pályamunkákat találjuk, valamint más becses közleményeket is. Kár, hogy a forradalom alatt megszünt munkálkodni, s azóta még föl nem éledhetett.

*) A. f. 1857 év máj. 3-dikán ő Felsége a magyar akadémia fennállását meghagyá, de rendszabályai még mai napiglan sincsenek megerősítve (f. é. februar elején).

A magyar természetvizsgálók társulata. Az első felhivás, hogy a magyar természetvizsgálók társulatba álljanak, Bugát Pál tanártul eredt. A társulat 1841-ben alakult; de új alapszabályai még nincsenek megerősitve. Csak tagjainak évi befizetéseire s egyes tudománykedvelők gyámolitásaira van szoritva. 1856-ban a természetiek gyüjteményét, mellyet fennállása óta szerzett vala, a nemzeti muzeumnak engedé át, s egyedül könyvtárát tartá meg magának.

Ez állandó társulattól meg kell különböztetni a magyar természetvízsgálók és orvosok gyüléseit, mellyek évenkint más más városban tartattak. Az első efféle gyülés Bene tanár felhivása következtében 1841-ben gyült egybe Pesten; a nyolczadik s utolsó gyülés 1847-ben Sopronyban volt; a forradalom óta illy gyülés tarthatása még meg nem engedtetett.

A magyar földtani társulat. E társulat alakitása már 1847-ben jött szóba a természetvizsgálók és orvosok gyülésén, de csak 1850 jul. 6-dikán hozatott létre, s még most is csak úgy teng, s az alapszabályai még nincsenek megerősítve. A társulat pártfogója herczeg Eszterházy Pál, ki munkálatai előmozditására évenkint fizetendő 400 pftot ajánlott föl; czélja: hazánk földtani átkutatása s ennek következtén mindenféle hasznos ásványok, témek, kőszéntelepek s az épitésre és más müipari használatokra alkalmas kövek feltalálása és megismertetése. A társulat szoros egybefüggésben van a nemzeti muzeummal, a társulatnak beküldött minden földtani példányok, ásványok, kővületek, stb. a muzeum tulajdonává válnak.

A budapesti orvosok k. társulata. Ez 1837 óta áll fenn. Czélja: a gyógytudomány és segédtudományai körében tett új tapasztalatok és előforduló jelenségek közlése és megvitatása. Hónaponkint két tudományos szakülést s évenkint egy közgyülést tart.

A sz. István-társulat. 1847-ben több kath. pap olcsó könyvek kiadására egyesült. Ez egyesület gyors virágzásnak indult, tagjai országszerte évről évre szaporodván. Jelenleg körülbelől 3000 tagja van, nemcsak a papi hanem a világi rendből is. Kivált gr. Károlyi István gyámolítja bőkezüleg az egyesületet. A sz. István-társulat több hirlapot ád ki

magyar, német és tót nyelven; azután a népnek szánt sok épületes, erkölcsi és vallási tartalmu, s az ifjúság mulattatására és oktatására rendeltetett könyveken kivül nehány nagyobb tudományos munkát is nyomatott. Alapszabályait 1857-ben a kormány véglegesen megerősíté.

A szerb társulat. Ez 1826-ban alakult s mint irodalmi egyesület 1836-ban a király által megerősittetett. Az egész országban elszórt tagjainak évi befizetésein kivül mintegy 27,000 pftnyi alaptőkével bír. Ehhez 1841-ben Tököli Sabbás, az egyesület néhai elnöke által 12 szegény szerb tanúló számára tett alapitmány járul. Ez alapitmány összes értéke mintegy 49,000 pftot tesz, beletudván a házat is, melylyet Tököli az egyesületnek hagyományozott (a zöldfa-utczában), s mellyben a szegényebb szerb tanúlóknak ingyen szállásuk van. A szerb társulatnak tehát kettős czélja van: a szerb irodalom előmozditása s a szegényebb tanúlók gyámolítása.

A nemzeti kaszinó. A kaszinók gondolata hazánkban gr. Széchenyí Istvántól eredt. Szerinte a kaszinók necsak a mulatságnak szolgáljanak, hanem a kölcsönös mivelődést, a közszellem ébresztését és nemesítését is előmozdítsák. A Pesten létesült nemzeti kaszino a szellemi érdekek kicserélésének s a társas élvek gyarapitásának szolgáló első efféle gyűlhely volt. Azelőtt helyiségei a mostani Lloydépület első emeletében voltak, jelenleg a Dorottyautczában levő Vogelféle házban vannak. A szobák igen fényesen butorozvák s átalában az egész intézet pazarul és kényelmesen van berendezve. Az olvasó termekben találtató számos bel- és külföldi lapokon és folyóiratokon kivül válagatott könyvtárt is találunk ott. E könyvtárnak is gróf Széchenyi az alapitója, utóbb gróf Dessewffy Aurél hagyománya által tetemesen öregbedett, s az évenkénti vásárlások által folyvást szaporodik. Minden kitűnőbb magyar nyomtatványt megvesznek; a külföldi könyvekből azokat veszik meg, mellyeket a holnaponkint egybeülő könyvtári választmány a megvételre kijelöl. A könyveket csak a kaszino tagjai használhatják, még pedig csak a társaság helyiségeiben. Most a könyvek 4—5 szobában vannak fölállatva. De a társaságnak szándéka van, tulajdon épületet

megszerezni, mellyben azután a könyvtár számára külön terem rendeltetnék. Az 1857 máj- 14-dikén tartott árverésen a város birtokába visszakerült harminczadi épületből csinált négy házhelyek egyikeért, melly a József térre szolgál, valami 63,000 pftot ajánlott, de az árverés meg nem erősíttetett.

A kereskedőségnek külön kaszinója van, mellyet most Lloyd-kaszinónak neveznek. Ez azelőtt a Lloyd-épület második emeletében volt, most a nemzeti kaszino egykori helyiségeit foglalja el. Helyiségei szintén választékosan és kényelmesen fölszerelvék.

A k. egyetem. A magyar k. egyetem első alapittatását Pázmány Péter érsek-bibornoknak köszöni. E hitbuzgó és tudós magyar főpap 1635 máj. 12-dikén bocsátá ki az alapitó oklevelet, mellyben a Nagyszombatban állitandó egyetem alaptőkéjeül 100,00 pftot rendelt. A jezsuiták már 1635 nov. 13-dikán nyiták meg benne a hittudományi és bölcseleti felolvasásokat, de az „Universitas episcopalis societatis Jesu tyrnaviensis" királyi megerősittetése csak 1638 okt. 13-dikán történt. Eleintén csak a hittudományt és bölcseletet adták elő, Pázmány halála után Losy Imre esztergomi érsek s Lippai György egri püspök két jogi tanszéket alapitának. III. Ferdinánd a turóczi apátságot adományzá az egyetemnek, majd egyes főurak is tetemes ajándékokat tettek. Mégis kivált a jogi kar annyira alásülyedt, hogy Mária Terézia szükségesnek látá, az egyetemet nagyobb jövedelem birtokába tenni s néki általában szélesb alapot adni s egyszersmind azt a kormány igazgatása alá helyezni. Ekkép nemcsak a jogi és bölcseleti tanszékek számát öregbíték, hanem az orvosi kart is életbe lépteték. A jezsuiták eltöröltetése következtén az egyetem pénzalapja és könyvtára tetemes öregbedést nyert. 1777-ben Magyarország és mellékországai számára új nevelési és oktatási rendszert bocsátának ki, mellynek folytán az egyetem is új rendezetet kapott. Pázmány azért állitotta fel Nagyszombatban, mivel az esztergomi főkáptalan a török uralom idejében azon városba költözött vala. A törökök elüzetése után az egyetemet Esztergomba, mint az érsekek régi székhelyére akarák áttenni; de Mária Terézia 1777 marcz. 6-dikán kelt rendeletében megparancsolá, hogy az egyetem a

vele összekapcsolt papnöveldével együtt Budára a k. várpalotába költözzön, mi 1780 jun. 25-dikén meg is történt. De már négy év mulva II. József rendeletére Pestre költözött az egyetem.

1806-ban új nevelési és oktatási rendszer bocsáttatott ki s az egyetem is új szervezésben részesült. De azon szervezete sem felelt meg korunk igényeinek, s 1848-ban az akkori magyar miniszterium azonnal némi újításokat léptete életbe addig is, mignem az egyetemet teljesen átalakíthatná s a német egyetemek módjára szervezhetné. Végre a forradalom után a pesti egyetem a többi osztrák egyetemek mintájára szerveztetett. Ez az ország egyetlen egyeteme, de új rendelet erejénél fogva azontul csakis r. kath. tanárok alkalmaztatnak benne. Tanitási nyelvül a legújabb idöig a latin szolgált, azután lassankint a magyar nyelv hozatott be. 1851 óta a felolvasások nagyrészt csak németül, mások magyarul és németül, még mások csak latinul tartatnak.

A jogi bölcseleti s hittudományi felolvasások, úgy az akadémikus gyülések és ünnepélyességek a hajdani pálos-zárdában tartatnak, hol a természettani gyüjtemények is vannak. Az orvosi kar ellenben a hajdani jezsuita-kollégiumban van (a Hatvani és Újvilág-utczák sarkán). Itt a kivált ásványokban gazdag természetrajzi gyüjtemények, a boncztani terem, a viaszkészülékek gyüjteménye s a vegyészeti mühely is vannak.

Az egyetem könyvtára a hajdani ferenczes-zárdában, a Barátok terén van, s a jezsuiták nagyszombati könyvtárábul és újabb ájándékok- és vásárlásokbul keletkezett. Most a belföldi nyomdák által beküldött kötelezettségi példányokkal is szaporodik. Jelenleg körülbelöl 80,000 kötetre rúg. — Azon könyvtáron kivül, mellyet Frank tanár a városnak hagyományozott, s melly nem rég az egyetemi könyvtárhoz kapcsoltatott, — Pesten három nyilvános nagy könyvtár van, t. i. a muzeumi, egyetemi és magyar tudós társasági. De mindezen könyvtárak nagyrészt csak sokféle ajándékokbul keletkeztek s egyikének sincs elegendő pénzalapja, hogy az új irodalmi müveket megszerezhesse; azért az új tudományos segédszereket kielégitő teljességben egyikben sem találjuk.

Az egyetemi könyvtár szaporítására' évenkint csak 1000 pft. fordíttatik.

Általában pesti egyetemünk nem egy fogyatkozásban szenved. Már helyiségei sem felelnek meg a czélnak; kivált a könyvtári épület egészen czélszerűtlen, mármár dőledezni kezd, földszint nedves, azután olly szük, hogy a könyveket kellőleg föl sem lehet állitani benne. Azonban reményünk van, hogy nemsokára külön könyvtári épület fog épittetni a kincstár költségén, és pedig a nemzeti muzeum közelében.

Az orvosi kar helyiségei lehetőleg még alkalmatlanabbak s remélnünk kell, hogy nemsokára legalább a legnagyobb bajokon segítve lesz.

Egyébiránt az egyetem számos fekvő jószágot bír, továbbá mintegy 800,000 pftnyi pénzalapot s egy nyomdát, melly Budán van; de évi jövedelme most csak 70,000 pftra rúg, kiadásai pedig mintegy 190,000 pftot tesznek.

Az egyetem füvészkertje azelőtt az Országuton volt, most az Üllői út végin van, szemben a Ludoviceummal. A telket az egyetem gróf Festeticstől vette meg 72,000 pfton; a növényeket részint 1848-ban, részint a forradalom után 1850-ben ültették át a régi kertből az újba. Ennek területe 28,090 négyszeg ölet foglal el; közepén 184-$^{7}/_{8}$ban körülbelől 800 □ ölnyi tavat ástak. Most a növényeket az úgynevezett természeti rendszer szerint rendezték.

Az egyetemmel azelőtt az állatgyógytan-intézet is össze volt kapcsolva, de 1851-ben önálló intézetté lett. Ez a Józsefvárosban van, a Statio-utczában.

A cs. k. József-polytechnikum Budán. A reáltanodákat legelsőben az 183$^{2}/_{6}$-ki országgyülésen pendíték meg. Az ország rendei ugyan 200,000 pftot ajánlának magyar polytechnikum felállítására, de az indítvány még eredmény nélkül maradt. Az 1840-diki országgyülés tanulmányi bizottságot neveze ki, melly többi közt az elemi és ipartanodák szervezésére is készitett javaslatot. Az ipartanodákat tárgyazó javaslat 1844-ben királyi szentesitést nyert, minek folytán az ország első k. ipartanodája, mellyet József nádor tiszteletére neveztek el, 1846 nov. 1-jén megnyitatott, és pedig Pesten, ideiglen az egyetemi épület egyik osztályában. Az új intézet

számára tulajdon épületet akartak emelni, az eltörlendő szervita-zárda helyén, s e czélra 300,000 pftot rendeltek a tanulmányi pénzalapbul; az állitandó ipartanoda talpkövét a nádor félszázados ünnepe alkalmával kellett volna megvetni. De a szerviták tiltakoztak; a várossal folytatott hosszas alkudozások után végre beléegyeztek mostani zárdájok átengedésébe, ha számukra a város valamelly külvárosban épittet parochialis templomot és zárdát s azonfelül nekik 20,000 pftot fizet. A szervita-zárda és udvara helyén tehát az ipartanodát kellett volna épiteni, a kertet pedig köz sétahellyé változtatni. De végre azon egyezkedések is foganat nélkül maradtak. A József-ipartanoda eleintén előkészitő tanfolyambul s három osztálybul, t. i. a mezőgazdasági, műipari s kereskedelmi osztályokbul állott. De utóbb több változtatást tettek rajta, végre 1851-ben felsőbb kézműtani intézetté alakittaték s a magyar nyelv helyett a német rendelteték tanitási nyelvűl. 1854 ben Budára tétetett át. Taval 11 tanára s 277 növendéke volt. A folyó 1857.dik évben polytechnikummá lett, de még csak 10 rendes tanár van kinevezve.

A többi tanintézeteket csak röviden érintjük meg. Pesten van kath. főgymnazium a kegyesrendűek vezetése alatt, eddiglen magyar tanitási nyelvvel; továbbá evang. algymnazium, 1855-ben alapított protestans hittani intézet, központi papnövelde a kath. papság számára, városi reáltanoda (16 tanárral s 453 növendékkel), négy kereskedelmi magán intézet, tizenhét fiu nevelési és tanintézet, harminczhat különbféle leányintézet, stb. Az egyetemen kivűl Pesten összesen több mint szász nyilvános és magán tanintézet van, mellyekben 19,000-nél több fiú és leány nyer oktatást. Most Pesten szép épületet raktak a városi reáltanoda számára (Belváros, Zöldkert útcza.)

A kereskedőség felső kereskedelmi intézetet alapított, melly a f. 1857 nov. elején nyitatott meg.

Budán van: kath. főgymnazium német tannyelvvel, városi reáltanoda, stb. Az utóbbi számára 1857-ben külön épületet kezdének rakni, a Vizivárosban.

Pesten nemzeti vivóintézet is van, mellyet társulat

tart fenn, továbbá testgyakorló intézet, mellyet szintén társulat alapitott.

A müegyesület. Ez egyesület részvények kibocsátásával 1842-ben keletkezett. Czélja: a képző müvészetek, névszerint a festő művészet ápolása és terjesztése. Azelőtt évenkint csak egy tárlatot rendezett bel- és külföldi művészek müveiből. 1847—1851-ig semmi életjelt sem adott, azután ismét létesített évi kiállitást. Végre 1853-ban állandó tárlatot hozott létre, ugy hogy hónaponkint más müvek függesztetnek ki. Ez állandó műtárlat most a felső Dunasoron, a Dianafördő épületében van. A magyar müegyesület nehány év óta igen örvendetes fölszárnyalást vett, s bizonyyal üdvösen hat. A hazai művészek mind számra mind jelességre tetetemesen növekedtek. Müegyesületünk 32 külföldi müegyesülettel áll összeköttetésben. 1856 májusban 5329 tagot számlált. Az 185⁵/₆-dik évben összesen 276 olajfestmény külföldi s 96 olajfestmény hazai müvészektől volt kiállitva, amazok pénzértéke 68,881, emezeké 13,445 pftot tevén; azonfelül még 27 vizfestmény, 7 képszobor, 8 rajzolat s 41 kőmetszet, összesen tehát 455 műdarab volt kiállitva, mellyek összes ára 84,886 pft. E müvekből az egyesület 60 olajfestményt vett 12,842 pfton, miből a hazai müvészekre 4,998 pft esett. Az 1856/57-diki évben az egyesület 73 olajfestményt vett 14,041 pfton, más műdarabokat pedig 1165 pfton.

A festész-akadémia. Hazánkban tulajdonképi müvésztanoda nincsen, hogy tehát e hiányon némileg segitve legyen, Marastoni Jakab akadémikus képiró 1846-ban saját költségén festész-akadémiát állitott. Ez intézet azután alkalmul szolgált arra, hogy társulat keletkezék az első magyar festész-akadémia gyámolítására. E társulat szintén növekvő részvétnek örvend.

A nemzeti képcsarnok-egylet. Ez egylet alakulására tett első ösztönzés Kubinyi Agost-, a nemzeti muzeum igazgatójától eredt. Kubinyi t. i. azt indítványozá, hogy József nádor tiszteletére külön nemzeti képcsarnok alapittassék a nemzeti muzeumban. Az e végre alakult egylet 1846 jun. 2-dikán tartá első gyülését, de a József-képcsarnok ünnepélyes megnyitatása csak 1851 szept. 8-dikán történt. Azon egylet

czélja: a muzeum általános képtára mellett külön nemzeti képcsarnokot állitani és azt lehetőleg öregbíteni, és pedig csak hazai vagy meghonosított magyar müvészektől eredő műdarabokbul, mellyeket vagy az egylet megvásárol, vagy mellyeket neki ajándékoznak. Az egylet alaptőkéje most valami 10,000 pftot tesz.

A budapesti zenede. A budapesti zenészegylet 1836-ban alapíttatott. Czélja: remek zenedarabok előadása által a zene iránti érzéket ébreszteni és terjeszteni, az izlést nemesbíteni s a fiatal zenészek kimivelését előmozditani. Azon egylet tehát évenkint több ének és hangszer- versenyeket rendez. 1841-diki augusztusban a zeneegylethez énektanoda járult, melly lassankint szélesebb alapra helyeztetvén, 1851-ben zenedévé alakittatott. Liszt, La Grange, Hassel-Barth, Hollósi s más müvészek és müvésznők a zenedei pénzalap növelésére hangversenyeket és dalmű-előadásokat rendeztek. 1857 jan. 16-dikán a zenede fő pénztára 22,924 pftot tett. Azonfelül Egressi Benjamin emlékére tett 354 pftos alapítmány van, melly mindaddig tőkésittetik, mignem a zenede valamelly hazai énekest vagy zenészt méltónak talál arra, hogy arczképe a muzeum képtára számára készíttessék az alapitmány pénzén; továbbá a Mozart-alapítmány (az 1856 jan. 27-dikén Mozart emlékére rendezett hangverseny jövedelme), melly keresetre alkalmatlanná lett zenészek gyámolitására fog szolgálni. Végre még a budapesti dalárdát is kell megemlitenünk.

Jótékonysági, egészségi s egyéb intézetek és társulatok.

A pesti bölcsőde. 1851-ben intézték az első felhivást a közönséghez, hogy olly intézetre adakozzék, mellyben csecsemők és kisdedek 14 napos koruktól kezdve 2 éves korukig tartatnának s anyailag ápoltatnának. Kevés idő alatt kegyes adakozások folytán 32 ágyat lehetett fölszerelni, s azonfelül kis pénzalap is egybegyűlt, ugy hogy az első bölcsődét már 1852 márcz. 20-dikán nyithaták meg. A bölcsőde Hildegarde főherczegasszony pártfogása s külön választmány igazgatása alatt áll. Az anya, ki házán kivül tett

munka által kénytelen kenyerét keresni, reggel viszi gyermekét az intézetbe, hol azt egész estig 2—3 krajczárnyi fizetésért anyailag ápolják. A bölcsöde most a Kerepesi úton van.

A kisdedovódák. Az első efféle intézet, mellyben két éves kortól hat vagy hét éves korig való gyermekeket tartanak, Budán támadt 1828-ban, főleg Brunszvik Mária Terézia grófné eszközletére és gyámolitásával. Következett évben már Pesten is támadt illy intézet. 1836-ban külön társulat keletkezett az óvóintézetek terjesztésére hazánkban. A kisdedóvó intézeteket Magyarországban terjesztő egyesület óvóképezdét is alapíta, mellyben a leendő óvótanítók képeztetnek. Az óvóképezdét 1837 okt. 7-dikén nyiták meg Tolnán, gróf Festetics Leótól e végre ajándékozott külön épületben. De 1843-ban Pestre tették át, hol már következő évben új házat épitének számára (a Terézvárosban, Valero utczában); a zárkövet Mária Dorottya főherczegasszony tette le. Az óvóképezdével példányóvoda is van összekötve. Az óvodáknak hazánkban való terjesztésére támadt egyesület összes vagyona 1857 febr. 11-dikén, az intézeti épület értékével együtt, 29,995 pftot tett. A képezdében 13 óvónövendék, a példányovódában pedig 182 gyermek volt.

Azonkivül Pesten 10, Budán pedig 5 óvóintézet van.

A vakok országos intézete. 1826-ban Beitl a bécsi vakok intézetének nehány növendékével a Pozsonyban gyülésező ország nagyai és rendei előtt próbavizsgálatot tett, minek következtén engedélyt kapott hazánkban vakok intézetét felállitani. A nádor azután bizottságot nevezett ki, melly Pest megye mindenkori első alispánya elöülése mellett a Pesten felállitandó intézet igazgatását vigye. Az intézet nemsokára megnyitatott, elébb bérlett házban, azután 1835-ben számára vett épületben, a Királyutczában. Ez épület a nagy árvizkor összeroskadt, s az intézet kénytelen vala Budára, a Horváthféle kertbe költözni. Végre fölépült a Királyutczában a kétemeletü, szép új ház, mellybe az intézet 1842-ben költözött. A tanfolyam 6—8 évig tart. A növendékek a vallási erkölcsi nevelésen kivül a leghasznosb dolgokban, továbbá a zenében és különböző kézimunkákban nyernek oktatást. A fölveendő növendék legalább 8, s legföljebb 12 éves legyen.

Szegények ingyen vétetnek föl, vagyonosabbak évenkint 144 pftot fizetnek. Ki 2400 pftos alapítmányt tesz, annak joga van egy növendéket az ingyen fölvételre ajánlani. Illy alapitmány jelenleg 34 van. Az intézetet 1846 óta Halványi János, Dolezsálek Antal utódja vezeti. Házán kivűl az intézetnek 140,000 pftnyi pénzalapja van.

A József-árvaház. Pest városa tanácsa és választott polgársága 1836-ban határzá el, hogy elhagyott árvák számára intézetet állit, mellynek neve Józsefintézet legyen, a szeretett nádor tiszteletére. De azon határozat kivitelét a nagy árvíz megakadályozá. Mégis a gondolattal föl nem hagytak. Gróf Festetics Antal a Ludoviceum közelében 3674 □ ölnyi telket ajándékoza, mellyen az épületet rakni lehetett; a kegyes adakozások annyira szaporodának, hogy az intézeti épület alapköve már 1841 jun. 19-dikén megvetethetett, mit a gyengélkedő nádor nevében Mária Dorottya főherczegasszony tett, s 1843 marcz. 19-dikén már az intézet is megnyitatható.

Már 1798-ban bocsátott vala Góniczy János György 12,000 ftot a városi tanács rendelkezésére, hogy a tőke kamatjai árvák gyámolitására fordittassanak. 1822-ben a városi tanács ugyanezen czélra 32,183 ftnyi hagyományt kapott, mellyet Dorion József már 1794-ben tett vala. Utóbb ezekhez még más hagyományok és ajándékok is járultak.

A Józsefintézet az Üllői úton van a füvészkert mellett. Ingyen csak pesti gyermekek vétetnek föl, máshova való árvák évenkint 120 ftot fizetnek. 1856-ban 24 ingyen nevelt s 16 fizetéses árva volt az intézetben. Csak fiúkat vesznek föl. A növendékeket minden szükséges tárgyban oktatják, mignem azon kort érik, hol szabad választásukhoz képest valamelly kézmüvesség tanúlására mehetnek. Az intézetnek az épületen kivűl 70,000 pftnyi pénzalapja van.

A pesti jótékony nőegylet. Ez egyesület az inséges 1817-dik évben támadt József nádor második hitvese, Hermina főherczegasszony ösztönzésére. Most Hildegarde főherczegasszony pártfogása s a cs. k. helytartóság budai osztálya felügyelete alatt áll. Hatásköre a pesti szegények és betegek gyámolitására terjed ki. Nyáron át gyógyintézetet is fenntart a vakok számára, mellybe gyógyitható vakok az ország bár-

melly vidékéről vétetnek föl. 1855-ben 24 vak közül, kiken műtétet tettek, 21 teljesen meggyógyúlt, 1 megjavult és csak kettő gyógyíttatott siker nélkül. A pesti jótékony nőegylet összes jövedelme 1855/56-ban 15,903 pftot, kiadásai pedig 10,473 pftot tettek. 1856/57-ben jövedelmei 17,0?8 ft. 40 kr., kiadásai 10,531 ftra 37 krra rúgtak. Jövedelmei kegyes adakozásokon, hagyományokon, sth. kivül főleg a nemzeti szinházban s a Lloyd teremében rendezett tánczmulatságokbul kerülnek. Vagyonértéke mintegy 30,000 pftot tesz.

A budai jótékony nőegylet. Ennek czélja és berendezése ugyanaz, mint a pesti egyleté. A budai nőegylet három kisdedovódát is alapitott, továbbá ápoló intézetet 12 elszegényűlt öreg polgárnők s más intézetet 25 ügyefogyott nők számára. A budai egyletnek 5 háza van, mellyek becsértéke 43,000 pft, továbbá 35,920 ftos alapítmánya s 22,1000 pftos alaptőkéje. mellyet 1843-ban rendezett ezüstsorsjáték segedelmével kapott.

A pesti takarékpénztár. Ez a legelső magyarországi takarékpénztár s 1840-ben alapíttatott a vármegye pártfogása alatt. Elsőben a vmegyeház egyik osztályában volt, 1848-ban 92,898 pfton vett saját házába költözött (az Egyetemi és Zöldkert utczák sarkán). Azon jótékony intézetet nagy lelkiisméretességgel és óvatossággal igazgatják, miért is évről évre növekvő bizodalomra talál s üdvös munkásságát mind nagyobb mértékben fejtheti ki. 1856-ban a forgalmi összeg 8,648,193, a betételek 3,566,272, a visszafizetések 2,448,543 pftot tettek. Az ügykezelés tizta jövedelme 38,004 pftra rúgott, miből 4120 pft jótékonysági intézetekre adatott.

A budai takarékpénztár. Ezt 1846 okt. 1-jén nyiták meg. Ez is évről évre nagyobb munkásságot fejt ki; 1856-ban kezelési tőkéje 3,187,017 pftra rugott; a betételek 2,011,056, a visszafizetések 1,407,791 pftot tettek, a tiszta jövedelem pedig 29,182 pftot. A budai takarékpénztár csinos épülete a Dunaparton van, a Ráczvárosban. — Mind a két takarékpénztár alapszabályait, némi nem lényeges módositásokkal, csak 1857 okt. elején erősiték meg.

A cs. k. zálogház. Ezt 1787-ben Budán állíták fel s 1802-ben Pestre tevék át. Jelenleg összes vagyona mintegy 200,000 pfot tesz. Zálogra kölcsönöz pénzt, 9 száztólival.

A jégverés ellen kölcsönösen biztositó magyar egyesület. Ez intézet 1843 óta ált s örvendetes eredménnyel möködék. Azonkivűl Pesten hét különbféle biztositási ügynökség van. 1857-ben társaság alakult, mellynek czélja: általános és országos biztositó intézetet alapítani; alapszabályai nem rég megerősíttettek, s az „Első magyar általános biztositó társaság“ 1858 tavaszán kezdé meg működését; a volt magyar biztosító intézetek egybeolvadtak vele.

A budapesti kórházak. A pesti kórházak között a. sz. Rókusról czímzett polgári kórház az első helyet foglalja el. A Józsefvárosban, a Kerepesi úton van. Épülete két emeletű s nagy négyszeget alkot, mellynek négy udvara közöl a legnagyobbik sétakertté alakittatott. A Rókuskápolnán s a szükséges mellékhelyiségeken kivűl 33 betegterem, 8 külön betegszoba, 8 szoba tébolyodottak számára, s összesen 660 betegágy van benne. Az épület folyosói elég tágasak, teremei elég magasak, csak a légváltoztatás és fűtés czélszerű eszközlésére nem sokat gondoltak.

E kórház 1711-ben alapittatott; ekkor t. i. a sz. Rókuskápolnát a Pesten uralkodott döghalál alkalmával tett fogadás következtén épiték föl a magánosoktul e végre ajándékozott szantóföldeken. E telken azután 1796-ban az úgynevezett ó ispotályt álliták föl s kapcsolák egybe a kápolnával. Végre 1838/39-ben az új kórházi épület rakaték kapcsolatban a régivel. Jelenleg a kórház pénzalapja 93,000, az alapitmányok pedig 6,800 pftot tesznek. Évi kiadásai a 80,000 pftot haladják meg. Az egészen ügyefogyottakat ingyen veszik föl és ápolják, a vagyonosabbak naponkint 20—24 krt fizetnek, ha a közös teremekben vannak. Külön szobában csak azt ápolják, ki naponkint legalább 40 pkrt s legfölebb 1 pft 20 kr. fizet. Nemcsak idevalókat, hanem idegeneket is fölvesznek. Majdnem a betegeknek felét ingyen tartják.

A szegény gyermekek kórháza. Ezt kegyes adakozások utján külön társulat alapitá 1839-ben. Pénzalapja most a 45,906 pftra becsült épület értékével együtt valami 56,000 pftot tesz. Ki 1000 ftos alapitmányt tesz, annak nevére külön ágy szereltetik föl; az ekkép megalapított ágyak száma jelenleg 26. Ki 100 vagy több ftot adományoz, az egyesület

alapító tagjává lesz; illy tag most 24 van. Ki évenkint 5 ftos részvényt fizet be, az egyesület rendes tagjává lesz, s illy tag most 400-nál több van. Az intézet a Józsefvárosban van (Őszutcza), saját épületében. Az évenkint itt orvosolt gyermekek száma körülbelül 4000, kikből 3000-nél több az intézeten kivül lakik és ápoltatik, 3—400 pedig az intézetben ápoltatik, és pedig nagyrészt ingyen. Az intézet 17 évi fennállása alatt majdnem 40,000 gyermek orvosoltatott benne; az évi kiadás mintegy 10,000 pftra rúg.

A budapesti kereskedelmi kórház. Ez intézetet 1846 máj. 1-jén a kereskedő testület alapitá s egyszersmind táplaházzal is összekapcsolá. Saját épülete van, mellynek alapkövét 1850 aug. 12-dikén tették le. (Terézváros, Hársfautcza) Azon kórház minden tekintetben igen kényelmesen, sőt pazarul van berendezve s felbutorozva.

Az izraeliták kórháza. Ezt 1805-ben az izraelita község alapitá. Új és czélszerűn épitett háza a Terézvárosban van (Gyárutcza).

A katonai kórház, mint láttuk, a Ludoviceumban van.

Az orvosi kar kórodájában is évenkint valami 1000 beteg orvosoltatik. A betegszolgálásra nézve 1852-ben az irgalmas nők intézetét hozták be. Egyébiránt Pestnek minden városnegyedében van egy vagy két kerületi orvos, kiknek kötelességök minden ügyefogyott betegnek, minden különbség nelkül, orvosi segélyt nyujtani, azokat, kiket otthon nem lehet ápoltatni, a polgári kórházba vitetni, stb.

1857-nek elején Pesten 180 orvos, 70 sebész s 17 állatorvos volt. Gyógyszertár pedig 14 volt. A temetkezési s más efféle egyesületekről itt nem szólhatunk. Még csak a városi ápoldát emlitjük meg. Ezt 1833-ban alapiták elöregedett s keresetre alkalmatlan pesti szegények számára. Most ez intézetnek saját háza épül a Józsefvárosban (Zergeutcza), s a császárné tiszteletére Erzsébetintézetnek fogják nevezni.

A nem egyesült görögöknek is van ápoldájok és kórházuk, melly még 1787-ben alapittatott s a Dunaparton, az egyház melletti házban van.

Budán következő kórházak vannak: Az irgalmas bará-

tok é, melly az Országút külvárosban van. Ezt 1806-ban alapiták, de nagyobb kiterjedést csak 1815-ben adott neki Marczibányi István, midőn az irgalmasoknak a Császárfürdőt ajándékozá. Jelenleg e kórháznak két osztálya van: Marczibányiféle s városi osztálya. Ez utóbbi számára Buda városa évenkint bizonyos összeget fizet a szerzetnek. A második emeletben külön osztály a tébolyodottak számára van.

Az Erzsébetapáczák kórháza, melly a Vizivárosban van. Két részre szakad: a régibb, emeletes épület hajdan ferenczesek zárdája volt, s ebben van a tulajdonképi gyógyintézet; a templom éjszaki oldalán levő két emeletű épületet Marczibányi István épittette, ebben a lábadozók vannak.

A városi kórház, vagy sz. János ispotálya egyúttal ápolda elszegényedett tehetetlen polgárok számára.

Azonkivül a Krisztinavárosban van ápolda és kórház nők számára, s a Viziváros felső végén a katonai kórház.

Budaváros területében országos tébolydát is akarnak állitani, s ennek számára ő felsége 1857 máj. 9-dikén 300,000 pftot ajándékozott.

Budán még többféle biztosító intézet, dijalapitmány, temetkezési egylet, stb. van. Gyógyszertár 9 van Budán.

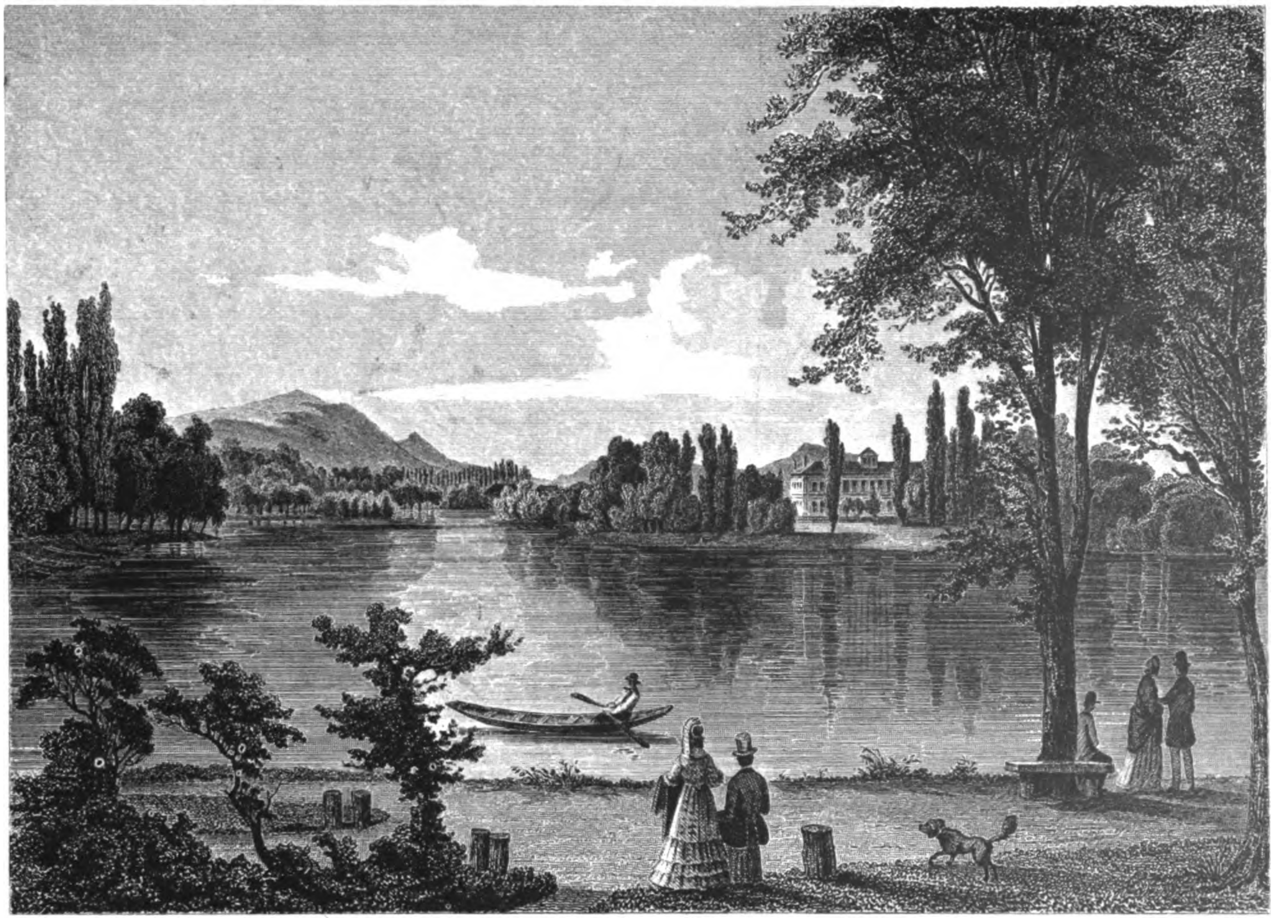
A pesti Lloyd-társaság általános életbiztosító intézetet szándékozik alapitani, de az illető alapszabályok még nincsenek megerősítve.

A különbféle bátorsági és kényelmességi intézetek dolgában sem találunk fogyatkozást. Itt csak az 1842-ben alapitott, 1843 elején megnyitott pesti kényszerítő dologházat emlitjük meg, melly a Rókus-kórház közelében a Kerepesi úton van. Ugyanott házi kóroda is van.

Az utczák burkolata még mindkét városban igen hiányos, de javitásán évenkint dolgoznak.

Az utczák kivilágitását Pesten 1796-ban kezdék meg 500 lámpával; 1840-ben már 2000 lámpa volt Pesten. Most, mint már emlitettük, a gázvilágitás hozatott be, s csak a külvárosok szélein fog még vagy 100 olajlámpa maradni.

Budát már 1777-ben kezdék kivilágitani; de még most is csak a főbb utczákon pislog nehány lámpa. Azonban

L. Rohbock delt. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — J. Poppel sculpt.

VÁROSLIGET PESTEN. DAS STADTWÄLDCHEN IN PESTH.

Lauffer és Stolp tulajdona Pesten

némi előkészületek már' Budán is történtek a gázvilágitás behozására.

A pesti fürdő intézetek. Pesten tulajdonképi gyógyfürdő nincsen, de máskülönben elég fürdő van. A nyári hónapok alatt főleg a Dunán levő 6 nagy fürdőintézetet járják, mellyek többnyire uszodával is vannak összekötve.

A többi fürdők közöl a Diánafürdő tünikki csinos berendezése és tisztasága által. E fürdő a Lipótvárosban van a Dunaparton, s a víz csöveken át a Dunábul vezettetik be s azután melegíttetik. Galvanikus készülékek is vannak ott, s most gőzfürdőt is állitanak.

A Diánafürdőn kivűl még más hasonló fürdők is vannak, de ezek rendesen nem igen tiszták.

Az ásványos vizü fürdők közűl kitünik a Rombach-féle fürdő, melly a városi ligettel határos kertben van s 1804 óta áll.

A Gumperlféle vasfürdő a Nyárutczában 1817 óta létezik.

A remetéhez czimzett Feilféle vasfürdő a Királyutczában van.

A Kernstockféle vasfürdő a Hársfautczában van.

Különös emlitést érdemel Scheibel J. gőzfürdője a Terézváros Kiskereszt-utczájában.

Végre a városligetben a Herminamezőn Fischhof hidegvizgyógyintézete van.

A mulattató intézetek közöl emlitjük a lövésztársulatokat. A pesti polgári lövőde most a városligeti fasorzat elején van; 1841-ben épiték, miután a mostani Lövészutcza végin volt lövődét az 1838-diki árviz lerombolta vala. Az új lövődét vasrostélyos, csinos kapuzat ékesiti, melly fölött a városi czimer látható. Az épület oszlopokon nyugszik s három oldalrul környezi az udvart, mellynek negyedik oldalához kert csatlakozik. Az épület fő szárnya mögött a tulajdonképi lövőde van. A lövésztársulat zárt társaság, de a valamelly társulati tag által bemutatott vendéget is szívesen látják.

Budán hasonló lövésztársulat van, lövődéje azonban nem olly szép.

Sétahelyekben Pest nem igen bővölködik. Még csak nehány év előtt a város belső területén egyetlen egy séta sem volt; most az Újépület déli oldalán a csinos, de kis terjedelmű Széchenyi-séta van, ennél sokkal nagyobb az Újtéren való; végre a nemzeti muzeum udvara is sétakertté alakíttatott. De mindez még nem elég arra, hogy a nyári forróság és por ellen ótalmat nyujtson. Még több üres teret lehetne fákkal beültetni, több széles utczán is, pl. a Váczi és Országuton, a Kerepesi és Üllői uton, a Dunasoron, stb. lehetne és kellene fasorokat ültetni. Nemcsak a kényelmességi, hanem az egészségi tekintetek is kivánatossá teszik, hogy a város különböző részeiben s a város körül facsoportok és sorok ültessenek.

Pestnek egyetlen nagy s leglátogatottabb mulatóhelye a városliget. Ez összesen 308 négyszeg holdat foglal el. 1845-ben az ottani fasorokat tetemesen megtoldák, miután József nádor tulajdon jószágárul, Al-Csútról hozatá az arra megkivántató facsemetéket. Ugyanakkor a városliget azon oldalát, melly a vasúttal határos, akáczfákkal ültették be. A városligetbe mindjárt a Királyutcza végin kezdődő fasorzaton keresztül juthatni, mellynek hat rendben ültetett fái között egy kocsiút, két lovaglóút s négy gyalogút van. E fasorzat két oldalán kertek vannak, mellyek részint igen szépek és csinos nyaralókkal diszesítvék. A fasorzat végin nagy körtér van, melly körül különböző facsoportok és ültetmények terülnek el. Több mulatóhelyiség is van ott, de az ottani vendéglők és étkezők a lehető legroszabb karban vannak. Balfelül tó van, mellynek kis kikötőjében folyvást elég sajkát találunk, mellyeken a tavon ide oda evezhetünk. A tó közepén két szigetke van, az egyiket csinos kis lánczhíd kapcsolja a szárazhoz. E parány-lánczhidat 1826-ban bécsi szitás készité vashuzalokbúl. A másik nagyobb szigeten, az ugynevezett pávaszigeten, szép nyári lak, majorság és étkező van. Különösen e pávaszigetről gyönyörü kilátás esik, kivált Budára s a budai hegyekre. — A jobb felőli oldalon sürü berek s tüzmű-hely van. Azon oldalrul szintén kertek és nyaralók szegélyzik a városligetet. A városliget egyik dísze a nyájas külsejü Hermina-kápolna. Ezt a pestiek József nádor korán elhúnyt lénya emlékére rakatták; az 1856-diki nyáron föl-

L. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

A VÁCZI TEMETŐ PESTEN. DER FRIEDHOF IN PESTH.

Lauffer és Stolp birtokában Pesten.

szentelték. A Herminakápolna mellett új ültetményeket tettek. Azon a tájon is szép kerteket és nyaralókat s két étkezőt találunk.

Kár, hogy a városligetbe a Belvárosbul csak a szennyes és szűk Királyutczán keresztül lehet jutni.

Igen kellemes sétahely volna az Orczy-kert is, ha olly messze nem volna s nem kellene olly poros utczákon, millyen az Üllői út, oda menni. Mióta a Ludoviceum katonai kórház, azóta az Orczy-kertet még kevesebben látogatják.

Azelőtt a váczi töltés mellett s a város éjszaki végin terülő régi temetőt is szivesen keresték föl, nemcsak azok, kiket elhúnyt kedveseik emléke oda vonzott, hanem mindazok, kik a berek hűs árnyékában, a sirokat ékesitő virágágyak, émlékkövek, hegyes oszlopok és gúlák között sétálni s mélázni akartak. Miután ujabb időben a város leginkább azon oldal felé növekszik és tágul, 1849-ben a város délkeleti végin, a Kerepesi vonal közelében, mintegy 40 négyszeg holdnyi uj teret jelöltek az általános temető számára. Most a váczi temetőt nemcsak elhanyagolják, hanem szép facsoportjait már csaknem teljesen kipusztitották, jóllehet még sok víz folyand le a Dunán, mig helyén utczák fognak emelkedni. Valaki azt a tapasztalást tette, hogy a holttestek árnyékban nem rohadnak el olly gyorsan, mint napsütötte földben, azért az új temetőt nem szabad fákkal beültetni, miért is az ollyan kopár, mint az afrikai sivatag.

Pest legközelebb környékéhez tartozik a Rákos, ama híres mező, mellyről a történelmi részben gyakran emlékezénk. A Rákos mezeje szükebb értelemben a Rákos pataktul a Kőbányáig terjedő térséget jelenti, tágabb értelemben pedig a Pest keleti oldalán terülő egész homokos síkságot. Hajdan a mostani városliget, söt Pestnek mostani külvárosai is a Rákoshoz tartoztak. Jelenleg e mező egyik része a nagy katonai gyakorlatoknak szolgál, más részén a lóversenytér van, melly a soroksári vonaltól egy félórányira esik. A pesti lóversenyek évenkint tartatnak, junius első felében; a nyertesek részint testületek részint egyesek által alapított tetemes díjakat kapnak. 1857-ben ő felsége is rendelt néhány állami dijat.

Ott, hol a Rákos patak a kerepesi országutat szegi, gróf Széchenyi István malma áll; ettől nem messze az úgynevezett királydomb van, hol állitólag az országgyülések alkalmával hajdan a király sátra állott. Azon a vidéken Miesbach nagyszerű téglavető gyára is van.

A kőbányai vonalnál fasor kezdődik, melly egészen Kőbányáig visz, hova félóra alatt juthatunk. Ott tetemesb halmok emelködnek, mellyeket keresztbe menő völgy két részre oszt. A bal dombsort Óhegységnek, a jobb oldalit Újhegységnek nevezik. E halmokat szőllők borítják, a szőllők között több csinos nyaraló és kert van; a vasút szélén kis liget zöldell. Nevezetesek az ottani nagy borpinczék és kőbányák, melly utóbbiak a természetbuvárt különösen érdekelhetik. Ugyanis azon egész dombláncolat kagylómészből áll, mellyben a legszebb kövületeket lehet találni.

Budapest müipara és kereskedelme.

Magyarország müiparának s kivált kereskedelmének Pest a középpontja. E tekintetben is nehány év óta nagy fölszárnyalásnak indult. Némelly iparág ugyan már a mult század végén virágzott Pesten, névszerint hírben állottak az itt készitett hajók, továbbá a bőr, hártya s némelly más gyártmányok; a Valero Tamás által 1770-ben állitott selyemgyár is kitünő készitményeket szolgáltatott. Mégis csak ujabb időben ébredt föl nagyobb mérvben az iparosság. Az ennek elömozdítására használt eszközök ugyan részben el valának hibázva; mégis az uj törekvések, s különösen a hatalmasan fölébredt társulati szellem üdvös eredményeit nem lehet eltagadni. 1846-ban Pesten 40 nagyobb gyár s 12,112 iparos volt. A legujabb események és rázkodások sokképen gátlólag hatottak az iparosságra; névszerint az általános pénz szüke még most is érezhető, miután az ország a forradalom következtében úgy szólván egész forgalmi tőkéjét vesztette vala el. E pénz szükén még nincs segítve, s azért a sokféle iparág még most sem virágozhatik fel. — Buda sem az iparosságban, sem a kereskedésben nem éri el Pestet.

Jelenleg Pesten 144, Budán 82 kézmives testület vagyis czéh, amott összesen 4000 mester, s vagy 200 kontár, emitt 1200 mester van. Legújabb időben kivált a gazdasági gépgyárak emelködtek. Pesten most vagy hét nagyobb gépgyár van, mellyekben a sokféle gazdasági eszközök és gépek készülnek. E gyárak közöl a legnagyobbak: Vidács István s Farkas István gyárai. A legujabb efféle gyár az, mellyet 1857-ben Rökh és Szabó állitottak.

Nagyszerű intézet továbbá a József-hengermalom. Ezt részvényes társaság alapitá. 1850 aug. 30. majdnem az egész intézet a tűz martaléka lett, de csakhamar még nagyobbszerűleg helyrealliták azt. Most a nevezett hengermalomnak három gőzgépe van (60, 40 és 10 lóerejű); 1856-ban 300,000 mérő gabnát őrlöttek rajta. Budán is vannak gőzmalmak; illyen Werther Frigyesé a Császárfürdő felett, Blum Róberté a Vizivárosban. Azonfelül a Dunán uszó számos hajómalom is évenkint 8—9 hónapig dolgozik.

A József-hengermalom szomszédjában a czukorgyár van, mellyet 1845-ben részvényes társaság állitott. Ez nagyszerűleg van fölszerelve, de a részvényesek mindeddig csak kárt vallottak vele, s 1857-ben eladták. Sokkal jobban virágzik a nehány év előtt, szintén részvényes társaság által alapitott fűrész- és gyalugyár, melly most bizonyos minták szerint egész gazdasági és más épületeket késziti, ugyhogy az egyes fadarabokat a hely szinén csak össze kell rakni. Megrendelésre a szükséges lakatos és kovácsmunkákat is szolgáltatja, sőt mindenféle bútorokat, szobapallókat, stb. is készit. Két telepje van, az egyik Pesten a Dunaparton a flotilla-tanya fölött van, a másik Újpesten.

Igen nagyszerű gyárintézet Miesbach Alajos téglavetője is. Itt 11 kemenczében évenkint több mint 15 millió darab téglát égetnek. A többi pesti gyárakról itt nem szólhatunk.

Budán és Óbudán a már följebb leírt hajógyáron kivül van: több vasöntőde és gépgyár, nagyszerű bőrgyár, Spitzer Gerzon és Goldberger gyapot-, vászon-és kendőgyárai, stb. Mégis Buda fő keresete a bortermesztésben áll, hegyein évenkint egyremásra 150,000 akó fehér és vörös bor terem.

A könyvnyomdákat szintén az iparvállalatokhoz számithatjuk. Pesten most 10 könyvnyomda van, mellyek közől legnagyobbak a Heckenastć és Emiché. Budán csak 2 könyvnyomda van.

Pestnek kereskedése még sokkal jelentősebb mint müipara. Hajdan Buda volt az ország fő kereskedő helye; most két heti vásárja s négy évi nagy vásárja igen keveset nyom. Pesten a heti vásárokat leginkább csak a környék földmivelői látogatják meg, de négy nagy vásárján nemcsak az ország távol vidékeiről hanem a külföldről is megjelennek az adók és vevők.

Fő kereskedelmi czikkei a következők: gabna, gyapju, bor, repeze, gubacs, bőr, hamuzsír, szappan, épület, bútor- és tüzifa, kender, len. stb. Gyapjút évenkint egyremásra 120,000 mázsát adnak el. A borkereskedés legujabb időben némileg fölélénkült, ellenben a gyártmányokkal való üzlet inkább csökkent, mintsem emelködött volna. A pesti vásári üzlet összes értékét 18—20 millió pftra becsülik.

Tetemes jelentősségü a bel- és külföldi nyomtatványokkal üzött könyvkereskedés is. Jelenleg Pesten 12 könyvkereskedés s 3 ókönyvárus van, Budán pedig 3 könyvkereskedés s 1 ókönyvárus.

Természetes, hogy a gőzhajózás és vasutak a forgalmat és közlekedést nagyon előmozditák. A párisi békekötés végzései értelmében a szabadalmazott ausztriai gőzhajó-társaság elvesztć kirekesztő szabadalmát, s remélnünk lehet, hogy a Dunán nemsokára más hajók is fognak járni; máris egy angol társaság támadt, melly az ausztriai társasággal versenyre akar kelni. A szabad verseny mindenesetre üdvös eredményü lesz. De ezt nem akarjuk tovább füzni, hanem még csak a müipar, kereskedelem és forgalom előmozditására rendelt többi társaságokrul és intézetekről fogunk röviden szóllani.

Nehánya az ujabb időben támadt intézeteknek már megszünt, mégis azokat is meg kell emlitenünk, mivel létezésök mégsem volt foganat nélkül.

Az iparegyesület. Ez 1841-ben támadt s több tekintetben igen üdvösen hatott, mind müveleti mind elméleti

téren. Intézkedése folytán Pesten három iparmütárlat jött létre, az első 1842-ben, a második 1843-ban. harmadik 1846-ban. Különösen ez utóbbi nagyon örvendetes eredményeket mutatott fel. — Elméleti tekintetben az iparegylet több tanszéket állitott közhasznú s különösen a müiparra vonatkozó ismeretek terjesztésére; azután magyar nyelven szerkesztett heti lapot adott ki. népszerü könyveket nyomatott, államrajzi adatokat gyüjtetett. s végre szegényebb iparüzőket pénzelőlegezéssel is gyámolitott. stb. 1851-ben felsőbb parancs következtében feloszlott az iparegyesület s még csak egy gyülést tarthatott 1852 marcz. 17-dikén. Ez utolsó gyülésén műtani gyüjteményét s egyéb vagyonát a nemzeti muzeumnak adá át. azon föltétellel, hogy a gyüjteményeket „az iparegylet hagyománya“ czime alatt külön osztályban tartsa s az átadott tőkék kamatjait iparmütárlatokra s más hasonló czélokra forditsa. Az iparegylet iparműcsarnokot is állitott, mellyben csak belföldi készitményeket árulának. Ez intézet is 1852-ben megszűnt lenni.

A védegylet, mellynek tagjai magokat lekötelezték. hogy csak belföldi gyártmányokat fognak használni, még a forradalom előtt bomlott fel.

A magyar kereskedelmi társaság. Ez 1844-ben támadt részvények kibocsátása által. De a befizetett tőke, melly már úgyis csekély volt, mindinkább fogyott, végre tehát 1852-ben utolsó közgyülést tatottak. mellyen a társaság feloszlatását szótöbbség által határozták el.

Igy a gyáralapitó-egylet is kénytelen vala nagy veszteséggel feloszlani.

A gazdasági egyesület. Ez különösen gr. Széchenyi István ösztönzésére alakult. 1826-ban az országgyülés alkalmával Pozsonyban volt az első lóverseny; erre lóverseny-társaság alakult. melly 1827-ben Pesten létesité az első lófuttatást. Ugyanakkor a nemzeti kaszino keletkezett. A pályafutási, majd lótenyésztő társaság 1830-ban az állatkiállitási egylettel állattenyésztési társasággá egyesült. Tagjai száma nöttön nött, ugyhogy 1835-ben a tá rsaság már a mezei gazdaság összes ágaira terjesztheté ki munkálkodását s ekkor a gazdasági egyesület nevét ölté magára. Üdvös hatása mind gyakorlati mind elméleti

irányban csakhamar érezhető lett. A lótenyésztés előmozdítására Pesten évenkint tartott lóversenyeken kivül több állat- és termény-kiállitást rendezett, s elméleti tekintetben gazdasági könyvek és hirlapok kiadása, pályakérdések kitűzése, stb. által hatott. De az állami zavarok által azon egyesület is megrázkódtatott. Szenvedett veszteségei folytán kénytelen vala hatáskörét szűkebbre vonni. 1851 jun. 9. és 10-dikén közgyülést tartott, de az alapszabályai módositása s azoknak új megerősítése csak 1857 őszén következett be. Most már újra megalakítá magát s elkezdé munkásságát.

Többi között a gazdasági egyesület Budán nemzeti szőllőt (példányszőllőt) alapitott, melly nem messze a vámháztul Budaeörs felé van, s mellyen vagy 4000 szőllőfajta van kiültetve földünk különböző bortermő országaibul. E példányszőllő pénzalapját 1857-ben báró Szina Simon tetemes adománnyal nevelé, s ő felsége Budán létekor bizonyos összeget rendelt annak teljes helyreállitására.

Saját épülete is van az egyletnek, Köztelek, melly 1857-ben a nagy gazdasági kiállitás alkalmával kitágittaték.

A magyar kereskedelmi bank. Ezt 5000 pftos 200 részvény kibocsátásával 1841 okt. 14-dikén alapiták 25 évre; alaptőkéje tehát egy millió pft. Hatásköre váltó-leszámitolásra, forgatásra, letéti s előlegezési üzletekre terjed ki. Most összes vagyona 2„ forgalmi összege pedig mintegy 12 millióra rúg. 1848-ban papirjegyek kibocsátására is felhatalmaztatott, de azzal már nehány hónap mulva fel kelle hagynia.

Az ausztr. szabad. nemzeti bank fiókintézete, 1851-ben állittatott Pesten, 2 milliónyi tőkével. Saját épületében van (Józseftér, 13 sz.).

Az ausztriai hitelintézet fiókintézete csak 1857-ben állittatott, főleg a birtokosok érdekében. Ugy látszik a sokaktul óhajtott országos földhitel-bankot akarja pótolni, de azt tartjuk, a magyar birtokosok bajain csak elegendő pénzalappal biró s jól szervezett és kezelt földhitelbank, mellynek Pesten kellene lenni, volna képes segíteni.

A pesti Lloyd-társaság. Ez 1852-ben támadt; czélja: Pesten, mint az ország legjelentősebb kereskedő helyén, a kereskedelmi forgalom számára központot teremteni, hogy

ekkép a kereskedést és müipart emelje, élessze és gyarapitsa s azoknak a termeléshez való viszonyára hasson s felszárnyalásukat közvetve és közvetlenül elömozditsa. Többi közt a társaság gabnacsarnokot állitott s a Pester Lloyd czimü kereskedelmi lapot alapítá meg.

A Lloyd-társaság helyiségei a kereskedőség csinos épületében vannak; ennek homlokzatát 6 boltiven nyugvó s 6 attikai oszloppal környezett erkély ékesíti. A boltivekhez földszint üvegterem kapcsoltatott, melly nagy kávéházzal van összekötve. A kávéház mellett étkező is van. Továbbá ugyancsak földszint van: a gabnacsarnok, több bolt és tárház s Müller Emil nyomdája. Az első emeleten a kaszino helyiségei vannak, ezek között a diszes terem, továbbá a kereskedelmi bank, a Pester Lloyd szerkesztő és kiadó hivatala; Mermak kereskedelmi intézete is azon épületben van. A kereskedő testület 1827-30-ig rakatá azt.

A kereskedő testületek. Azelött Pesten 3 testület volt: a nagykereskedők k. szabad. testülete 1845 óta; a polgári szabad. kereskedőtestület 1699 óta, s az izraelitáké 1824 óta. Most vallás különbsége nélkül a nagykereskedők s aprókereskedők testületeibe egyesültek. 1856-ban bejegyzett nagykereskedő 163, aprókereskedő pedig 438 volt.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara; feladata, hogy a kereskedés és müipar ügyei és szükségei felett tanakodjék s tapasztalatait, óhajtásait és javaslatait évenkint kibocsátandó fő jelentésében fölterjessze. Hatásköre az egész pesti kormánykerületre terjed ki. Hasonló kamarák a többi kormánykerületekben is vannak.

Az izraeliták egylete a kézmivességek és földmivelés terjesztésére az izraeliták között; 1842-ben lépett életbe s1847-ben felső helyen is megerősíttetett.

Az új kikötő. Nagyobb kikötő szükségét régen érezték s már Széchenyi István törekvék létesítésén. De a régóta táplált terv kiviteléhez csak 1856-ban fogtak. E kikötő Újpesten épült kincstári költségen, 75 négyszeg holdnyi; már csaknem egészen kész.

Az átmeneti raktár. Erre a kereskedelmi és műipari kamara fölterjesztése folytán 1857 marcz. adaték a kormányi engedély, de a terv valósításához még nem fogtak.

Budapest környéke.

Most az utazás és közlekedés hazánkban is sokkal könynyebb és gyorsabb, mint csak nehány év előtt is. Budapestről kisebb nagyobb kirándulásokat tehetünk: az elég számos, de nem igen olcsó bérkocsikon, a szekérpostán, vagy a magán gyorsutazási társulatok kocsijain, mellyek naponkint, vagy többször hetenhint különböző irányba járnak. De leggyorsabban s legkényelmesebben a gőzösön vagy vasúton utazhatunk.

Fóth.

Pestről legelső kirándulásunkat Fóthra tehetjük. Az éjszaki irányban menő váczi országuton haladunk, mellynek két felén kertek és nyaralók vonulnak el, majdnem szakadatlan sorban egész Újpestig. E helységet csak nehány év előtt alapiták gr. Károlyi István pusztáján, a Duna bal partján, egy órányi távolságra Pesttől. Az új gyarmat gyors virágzásnak indult, lakosainak és házainak száma egyre növekvék, s jelenleg Újpesten csinos lakházakból álló szabályos utczákat, több kisebb nagyobb gyárt, gyümölcs és szőllőkerteket találunk. A szomszédjában épitett új kikötő, melly az 1857-diki év foyamában annyira elkészült, hogy a hajók és malmok már medenczéjében telelhettek, szintén elömozditá felvirágzását. Újpest lakosságát már 2000 lélekre tehetjük. —

Odább éjszakkeletre Palota van, egy mfldre Pesttől; a nyári hónapok alatt gyakran kirándulnak oda a szabadba vágyó pestiek. A Bécsbe vivő vasút első állomása Palotán van; továbbá ott találunk csinos mulatókertet, vendéglőt, stb. E helység is gr. Károlyi Istváné volt.

Palotátul elég homokos úton éjszakkeletre kell mennünk s körülbelől egy óra alatt Fóthra érünk, melly helység gr.

L. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. G. M. Kurz sculpt.

A FÓTHI SZENTEGYHÁZ. DIE NEUE KIRCHE IN FOTH.

[illegible] Pesten.

Károlyi István egyik terjedelmes urodalmának főhelye, több mint 2000 magyar lakossal. A különben elég ronda helység disze az úri kastély s az új kathol. szentegyház. A kastély újkori ízlésben épült, külseje nem sok épitészeti czifraságot mutat, de igen nyájas. Belül pedig nagy hozzátudással s választékossággal van berendezve s pazarul ékesítve. A kastély fő ékessége a válogatott és elég nagy könyvtár, mint illő volna, hogy minden magyar úr hajlékában található legyen. Gróf Károlyi István, a kastély épitője és tulajdonosa, egyik legnemesblelkű hazafi, ki a művészetet és tudományt s a középintézeteket bőkezüleg gyámolítja. Fóthot igen bájos lakhelylyé változtatá, hol az idegen is nem egy élvet fog találni. Különösen a mindig nyílt kert, mellyre a kastély homlokzata szolgál, bizonyosan mindenkinek sok gyönyört fog nyujtani. A fasorok és facsoportok, a tó s a virágágyak azt tanúsitják, hogy különös gondot fordítanak a kertre. Fejőtét is találunk ott. Az igen tisztán tartott istállóhoz, mellyben gyönyörű svájczi tehenek vannak, kényelmesen bérendezett terem csatlakozik, hol reggelizni lehet. Érdekesek a római fogadalmi táblák, mellyek 1849-ben Palota határjához tartozó szántóföldben találtattak, most pedig a fóthi kertben állittattak föl. Az egyik emlék a virágkert közepén áll s nap-óra talapzatául szolgál; a másik kettő az új kertben magasabb gyepdombon áll, környezve római kőkoporsó hét töredékével, mellette árnyékos facsoport van. A két utóbbi emlék Juno istenasszonynak volt szentelve.

Nem messze a kastélytól az új templom látszik, néhány fa és gunyhó mögül, mellyeket el fognak takarítani, hogy szabad kilátás és tér legyen a templom elött. E szentegyház nemcsak Fóthnak, de az egész országnak szolgál diszére, mert bizonyosan olly tiszta és nemes modorban seholsem épült nálunk templom az újabb időben, még az egri és esztergomi székesegyházakat sem véve ki. A fóthi templom 1845—1856-ig épült a vallásos gr. Károlyi István költségén s Ybl Miklós derék épitészünk terve szerint és vezetése mellett. Boldogságos szűz Máriának van szentelve s a szűz szeplőtlen fogantatása először ünnepelt ünnepe napján avattatott föl. Büzant-román modorban van épitve a müncheni

bazilika hasonlatosságára, s mintegy 14 lábnyi magaslaton áll, mellyre 20 széles lépcső vezet. Eleje az oldalt levő két torony aljával együtt 70 láb széles. Kapuzata igen nagyszerű, s felül a Gasser József által faragott három keleti király dombormüvi képeivel ékeskedik, két oldalán pedig toronyszerű fülkékben sz. István s sz. László királyaink szobrai állanak. A homlokzat oromján, a két torony között, a szeplőtlen szűz 9 láb magas szobra áll, mellyet Fernkorn készite. Az elől álló fő tornyok 143 láb magasak, a szentélyt környező, s az alsó templomba bejárásul szolgáló két kisebb torony 90 lábnyi. Mindegyik tornyon négynégy csúcsoszlop emelkedik, mellyeket kőerkély fut körül s felül aranyos kereszt ékesít.

A felső templom 147 láb hosszú, a szentély pedig az oltár köröndjével együtt 24 láb hosszú s 30 láb széles. A szentély talaja veres (magyar), fehér (cseh) s fekete (karári) márvánnyal van kipallózva. A csarnok jobb oldalán a torony alatt sz. Lucentius vértanu kápolnája van. A bal oldali torony alatti lépcsőzet a karra vezet. Itt szép orgona van, mellyet Moser Lajos Szalzburgban készitett. A csarnokbul az egyház belsejébe jutunk, melly mindjárt első látásra bámulatot gerjeszt. A középhajó 54 láb magas, 90 l. hosszú s 24 l. széles, ettől a két alacsonyabb mellékhajót öt szép oszloppár választja el, mellyek azok boltozatát is hordják. A középhajónak szép czifrázatokkal ékesített, vizszintes boltja van; a boltivek fölötti oldalfalakat frismész-festmények, az apostolok képei s más diszítmények ékesítik, az oszlopok fejei gazdagon megaranyozvák, a mellékhajók kék boltozatán aranyos csillagok ragyognak. A szentély köröndbe végződik s a hajótól magaslat által van elválasztva, mellyre nyolcz lépcső vezet föl. A főoltár diadalivét óegyházi jelképek díszesítik, a félkupolát s az oltárfalakat frismész-festvények környezik. A főoltár lapján a szeplőtlenül fogantatott szűz képe, a két oldali oltáron pedig sz. Franciska Romana s sz. György képei vannak. Mindezen olajfestményeket s a falakon levő frismész-festményeket Blaas Károly készíté. Az oltár márványlapja drágakövekkel mozaikszerűn van kirakva s Florenczben készült.

Az egyház alatt pompás kripta van, melly a grófi család temetőhelyéül fog szolgálni. Hossza és szélessége ugyanaz,

mint az egyházé; ennek szentélye alatt a kápolna van, a többi hely az egyház hajója alatt a koporsóknak van szánva. A kápolna kupoláját két nagy gyámoszlop, a három részre osztott kripta boltját pedig három rendben álló tizenkét oszlop hordja. A kápolna 24, a kripta 20 láb magas. A kripta talaja pompejii modorban fehér és fekete mozaikkal van kirakva.

Fóthon szép szőllők is vannak. Vörösmarty Mihály*) itt költé a dalt, melly csakhamar országszerte megzendült. E fóthi dal első fele valóságos népdallá lett, azért méltán itt is helyet foglalhat:

Fölfelé megy borban a gyöngy, jól teszi,
Tőle senki e jogát el nem veszi.
Törjön is mind ég felé az a mi gyöngy,
Hadd maradjon gyáva földön a göröngy.

Testet éleszt és táplál a lakoma,
De a mi a lelket adja, az bora.
Lélek és bor két atyafi gyermekek,
Hol van a hal, melly dicső volt és remek.

Víg pohár közt édesebb a szerelem,
A mi benne keserü van elnyelem.
Hej galambom, szőke bimbóm mit nevetsz?
Áldjon meg a három isten ha szeretsz.

Erted csillog e pohár bor, érted vív
Tele tüzzel, tele lánggal, mint e szív.
Volna szíve, felszökelne mind a bút
Venni tőled, vagy szerelmet, vagy bucsút.

Hej barátom, henfi társam, bort igyál,
Víg, komor, vagy csüggeteg vagy, csak igyál.
Borban a gond megbetegszik, él a kedv,
Nincs e földön gyógyerőre több illy nedv.

---

*) Vörösmarty Mihály meghalt Pesten 1855 nov. 19. A kegyelet, mellyel az elhúnyt költő iránt az egész nemzet viseltetik, temetésénél minden néposztály részéről nyilatkozék. Három hátrahagyott árvája számára önkényes adakozások történtek, mellyek Deák Ferencz vezetése mellett kevés idő alatt 100,000 pftra rúgtak.

Borban a bu mint a gyermek alussik;
Magyar ember már busult sok századig:
Ideje, hogy ébredezzen valaha,
Most kell néki felvirulni vagy soha.

Bort míg issza magyar ember jól teszi,
Okkal móddal meg nem árthat a szeszi.
Nagyot iszik a hazáért s felsivít:
Csakhogy egyszer tenne is már valamit.

No de se baj, máskép leszen ezután
Szóval tettel majd segitünk e hazán,
Ha az Isten úgy akarja mint magunk
Szennyet rajta és bitor bűnt nem hagyunk.

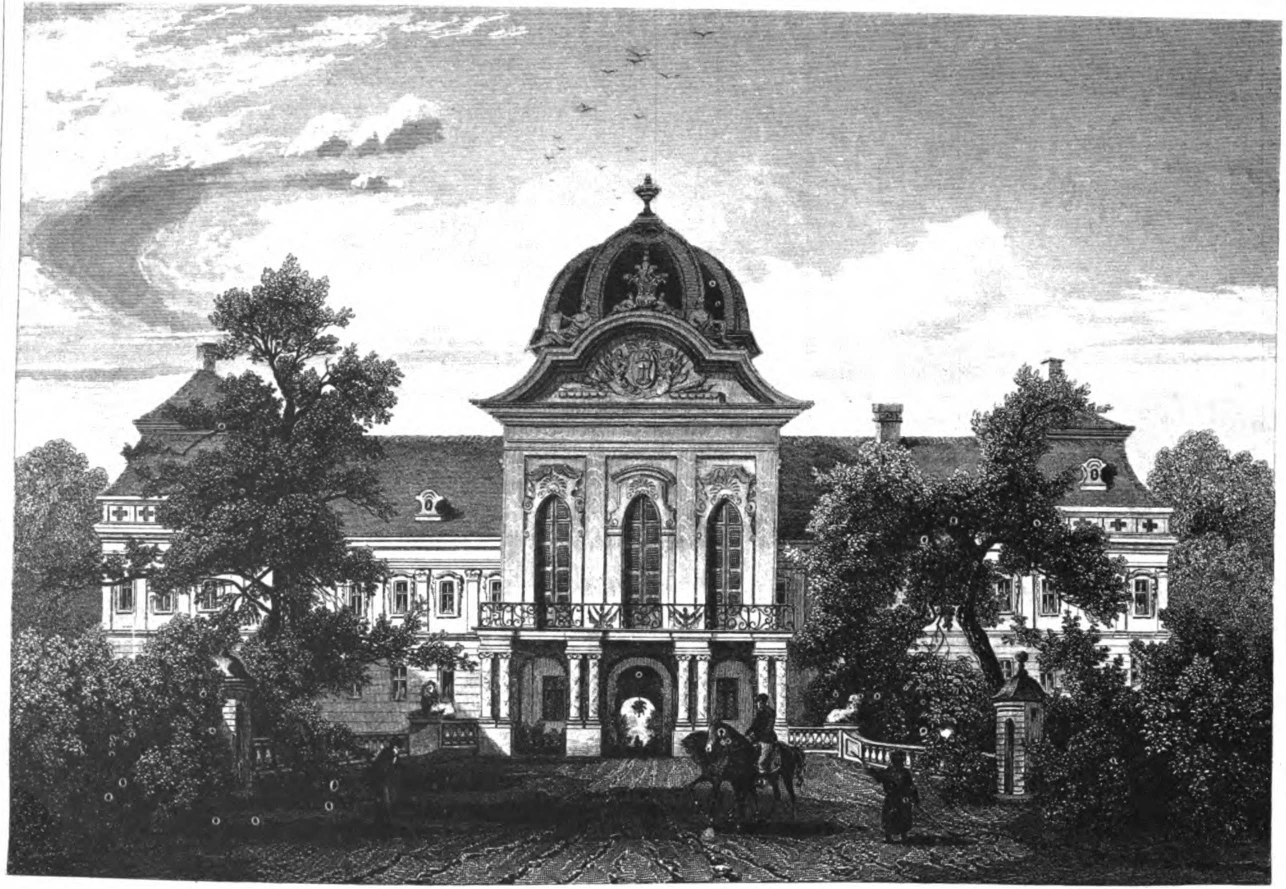
Még csak azt említjük meg, hogy Fóthon lófuttatások is vannak.

Fóthtól keletre fél órányira a váczi püspök birtokaihoz tartozó Mogyoród falu van, hol Géza és László herczegek Salamont meggyőzék 1076-ban. E győzelem emlékére László király Mogyoródon a benczések számára apátságot alapíta. Most azonban e helység alig mutathat föl valami nevezetességet, kivevén netalán a kőbányákat, mellyekből sok épitőszer szállittatik Pestre. Mogyoródnak 1200 többnyire kathol. lakosa van.

Gödöllő.

Ha a Kerepesi útról éjszakkeletre vonuló országutat követjük, két óra alatt Kerepesre érünk, melly faluban magyarok és tótok vegyesen laknak, s melly Pestről az első postaállomás. Odább éjszakkeletre mintegy fél órányira Gödöllő mvárosa van, erdővel és szöllővel borított halmok által környezett völgyben. A helység maga elég rendetlenül van épitve, 2600 magyar lakosa van. Dísze s egyetlen nevezetessége az úri kastély s az ezt környező párk.

A kastélyt az utóbb herczeggé lett gróf Grassalkovics Antal épitteté Mária Terézia idejében, s azután unokája, szintén herczeg Grassalkovics Antal nagyobbá és szebbé tétété azt, miután neki és nejének, született Eszterházy Leopoldina herczegasszonynak megtisztult, s a természet és

gez. v. L. Rohbock.   Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.   gest. v. L. Oeder.

GÖDÖLLŐI KASTÉLY.   CASTEL GÖDÖLLÖ.

müvészet szépségeit egyaránt felfogó és méltányló izlése volt. Igy történt, hogy nemcsak a kastély lett sokkal csinosabbá, de felséges virág-és mulatókerttel is környeztetett. Mindazáltal a kastély egészen sajátos alakú s valami festői látványt épen nem nyujt. A középépület kétemeletű s elég rövid, homlokzata kifelé van; ahhoz azután kétfelől jóval hosszabb szárnyépületek csatlakoznak, mellyeknek külső sarkához ismét két szárny ragasztatott. A zárdához vagy kaszárnyához hasonlító ezen szárnyépületek között egyes virágágyakkal és facsorportokkal borított gyep terül, melly a kastélyt minden oldalrul környező kerttel és párkkal egyesül. A középépület fedeléből két manszard emelködik, s a szárnyépületek sarkain is egyegy manszard nyúlik föl. A középépület külső homlokzatát többféle épitészeti diszítmény ékesíti, a kapú két oldalán négy oszloppár van, veres márványbul, mellyeken erkély nyugszik. A bejárást két felől korács szegi, mellyek elején őrgúnyhó, a korács közép szakasztékán pedig mindkét oldalon elég roszul faragott oroszlány van. A középépület belső oldalán szintén van erkély, mellyről a párkra igen bájos kilátás esik. A kastély bal oldalán gazdasági épületek vannak tágas udvarral, mellynek kútját kőből faragott, de most már megcsonkult ménló ékesíti. Kétségkivül a kastély legszebb diszét a virágok teszik, mellyek a kapu előtt és alatt, a lépcsőzeteken és folyosókon felállatvák. A kastély belsejében főleg a fehérre márványozott s erősen aranyozott nagy terem érdemel megemlittetést, azután az úgynevezett Tereziaszoba, mellyben Mária Terézia lakott vala, midőn Gödöllőn tartózkodott, s melly még egészen ollyan, mint akkor volt. Az arany rojtokkal és paszományokkal ékesített ágy fölött veres damasz mennyezet van. Ugyanezen szobában az aranyba foglalt cserép fazékak is vannak, mellyekkel hajdan a herczegi család törzsatyja, mint szegény deák, Pécsen a kápás barátokhoz ebédjeért járt vala. A kastélyban továbbá szinház, szép kápolna, stb. van. A kastély mögött, a virágkertben más épület van, az úgynevezett királyhegy, a magyar királyok mellképeivel; ez épület most a jószágigazgató lakása.

A herczegi család fénye hamar letűnt, csak három nemzedék látá azt. Az utolsó Grassalkovics özvegye többnyire

külföldön él vala, s a kastély és kert hajdani fényessége tünedezni kezde. Végre Gödöllőt a mellékrokonok vették át, kik azt azután báró Szina Györgynek adák el. De ez is a kastély és kertre keveset, vagy semmitsem költe. Paget, ki Magyarországot 1836-ban járá össze, különösen a virágkertet nagyon dicséri, mint igen szépen berendezettet s még jó karban levőt. „A vigályzatok, sürüségek és lugasok minden különbféleségе és változatossága, a rácsozat, kosár- és bokrétaalakok minden ékessége a legjobban van alkalmazva. Gödöllő másnemű szépsége a fejőte, melly szép párkká változtatott erdőben van. Kivül ollyan mint valami csinos kis villa; a választékosan butorzott szobábul kerek terembe jutánk. E terem mindenik oldalán két szárnyajtó nyilék meg, mellyekhogyan is mondjam — két tehénszobába szolgáltak! — mert tehénistállónak nem mondhatom. A szobák közepén keresztalakban tágas folyosó futott végig, melly felé valami száz svájczi tehén fordult, a kereszt sarkain pedig négy pompás bika volt . . ." E fejőte most már nincsen. A kert és párk s az ehhez csatlakozó vadaskert, melly több mint három óra járásnyi vala, sokat vesztettek egykori szépségökből. A vadaskert palánkját 1849-ben a magyar, császári és orosz hadseregek s a parasztok ronták le. Most csak a kastély közelében levő kis része van bekerítve s dámvad- és szarvassal népesítve. De a mostani tulajdonos, báró Szina Simon, ki a hazai intézetek bőkezű gyámolitása s általában jótékony adakozása által csakhamar az egész nemzet tiszteletét érdemlé ki magának, — eltökélte magát mind a kastélyt mind a kertet helyreállitani és csinosbitani.

Legujabb időben a gödöllői kastély őrült elbizottság és vakság tanúja lett; ugyanis Kossuth a fő katonatisztektől környezve itt lépteté el maga előtt a magyar katonaságot 1849 april. 7.; s itt érlelé meg a szándékot: Magyarországot az ausztriai uralkodóháztól elszakasztani. Az isaszegi győzelem teljes vaksággal verte vala meg.

Isaszeg falu Gödöllőhez csak fél órányira van délkeleti irányban. Gödöllő és Isaszeg vidéke dombos, e domblánczok a Cserhát hegység végnyulványai. Két egyenközü, részben erdős dombsor délkeleti irányban vonul el, jókora

szélességű völgyet képezve, mellynek elején Gödöllő, déli végin pedig Isaszeg van. A völgy közepén a posványos Rákospatak folydogál, melly azután nyugatra kanyarodik.

A magyarok Klapka és Damjanics vezérlete alatt 1849 april 6-dikán reggel Sáp, Kóka és Dány helységeken keresztül Isaszeg felé nyomultak elő, s a falu előtti erdős magaslatokon s a falu mögött emelkedő fokozatos dombháton Jellachich bán hadait találák erős állásban. Délutáni 1. órakor megnyílt a csata. A horvátok és vadászok az erdőbül kivetetvén, a faluba hátráltak, de a bán fő állását nem sikerült megrendíteni. Azalatt Damjanics a völgybe ereszkedék le, a falut megrohanandó s ettől jobbra négy üteget vontata fel egy homokbuczkára. Most a csata még nagyobb erővel gyult ki, s a 120 ágyu dörgése messzire hallatszott. A magyarok szélső bal szárnya lassanlassan előrenyomúlt s végre fölvergődött a meredek erdőgerinczre. De Isaszegről visszaverettek. Damjanics tehát a völgyben nyomúlt elő, hogy a patak tulsó partján levő dombokat megszállja. Ekkor új császári hadosztály jelent meg Gödöllő felől s a magyarok jobb szárnyékát támadá meg. Damjanics kénytelen vala az öldöklő kereszttűz alatt visszavonulni. Most kivált a jobbra levő erdőben lobbant ki a harcz. A császári hadak herczeg Windischgrætz megjelente után az egész vonalon támadólag nyomúltak elő. Délutáni 4 óra után Görgey is megjelent. „Ma minden áron győznünk kell, mert a mai nap döntő!" ezt kiáltá Klapkának, s a jobb szárny felé vágtatott, hogy ott személyesen vezérködjék. A bán katonái végre a lángba borult faluból kivonultak. De a magyarok bal és jobb szárnya csak aligalig állhatá meg a csatát. Végre 5 óra után Aulich is megjelent a maga hadtestével, s ekkor új erővel támadták meg a császári hadakat, s véres harcz után megszállták a falut s a mögötte levő dombhátat. A császári hadak Gödöllőnek fordultak, otthagyva a holtakkal és sebesültekkel boritott csatatért. April. 7-dikén reggel Gödöllőt is megszállták a magyarok.

Besnyő. Aszód. Hatvan.

Gödöllőt elhagyván, a hatvani országuton tovább haladunk. Félóra mulva szentegyházhoz és zárdához érkezünk, mellyben kápás barátok vannak. E templomot és zárdát herczeg Grassalkovics épitteté Besnyő pusztáján, s az itt levő sírboltban a magvaszakadt herczegi család hamvai nyugosznak. Besnyő hires bucsujáróhely s regényes fekvésü az erdő közepette. E zárdában Feszler, ki utóbb a Volga partjain a „Magyarok és teleptársaik“ történelmét irta, 1774 — 1775 tizennégy hónapig kényszerült vala tartózkodni. De ő e magányban is hasznosan tölté idejét; névszerint báró Podmanitzky József Aszódon volt könyvtárát használá szorgalmasan.

Utunkat az erdős dombháton követvén, a Galga völgyébe érkezünk, mellyben több helységet szemlélünk. Utunk egyenest a szép fekvésü Aszódra visz, melly mezővárosban valami 1600 magyar, német és tót lakos van, kik nagy részt evangelikusok. Mindjárt báró Podmanitzky Ármin szép kastélya ötlik szemünkbe; kis magaslat lejtőjén épült s némileg a gödöllői kastélyhoz hasonlít, csakhogy homlokzata befelé, a két szárnyépület által befogott térre néz, s a szárnyak elején magasabb, toronyféle alkotmány emelködik a födélből. A középépületet 1738 körül báró Podmanitzky János rakatá, ki az Osztroluczky család javait öröklötte vala. Akkor különösen tágas ebédlője s az abban adott nagy lakomák és vendégségek által hiresült el az aszódi kastély és vendégszerető ura. Ennek fiai Podmanitzky János és Sándor 1770 körül a két kiugró szárnyépületet rakatták. Ettől fogva a kastély mindig két családtag birtokában volt, de nehány év előtt báró Podmanitzky Ármin a kastély másik felét is megvevé, s ezóta ő maga bírja az egész épületet, mellyen tetemes változtatásokat és szépitéseket tétetett. Az utcza szélin állott alsó épitményeket elhordatá, az alsó udvart a szárnyépületek közötti térrel egyesítteté, s az egész udvart szép kerti ültetményekkel diszesítteté. Ekkép a kastély szabad kilátást és igen nyájas alakot nyert. 1857-ben a kastély belseje is

L. Rohbock del.   Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt   G. Heisinger sculpt.

ASZÓD.   **ASZOD.**

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

tetemes változtatásokat nyert. Igen számos szobái közől csak a szárnyak végin levő két tágas teremet említjük meg. Ezekben hajdan szép könyvtár, érem- és természeti-gyüjtemény volt, mellyek a család tagjai közötti felosztás által szétszórattak.

A leírt kastély mellett más, ujabb időben épült palota van, mellyen azonban se épitményi se egyéb nevezetességet nem látunk.

Aszódot hajdan, ezt állitják, Oszthmachnak nevezték, utóbb Aszu nevével illeték. Ezen Aszut Zsigmond király Pochuk nemzetségnek adományozá.

Egy postaállomásra odább keletre Hatvan mezővárosa van, melly már Heves vmegyéhez tartozik, s mellynek 2300, nagyrészt kathol. lakosa van. Itt szép kathol. templomot találunk, mellyet herczeg Grassalkovics állittatott helyre, s mellyel prépostság van összekötve. Az úri kastély is tekintetes épitmény. Hajdan Hatvannak jelentős erőssége volt, mellynek birtokáért a magyarok és törökök sokat küzdének. 1678-ban elvették a törököktül s tőbül kiforgatták azt. Hatvan arrul is nevezetes, hogy 1525-ben határjában népes országgyülés tartaték, mellyre a Szapolyai és Verbőczy által felbujtogatott nemesség tömegesen és fegyveresen jelent meg. A gyönge II Lajos király kénytelen vala Budárul személyesen megjelenni s a neki és kormányának tett szemrehányásokat meghallgatni. Báthory István nádorispány, Szálkán László kanczellár, Sárkány Ambrus országbiró, Thurzó Elek kincstartó elmozdittattak hivatalaikbul, s helyökbe Verbőczi István nádorrá, Várday Pál kanczellárrá, Drágfy János országbiróvá és Kanisay László kincstartóvá választattak. Verbőczy István a nádori méltóságot csak hosszas kéretés után őszinte, vagy tettetett könyhullatással fogadá el. Szapolyai János és felekezete teljes győzelmet nyert, a király kénytelen vala az országgyülés végzéseit megerősiteni. De ezzel a fejetlenség és viszálykodások épen nem érék végöket, s az ország hanyatthomlok rohant a végveszélybe.

Hatvan termesztményei közül kivált a görög dinnye kapott nagy hírre, Pesten néha egész halmokat láthatni belőle.

Keresztúr és Péczel.

Most térjünk más útra, melly Pestről egyenest keletnek visz. Egy mfldnyi távolságban Rákos-Keresztúr falvát találjuk, mellyben 1600 magyar, német és tót lakik, kiknek nagyobb fele evangelikus, kisebb fele pedig katholikus. Itt csinos kastély van melly báró Podmanitzky Jánosé. A kastélylyal szemben nagy párk terül, mellyet a Rákos öntöz, s mellyben többi közt szép halastó van. A keresztúri bor igen jó minőségű s gyakran kőbányai gyanánt árultatik.

Egy mfldel odább keletre Péczel van, melly faluban 2000 magyar lakik, kik többnyire reformátusok. Itt több urasági lak van, mellyek főleg messziről szép látványt nyujtanak. A legérdekesb s legrégibb a gróf Ráday kastélya, mellyben nagy könyvtár, festmény és regiség-gyüjtemény van. A tudomány és müvészet e kincseit nagyobbára a tudományos miveltségü Ráday Gedeon gyüjté, ki a mult század legjelesb magyar költőihez tartozott. Sokféle bokros érdemeiért II József által báróvá, II Lipót által pedig gróffá neveztetett. A most élő gr. Ráday Gedeon amannak unokája. Hires ember volt Ráday Pál is, atyja az első gróf Rádaynak. Mint II Rákoczy erdélyi fejdelem kanczellárja különösen nágy diplomatikus ügyességet tanúsított.

Péczelen a többi urasági lakokban is értékes gyüjtményeket találunk, névszerint báró Prónay Istvánnál, ki megvonulva csakis a tudománynak és müvészetnek él. A péczeli kertek és párkok közől legszebbek gr. Crouyé s Kovács Ilyésé. Varsányi Sámuel helybeli molnár kertje is emlitésre méltó. Azon munkás és ügyes ember a Rákospatak puszta partján nem nagy, de igen bájos kertet hozott létre, mellyben szép mesterséges vizmüvek vannak.

Ocsa.

Ha a Duna mentében délre vonuló utat követjük, Soroksárba érkezünk, melly nagy mezővárosban több mint 4000, jobbára német ember lakik, kik főleg sok főzeléket termesztenek a pestiek számára. Két mfddel odább délkeletre Ócsa

falu van, 1800 többnyire magyar és református lakossal. E faluban igen régi és nevezetes szentegyház van, mellyet most a reformátusok birnak. Büzant modorban van épitve faragott kőbül, igen szabályos és tiszta arányossággal. Csak két tornya, a mint most állanak, kissé alacsony a többi épitményhez képest. Az egyik kapu s a körülte levő homormütábla fehér márványból van. Bél Mátyás 1737-ben ezt irá e templomrul: „Mondják, hogy azon fölséges és becses épületet Zsigmond király idejében a szerb deszpota György rakatta, ki több szerbbel, Magyarországba jött. A mi az épités tökéletes voltát illeti, kevés templom van, melly hozzá fogható volna. A török háboruk alatt elpusztult s azután sokáig omladék maradt. Végre tót lakosok szállák meg a helységet s ezek most azon templomban tartják isteni tiszteletöket; de csak a szentély van héjazat alatt, a templom többi része födetlen." De hogy a templom sokkal régibb, mint Bél hivé, bizonyítja épittetése módora. Más hagyomány szerint sz. István által rakatott. Annyi bizonyos, hogy a X. vagy XI. században épült, s csodálni lehet, hogy a mongolok viharjai s a másfélszázados török uralom viszontagságai között olly épen megmaradt. Állitják, hogy a törökök is mecsetül használák, s hihetőleg annak köszönheti megmaradását.

Kecskemét.

Utunkat Ócsa helységbül a nagy magyar síkságon tovább folytatjuk. Csaba, Péczel, Mende, Süly és Szecső mellett a Cserhát végső kiágazásai megszakadnak, s ezektől fogva homokos sikság terül el a Duna és Tisza között s ezen túl elláthatlan messzeségre. E nagy síkságon mfldnyi távolságokra hintvék el a helységek, s ezek közt igen terjelmes pusták terülnek. Itt-ott templomok omladványai, toronyromok láthatók, mint megannyi tanúságai annak, hogy itt hajdan a helységek sokkal számosabbak voltak, mint jelenleg. A törökök e sikságon masfél századnál tovább uralkodtak, akadály nélkül garázdálkodva, pusztitva és öldökölve s ezer meg ezer lakost rabszíjra füzve. E körülmények között sok helység lakos nélkül naradt és elpusztult, a föld népe kipusztult vagy

egyes helyeken gyülekezett össze, hol nagyobb számmal levén az ellenség ellen jobban biztosíthatá magát. Ekkép támadtak és maradtak meg a nagy és népes helységek, mig a kisebbek egészen eltűntek, pusztává lettek.

A sikság, mellyen az út Pestről délkeleti irányban Ócsán keresztül elvonul, rendesen **kecskeméti pusztának** neveztetik, noha az egész terület nem tartozik Kecskemét határjához. **Kecskemét** városa most Pest-Solt vmegye főhelye s Pesttől 12 mfldre van. Arrul volt híres, hogy a legnagyobb magyarországi mezőváros, de 1857-ben királyi várossá lett. Lakosainak száma a 41000 haladja meg, ezek 115 szerb, s 1211 izraelita kivételével magyarok, kiknek két harmada kathol., egy harmada pedig református, de köztük 670 evangelikus is van. Kecskemét már a mult század első felében nagy és népes mváros volt, melly különösen marhával és lóval tetemes kereskedést űzött. De akkor még nagyánt csak szalmával fedett gunyhókbul állott. Most már tetemesen megcsínosodott, 6945 házai között több jeles épület van. Középületei közől legnevezetesbek: a kathol. anyatemplom, a ferenczesek egyháza és zárdája, a reformátusok egyháza, a városháza, stb.

A ferenczesek egyházát hajdan mind a katholikusok mind reformátusok használák, miért is az választófal által két részre volt osztva. Utóbb a reformátusok gr. Koháry István földesúrtól engedélyt kaptak külön egyház épitésére. Ezt tehát a ferenczesek temploma közelében épiték 1681—1683-ig. A két templom kőfallal és árokkal volt körülvéve s ekkép mint jól erősített várda gyakran ótalmul szolgála az akkori háborús időkben. — A kegyesrendüek szép egyháza és zárdája a város éjszaki sarkán épittetett gróf Koháry által.

A kecskeméti református főtanoda a XVII. század elején támadt. Sokféle viszontagságokon esett keresztül, végre a superintendentia kollégiumává lett, s 1829—30-ig kétemeletes szép épületet raktak. A kollégium a középtanodai osztályokon kivül a bölcselmi és istenészeti tanfolyamokat foglalá magában, s ezekhez 1836 óta a jogi tanfolyam is járult. De a gyászos forradalom s ennek következményei azon intézetre is károsan hatottak. Azonban csakhamar uj buzgalommal karolák föl a hanyatló intézetet, s ezen kivül más tanintézeteket is hozának

létre. 1855-ben a városi hatóság s az illető egyházi községek elöljárói köz megegyezésével elhatároztatott, hogy a város birtokában levő pusztákon nyolcz tanyaiskola, a városban két hitfelekezeti vasárnapi iskola s egy közös reáltanoda állittassanak fel; továbbá a huszonhét városbeli elemi tanoda fentartása s részint újból felállitására a városi pénztárbul évenkint fizetendő 12000 pft. rendeltetett, ugy hogy ez összeg fele a katholikus, másik fele a református tanodákra forditassék, s ezenkivül az evangelikusok és görög hitűek tanodái is aránylag gyámolittassanak. Végre a városi község közös léányneveldét is fentart. Másfelől a reformátusok egyházi községe már 1851-ben tetemes összeget szerzett össze a főtanoda helyréallitására, 1856-ban nagyobb egyházi adót vetettek ki magokra, mi szerint mar azon évnek öszén mind a felgymnázium, mind az istenészeti intézet és tanitóképezde ujonnan szerveztethetének s megnyitathatának; 1857-ben a gymnázium jogot nyert ismét közérvényü bizonyítványokat kibocsátani.

Kecskemét a pestsolti vmegyehatóság, a megyei és urbéri törvényszék helye, stb., mindazáltal még kevés városiasság van benne. Lakosai többnyire vagyonosak s marhatenyésztéssel, földmiveléssel, bor- és gyümölcstermesztéssel, szappanfőzéssel s némelly más iparággal foglalkoznak. Jelentékeny kereskedést is űznek, a hetenkint kétszer tartott heti s az öt évi vásárok rendesen igen népesek; főleg a marhakereskedés virágzik.

Kecskemétnek hajdan több földesura volt, ezek közt Koburg herczeg is vala. De már 1848 előtt kiváltotta magát, s végre 1857-ben, mint már emlitők, királyi várossá lett. Már a városnak saját területe igen nagy, de a község azonfelül még számos pusztát bir részint zálogban, részint bérben. E puszták részben több mfldnyi távolságra vannak a várostul, pl. Ágyasegyháza, Monostor, Bugacz, Kis-Alpár.

Nagy-Körös.

Kecskeméttől éjszakra két mfldre s Pesttől keletre tiz mfldre Nagy-Körös terjedelmes mvárosa van homokos síkságon épülve. Most Pest Solt vmegyéhez tartozik; 21000

lakosa, nehány szerb s 840 izraelita kivételével mind magyar, kik közől 1200 kathol., a többi református. Gabna-, bor- és gyümölcstermesztéssel foglalkoznak, de sok kézmives és iparos, főleg csizmadia és varga is van köztük. A várost szöllők és gyümölcsösök környezik, területe igen nagy s a lassanlassan megszerzett pusztákkal együtt 8 □ mfldet foglal magában. Volt földesuraitól már rég megváltotta magát 1,600,000 pfton.

Nagy-Kőrös a szomszéd Kecskeméttel versenyzik a tanodák felállitása- és szervezésében. Nemcsak több új elemi iskolát állitott, a meglevőket pedig jobban rendezte be, hanem a volt református lyceumot is jobb karba helyezé s főgymnáziummá változtatá. A városi pénztárbul évenkint 10,500 pftot fordítanak a különböző tanodákra. A kőrösi gymnázium a forradalom után az első volt, melly a kormánytól az ugynevezett nyilvánossági jogot kapta.

A város legnevezetesb épülete a református egyház, melly azonban csak régi és nagy volta miatt tűnik ki, mert különben sok nevezetesség nincs rajta vagy benne. Általában az egész helység igen szabálytalanul van épitve s inkább összevissza épült házcsoportokbul és utczákbul álló roppant falu.

Nagy-Kőrös hajdani viszonyairul legjobb s legérdekesb tudósitást Balla Gergely krónikájában találunk.*) Itt nehány kivonatot közlünk belőle.

Miután Árpád a Tisza vize mellett Alpár vidékén Zalánt, a bolgárok fejdelmét megverte vala, ezt regéli Balla, megszállák a magyarok a csatatértül három mfldre való helyet, s a kőrösfáktul teljes erdőkben csináltanak maguknak gunyhókat és házakat, a hol mostanában a templom, városháza s több partos helyek voltanak és vannak, mellyért is a helység annak utána Kőrösnek neveztetett. Ezen altalok megszállott helységnek és városnak örök emlékezetül czímert adott (t. i. Árpád), egy kőrösfának formáját, mellyet mind e mai napiglan a város

*) E krónikát Szabó Károly és Szilágyi Sándor nagy-kőrösi tanárok adák ki. Kecskemét. 1856. Balla Gergely jegyző és biró volt Kőrösön, született 1710-ben s meghalt 1772 után, krónikája 1749-ig terjed.

tart. — De ezt hiteles és biztos tudósitásnak nem tarthatjuk s a város eredetéről épen semmi bizonyosságunk nincsen. Legrégibb oklevél, mellyben Kőrös említtetik, Zsigmond királynak 1423-ban kelt védlevele, mellyet a kúnoknak adott a kecskemétiek és kőrösiek háborgatásai és jogigényei ellen. 1435-ben kelt más oklevélbül látjuk, hogy Kőrös királyi birtok vala s mint illyen Besenyő Miklósnak elzálogosíttatott.

Balla folytatja: Minekutána sz. István királyságra emeltetnék, azonnal az egész Magyarország pogány vallásbul keresztyén hitre többnyire erőszakkal téríttetett, s a szoros királyi parancsolathoz a kőrösiek is magokat alkalmaztatván, ugy épitették azt a templomot tornyával együtt, melly mostan is megvagyon. Luther és Kálvin tanai hazánkban csakhamar számos követőre találtak. Kálmáncsi Sánta Márton nevezetesen Pest vmegyében tanitá az ujított vallást, s Nagy-Kőrös lakosai egy része bévette az evangyeliumi tudományt, egy része pedig pápistaságban maradt. A templomban teendő isteni szolgálat iránt egymással vetekedvén a pápisták nem akarták engedni; a reformátusok azt kivánták, hogy az övék is ott legyen; szórul szóra, beszédrül beszédre mindaddig mentenek, mig nem a templomot két felé osztották és két felé rekesztették; ez meglevén a predikátor a maga predikálló székébül tanította hathatósan a reformata vallást, mellyet sokszor azok is hallgattanak, a kik vallásokban keményebbek voltak. A predikátornak azon időben ollyatén szokása vala az imádkozásban és prédikállásban, hogy igen nagy megalázódással, fejének nagy meghajtásával vitte végben az isteni szolgálatot, és úgy hirdette az evangyeliumot a községnek. A pápista kőrösi atyafiak mind azon voltak, hogy amazokat megcsúfolhassák, a minthogy némelly maga gondolatlan feje fúrt bolond ifjak egy döglött kutyát bévittek a templomban, azt tették a református prédikátornak székiben, mellynek két első lábait helyeztették a szerént, a mint a predikátor maga kezeit szokta vala a székben tartani, a fejét is a kutyának meghajtva hagyták, a mint szokása vala a predikátornak maga megalázódását a templomi szolgálatban mutogatni. Ezen a reformátusok igen felháborodtak, utoljára vasvillára, dorongokra és rakonczákra rohanván egymást igen megsebhették, s egymást nagyon megrongálták, azután

nyugodtabb vitatkozás következett a vallás fölött, s végre mindnyájan egész városostul a reformata vallásra tértenek, s mivel egy vallást egy hitet követők lettek, összebékéltek, mint atyafiak egymást szeretők lettek, s az oltától an fogvást békességben élnek a vallás dolgában, jóságos cselekedetekben gyakorolják magokat.

Rendtartások illyen volt: a tanácsbeliek Körösön abban az időben mind szakállas emberek voltak, jó, ért elméjü öreg emberekbül állottanak; midőn a tanácsházban bégyülnének, szokásban volt nálok, hogy mind fehér ruhában, mind köpönyeg formában mentenek a gyülekezet eleiben. Földesurat nem ösmértenek a királyon kivül, ámbátor már akkor némely földesurak magokat tiszteltetni kivánták. Mikor valaki közzülök a lakosok közzül büntetésre méltónak itéltetett, azt ponyvában bétakarták, és mindenik tanácsbeli személy a biró után egyet csapott a bünösön. Ha valaki lopó vagy parázna személy volt, a predikátor megegyezésébül ekklésia-követést tettenek eleiben, csak egy köteél szénának ellopásáért is ekklésiát kellett követni*) és így bocsáttatott meg a bün, csak a dohányszivásért rabságot kellett szenvedni. És igy jámbor, együgyü, kegyes és istenfélő emberek voltak a kőrösi lakosok. Ruházatjok nem volt sokféle szinü, hanem csak hamuszinü és fehér abábul való; gombokat azokon nem igen viseltek, hanem csak kapcsokat. Fekete süveget és sarkantyú nélkül való csizmákat hordoztanak. Az asszonyok majd mindnyájan füles gerezna nevü mentéket (lombos, fürtös, gubás ruha, ma már a „gerezna mente“ nevet nem ismerik) kivált hideg időben viseltenek, patyolatot fejeken fehért hordoztanak, azokat két felől a füleik körül gombos gyöngygyel füzött ezüst tükben ékességnek okáért tartottanak. Ingvállaikon aranyos formákban két felöl varrott hímeket egyelítvén az időnek akkori alkalmaztatásához képest becsesnek itélték; a kiknek pedig jobb módjok volt benne, ezüstbül készitett pártaöveket is derekaikon mu-

*) Az ekklésia-követés abból állt, hogy templomban a bünöst fekete székbe ültették s fekete posztóval takarták el. Isteni tisztelet végeztével a pap elolvasta előtte bünét és bünbánatát, mellyet az utána tartozott mondani.

togattak. A leányok nyakokon gyöngyöt nem viseltenek, hanem mesterségesen egyben fűzött csipkékkel megékesített fodrokat kötöttenek. Mind asszonyok, mind leányok csizmában jártanak. A szűzességnek megtartásában állhatatosak voltak, ellannyira hogy ha a leány valamikor paráznának találtatott volna, minden, ingó és ingatlan jus szerént a szülékrül reá maradandó jószágbul kirekesztethetett, akkori bévett szokás és törvény szerént.

A lakosok átaljában szántásban vetésben, marháknak, juhoknak és több élelmekre megkivántató barmoknak tenyésztésében foglatosak voltak és dicsőségnek tartották.

Miután a törökök Budát megszállották vala, Kőrös is Budához foglaltatott. Ezen időben a sok ellenségtül, kivált a pogányságnak sűrü fel s alá való járásátul a helységek, még városok is igen megromlottanak, elfogytanak, sőt többnyire el is puztultanak. Kőrös is sokat szenvedett vala, ugy hogy a budai pasa a város elpusztulását tapasztalván, irásbeli privilegiumot adott neki, miszerint hogy ha az országbul akármelly emberek, jobbágyok Kőrösre lakni menéndenek, onnan őket senki ki ne űzhesse, hanem a város hadd maradjon, mint császár számára való város hadd épüljön jobban. Még más védleveleket is kapott Kőrös, mellyek következtében az ellenség elől elfutott lakosok visszatértenek s más helységekből való jövevényekkel is szaporodtanak.

A török uralom alatt a törvényszolgáltatásban következőleg jártak el. Fontos és nagy dolgokban a három város: Kőrös, Kecskemét és Czegléd közös törvényszéke biráskodott, mindenik városbul két vagy három esküdt ember gyűlvén egybe. A három város e törvényszékitől már akkor nem volt appellata, mert az egész vármegye török birtoka alatt volt. E törvényszék elnöke rendesen a kőrösi főbiró volt. Nemcsak bűnesetekben, hanem osztoztatási s polgári perekben is itélt. Ezen törvényszék egy ideig még a törökök kiűzetése után is divatozott.

Hogy a nép és városbeli tanácsbeliek nem ollyatén nagy tudománnyal és prókátori minémüséggel birtanak a mint a mostaniak, nem lehet csudálni, mert az egész ország nem a tudományoknak, hanem a Mársnak oskolája volt, min-

denkoron megszünés nélkül magyar, német és török nemzetek bajvivásokat és hadakozásokat vittenek végbe. Mindazonáltal a városbeliek közt szép harmonia és egyesség volts, soha még ingyen sem kellett hallani valakinek, hogy egymást szidalmazták volna, soha az attának, kivált teremtettének híre sem vala, csak alávaló állapotért is ekklésiát kellett követni . . . Vajha a mostani körösi lakosok olly együgyü, szelíd természetü és jámbor emberek volnának mint a régiek, az Úr Isten maga áldását is jobban közölné vélek. Akkori időben sem mezei munkára, sem szölönek mivelésére addig egy se ment ki, hanem elsőben imádkozott. Ez a jó szokás pedig a város lakosai közt megvolt mindaddig, míg a török bírtoka alatt voltak, mivel a török is minden aprólékos cselekedeteket, rosz magokviseleteket és szemtelenségeket a körösi lakosoknak béhunyt szemmel nem nézte s el nem szenvedte, hanem azonnal mihelyest megtudta, példásképen megbüntette, ámbátor a czubások, a kik ollyanok valának Budán és Pesten lakók mintegy szolgabírák, itt a városban nem laktanak, de voltak nékik ollyan embereik a városbeliek közzül, a kik bémondották, nem is pedig veréssel büntették a lakosokat, hanem erszényeknél fogva.

Jóllehet a török birodalma alatt Kőrös városa sok változásokat szenvedett is, mindazáltal ismét jobb rendbe vette magát, s több ótalom- és kiváltságlevelet kivánt és kapott török nyelven az esztendőbeli adójárul, dézmája beadásárul, kaszállásrul s több affélékrül. Ez ótalomlevelek különösen azt is rendelék, hogy a másunnan jött jobbágyokat Körösrül senki ki ne vihesse. Mivel a körösi föld igen salétromos, azt kivánta a császár, hogy éjjel nappal számára salétromot főzzenek, mellyet meg is cselekedtek, más egyebet semmitse munkálkodván a császár számára. Erről 1638-ban Körös és Czegléd új kiváltságlevelet kaptak.

1649-ben s a következő években Kőrösnek pere volt Czegléddel a Csemő nevü erdő felül, mellyet a czeglédiek azért akartak magokénak állitani, hogy a közönséges úton, melly Czeglédrül Körösre megyen, valamelly törököt megölték s annak diját a budai török pasának adták volna meg.

E per a vármegye törvényszéke előtt folyt, melly a török uralom alatt Füleken tartatott.

A török folyvást ótalmazta a várost, mint a császár tulajdonát, mind a magyar és német hadak, mind a török és tatár zsákmánylók ellen. A vallás dolgát a mi illeti, azt soha a török nem hántorgatta, abbul a dologbul a város népének minden szemrevaló hányás nélkül szabad gyakorlást engedett. Predikátorát, mesterét, oskoláját, templomát megtartani kész volt. — A reformátusok tanodája már a XVII. század első felében virágzott. Régi jegyzőkönyve 1638 - tól fogva megvan, benne a tanulók, rektorok és seniorok névsora s az iskola régibb, valamint 1693 - ban ujjáalakított törvényei vannak följegyezve.

1670-ben a piaczon egy strázsatorony épittetett egészen fábul, hol éjjel nappal vigyáztak. E torony 1752-ben megujíttatott s alsó része kőbül épittetett.

A török uralom Kőrösre nézve nem volt nagyon nyomasztó. Adó fejében, némelly ajándékokon kivül, évenkint csak 1250 tallért fizettek. A polgárok vagyonosak voltak s különösen sok marhát és barmot tartának, miután a város számos nagy pusztát bírt bérben, mellyekért csekély haszonbért fizetett. Több nemes ember ugyan fölkért és kapott a királytul adományzást Kőrös területében, de az adományosok nem igen merték magokat a török által birtokolt országrészben annak rende szerint béiktattatni. Pest vmegyének rendei a szomszéd Nógrád megyében volt Fülek várában, mellyet a törökök el nem foglaltak vala, tarták a vmegye gyülését.*) A megyének tisztei: az alispány, szolgabirák és táblabirák is ott laktanak. Ezek a töröktül való félelemnek miatta a vármegyében nem bátorkodván lakni, azért ezen vmegyének tetszésébül a vmegyében lakó nemesség közzül is voltak tisztei, kik Kőrösön és Kecskeméten székeltek. Ha tehát valaki Pest vmegyében valami jószágot kért fel, Fülekre ment s ott igtattatá magát a nyert birtokba, a hely szinén s káptalanbéli és királyi személy jelenlétében való

*) Pest vmegye gyülései 1593-túl 1682 jan. 5-ig tartattak Fülek várában.

béiktatás a török miatt meg nem történhetvén. Igy lett, hogy Kőrösön senkisem tudá a magyar királytul nyert földesúri jogait érvényesíteni, mindazáltal a város azok iránt, kik a város területének valamelly részére vagy a város által haszonbérben birt valamelly pusztára jogigényt tartának, bizonyos tisztelettel volt s a török adón a magyar adót is rendesen megfizette. Valamikor adót küldöttenek a birák a földes uraknak, azt botnak az üregébe rejtették s gyalog ember által ugy küldötték el. És mivel 145 esztendeig volt a város a török birtoka alatt, soha a földes uraknak módjok nem lehetett abban, hogy örökös jobbágyokká tették volna a város lakosait, hanem hogy nagy tehetsége volt a városnak akarmi módon lehetett, de módot keresett benne a város, hogy magát esztendőnként megváltsa, vagy pedig számos esztendőket egybe foglalván, mind városbeli jussokat mind pusztájokat megzálogosították, és igy mindenféle hatalom, birtok és uraság jussának fenttartása egyedül a városi magistratusnál maradott meg.

Kőrös mindig óvakodék az újra kitört zavarokban és polgári háborúkban részt venni. Ámde 1684-ben már azt reméllte, vagy attól félt, hogy a török végre csakugyan kénytelen lesz az országbul kitakarodni, s azért a nádorispánytul előre is ótalomlevelet kért magának. Buda visszavétele után Kőrös ismét fölszabadult; de még mindig tartottak a töröktül, azért mind a kőrösiek mind a kecskemétiek mentül jobban biztosítani törekvének városukat, s névszerint a templomokat árokkal és sánczczal keríték. Sőt Kőrös városa még 1687-ben ótalomlevelet kért és nyert a töröktül, s 1688-ban is a rendes adót és ajándékot, 1250 tallért s 490 oroszlánost, Lándorfehérvárra küldé meg a töröknek. De másfelül a rávetett királyi adót is megfizeté, esztendőnként 15000 rhenes forintot.

Ezután igen súlyos időket ért Kőrös: a németek, horvátok és szerbek, kik Pest vmegyében fel s alá jártak, nemcsak igen nagy és terhes requisitiókat tettek, de a rablást és fosztogatást sem restellék; igy történt, hogy Kőrös városa 1686-ban a sok számu ezer néptül ugy kipusztíttatott jószágábul, hogy az egész városbeli nép vagy lakosok keze alatt nem maradott több egy fekete tehénnél, melly is az ekklésia pinczéjében tartatott és úgy lett megmaradása.

A török kiüzetése után a Rákóczy által szított háborgások rongálák az országot. Körös, melly ismét némileg föl kezde éledni, most majd Rákóczy embereinek majd a császár katonaságának tartozott gabnát, bort, vágó, igásmarhát, stb. kiszolgáltatni. Kivált 1705-ben igen nyomasztó terheket róttak a városra. Szeptember havában — mondja Balla — a német armáda megélte a városnak majd minden javát, novemberben pedig ha a város nem adózott és katonákat nem állitott volna Rákóczi fejdelem részére, végső pusztulását várhatta volna . . Való dolog, dolgozott abban a város, hogy két részre ne hajolna, de mind haszontalan volt, mert hol magyar jött bé a városra, hol német, hol kurucz, hol labancz; ha kurucz katonaság jött bé, annak mindenének kellett lenni, valamit kivánt, ha pediglen labancz, annak hasonlóképen kivánságát bétölteni kelletett. Igen is elpusztultak volt a helységek a sokféle katonáknak bő mértékben adandó naturaléknak administratiójok végett. Ez a város mindazáltal megállotta, mert az itt lakó emberekhez az Isten olly kegyelmeit és áldásait mutogatta, hogy ha csak imigy amúgy is megszántotta, vagy inkább a félelem miatt turkálta a földet, a hol most a marhájok sem ehetik eleget, az ollyan földben valamit beléje hintett. vagyis vetett, az ezer annyit termett, boruk, buzájuk és más féle gabonájok elegendő volt. Szénát eleget gyüjthettek, télen karácson tájban is szép zöld füben, sarjuban járhattak marháik.

Az idétt különösen a ráczság sok rablást, pusztitást és embertelen öldöklést mivelt a Tisza vidékén. Kecskemétet egészen felduláák s lakosain iszonyatos kinzásokat és öldökléseket vittek véghez 1707-ben. Köröst is több ízben fenyegeték, azért számos körösbeliek otthagyva szülővárosukat felső Magyarországra bujdosának. A kik otthon a városon maradtanak, kénytelen kelletlen Rákóczy pártjára állottak. Ez, hogy magokat a német és ráczság ellen oltalmazhatnák, sugár taraczkokat, puskaport és valamelly golyóbisokat is küllde nékik. Kecskemét feldulatása után 1708-ban a ráczság a szegedi német kommendáns vezetése alatt csakugyan Körösre is ütött, de a város ideje korán értesült a veszedelemrül s kellő védelemre készülhete. Igy a ráczok nagy veszteséggel vissza-

verettek, de noha a városnak belsö értékét zsákmányra nem hányatták is, külső értékét magokkal eltakaritották, az ökör csordákat, teheneket, lovakat, juhokat s valamit csak a város kivül találtak. 1739-ben veszedelmes döghalál dühönge. Kőröst sokáig megkimélte, de végre itt is kitört minden emberi mód szerént kigondolható óvszerek alkalmazása ellenére. 1739 jun. 14-kétől az 1740-diki év elejéig összesen 2693 személy halt meg ezen dögletességben. Oktoberben leginkább dühöngött e nyavalya, s ez egy hónap alatt 1070 személy halt meg. Nov. 8-dikán földindúlás volt, s ettől fogva szünedezni kezde a nyavalya. 119 ház egészen üres maradt. 1740 marcz. 10-dikén a nemes vmegye biztosa a kiküldött sebésszel érkezett Kőrösre, azután még kecskeméti borbélyt is hozattak el. E bizottság megvizsgálá a várost és temetőt, azután megégetteté a pestisesektül megmaradt ruhákat, s ekkép megtörtént a városnak emundatiója és felszabadulása, de e mellett parancsoltatott az is, hogy tovább is a város kapuján strázsák legyenek, s hogy senki a lakosok közzül infectus helyekre ne menjen s a másunnan bejövő emberek, kivált a csavargók bé ne fogadtassanak.

1693-ban egy tanácsbeli személy Bécsbe küldetett, hogy ott toronyra való órát készittessen. Ez ütőóra 120 ftba került, az óramutatótáblának festéseért fizettek 19 tallért. 1718-ban a község nagy harangot öntetett, és pedig Pesten.

Czegléd.

Ha a délkeleti vaspályán a Tisza vidékére utazunk, Pestről Kőbányán, Vecsésen, Üllőn, Monoron, Pilisen, Alberti-Irsán keresztül Czeglédre érkezünk. Itt a vaspálya két felé ágazik; egyik ága Abonyon keresztül Szolnokra s azután a Tiszán át Debreczenig és Nagy-Váradig megyen, másik ága pedig Nagy-Kőrösön, Kecskeméten, Félegyházán, Péterin, Kis-Teleken, Szatymázon keresztül Szegedre s a Tiszán át Temesvárig viszen.

Vecsés német falu, körülbelől 1200 lakossal, kik nehány evangelikust és izraelitát kivéve katholikusok. A helység délkeletre van Pesttől, másfél mfldnyire, fövényes térségen,

sok szőllőkerte van. Üllő magyar falu, 1500 lakossal, kik többnyire katholikusok, Pesttől 2 mfldre van. Monor szintén magyar falu, 4000 lakossal, kik nagyrészt reformátusok, s kik homokos s nem nagyon termékeny földjeiket jól mivelik. Pilis magyarok- és szlávoktul lakott mezőváros, több mint 1700 lakossal, kik nehány reformátust és katholikust kivéve evangelikusok. Alberti 1800, többnyire evangelikus magyar- és szlávtul lakott mezőváros. Mindjárt szomszédjában van Irsa, melly falunak magyar és szláv lakosai 1900 lelket számlálnak, kik közzül 900 evang., 500 kathol. s 450 zsidó.

Czegléd nagy magyar mezőváros s most Pest-Solt vmegyéhez tartozik; Pesttől 10 mfldre van termékeny sikságon, mellyen a bor is jól terem. 17,000 lakosai között, kik majdnem kirekesztőleg magyarok, több mint 6500 kathol. s mintegy 9800 református van. Többnyire földmiveléssel és bortermesztéssel foglalkoznak. A város területe több mint 73,042 négyszeg hold (holdját 1100 négyszeg ölre számitva). A szőllők 3153 négyszeg holdat foglalnak el. Szép erdeje is van, több mint 1000 négyszeg-holdnyi. Több tekintetes és csinos épülete van, ezek között kitünik a katholikus, de még inkább a református templom. 1834-ben Úrnapján tüz támadt, melly többi közt a reformátusok templomát is elhamvasztá. Ekkor tehát Hild pesti épitő által új egyházat rakattak olasz modorban. Ez egyháznak két tornya, csinos oszlopos homlokzata van.

Czegléden hajdan a reformátusoknak virágzó tanodájok is volt, melly már 1579-ben állott, de melly utóbb a XVII. században eltünt. A mohácsi vésznap után a reformátio Czegléden is elterjedt és uralkodóvá lett. A meglevő egyházat elsőben az evangelikusok, azután a reformátusok foglalák el. 1743-ban nehány katholikus telepedett meg Czegléden, s a kisded gyülekezet lelki szükségei kielégitésére Kecskemétről ment oda egy ferenczes barát. Már 1746-ban kath. plebánus nevezteték ki. Erre a reformátusok 1753 febr. 1-jén kelt királyi rendelet nyomán kénytelenek voltak eddigi templomukat a katholikusoknak átengedni. De a mostani kathol. templom 1822 óta épült.

Czegléd nevezetét némellyek a szeglet szótul származtatják. T. i. a város mostani területén hajdan 7 falu állott, közepett pedig, hol a Cserhát hegység végső kiágazása gyanánt egy kis halom emelködik, azon helység vala, melly azért, mert szögletet alkotott, Szegletnek, most pedig Czeglédnek neveztetik. — A város eredetéről semmi bizonyost nem tudunk. Vannak, kik állítják, hogy már Attila idejében támadt, miután a szikambriai csata után e helyen 3000 székely telepedett meg, kik azonban később Erdélybe bujdostak volna. Hogy 1350-ben e helyen templom állott, tanusitja az, hogy Erzsébet királyné a mondott évben e templomhoz kápolnát rakatott. I Lajos 1368-ban Czeglédet az óbudai apácza-zárdának adományozá, s a klára-apáczák csakugyan egész eltöröltetésökig birák azt. 1782 óta Czegléd a vallási alapitványhoz tartozik.

Abony és Szolnok.

Abony a vaspálya mellett van, 12 mfldre Pesttől. E mezővárosban 9000 magyar lakik, köztük 6352 kath., s 1580 református. A városi község a szántóföldek, rétek és szöllőknek csak kisebb felét, a többit 30 különböző földesúr bírja. Két mflddel odább, a Tisza és Zagyva összefolyásánál Szolnok mezővárosa van, mellyet szintén magyarok laknak, kik számra 11,800 vannak, majdnem mindnyájan katholikusok s többnyire földmivelésből és halászatbul élők. Hajdan Szolnokon erősség volt, mellyet 1549-ben bazini és sz. györgyi gróf Miklós nagyon megerődíttetett. De e jelentős vár nem sokáig maradt a keresztyének birtokában. 1552-ben Amhát nagyvezir s Ali pasa által körülszállatván, könnyü szerrel megvétetett, miután a spanyolok-, németek- s csak nehány magyarbul álló őrség derék kapitányát, Nyáry Lőrinczet hütlenül elárulta vala. A keresztyének azután csak 1685-ben foglalhatták vissza. 1697-ben a szolnoki vár ismét a török kezére került, de ez már a ráforduló évben kitakarodott belőle s többé vissza sem jött. 1706-ban a szolnoki erősséget Rákóczy Ferencz hívei szállák meg s 1710-ig benne maradtak. A török háborúk s a rákóczyféle zendülések alatt Szolnok városa majdnem

teljesen elpusztult s elnépetlenült, s 1710-ben a Tisza partján nádbul épitének templomot és zárdát. A városrul nevezett Szolnok vmegye is csaknem teljesen elpusztult, azért azután Heves vmegyével egyesíttetett. Legújabb időben ez egyesítés felbontaték, s Szolnok városa ismét külön vmegye főhelyévé lett. Legnevezetesb épületei: a pályaudvar, s a Tisza két partját összekapcsoló vashíd. Különben mind a helység külsején, mind a lakosokon kevés városias színt találunk.

A boldogtalan emlékü 1849-ki évben Szolnok ismét véres harczok szinhelye volt. Miután Perczel a Tisza bal partjára menekülvén, szétugrasztott hadtestét ismét rendbe szedte s új erősitésekkel tetemesen megnövelte vala, támadólag kezde működni s Szolnoknak tarta. Itt akkor Ottinger lovas dandára vala. Perczel jan. 22-dikén Török Sz. Miklós felől a Szolnokra vezető úton vonult elő, mig hadteste egyik része Szolnok alatt, másik része annak fölötte kelt át a Tiszán, Ottingert szárnyékában megtámadandó. Ottinger lovassága csakhamar kénytelen vala hátrálni, s jan. 23-dikán Perczel Abonyt is megszállá. Előbbre nyomulván, Abony és Czegléd közt ismét a lovas dandárra akadt, melly azalatt gyalog dandárral szaporodék. Több óráig tartó ágyuzás után Ottinger majdnem Irsáig vonult hátra.

Még sokkal véresebb ütközet marcz. 5-dikén vala Szolnokon. Damjanics a marcz. 4-dikéről 5-dikére forduló éjszaka Czibakházánál kelt át a Tiszán a maga osztályával, mig Vécsey Török Sz. Miklós felől indula Szolnokra. Damjanics akadály nélkül Tisza Várkonyig nyomúlt elő, Vécsey pedig Puszta Szandáig. Ott megállapodtak a nap felvirradtát bevárandók. Szolnok a Tisza jobb partján van s éjszak felől a mocsáros Zagyva, elölről a kanyargós Tisza által óltalmaztatik. A Tisza bal partján nagy posványok vannak, mellyeken keresztül csak a keskeny töltésre rakott út vezetett a tiszai hajóhídra. A császári hadak a jobb parton erős hidföt raktak vala, mellyet nehány parti üteggel erősitének meg. Akkoron Karger hadosztálya táborozék Szolnokon, s 6 zászlóaljból, 8 lovas szakaszból állott s 18 ágyúja volt. Damjanicsnak és Vécseynek mindössze 11,000 embere volt.

Damjanics Várkony és Tószeg között állitá csatarendbe az ő hadait, annélkül hogy a császáriak az ő közelgését gyanítanák. Onnan a Tisza partján vonult elóre. Karger cs. k. tábornokőrnagy táborszemei csak félhét óra tájban jelenték be, hogy az ellenség közelg. Most rögtön riadalt vertek Szolnokon s az Abonyban levő Ottinger lovas dandárát készen tartott mozdony által értesiték az ellenség közeledésérül. Karger a vaspályai töltés s Tisza közötti szögletben álla csatarendbe s megszállatá a hidfőket és pályaudvart. Az ellenség 8 óra felé kezdé meg tüzelését, a két ütegtől gyámolitott lovasság a pályaudvar irányában nyomult elő, s ekkép az Abony felé intézendő hátrálást veszélyezteté. Rövid ágyuzás után Damjanics több hadlábbal támadá meg Szolnokot s benyomula a városba. Véres utczai harcz után a császáriak kénytelenek valának a városbul kivonulni. Azalatt Vécsey megvette vala a hidfőt s átkelt a hídon, mellyet a császáriak ki nem szedhettek többé. A hátráló hadak a mély és posványos Zagyva hidjánál rettenetes tolongásba és szorultságba jövének, mindazáltal kivágták magukat s végre Ottinger is megjelent a harcztéren, s ótalma alatt Karger osztálya már rendesebben és nyugodtabban vonulhata vissza.

Másnap Damjanics az elfoglalt hadi pénztárban talált magánosok pénzét és leveleit Abonyba küldé az illetők számára, s eltakaríttatá a boldogtalan háború siratandó áldozatait.

Csepel és Ráczkevi.

Mindjárt Pest alatt a Duna szétágazik s igy alkotja a Csepel vagy Ráczkevi szigetet. Már Árpád, ugy regélik, szivesen mulatozék e szigeten, mellyre állitólag az ő lovászmesterének neve ragadt. Annyi bizonyos, hogy az Arpád nemzetség magánbirtokai a Duna két partján voltak, mint azt az Arpád fiai és unokáirul nevezett: Solt, Taksony, Tevel, Tas és Vál helységek tanúsitják. Csepelsziget utóbb a magyar királynék jegyajándoka s gyakran a királyi vadászatok szinhelye volt. Oláh Miklós érsek, mint hátrább láttuk, igen virágzó és kies területnek mondja, mellyen mindent

lehete találni, mi a kényelemre s gyönyörködtetésre kivánatos. Több falun kivűl négy mezőváros volt a szigeten, t. i.: Tököl, Csepel, Sz. Márton és Kevi. E helységek a török uralom alatt csaknem teljesen elpusztultak. Most csak egy mezőváros és kilencz falu van a szigeten. Csepel, melly most csak falu, a szigetnek elég kopasz és szomorú éjszaki csucsán van; ott, hol hajdan szép erdőségek diszlének, most többnyire csak fűzfát és bozótot találunk. A nevezett falunak csak 600 német és dalmát lakosa van, kik legnagyobbrészt katholikusok. Egykor itt több ékes templom vala, mellyeknek még számos omladéka látható. Az egyik templom helyreállittatott s most csinos épület.

A sziget főhelye Ráczkevi, melly annak déli felében épült a Duna bal ága mellett, 5 mfldre Budátul. Lakosai többnyire magyarok, s 4500 lelket számlálnak, kik közől 2830 a kath., 1500 pedig a református vallást követi. Ráczkevi területének csak kis része van magán a szigeten, s ez is leginkább csak legelőül és szöllőkertekül szolgál, nagyobb része a Duna bal partján terül, hol a termékeny Bálványos puszta tartozik hozzá. Azonfelül Ráczkevi még három kis szigetet bir, mellyeket a Duna bal ága ölel.

Zsigmond király idejében számos szerb vagyis rácz költöze hazánkba. Ezek névszerint Sz. Endre és Csepel szigeteken települtek meg. Kevi innentova az ott megtelepedett ráczokrul Rácz-Kevinek neveztetett. Zsigmond 1404-ben kiváltságos mezővárossá tevé, s 1428-ban Bálványos és Izra falvakat adományozá néki, valamint az árumegállitójogot a Szerbországbul bevitt s oda kivitt árukra nézve. Albert király Zsigmond ebbeli kiváltságait és adományait megerősíté s újakkal tetézé, igy a későbbi királyok is. Ezek folytán Ráczkevi virágzó várossá lőn, mint az Szkariczai Máté hajdani evang. lelkész verses leirásábul is kitetszik. Szkariczai a városnak hét közterét és sok utczáját számlálja elő s hozzáveti: veszett dolog a városban lakás arra nézve, ki az utczák neveit nem tudja*). Három régi templom is hirdeti a város egykori je-

*) Szkariczai irja: „Tágos-piacz, Malompiacz egyik, Szénapiacz, Fapiacz negyedik, Vagyon bennem Képpiacz ötödik, Árospiacz,

lentős voltát. Az Ábrahám egyháza a legrégibb s a magyaroké; a sz. szűznek szentelt egyházat 1510-ben a magyarok kezdék épiteni, de a ráczok bevégezték s most is ők bírják; a sz. kereszt egyházát 1536 tájban Barrabás kereskedő rakatá. Ez t. i. lakodalma napján azon fogadást tette vala, hogy ha Isten vállalatait sikerrel koronázza, a nyereségen templomot épittet. Már pedig kereskedelmi vállalatai olly sikerrel jártak, hogy egyetlen egy kereskedési útjában annyit nyert, miszerint ebből a templom költsége kikerüle, másik vállalkozása nyereségén azután a tornyot épitteté. — Nemsokára ezután Ráczkevi s az egész sziget a török birtokába került, s ezzel a sziget és helységei elpusztulása vevé kezdetét. Különösen Budának ismételt körülszállatásai alatt sokat kelle a szomszéd szigetnek majd a töröktül, majd a német és lengyel katonaságtul szenvedni. Ráczkevi nyomorult faluvá lett, mellyet a török elüzetése után a király Eszterházy Istvánnak, ez pedig Haeusler vezérnek ajándékozott. 1698-ban Ráczkevi az egész szigettel együtt Jenő herczeg birtokába került. Ez a sziget új felvirágoztatásán sokat munkálkodék, s többféle épitkezéseket tétete, névszerint Ráczkevin. A kastély, mellyet ott rakata, most is fennáll s több tekintetben méltó a megnézésre. Jenő 1736-ban meghálálozott, s a sziget s a vele szomszédos helységek a szász-teseni herczeg birtokába jutának, ennek 1821 febr. 10-dikén történt halála után pedig cs. k. családi urodalommá lőnek.

A nagy sziget két oldalán a Duna ágai több apró szigetet alkotnak, mellyeken ittott nevezetes omladékok láthatók. Igy a Duna jobb partján levő Érd helység közelében az Újfalu nevü szigetkén nagy templom romjai vannak, a szentély még meglehetős épségben maradt meg s több szentnek képével van ékesítve.

Híre járt, hogy a Duna bal ágát egészen elrekeszteni s kiszáritani akarják, hogy az egész viztömeg a jobb ágon folyjon le, melly ezáltal alkalmasabbá válnék a hajózásra.

Ráczpiacz hetedik . . . Veszett dolog én bennem lakásod, Utczáimnak ha nevét nem tudod: Nagyfelutczát, Képfelutczát járod, stb.

Kalocsa.

A Duna bal partján még a következő helységeket emlitjük meg: Szalk Sz. Mártont, Duna-Vecsét, Soltot, Patajt és Kalocsát.

Szalk Sz. Márton 8 mfldre van Pesttől délre. Magyar mváros, több mint 3000 nagyrészt református lakossal. Most Pest-Solt vmegyéhez tartozik s gróf Festetics birtoka.

Duna-Vecse szintén magyar mváros Pest Solt vmégyében, Pesttől délre 9 mfldre. 4800 lakosa többnyire református, kik gabna-és bortermesztéssel, de főleg baromtenyésztéssel foglalkoznak. Duna-Vecse a Földváry nemzetség urodalmának főhelye.

Solt mvárosa a Duna kiáradásainak kitett sikságon épült 10 mfldre Pesttől. Hajdan a hasonnevű vmegye főhelye volt s híres várral bírt, mellynek romjai se látszanak többé. Most Pest-Solt vmegyéhez tartozik, több mint 4200 magyar lakosa van, kik nagyobbrészt reformátusok.

Pataj szintén magyar mváros, 5600 lakossal, kik többnyire reformátusok. E helység is sokat szenved a Duna kiáradásaitól, Pest-Solt vmegyéhez tartozik s 14 mfldre van Pesttől.

Kalocsa a Vajas patak mellett épült érseki város Pest, Solt vmegyében. Pesttől 15 mfldre van posványos s a kiáradásoknak kitett síkságon. Az érseki palota, a székes egyház-a kegyesrendűek zárdája, a káptalan épületei, stb. városias tekintetet kölcsönöznek néki. 11,300 lakosai nehány izraelita kivételével katholikusok és magyarok. A város területe 59,476 négyszeg holdat foglal magában, 29,145 hold szántóföld, 7000 négyszeg holdat pedig az állóvizek és mocsárok borítanak.

Már sz. István püspökséget alapíta Kalocsán, e püspökség 1135-ben II Béla alatt érsekséggé lett, miután alatta az addiglan létezett bácsi érsekség a volt kalocsai püspökséggel egyesíttetett. Bácsi érsekről már 1085-ben történik emlékezés, de 1135 óta a bácsi érsekség helyét a kalocsai foglalja el. Ez érsekséghez tartoztak: a zágrábi, csanádi, diakovári és szerémi, nagyváradi, modrusi és szegniai s az erdélyi

püspökségek. Többen a kalocsai érsekek közől kitünő államférfiak és hadvezérek voltanak, ez utóbbiak nemcsak zászlóaljaikat vezeték csatára, de néha egész hadsergek főkapitányai valának. Székesvárosuk jól erősített, népes és virágzó város volt. A török uralom alatt a kalocsai érsekség elenyészett, s a város lassankint lehanyatlék. Budának 1602-ben történt sikeretlen vivatása után a zsákmányló hajduk a török birtokban levő Kalocsát meglepték, s miután teljesen feldulták és kirablották vala, a lángok martalékává tevék. Ekkor a szép templom is két magas tornyával együtt leégett s azután idő jártában az érseki palotával együtt tökéletesen elpusztúla. A törökök az elhamvasztott város dőledékeibül nádgunyhókat épitének, s igy a hajdan olly gazdag és virágzó város nyomorú faluvá lett. Végre Kalocsának is megkondult a szabadulás órája. I Lipót helyreállitá az érsekséget, s gróf Kollonicsot ülteté az érseki székbe. Ez után Szelepcsényi Pál lett kalocsai érsekké, ki az érseki palota helyreállitásához fogott. Utóda gróf Csáky 1725 óta a palotát teljesen kiépitteté s egyszersmind az új székesegyházat is megkezdeté. Batthyányi József herczeg az érseki palotát kitágittatá s a székesegyházat bevégezteté. Azonfelül új palota épitéséhez is fogott, mellyet azután Patacsics béfejeztetett s kerttel környeztetett. Batthyányi herczeg az érseki könyvtárnak is megveté alapjait. 1738-ban a káptalan is helyreállittaték s jogaiba visszahelyezteték, Patacsics akkori érsek tehát a kanonokok új lakásait is fölépitteté. Gróf Kollonics László érsek is sokat épitkezett; névszerint kijavittatá az érseki palotát, továbbá a két mfldnyi távolságban levő Hajós német mvárosban épült nyári palotát kitágittatá, s végre az 1796-ban tűzvész alkalmával megsérült egyházat és tornyait is helyreállittatá; ugyancsak ő a kegyesrendűek kalocsai gymnáziumát is megállapitá. Ezen még most is fennálló algymnáziumon kivűl tanitóképezde is van Kalocsán.

Kalocsátul éjszakkeletre, 3½ mfldnyi távolságban Kis-Kőrös mezővárosa van, homokos sikságon. Több mint 6000 lakosai nagyobbrészt evangelikusok, kik a mult század elején Vattay János által a felföld tót vidékeiről oda költöztetvén,

lassanlassan anyai nyelvöket elfeledték s magyar ajkúakká lettek. Az evangelikusok egyháza tekintélyes, jókora épület.

Promontor és Tétény.

Ha Budárul a székesfejérvári útat követjük, fél óra alatt Albertfalvára érkezünk, mellyet Albert szász-teseni herczeg alapított. Csak valami 200 német lakosa van, kik többnyire kézmivesek. E falutól nem messze délre Promontor van, mellynek helyén egykor római telepítvény állott. Úgy látszik, a rómaiak különösen a Vörösfenyümezőnek nevezett dombot szállták vala meg, mert kivált e helyen találtatnak régi épületek alapfalai, vedrek s feliratos kövek. Promontor falunak több mint 3000 lakosa van, kik majdnem mind németek és katholikusok; a helység a Duna s a nyugaton éjszakrul délre vonúló, szöllökkel beültetett dombláncolat közt terül. E dombokat a mult század elején kezdék pesti és budai lakosok szöllötökékkel beültetni, ennek folytán lassankint kis falu keletkezett. Jenő szavojai herczeg, mint Csepel szigete s a szomszédos vidék birtokosa az új telepitvénynek felvirágoztatását mindenképen elömozdítá; Promontort urasági lakkal és templommal ékesíté s lakosságát Breiszgauból (Baden nagyherczegségből) beköltözött német jövevényekkel szaporítá. Promontor házai részint a sikságon, részint a dombokon épültek, több lakóhely a hegy alján földalatti üregekben van, ugy hogy a szöllötökékkel borított hegyből csak a kürtök nyulnak ki. E sziklába vájt lakásokon kivül sok igen terjedelmes földalatti borpinczék is vannak; több pesti embernek is van Promontorban szölleje, borpinczéje s mezei lakja. Promontor területén évenkint 50—55,000 akó bor terem, melly olly jó mint a budai. Nagy köbányák is vannak ott. A nagy urasági köbánya délre van a helységtől, nagyszerű járatai és kifejtett üregei megérdemlik, hogy az ember megnézze. Legmélyebb járata 1600 láb hosszú, ehhez messzire elágazó mellékjáratok csatlakoznak. Az ottani kőzet kövületekben gazdag durva és kagylómészből áll.

Délre, Promontortól egy mfldre Tétény falu van, 2500 német s kath. lakossal, kikhez még vagy 400 zsidó járul.

A helység legnevezetesb épületei: az egyház s az urasági kastély. De a nyugatra tág ívben körszínileg emelkedő hegysorok, mellyeket szép szöllők és mezei lakok ékesítenek, több érdeket nyujtanak mint maga a helység. Ugyanott több nagy borpinczét is találunk, különösen az úgynevezett Dióárokban, hol a kagylómész közetbe vájt pinczék egész utczát alkotnak. Tétény és Promontor között Kis-Tétény puszta van, melly szintén szöllőtőkékkel van beültetve. — Téténytől nyugatra Kutyavár van, melly hajdan Mátyás király egyik mulatóhelye volt. Most Batthyányi herczeg bírja, s csak egy erdősz lakik ottan.

Érd vagy Hamzsabég.

Mindjárt Tétény alatt Pest-Pilis vmegye határja van s Fehér vmegye kezdődik. Ott az országut szétágazik; egyik ága délnyugatra fordul s Székesfehérvárra visz, másik ága pedig a Duna partján délnek megy Földvárra s odább Eszékig. Ha az utóbbi utat követjük Érd vagy Hamzsabég mvárosába jutunk, mellyben több mint 3000, nagyobbrészt kath. ember lakik. Török nevezetét Hamzsátul kapta, ki azt egykor mint székesfehérvári szandsák bírta. Ennek utódja volt azon Hamzsabég, ki kevéssel Budának felszabadulása előtt a török fogságba esett Szapáry Pétert az eke elé fogatta s vele más különben is méltatlankodott. Buda kivívásakor a keresztyének kezére került s az időközben megszabadult Szapáry hatalmába adatott. Gonoszságai megtorlását rettegvén, mérget vőn, de Szapáry nemeslelküségén annyira megindult, hogy halála előtt a keresztséget vevé föl. II Lajos, midőn szorult szívvel a török ellen indult, a mohácsi vérmezőre, Érden az első éjszakát tölté. Lotharingiai Károly 1684 jul. 23-dikán Érd körül a Szulejman pasa által vezényelt törökségen nagy győzelmet vett.

A török uralomra emlékeztetnek egy faragott kőbül épitett minaret maradványai és salétromgödrök. Régi római útnak is láthatók némi maradványai. A Duna mellett emelkedő magaslatoktul kezdve lefelé Battáig az úgynevezett száz halmok vonulnak el, hol a krónikák szerint nagy hún

csata esett volna. Mondják, hogy e halmok sírdombok, de még nincsenek kellőleg átkutatva.

Érd mezőváros a Duna felé huzódó dombhát tövében épült, s igen kies látványt nyujt. Főhelye egy urodalomnak, mellyet egykor gróf Illésházy István, azután herczeg Batthyányi Fülep bírtak, most báró Szina birja.

Török-Bálint és Torbágy.

Budáról az egyik út nyugati irányban Buda-Eörsre visz, melly faluban 2700 német, kathol. lakos van, kik nagyrészt bortermesztésből élnek. A helység mögött a Csiki hegyek festői ormai csoportosulnak. Buda-Eörstül mellékút Török-Bálintra visz. E falut hajdan a híres Török Bálint bírta, kinek itt szép mezei laka volt. Utóbb a helység egészen elpusztult, most 1600 német lakosa van. Igen kies völgyben épült, környezve erdős magaslatokkal. Az urasági kastély zárdaszerün van épitve, azelőtt gr. Majláth Jánosé volt, ki munkás és viszontagságos életét öngyilkossággal végezte bé.

Buda-Eörstül más út, mellyet mészárosok utjának neveznek, Torbágy felé megyen. Ezen falu is völgyben épült, több mint 1100 lakosa van, kik németek és kath. vallásuak, földmiveléssel, bor- és gyümölcstermesztéssel foglalkoznak. Ugyanazon völgyben odább éjszakra Páty magyar falu van több mint 2000 lakossal, kik majdnem mind reformátusok.

Torbágytul nyugatra fél óra járásnyira Bia magyar falu van, egy tónak keleti partján, melly tó a Batta alatt a Dunába ömlő patak által képeztetik. A tó sok hallal kinálkozik, malmokat is hajt, partjai náddal borítvák. A helységnek 1600 lakosa többnyire református. Bia környékén nagy kőbányák vannak.

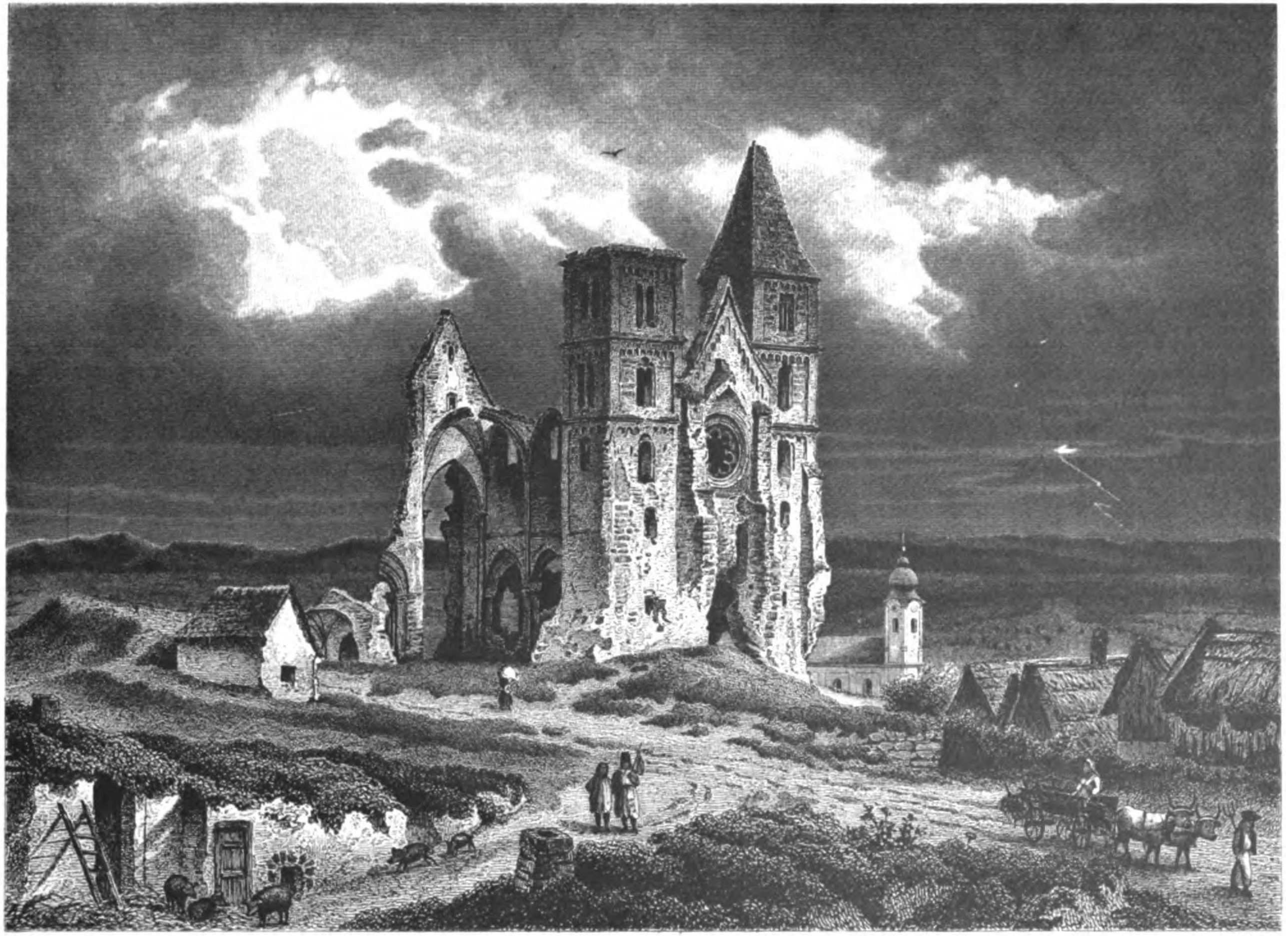
Bicske és Alcsúth.

Bia még Pest-Pilis vmegyében van, tovább menve az úton, nemsokára Fehér vmegyébe s mintegy 2 óra alatt Bicske magyar mezővárosba érkezünk. Ez a Vértesi er-

dőségek közelében van, lakosai közől 1400 a kath., 2400 a református vallást követi. Bicskén több csinos épület van, névszerint nagy és szép urasági kastély díszkerttel, gyümölcsös- és fáczánkerttel. Ezen szép falusi lakhely a jó karban levő s vadban bővelkedő erdőkkel gr. Batthyányi Kázméré volt. Itt ugyancsak gr. Batthányi ajándékozta telken Nagy Károly csillagdát épitett vala, mellyben igen gazdag könyvtár s jeles csillagászati és természettani eszközök találtattak. Midőn Nagy Károly 1851-ben hazájából elköltözött, a könyvtárt és eszközöket a kormány rendelkezése alá bossátá, ezzel a bicskei vizsgálda megszűnt, s a természettani eszközöket a kormány a különböző tanodák között osztá fel.

Bicskétül délre, mintegy óra járásnyira Alcsúth van. Bia helységből is juthatunk Alcsúthra, és pedig Etyeken keresztül. E főherczegi urodalom egész területe kitűnik jó karban tartott, s fasorokkal beszegélyzett útjai, jól mivelt földjei és rétjei, s végre szép gazdasági épületei által. Több puszta tartozik az urodalomhoz. Etyek felől elsőben a főúttól jobbra terülő Göbölyjárás pusztára jutunk, mellyen marha csordák és ménesek vannak; valamivel odább a Günza nevű puszta van; a főút mellett Máriavölgy felé Hatvan puszta terül, hol nagy juhaklokat találunk, balra a vérti völgyben a juhnyirő hely van, még odább Sz. György taványál malmot és kőbányát találunk. A bájos Máriavölgyben szép párk van csirászattal. A völgyszorosban platánok, a kastély közelében nyárfák képezik a szép fasorokat. Több gyalogút a magaslaton át visz a faluba. A magaslaton csinos környézde van honnan igen szép kilátás esik egyfelől a völgybe, másfelül a kastélyra, kertre és erdőre s odább a Vértes hegységre.

A kastély igen nagy csínnal és szép izléssel van épitve; nagy tereme van, mellyet herkulanumi példányok szerint készült frismész-festvények ékesítnek, azután tájképekkel diszesített több kisebb tereme és számos más szobája. Az ablakokbul beláthatjuk a sokféle ültetvényeket és alkotmányokat, mellyeket mind József főherczeg volt nádorunk hozott létre. Midőn 1819-ben ez urodalmat birtokába vette, az egész csak puszta sivatag vala, s ezt ő lassanlassan példánygazdasággá s a leggyönyörűbb falusi lakhelylyé változtatá. A ka-

A ZSÁMBÉKI TEMPLOM — RUINE DER KIRCHE ZU ZSAMBEK

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

stélyhoz csatlakozó kert egyik legszebb kert az egész birodalomban; a földünk legkülönbözőbb tájairul való virágok és fák a legbájosabb és változatosb csoportozatokat alkotják. Georginavirág több mint 30,000 szál, rózsa pedig valami 1000 faj volt kiültetve.

A szomszéd erdőben, a Csaplahegyen is vannak szép párkültetmények. A hegyre több gyalogút s a szőllőkerten keresztül menő kocsiút viszen föl a hegyre az erdőre, melly a legszebb lomb- és tűlevelű fákbul áll. A legmagasb helyről hat átvágat mentében szép kilátás esik Alcsúth, Doboz, Tabajd, Felcsúth, Boglár és Csákvár helységekre.

Alcsúth faluban s a hozzátartozó pusztákon valami 1400 ember lakik, kik legnagyobbrészt magyarok és reformátusok.

Az alcsúthi urodalomhoz Acsa falu is tartozik. Ez dél felé a lovasberényi úton a Csaplahegy nyugati oldalában épült. E hegy délnyugati oldalán többi közt a rajnai szőllőtőke is jól díszlik. Acsának 1470 német lakosa van, kik katholikusok, s 300 magyar lakosa, kik reformátusok.

Az alcsúthi urodalom határjai között sok római érmet és másféle emléket találtak, mellyeket a főherczegi kastélyban láthatunk. A vérti völgyben római sánczoknak is láthatók némi nyomai.

Zsámbék.

Zsámbék Budátul nyugatra van, négy mfldre, Pest-Pilis vmegye határszélén. Oda a közönséges s Bián keresztül vivő úton juthatunk, vagy pedig ezen útról még Torbágy előtt jobbra letérhetünk s igy Pátyon át jutunk Zsámbékra. De ezen utaknál sokkal kiesebb és változatosabb az, melly némi kerüléssel a Szép juhászné mellett s Budakeszin, s azután az erdőn és Telkin keresztül visz oda. Mindazon helységek, mellyek Zsámbék mezővárosát Buda felől félkörben környezik, igen bájos fekvésüek. E helységek: Torbágy, Páty, mellyekről már szóltunk, Telki, Jenő, Perbál, Tök. Ez utóbbi magyar falu 1800 magyar s többnyire református lakossal, a királyi kamara jószágaihoz tartozik. Perbál német-tót falu 1500 kath. lakossal, szintén kamarai jószág. Jenő

igen csinos német falu 700 kath. lakossal, s a telki apátsággal együtt a bécsi skót szerzet tulajdona. Ékessége a szép urasági kastély virág- és gyümölcskerttel s terjedelmes vadaskerttel. Telki szintén német falucska, 200 lakossal, s a róla nevezett apát tulajdona. A Budához legközelebb eső Budakeszi szép német falu, több mint 2400 kath. lakossal, s a budai kamarai urodalomhoz tartozik.

Zsámbékon igen nevezetes templom festői maradványait találjuk. Ez omladék a helységen kivül a szőllőkertek aljában van, minden oldalrul tekintve gyönyörű látványt nyujt. A templom azon épitményi emlékekhez tartozik, melylyek a román épitészeti modorból való átmenetelt a gót modorba mutatják. A középhajó köröndje ötoldalilag nyolczszögbül van alkotva, a két mellékhajó köröndjei egészen kerekek. Mindenütt a román és gót modor vegyületét látjuk. A tornyok, az erős falak, belül a féloszlopos, de hornyolatlan gyámok, a tornyok közötti orom a maga körívű párkányával, valamint a mellékhajók köröndjei is román modorban épitvék; ellenben a kapuzatnak gót modorú csúcsivei vannak, s a falakon levő támoszlopok is gót idomúak. — A keleti torony s a templom keleti oldalfala még meglehetős épségben van, de az ivekből s a templom nyugati oldalfalábul már csak egyes részek maradtak meg. Az omladék hossza 225, szélessége 150 láb. Az egész épitmény egyenlő nagyságu, szépen faragott kövekből van rakva, még a héjazat is kőbül vala. A templom belseje három hajóra van osztva, a közép sokkal nagyobb levén mint az oldalhajók. A héjazat tojásdad vala s a hajókat elválasztó oszlopsorokon nyugvék, az oszlopokbul ivsorok nyultak föl, s ezekre nehezkedtek a födélnek egyes részei, mellyek a hajó közepén összetalálkozván egymást támogaták. Az ivek is müvésziesen kimért és megsimított faragott kőbül épültek, fölfelé, a hajo közepe felé mind vékonyabbak, s alig foghatjuk meg, e csinosan és karcsuan épitett ívek mikép birták meg a kőfedél sulyát. Idő jártában a födél beszakadt s darabjai is eltüntek, de az ivek még most is erősen ölelkeznek. Nevezetes dolog, hogy a középhajó tetején a csúcsivek fölé körivek rakvák.

A templom homlokzata még meglehetős épségben van. Az egyik torony csonka s úgy látszik, jóval később épült, mint a másik. Roszabb anyagszerből és hanyagabban van épitve, ivei is eltérnek a másik tornyon levőktől. A két torony közt kőfal nyulik el, mellyen gúla áll. E kőfal felső részén csillagképü ablak volt, ez most lefelé hosszú hasadékot mutat, mellyet hihetőleg ágyugolyó okozott. A szentélynek falai is még állanak, ugy a tornyok és keleti oldalfal ablakai is megvannak. Ezek három, emberkarnyi kőivek által három részre osztvák.

E templom talán legközelebb jár a párisi Notre-dame templomához; hihetőleg a XII. században kezdék épiteni s a XIII. század elején befejezék. Először 1235-diki oklevélben említtetik, mint már készen álló templom. — Mellette kastély és zárda is állott. E zárda alapitását zulga-göri Cynardi grófoknak tulajdonítják. IV Béla 1258-ban megerősité azon adományt, mellyet a Cynardi testvérek: Egyed, Smaragd és Gylet a Keresztelő sz. Jánosrul nevezett sambochi (zsámbéki) zárdának tettek vala. E zárdával prépostság volt összekapcsolva, s a prémontréi szerzet birta. 1476-ban Mátyás király a pápa megegyezésével a pálos remetéknek adományozá, kik a budai hegyek között, a mostani Szép juhászné alatt székeltek. 1496-ban Ulászló király Budáról, hol a döghalál uralkodék, a zsámbéki erdőkbe vonult, s ez alkalommal gyakran meglátogatá az ottani zárdát. A török uralom alatt Zsámbékon egy pasa székelt. Ennek vára a mostani kastély helyén állott, s ott török mecsetnek maradványai is láthatók. E mecseten kivül még török fürdő és vizvezeték nyomait mutatják; a vizet a helység fölött levő forrásbul vezették a városba. Mig Budán a török parancsolt, Zsámbék környékén gyakran csatázának; igy pl. 1581-ben a győri és veszprémi várkapitányok itt verék meg Ibrahim és Musztafa török pasákat. A helység hajdan a hegyen és ennek lejtőin terült el a vár és zárda körül. Utóbb a völgybe szállott le, hol most is van. Jelenleg valami 3600 lakosa van, kik között több mint 3000 kath., s 500 zsidó. A katholikusok részben magyarok, részben németek, a reformátusok magyarok.

A török elüzetése után Zsámbék kamarai jószág lett, I Lipót gróf Zichy Istvánnak adta el. Azután megint a kamara vevé birtokába, noha hajdan egyházi jószág volt. Mindazáltal a zsámbéki prépost czime még most is egy vagy más kanonoknak adatik.

A szőllökön kivül még egy nevezetességet találunk Zsámbékon. Ez egy nagy barlang, mellyben állitólag hajdan Czernibog szláv istenség bálványképe állott. Most a barlangban több borpincze van.

Solymár.

A bécsi út Óbudárul éjszaknyugati irányban a Pilisi hegység különböző kiágazásai által képezett, kies völgyeken halad el. Ez országúttól nem messze éjszak felé az 500 német lakost számláló Üröm falu van, melly a főherczegi család birtoka. Itt Alexandrina Paulina orosz császári leány s József nádor első hitvese földi maradványai nyugosznak. A sírkápolnában orosz pap s négy énekló végezi az istentiszteletet. — Délre a bécsi uttól, Budátul egy óra járásnyira Hidegkút német falu van, kies vidéken, több mint 1000 lakossal, s szép urasági kastélylyal. Hidegkúttól mintegy negyedóránnyira Remete-Mária bucsujáró hely van, mellyet főleg a Márianapokon szoktak meglátogatni. Budárul a Lipótmezőn s ugynevezett hüsvölgy ön keresztül juthatni oda, erdős hegyektől környezett, kies és regényes s ittott sziklás völgyeken keresztül. Hidegkúttól éjszaknyugatra s félórányi távolságban Solymár falu van. Remete-Máriátul gyalogút egy patak mentében s azon völgyben, hol a hegy lejtőjén a remetebarlang van, Kovácsira vezet, Budátul 2 mfldre levő német faluba, mellyben 1200 ember lakik. Más ösvény a hidegkúti útról balra fordul az erdőnek, s ha ezt követjük, egy óra alatt Solymárra jutunk. E faluban 1250 kathol. és német ember lakik. Mondják, hogy az Magyarországon egyik legrégibb német gyarmat, miután nehányan a Gizela királynéval, sz. István feleségével bejött bajorok közül az ottani erdőket irtani kezdvén, ott megtelepedtek. De a Feketeerdőbül ide szakadt svábok, kik most a falut lakják, csak a török elüzetése

után költöztek az országba. Solymár igen bájosan épült a mögötte emelkedő erdős hegyek tövén; nevét a sólyomvártul származtatják. Egykor a magyar királyok kedvencz vadászhelye volt, kivált Mátyás szeretett az ottani palotában mulatni s a környező hegyekben vadászni. A királyi vadaskert (Nyék) Budátul kezdve egész odáig terjedt, erdős hegyeket s kellemes virányokat foglalván magában, s négy magyar mfldnyi terjedelmű levén. E vadaskert kerítőfalának még most is láthatók ittott egyes nyomai; a keritőfalakhoz Solymáron pompás épitmények csatlakoztak, mellyekbűl már csak kevés dőledéket találunk.

Csaba s a Pilisi hegy.

A bécsi úton első postaállomás Vörösvár faluban van, mellynek lakossága 1800 német- s 300 zsidóbul áll. Hajdan számos vörösvári gazda lovat tartott az utasok számára, kik az úgynevezett parasztpostával akarának Bécsbe utazni. Ezen parasztposta, melly gyorsasága miatt nagy hirben áll vala, a gőzhajózás és vasút életbeléptetése óta mármár kiment a divatbul. Vörösvár hosszu és széles völgyben épült, melly Óbuda felé nyilik. Hátterét kopár, szaggatott magaslat, melly mindjárt Vörösvár mögött emelködik, balra pedig az erdővel boritott Pilisi hegy képezi. — Odább, körülbelül egy órányira Csaba falu van, Pest-Pilis vmegye határszélén. Ez is főherczegi jószág, 1200 kath., tót és német lakosa van s bájos vidéken, a Pilisi hegy nyulványai tövén épült. Mindenik ház előtt apró kert van, mi a helységnek igen nyájas tekintetet ád. A főherczegi kastély nem nagy, de csinos, ugy a kert is. Csaba hihetőleg „ad lucum felicem“ nevű római állótábor helyén épült, s e „boldog ligetben“ Dianát tisztelék a rómaiak, mint az ott talált emlékkő felirása bizonyítja. Ujabb időben e helyen természetí nagyságú, női képszobrot találtak, melly alkalmasint Diana valamelly papnéját ábrázolja. Római mérföldmutató a római utnak kezdetét mutatja, melly Szántó felé vonul s mellynek némi nyomait ez utóbbi falúnál is láthatni. Szántó a Pilisi vagyis Szántói hegy alján fekszik, kath. s többnyire tót lakosainak száma 2000. Fő ékessége

a csinos, de nem nagy urasági kastély. A templom kapujánál két római mérföldmutató van felállatva, mellyeket a falu végin kiástak vala. A hegy tövén, a falu fölött mészégető kemenczék vannak.

Menjünk most a Pilisi hegyre; csak éjszakkeleti lejtője lankásabb, többi oldalai elég meredekek. Vagy Szántó vagy a tulsó völgyben épült Sz. Kereszt felül mehetünk föl. Ha Szántórul indulunk föl, mérsékelt magaslaton a legelőn át az itató kútig jutunk, innen balra meredek ösvény az erdőnek tart, jobbra pedig más út nehány szántóföldet kerül meg, s azután kevesbbé meredek ösvény vezet balra az erdőn át föl a hegyre.

Sz. Kereszt regényes völgyben fekszik, melly hegyhasadék által más tágasabb és Sz. Endre felé nyiló völgygyel van kapcsolatban. A faluban csak 900 tót és német ember lakik, s kis bucsujáró egyház ékesiti. Hajdan itt pálos zárda volt, mellynek helye a falu fölött a hegy alján terülő mezőkön még fölismerhető. De a pilisi várnak, melly egykor a róla nevezett vármegye főhelye volt, hasztalan keressük romjait, helyöket most zöldellő kert borítja. A sz. kereszti völgyet egyfelől a Pilisi hegy lejtősége, másfelől a hosszúra nyúló Cserhegy rekeszti be. A Pilisi hegy mészkőbül áll, sz. kereszti oldalában több üreg és hasadék van, némelly üregeiben csepkövek vannak, de e csepkőbarlangok igen elrejtvék, miért is azt regélik, hogy éltében csak egyszer találja meg az ember, aztán pedig soha többé rájok nem akad. A hegy éjszakkeleti oldalán, hol más erdős hegyképpal nyerget alkot, két hatalmas és festői sziklakapu van, s onnan szép kilátás esik a különös alaku Csobánka, s a délkeletre vonúló többi hegyekre. E sziklakaputól negyedóra alatt lehet a Pilisi hegy tetejére feljutni. Legmagasb csúcsa csak 2382 lábnyira emelködik, mindazáltal nagyszerű kilátás esik onnan, csak hogy bajos szabad helyet találni. Mert a hegygerinczet sürü erdő, tölgy-, bükk-, kőris-, s másféle lombfák borítják. Mikor a kilátás kedvező, olly körlátvány tárul föl a meglepett néző előtt, hogy nem győzi bámulni. Tiz vármegyének helységeit vagy magaslatait vehetni ki a hegyről. A Duna széles szalagja, némi félbeszakadásokkal, Komáromtul kezdve,

messzire Budapesten alul látszik. Éjszakrul a láthatárt a hont és barsmegyei Kárpátok, a Jenő s a nógrádi hegyek s a Vácz mögött ágaskodó Nagyszál rekesztik el. Éjszakkeletre a Cserhát, a Mátra és Bükkhegyek sötétlenek. Azon hegyes vidékek alatt keletre az elláthatlan sikság terűl, pusztáival, tanyáival, helységeivel. A Duna jobb partján a meredek trachithegyek borongnak, mellyek alján Sz. Endre sok tornyu helysége fekszik. E trachithegyek szembeszökő ellentétet képeznek a mészhegyekkel, mellyek közép csomóját a Pilisi hegy teszi s mellyek a vékony kúpu és furcsa alaku Csobánkahegygyel végződnek. Odább délre Óbuda látszik, túl a Dunán a városi liget és Pest a muzeumig és ludoviceumig. Budát azonban a Kecskehegység takarja el, ehhez csatlakoznak a Hárs-, Sváb-és Jánoshegyek, azután a kovácsi és csabai hegylánczok, mellyek között bájos völgyek méláznak. A sok hegy és völgy között alig tud az ember eligazodni, keresztül kasul vonulnak azok minden irányban, számos magaslatot és kúpot mutatva. A hegyek közől itt is ott is helységek merülnek föl: Zsámbék, Bicske, Csákvár, Mártonvásár, Székesfejérvár rendre mutatkoznak, a mint szemünket körüljártatjuk. A mögletben a Vértesi hegyek, a Bakony erdeje s a Balaton hegyei kékellenek, ezek közől a Badacson tűnik ki. Végre a délnyugati lejtőségek alján Csév, Kesztölcz, Dorog, és más helységek fekszenek, s ez oldalrul a Dunára dőlő Tatai hegyek rekesztik be a láthatárt.

Szent Endre.

Budapest fölött a Duna a nagyobb Márgitszigetén kivűl több kisebb szigetet alkot; följebb pedig, mindjárt Vissegrád és Maros alatt két ágra szakad a folyam, számos szigetkén kivűl a hosszú Sz. Endre szigetét képezve, melly le egész Békásmegyerig nyúlik. E falu a Duna jobb partján van, $1^{1}/_{4}$ mfldre Budátul s a budai kamarai urodalomhoz tartozik, valamint Buda-Eörs, Budakeszi, Zsámbék, azután Tök, Bogdány, Tótfalu és Monostor helységek is. Sziget-Monostor Pócs-Megyer, Tótfalu és Oroszi apró helységek a nevezett szigeten. Pócs-Megyernél (Portus Moger), ugy regélik,

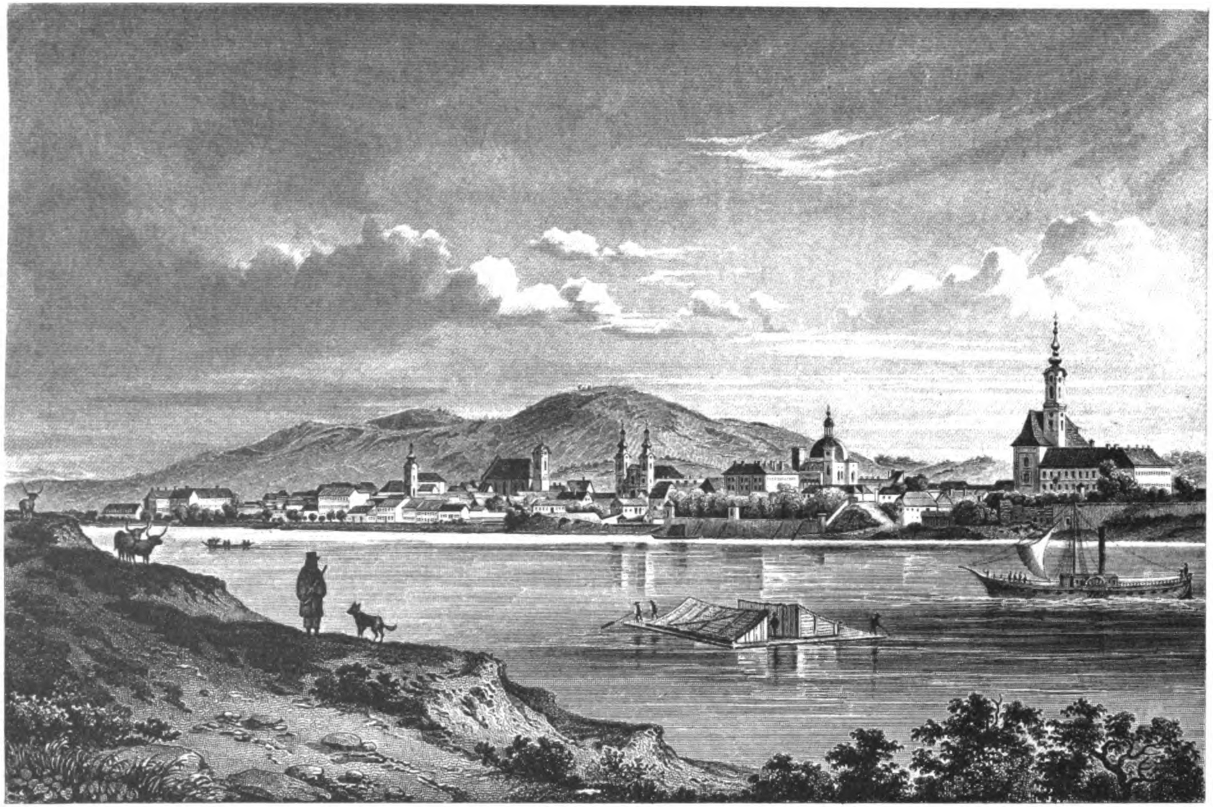
a magyarok átkeltek a Dunán, midőn a dunántuli tartományok megszállására indulának. Most e falunak valami 1000 magyar lakosa van. — A Duna jobb ágának partján kocsiút vonul el, melly Sz. Endre mezővárosába visz. A szomszéd sziget e városrul kapta nevét; hajdan Orosz szigetnek hívák, s éjszaki csucsán Oroszi falu van, mellyet hajdan oroszok laktak, kik többnyire Vissegrádon a királyi várban ajtóőri szolgálatot tevének.

Sz. Endre városa a Duna jobb ága mellett a szőllötőkékkel beültetett dombok alján épült, mellyek fölött az Abrahámhegy trachittömegei körszinileg emelködnek. Fekvésénél fogva szép látványt nyujt, számos felnyuló tornyai már messziről látszanak. Lakosai között valami 1000 rácz van, kik magok hét templommal bírnak. T. i. I Lipót alatt hét különböző szerb csapat települt meg Sz. Endrén, s mindenik csapat külön egyházat építe magának. A budai nem egyesült görög püspök is többnyire Sz. Endrén lakik, hol csínos palotája van. A katholikusok száma 3200, kik részint magyarok, részint németek s egy templommal bírnak. — A helység fő gazdagsága az ő szép szőllőkertjeiben terem, mind veres mind fehér bort termesztenek, az első híresebb a másiknál. A budapestiek főleg szüretkor szokták Sz. Endrét meglátogatni. Területén több érmet és más régiségeket találtak, mellyekből kitetszik, hogy itt római telepitvény állott (Ulciscia castra).

Vácz.

Vasúton Pestről egy óra alatt érkezünk a négy mfldre éjszakra levő Vácz püspöki városába. Ez igen régi város; állitólag már 855-ben épült. Némellyek szerint a váczi püspökséget még Gejza fejdelem alapitá, mások szerint pedig Sz. István szerzé. A monda következőleg adja elő Vácz alapitását.

Gejza és László, a szerencsétlen I. Béla fiai, ki uralkodása harmadik évében Dömösön a királyi nyaralóban tartott törvényszék alkalmával a szék összeroskadta által nyakát szegte vala, vereséget szenvedtek Szabolcsban rokonuktul Salamon királytul. László és testvére Lambert a csatavesztés után

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt Joh. Poppel sculp.

VÁCZ A DUNA FELŐL. WAIZEN (DONAUSEITE.)

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

Lengyel- és Morvaországba mentek, a lengyel Boleszlótul s a morva Ottótul, ki süvök vala, segélyt kérendők. Gejza azalatt Magyarországon szede uj hadakat s a mostani Vácz környékén jár vala tábort. Itt hozzácsatlakozék László a morva segéllyel s a felső megyék hadaival. Gejza könyűs szemmel lovagol öccse elé, László megvigasztalja őt, s a mint ekkép beszélgetve egymás mellett lovaglanak, László hirtelen fölkiált: „Nem látál semmit?“ Gejza felelé: „Nem, semmit.“ László pedig mondja: „Mig egymással beszélgetének, angyal szállott le az égről; arany koronát tartott kezében s azt fejedbe nyomá; bizonyos vagyok benne, hogy győzünk. Salamon megszökik az országbul s országot és koronát néked adja az Úr.“ Gejza viszonzá: „Ha urunk Istenünk velünk van s az ellenségtül megótalmaz s látásod teljesül, akkor e helyen templomot épittetek a legszentségesebb szüz Mária tiszteletére.“

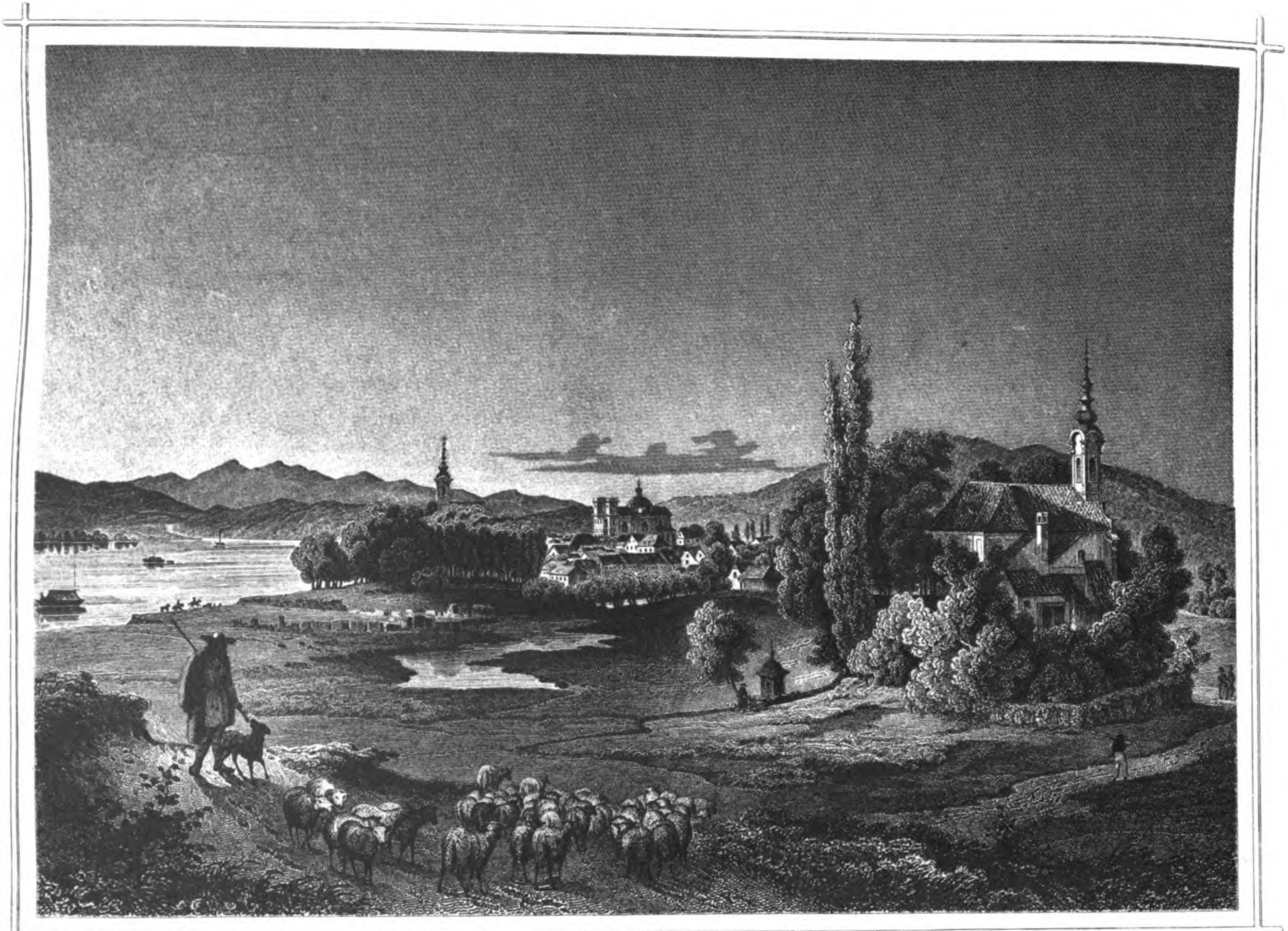
Azalatt Salamon és hadserge megindult a Rákoson s a Mogyoród mellett emelkedő dombok mögött szálla táborba. Gejza és László Mogyoródig mentek eléje. Hátul a Duna vala, ők győzni vagy halni akartak, de hátrálni nem. Jobbra Czinkota, balra Vörösegyháza, előttük a mogyoródi halmok, mellyek mögött az esti alkonyban a királyi sergek kópjái csillámlának. Más napra kelve sürü köd ereszködék a vidékre; mindkét fél elhalasztja a csatát. Harmadnap reggel a herczegek sergei csatarendben állnak. A bal szárnyat László vezérlete alatt a Tiszavidék zászlóaljai, a jobb szárnyat Otto morva hadai képezik, közepett a felső megyék zászlói lobognak Gejza parancsszavát követve. A tartalékban kilencz csapat, mindenike négy négy rendben. A mint már László a csatarend előtt végig lovagol, a buzdítás szavait víg ötletekkel füszerzi, s midőn gerelyével a bokorhoz üt, egy fölvert evet szokott ügyességgel a gerelyre szökik s rajta végig szaladva a herczeg kebelébe ugrik. A katonák ujongtak, mert a fehér evetben a győzelem jelét látják, melly a vezér karjaiba esik.

Most Salamon hadai sebes vágtatva alárohannak a dombokon, neki menve a herczegek rendeinek. Vid, a királynak ama gonosz lelke, ekkép gondolja erős rohammal az ellenséget a Dunába kergetni. A bácsi csapatok a jobb szárnyra ütnek, de vezérök Vid csakhamar halva rogy le lovárul, s midőn

Ernyei is, a király jó lelke, nyiltól találva lerogy, a bácsiak futásnak erednek s teljesen fölbomolván a dombok mögé ügyekszenek menekülni. László ezalatt körülveszi a királyi sereget, s Gejza s a bihariak véres boszut állanak minapi vereségökért; a karantán herczeget elfogják, Salamon csak nagy bajjal szabadúl.

Reggeltől estig állott vala a csata. A hanyatló nap sugarai nagy vérmezőn törtek meg. László végig lovagolt a halottmezőn, s midőn az elesettek között Ernyeire is rá talált, leszálla lovárul, megfogá merevült kezét s mondá: „Ernyei, hű barátja a békességnek, bátyám halála sem busítana jobban, mint a tied, mert szíved és tanácsod csak békét lehellt.“ Azután meghagyá embereinek, takarítsák el tisztességesen. Ernyeitől távol, mintha a halál után sem volnának együvevalók, Vid feküvék. „Mindenha ellenségünk valál“, mondá László, „mégis sajnállak. Bár élnél, hogy megjavulhatnál s köztünk a békét megerősíthetnéd. Dicsvágyó! szived, melly herczegséget áhitozott, gerellyel van átszúrva, fejed, melly a korona után emelködött, karddal van hasítva . . . . Temessétek el őt is“ . . . Némán s nehéz szívvel ment odább. De Gejza emberei, kik minapi szerencsétlenségöket még el nem feledék s ennek okát Vidben láták, tőrt döftek szivébe s port hintettek szemébe: „Ihol, szemed sohasem telhetett meg kincs-és fényben, hadd teljék most porban.“

A győzelem meglevén, Gejza, László és többen a harczfiak közzül elmentek oda, hol Lászlónak látása volt s oda érvén, a templom épittetése felől tanácskozának. Ekkor hirtelen szarvas jelent meg lángba borult aganccsal s befelé szaladván, ott, hol most Vácz áll, megállapodék. Némellyek a katonák közöl nyilat röpitének utána, de a szarvas a Dunába ugrott s eltűnt. Gejza tehát legott épiteni kezdé a legszentségesebb szűz templomát, azon a helyen, hol a szarvas eltűnt, továbbá megalapitá a püspökséget s a várost. Ezt pedig azért nevezé Váczнak, mivel akkoron az egész környéken senkisem élt, hanemha egyetlen remete, kinek neve Vácz volt. A hol Lászlónak látása volt, Gejza kápolnát rakatott Péter, az apostolok fejdelme tiszteletére. Igy szól a monda.

L. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt J. Umbach sculpt.

VACZ. WAITZEN.

[illegible]cher és Stolp bizományában Pesten.

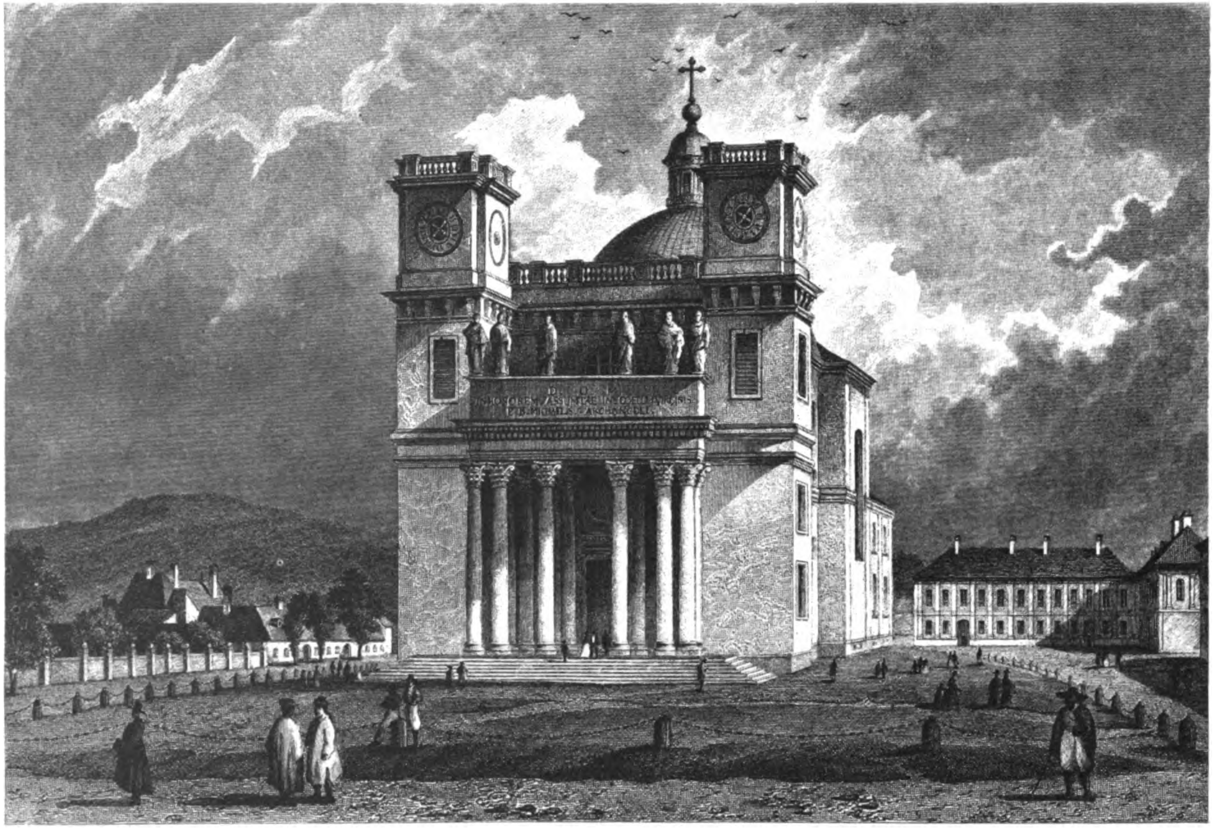
Vácz már a XII-dik század első felében az ország nevezetesb városaihoz tartozott. De egyetlen nap a virágzó várost romhalommá változtatá. A tatárok és mongolok 1241-ben akadály nélkűl portyáztak volt Pestig s marcz. 17-dikén rögtön Vácz előtt termettek. Az elrémült lakosság a Boldogasszony várszerűleg megerősített egyházába s a hozzá tartozó épületekbe vonúla, de férfias ellenállás után levágatott. A vad ellenség az egyház kincseiben osztozkodván, felgyujtá az épületeket s a papok, asszonyok, gyermekek, kik föl nem konczoltattak, a lángok között lelék halálukat. Csak a püspök és kisérete, Pesten a királynál levén, maradának életben.

A mongolok elvonulta után Vácz lassanlassan ismét fölépüle; különösen német jövevények településtek oda. A németek uj templomot raktak sz. Mihály tiszteletére, a magyarok a Boldogasszonyrul czímzett székesegyházat tarták meg. Most a város kőfallal és sánczokkal is környeztetett, mindazáltal sok időbe telt, mígnem hajdani fényét ismét megközelíté. A székesegyházat és püspöki palotát csak Mátyás idejében állittatá helyre nagy fénnyel a pompakedvelő Báthori Miklós püspök. Ugyanő a várost más épitményekkel és kertekkel is ékesítteté. Akkor a várpalotátul a megerősitett kertekig, mellyekben halastavak is voltak, s a kertektül a palotáig szép fasorok díszlettek, mellyek kellemes sétahelyűl szolgáltak. De ezen új fény is, mit Báthori a városnak kölcsönzött, halála után csakhamar elhomályosula. I. Ferdinánd 1535-ben Váczon szerze békét versenytársa- Szapolyaival, s 1540-ben a város az ő kezére kerűle. De már 1543-ban Váczot is a török szállá meg s ezóta sokféle viszontagságok érék. A törökök a székesegyházat mecsetté változtaták, sz. Mihály egyházát pedig a reformátusoknak engedék át, kik Váczon virágzó iskolát is alapítottak. 1597-ben Vácz környékén több ízben ütközének meg a magyarok és törökök. 1619-ben Bethlen Gábor, következő évben ismét a törökség szállá meg a várost. De a nógrádi várat a török 1626-ban hasztalanul vívatván, ezért Váczon törekvék erős bástyafokot rakni, s a székesegyházat alakítá erősséggé, egyúttal a régi vármüveket is kitatarozá, újakat is emele. Azonban a vár tövében épült helységet

a szomszéd erősségek királyi őrségei folyvást zaklaták, ugyhogy a sok körülszállás, feldulás és elhamvasztás miatt a város csaknem egészen tönkre jutott. A reformátusok tanodája is megszűnt; a tanitványok a tanárokkal együtt elhagyák a várost, hol se nyugalom, se bátorság nem vala, s Körös-, Czeglédés Kecskemétre költözének. A törökök lebonták az egyházakat s a köveket a vármüvekre forditák. Igy sz. Péter temploma és sz. Jakab dömés-zárdája végkép eltűnt, hogy nyoma se maradt. Végre 1684-diki jun. 27-dikén Lotharingiai Károly véres győzelmet vett a törökön s Váczot megszállván, egész Pestig üzé őket. Száznegyven esztendő telt vala el, melly idő alatt püspök nem mutatkozhaték Váczon; 1684-ben gróf Kéry János püspök mindjárt visszahelyezé székhelyét s a még meglevő templomokat azonnal megtisztítá „a török istentelenségtől“. A reformátusok is kénytelenek valának sz. Mihály egyházát kiereszteni, sőt a várost is otthagyni s Tótfaluba, Sz. Endre szigetére bujdosni. De Budát még nem sikerült visszatoglalni, s a császári hadak már 1684-diki november havában kénytelenek valának Pest és Vácz környékéről ismét eltakarodni. A török 1685-ben megint körülszállá Váczot s felgyujtá, de meg nem szállá. Végre a ráforduló évben Buda megszabadult, s azóta Vácznak sem esett több baja a töröktül. De a hajdan olly virágzó városbul márcsak néhány nyomorult viskó maradt vala meg; maga a török vár és sánczok is nagyrészt le voltak rombolva, az utczákat merő rom, omladék és szemét borította.

Kéry János ezalatt meghalálozott; az új püspök Balogh Miklós a régi vár omladványait elhordatá s a hajdani székesegyháznak hellyel közzel még kiálló alapfalaira uj falakat kezde rakatni. De a budai kamaraigazgatóság nem engedé, hogy a kezdett munkát folytassák. Balogh után Eszterházy Imre lett váczi püspök, de az akkoron újra kilobbant polgári háborúk miatt nem juthata püspöksége birtokába. Utódja gr. Kollonics Zsigmond szintén alig tehete valamit Vácz fölvirágoztatására. 1718-ban gr. Althann Frigyes Mihály lett váczi püspökké.

A káptalan már Dvornikovics Mihály által állittaték helyre, 1700-ban a környéken dulakodó ráczok miatt ismét eloszlott

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

SZÉKESEGYHÁZ VÁCZON. CATHEDRALE IN WAITZEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

s csak 1711-ben tért vissza. Kollonics Zsigmond 1713-ban mind a kanonokok számát mind a káptalan jövedelmét szaporitá.

Eleinte csak egy plebániát állitottak, mellyet világi papok igazgatának. Dvornikovics a plebániát a döméseknek, Kollonics pedig a kegyesrendűeknek adományozá; Althann Frigyes 1719-ben ismét a világi papoknak adá vissza. 1745-ben a városi plebánia kettőre osztaték, felsőre, mellyet sz. Mihályról, és alsóra, mellyet sz. Miklósról neveznek. Kollonics Zsigmond 1716-ban papnöveldét is állita világi papok nevelésére, gróf Eszterházy Károly, ki 1759-ben lett váczi püspökké, kijavíttatá s kitágittatá azt. A szerzeteket illetőleg Dvornikovics a döméseket, Kollonics a kegyesrendűeket, Althann Frigyes bibornok pedig a ferenczeseket vezeték be. Ez utóbbiak a vár omladékain épiték föl zárdájokat. A kegyesrendűek elsőben az alsó, azután a felső latin iskolaosztályokat is megnyiták. Ekkép Vácz lassanlassan ismét fölépüle s lakosainak száma fölszaporodék. 1742-ben a város püspökire és káptalanira osztaték, mindenik résznek tulajdon városi hatósága levén.

Legtöbb épitményeit és szépitményeit Vácz városa gróf Migazzi Kristrófnak köszönheti. Ez 1756-ban lett váczi püspökké. Nemsokára ugyan bécsi érsekké lett, de 1763 óta megint a váczi püspökséget is igazgatá s kevés idő mulva a bibornoki méltósággal is fölruháztaték. Migazzi rendbe szedé a meglevő német, magyar és latin tanodákat, azután megalapitá a thereziánumot a nemes ifjúság számára, továbbá elhordatá a város roskadozó régi kapuját, szabályoztatá, kiegyengetteté s megburkoltatá az utczákat, mellyeket fasorok ültetésével is díszesíttetett, a város közelében volt puszta telkeket sétánnyá változtatá, stb. Azután az új székesegyházat, az új püspöki palotát, az árvák házát, az elgyengült papok intézetét s az irgalmasok zárdáját részint egészen újból építteté, részint kitágíttatá s megujittatá. 1764-ben szép diadalivet épittetett Mária Terézia s császári férje tiszteletére, midőn azon évi julius havában a főherczegekkel és herczegasszonyokkal Váczot meglátogaták. Végre Migazzi még a püspöki város tanácsházát is megujíttatá s megnagyobbíttatá. Mind e

sokféle épitkezések- és szépitésekért 600,000 pftot költött a maga pénzébül.

Váczнak különösen két szép helye van. Egyik a székesegyház tere, melly a Dunára néz s mellyet a székesegyházon kivűl a püspöki palota s a hozzácsatlakozó kert, jobbrul a papnövelde, odább a kanonok házak, balrul a kegyesrendűek zárdája ékesít. Másik csínos helye a piacz, mellyet a kuriához czímzett vendéglő, balra a városház és kórház, átellenben a siketnémák intézete s más csinos épületek foglalnak be.

A messzire látható székesegyház olasz modorban épült. Hossza 192, szélessége 84 láb. Keresztbe van épitve, a kereszt közepe fölött 132 láb magas kupola emelködik, mellynek terjedelme 230 láb. E kupola ugyan nem versenyezhet az esztergomi székesegyház roppant kupolájával, de méltó a megtekintésre. Frismész festményekkel van ékesítve, ezeket a derék Maulpertsch készítette. Az egyház belseje nincs tulságosan felczifrázva, az egészet komoly méltóság jellemzi. Az oltárképek azonban nem igen jelesek. A főoltárkép Mária mennybemenetelét ábrázolja s Kremser-Schmidt müve. A főoltár szürke, a többi négy oltár veres márványbul készült; a szónokszék pedig fehér márványbul van faragva. E mellett Althann és Migazzi bíbornokok mozaikbul készült arczképei láthatók. Az egyház homlokzata a Dunára szolgál; a kapuzat tizenkét oszlopon nyugszik, ormozatán hat képszobor áll. A homlokzat két oldalán egyegy torony emelködik, mellyek 162 láb magasak s felül kőrácscsal környezvék. Végre az egyház alatt 120 láb hosszu s 78 láb széles sírbolt van, melly 12 oszlopon nyugszik.

Ez új székesegyházat 1762-ben kezdék épiteni s 1777-ben elkészíték. Rajta kivűl Váczon még öt kath., egy prot. s egy görög egyház van. A püspöki palotát már Althann bíbornok kezdé rakatni, Althann Károly folytattatá, Migazzi pedig 1774-ben bevégezteté. A kertnek szép ültetményei vannak, falába sok római fogadalmi és sirkő volt befalazva, mellyeket végre a nemzeti muzeumba szállittattak.

Az 1781-ben alapított árvák háza névszerint a prot. hittől elszakadt ifjak számára is rendeltetett. Váczнak legnevezetesb s legjelesb intézete a siketnémák országos intézete, melly

Mária Terézia idejében alapíttatott részint királyi segély-, részint magánosok adakozásábul. Ez intézetben rendesen 50 növendék van, fiúk és leányok, kiknek egy része ingyen vétetik föl, mások pedig évenkint 120 pftot fizetnek.

Legujabb időben a Duna partján igen nagy fogházat épitettek, melly mind nagysága, mind építési szépsége által kitünő. A Dunára néző oldalán a kápolna szentélye már messziről ötlik fel oszlopai s gótféle épitése által.

Vácz hajdan Nógrád megyéhez tartozott s csak a török uralom után kapcsoltatott Pest megyéhez. A város mögött domb- és hegylánczok emelködnek, mellyek közül a 2080 láb magas Nagyszál vagy Naszál legmagasabbra nyúlik. E hegy csucsárul szép kilátás esik köröskörül. Felső részét szép tölgyesek és bükkerdők borítják, lejtőit s a szomszéd kisebb hegyeket szőllők foglalják el. A Nagyszálon jó épületkövet is fejtenek.

Vácz összes területe 6332 négyszeg holdat tesz. Most három részre oszlik a város: püspöki városra, mellyben nagyrészt katholikusok laknak; káptalani városra, mellyben a katholikusokon kivül főleg zsidók és görögök is vannak; végre Kis-Váczra, hol leginkább a reformátusok telepedtek le. Ujabb időben evang. gyülekezet is támadt Váczon. Az összes népességet valami 14,000-re tehetjük; ezek közt 2300 református, nehány száz evangelikus, 300 zsidó, 70 egyesült görög, a többi mind katholikus. Nyelvre nézve többnyire magyarok. A lakosok leginkább földmiveléssel és bortermesztéssel foglalkoznak, noha a müipart és kereskődést sem hanyagolják el. Azelött Váczon a kegyesrendüek középtanodáján kivül püspöki lyceum is volt papnöveldével, most csak kis gymnazium és néptanítóképezde van.

Mint sok más város, ugy Vácz is 1849-ben sokat szenvedett. Az év elején Görgey Váczon keresztül vonult a bányavárosok felé, a császári hadak nyomban követték. Az isaszegi ütközet után Klapka és Damjanics Duka és Hétkápolna felöl vonultak Váczra, hol Götz cs. k. táborvezér 12,000 emberrel vala. A császári hadak a város előtti dombokon állottak csatarendben, előnyös állást foglalva, jobb szárnyukkal a Dunára, bal szárnyukkal pedig a hegységre támaszkodva.

April 9-dikén reggel kezdődék az ütközet. Másfél óráig tartott ágyuzás után a magyarok a közép hadtestet támadák meg, de újra meg újra visszaverettek. Végre a harmadik rohamra hátravonultak a császáriak; Götz tábornok halálosan megsebesült s a győzők kezére került. Ezután a császáriak Kis-Váczból is kivonultak, de Vácz mögött még egyszer csatarendbe állának, azonban onnan is elszoríttattak. 1849 jul. 13-dikán ismét Görgey vonult arra, midőn Komárom elől a Tisza vidékére takarodék. Ekkor Váczon orosz őrség vala herczeg Bebutov vezérlete alatt. Ez jul. 15-dikén Görgey közeledtére Aszód felé Ujfaluba hátrált. Görgey 30,000 emberével estve érkezett a városba s Duka mellett erős állást foglala. Ezalatt az oroszok Hatvan és Hort felől segitségére siettek Bebutovnak. Szasz tábornok vezénylé az oroszokat. Csakhamar heves csata kezdődött, kivált az orosz lovasság igen vitézül harczolt. A nap leáldozott s egyik fél sem győzött. Éj folytában az oroszok összevonák erejöket s azon voltak, hogy Görgeynek elvágják az utat. Tehát jul. 16-dikán a véres harcz megújult s különösen Vácz utczáiban is folyt. Ez alkalommal az oroszok a várost is felduláк. Végre Görgey nagy nehezen kivágta magát s folytatá útját.

Vácztól egy mfldnyire éjszaknyugatra Verőcze magyar falu van a Duna bal partján, kies vidéken. E falu már Nógrád vmegyéhez tartozik, lakosainak száma 1600, kik között 1000 kath., 600 pedig reform., s kik földmiveléssel s bortermesztéssel foglalkoznak. A helységet a váczi püspök bírja. Nem messze tőle az ugynevezett Migazzivár van, félig elrejtve az erdőben. Althann püspök e tájon vadaskertet keríttetett be, Migazzi pedig a vadaskert elején csinos nyaralót építtetett, mellyet elébb Kristófmuzsának, azután pedig Migazzivárnak nevezének el. Most e kastély el van hagyatva s mármár dőledez, erkélyérül gyönyörü kilátás esik a Dunára s tul rajta Vissegrádra s a szomszéd hegyekre. Migazzivár mögött erdős hegyek s kellemes völgyek és rétvirányok terülnek, de a vadaskert már elenyészett.

L. Rohbock delt. | Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt. | A. Fesca sculpt.

VISSEGRÁD A DUNÁNÁL. VISSEGRAD AN DER DONAU.

Lauffer és Stolp bizomanyában Pesten.

Vissegrád és Maros.

A Duna partján alig találunk festőibb helyet s gyönyörűbb látványt mint Vissegrád. A hires várnak romjai az itt hegyek közzé szorult Duna jobb partján emelkedő hegytetőn búslakodnak. A várhegy keleti lejtőjén való melencze hajdan római sírkert volt, mint azt az ott talált római téglák, érmek, hamvvedrek, mécsek, könyüvegek s hasonló régiségek tanúsitják. Úgy látszik tehát, hogy a rómaiak figyelmét, midőn a Duna mentiben várdákat emelének, e fontos hely ki nem kerülte s hogy azt megerősiték. Alkalmasint az „ad Herculem“ nevü római tábor állott e helyen. Thuróczink szerint e helyet a pannoniak erősiték meg elsők. Vissegrád, az az „magas vár“ szláv szó, tehát szláv eredetre mutat. I Károly és I Lajos okleveleiben „altum castrum“ vagy „altus lapis“-nak neveztetik. A németek Blinden-, Blenden-, vagy Plintenburgnak, azaz vakitóvárnak nevezék, vagy azért, mivel II Bélát e várban foszták meg szeme világátul, vagy, mivel a vár vakitó szépségű vala. — Annyi bizonyos, hogy a várnak egy része már az első magyar királyok idejében állott. I Endre itt zárdát rakatott a görög Vazulféle szerzet számára, de azután a latin szerzetesek kapták azt. I László király ármánykodó rokonát Salamont, ki a korona elvesztét nem tudá elfelejteni, záratta azon toronyba, mellyet azután Salamon tornyának neveztek. Midőn Salamon ott sinylék a fogságban, I Istvánt a szentek sorába iktatta a pápa, melly alkalommal a boldogult király tetemeit kell vala nagy pompával a sírboltból fölvenni. A szokatlan, országos ünnep méltó megüllésére három napi böjttel készültek elő. De midőn a követ a sirról legördíteni akarák, semmi emberi hatalom meg nem mozdíthatá azt. Aggodalommal kérdezősködtek, mi tevők legyenek; ekkor Khárisz apácza kijelenté: elébb Salamont kell kibocsátani, hogy a nagy ünnepélyben részt vehessen; majd aztán könnyű szerrel fogják a követ elmozdíthatni. Salamont tehát kieresztték, s ime most minden nehézség nélkül fölvehették a szent halottnak tetemeit 1081-ben. Szalay ezt rövidebben ekkép adja elő. Salamon a király életére tört s László elzáratá őt. Sikerült azonban a papság közbenjárásának

már a következő évben meg kieszközölni számára a szabadságot. László a püspökök s a pápai követ kérelmére szívesen állott reá, hogy az összes ország által üllendő ünnepben a szabadságának visszaadott királyi fogoly is részt vehessen. Hozzáveti, hogy Vissegrád ekkor említtetik első ízben a magyar történelemben.

Azonban Vissegrád dísze és dicsősége csak az Árpád nemzetsége kihalta után keletkezett. Róbert Károly t. i. oda tevé székhelyét s a hegy alján királyi várpalotát építtete, a helységet kőfallal környezteté s az egész vidéket kertekkel díszesítteté. Károly tehát többnyire Vissegrádon mulatozott s itt királyi lakodalmait is üllé, elsőben a lengyel Máriával, azután ennek halála után a luxemburgi Beatrix-szal, János cseh király nővérével s végre Erzsébettel, Kázmér lengyel király testvérjével. Lajos fia is Vissegrádon született 1326 marcz. 5-dikén.

Általában Vissegrádon Károly sok fényes ünnepélyt adott és fontos állami alkudozásokat végezett. Károly egyik kedvencz terve Lengyel- és Magyarország egyesítése vala. E czélja elérésére azon dolgozék, hogy a cseh Jánost barátjává tegye, s a lengyel királyt holmi kecsegtetésekkel rábirja, hogy elsőszülött fiát Lajost gyermekévé fogadja. 1335-diki novemb. elején nagy mozgalom vala Vissegrádon: odaérkezének Kázmér lengyel király, azután János cseh király Károly fiával együtt, ki utóbb német császárrá lett; továbbá megérkezének Rudolf szász herczeg, Boleszló liegnitzi herczeg, Ulászló lansitzi herczeg, azután a német vitézrend meghatalmazottjai s mindenféle világi és egyházi urak nagy száma. E fejdelmi gyülés november végeig állott. Elsőben a cseh és lengyel királyok engesztelődtek meg egymással: János Lengyelországra tartott igényeiről monda le, Kázmér pedig Sziléziát engedé oda. Azután a német vitézrend s Kázmér között fenforgó viszályok intéztettek el. E komoly állami alkudozások mellett fényes udvari ünnepélyek is jártak. Károly király nagyon bőkezű gazdának mutatá magát. A vendégesködésnek vége hossza sem volt. Naponkint a cseh király asztalára 2500, a lengyel királyéra 1500 kenyeret, nagy mennyiségü mindenféle ételt s 180 hordó bort szolgáltattak. Ezenfelül Róbert Károly

még sok drága ajándékkal is kedveskedett királyi vendégeinek. A cseh király 50 ezüst edényt, 2 ezüst tegzet, 2 ezüst kardot és övet, bámulatra méltó sakktáblát, 2 pompás nyerget, 200 márkára becsült ezüst szekerczét s egy serleget kapott, melly színaranybul kagyló alakjára volt készítve s drágakövekkel müvésziesen kirakva. A sakktábla szintén aranybul volt, feneke jászpisz és smaragd kövekkel kirakva; bástyái, parasztjai és lovagjai, királyai és zászlói olly müvészileg készültek, hogy az ember kis csataképet vélt látni, a fegyverek aranyból és drágakövekből voltak készítve. Kázmér hasonló becses ajándékokat kapott.

A lengyel király 1339-ben újra megjelent Vissegrádon s ekkor csakugyan Lajost, Károly elsőszülött fiát gyermekévé fogadá, a lengyel és magyar püspökök és főurak fényes sokasága jelenlétében. Károly ez alkalommal is igen bőkezű vala Kázmér és kisérete iránt.

De még e fényes találkozások előtt Vissegrád igen szomorú eseménynek volt tanúja. A királyi palota körül, mellyben 350 szoba és terem vala, a Duna partján hosszú sorban a főurak lakjai emelködének. Itt vala Zách Feliczián palotája is, kinek Klára nevü leánya a királyné udvari hölgyei fő dísze volt. 1330-ban Kázmér lengyel herczeg látogatóban levén testvérjénél, Károly király feleségénél, az udvari hölgyek közül kitünő Klárát csábjainak áldozatává tevé. April 17-dike van. A királyi család épen asztalnál ül. Ekkor Zách dühöngve s boszút lihegve a szobába rohan, s kivont kardjával a királynéra támad, mert ezt vádolja testvére gaztette miatt, s elvágja jobb keze négy újját. Azután a király gyermekei felé villogtatja kardját, a két nevelő s az apa elhárítják a gyermekekre intézett csapásokat, a nevelők halálos sebet vesznek, a király is megsérül, de a kis herczegek megmenekülnek. Végre Cselényi János, a királyné étekfogója erőt vesz Záchon, s holttestét a zajra egybecsődült poroszlók szétszaggatják; a fejét Budára küldik intésül a makacskodó polgárságnak, kezeit és lábait pedig más városok kapuin szegezik ki. A büntetés még iszonyatosabb mint a büntett. Zách ártatlan kis fiát szolgájával együtt elfogják, ló farkára kötözik s ekkép hurczoltatják, mig ki nem múlik.

A boldogtalan Klárának elvágják orrát, ajkát és újjait, azután ló hátára kötözik s igy viszik a városon végig, ezt kiáltatván vele: Ez a királyához hívtelennek jutalma. Klára testvér nénjét Léván fejeztetik le, ennek férjét a tömlöczben vesztik el. De mindez még nem elég. A király nehány világi urat Vissegrádra magához szólít, s a következő végzést hozatja velök: Zách atyjafiai harmadíziglen életök- és javokkal lakoljanak, többi rokonai örök szolgasággal s javok vesztésével bünhödjenek.

Ez iszonyatos eseményt Arany János következő költeményben adja elő egy hegedős modorában:

Királyasszony kertje
Kivirult hajnalra:
Fehér rózsa, piros rózsa ....
Szőke leány, barna.

„Királyasszony, néném,
Az egekre kérném:
Azt a rózsát, piros rózsát
Haj, beh szeretném én!

„Beteg vagyok érte,
Szívdobogást érzek:
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lészek!"

„Jaj! öcsém, Kázmér,
Azt nem adom százér' —
Menj! haragszom .... nem szégyelled! ....
Félek, bizony gyász ér!

„Sietős az útam,
Reggeli templomra;
Ha beteg vagy, hát feküdj' le
Bársony pamlagomra." —

Megyen a királyné,
Megyen a templomba;
Szép virágok, deli szüzek
Mind követik nyomba.

Könyörögne, — nem tud,
Nem tud imádkozni;
Olvasóját honn feledé:
Ki megyen elhozni?

Eredj fiam, Klára,
Hamar, édes lyányom!
Megtalálod a térdeplőn,
Ha nem a diványon."

Keresi a Klára,
Mégsem akad rája:
Királyasszony a templomban
Olly nehezen várja!

Keresi a Klára
Teljes egy órája:
Királyasszony a templomban
De hiába várja.

Vissza se megy többé
Deli szűzek közzé:
Inkább menne temetőbe
A halottak közzé.

Inkább temetőbe,
A fekete földbe:
Mint ama nagy palotába
Ősz atyja elébe!

„Hej, lányom, lányom!
Mi bajodat látom?
Jöszte, borúlj az ölemre,
Mondd meg, édes lyányom."

„Jaj, atyám! nem — nem —
Jaj, hova kell lennem!
Hadd ölelem lábad porát, —
Taposs agyon engem!...."

Harangoznak délre,
Udvari ebédre;
Akkor mene Feliczián
A király elébe.

A király elébe,
De nem az ebédre:
Rettenetes bosszuálló
Kardja volt kezébe'.

„Életed a lyányért
Erzsébet királyné!"
Jó szerencse, hogy megváltja
Gyönge négy ujjáért.

„Gyermekemért gyermek:
Lajos, Endre halj meg!"
Jó szerencse, hogy Gyulafi
Rohan a fegyvernek.

„Hamar a gazembert....
Fiaim, — Cselényi!...."
Ott levágák Feliczиánt
A király cselédi. —

„Véres az ujjad,
Nem vérzik hiába:
Mit kivánsz most, királyi nőm,
Fájdalom díjába?"

„Mutató ujjamért
Szép hajadon lányát;
Nagy ujjamért legény fia
Borzasztó halálát;

„A más kettőért
Veje, lánya végét;
Piros vérem hullásaért
Minden nemzetségét!"

Rosz időket érünk,
Rosz csillagok járnak:
Isten ója nagy csapástol
Mi magyar hazánkat! —

Róbert Károly a Duna partján állott királyi várpalotán kivül Vissegrádon a királyné számára is épittetett egy palotát, továbbá a szüz Mária tiszteletére egy templomot, pénzverdét, stb. Akkoron a királyi korona is már a sziklahegy csucsán épitett felső várban őrízteték.

Lajos király olaszországi s a tatárok ellen folytatott hadjáratain kézrekerített számos foglyot kisértetett Vissegrádra, hol az olaszok négy évig őriztettek, mignem IV Incze pápa közbenjárására kibocsáttatának. Lajos és anyja Budán épit-

tettek királyi lakot, de a király ezentúl is gyakran megfordúla Vissegrádon.

1385-ben II Károly vitetett Vissegrádra, miután a budai palotában Forgács Balázs által halálosan megsebesíttetett vala. Károly ott kimult s a benczések sz. Endre-templomában temettetett el.

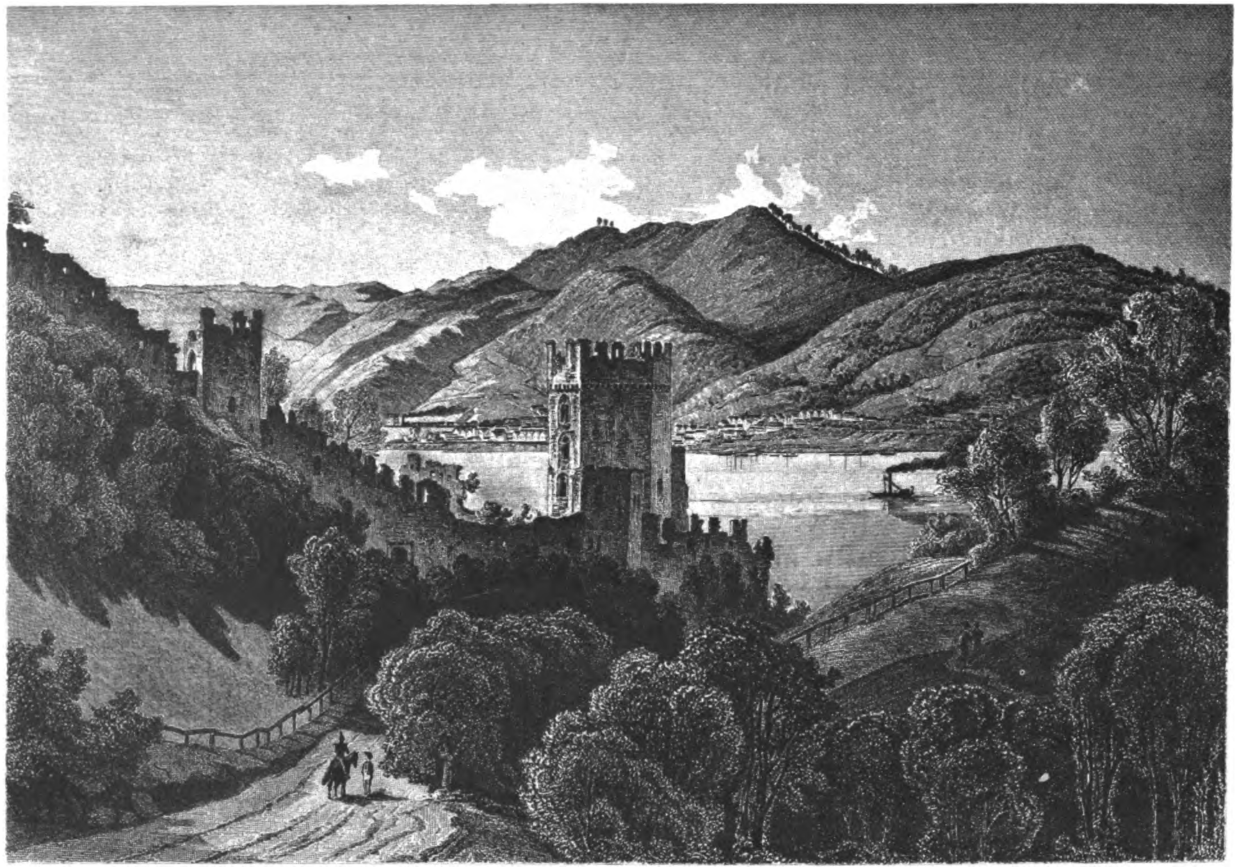
Zsigmond leginkább Budán lakozott, de gyakran Vissegrádon is mulatozék, hol többi között Albert szász herczeget s Frigyes norimbergai várgrófot egymással megbékélteté. Ez utóbbinak a brandenburgi határgrófságot 100,000 ftért eladta. 1411-ben Zsigmond ugyancsak Vissegrádon V Albert herczeget megbékélteté az osztrák rendekkel, elintézvén a Vas Ernő herczeggel a gyámság fölött folytatott viszálykodást, s ekkor a tizenhárom éves Albertnek a maga három éves leányát jegyzé el.

Albert király halála után belzavarok törtek ki az országban. Az özvegy királyné hosszas alkudozás után reáállott, hogy a lengyel Ulászló hivassék meg a királyi székre s kináltassék meg az ő kezével. De a követség alig indult meg Lengyelország felé, midőn máris beléegyezését megbánni kezdé. Vissegrádrul elindulván Pozsonynak tarta, hogy ott feküdje a gyermekágyat. Komáromban megállapodék, Cillei Ulrikkal tanácskozandó. Ott elhatározák, hogy a koronát Vissegrádról orozva elhozatják. Kottanner Ilona, a kis herczegnő udvari hölgye, bizatik meg a határzat kivitelével. Ez igen jól ismeri a vissegrádi vár helyiségeit s a kamarát, mellyben a korona őríztetett. A titokba avatott úrnak kiséretiben megfordul Komárombul s visszamegy Vissegrádra, hogy onnan, mint állitja, a hátramaradt udvari hölgyeket és szolgálókat magával vigye. Febr. 20-dikán éjjel belopódzik az előkamarába, melly a korona szobájába nyilik, azután béereszti az említett urat szolgájával együtt s a királynétul kapott kulcsokkal megnyitja a koronakamara első ajtaját s őrt áll, mig a két ferfi a belső ajtón s a ládán levő zárakat és pecséteket feltöri és szétreszeli, azután kiveszik a koronát s a mint lehet, mindent ismét bezárnak és bepecsételnek. Egész éjjel kelle aggodalom és félelem közt dolgozniok, mindazáltal az őrök semmitsem vesznek észre, s hajnalban a bátor nő tulajdon

szánon az elorzott kincscsel a királynéhoz Komáromba siet, hol estve megérkezik. — A szent koronát ekkép orozták el, s 1440-diki máj. 15-dikén fejére tették a királyi csecsemőnek, azután pedig a gyermekkel együtt III. Frigyes hatalmába adták.

Legnagyobb fényét Mátyás király alatt nyerte Vissegrád. Galeottus, Martius, Bonfinius, Velius, továbbá Averulinus Mátyás király épitőmestere, s Oláh Miklós érsek nem győzik a fényt és pompát dicsérni, mellyel e királyi lakhely ékeskedett. A város elején keletre az I Károly épitette nagyszerü és pompás várkastély s egyéb paloták voltak. A királyi palota kapuja a Dunára nézett, melly ide 200 lépésnyi távolságban folyt. Azon palota és a város között szép sétányok voltak. Az ellenkező oldalon a királyi kert volt, virágágyakkal, szőllőkkel s gyümölcsösökkel. A bejárattól több mint 100 faragott köbül épült lépcsőzet (7—8 rőf széles s 40 lépcsőjü) a függő kertbe vezetett föl, mellyet Mátyás épittetett, alul a nagy faragott kőbül épült királyi borpinczék voltak, felül hársfasorok veres márvány kúthoz vezettek, mellyet a muzsák képszobrai ékesitettek, tetején Kupido szobra állott, melly a márvány tömlőbül a vizet kiszorítá. A viz igen fris és jóizű volt, s a szomszéd hegyekrül vezettetett ide hosszu csöveken, ezekbül márvány medenczébe, ebből pedig kerek csészébe folyt. Különös alkalmaknál Mátyás felváltva veres és fehér bort folyatott, mellyet felül a vezető csövekbe öntének.

Egykor, úgy regélik, török követ jelent meg Vissegrádon. Mátyás a kertben akará fogadni. A követ megjelent a kapuban, s midőn innen a függő kertet megpillantá, mellynek felső részin a király vala, környezve selyembe s arany- és ezüsttel kivarrott kelmébe ruházott, gyönyörü övekkel és arany lánczokkal ékesített kiséretétől: akkor elálmélkodott s bámultában elfelejté az üzenetet, mellyel ura útnak eresztette vala. Végre összeszedé magát s a fényes gyülekezeten keresztül fölméne a lépcsőzeten, de midőn a királynak nagy és szikrázó szemét megpillantá, ismét annyira elzavarodott, hogy csak ezt rebegheté: A császár üdvözöl. Mátyás tehát elvezetteté őt azon meghagyással, hogy ura alkalmasabb követet küldjön helyébe.

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. F. Hablitschek sculp.

SALAMON TORNYA VISSEGRÁDON.   DER SALOMONSTHURM IN VISSEGRAD.

Läufer és Stolp birtokában Pesten

A hegy tövén a várkápolna állott. Ez szép mozaikkal volt kirakva s arannyal gazdagon díszesítve. Az orgona sípjai ezüstből és aranyból voltak, a három oltár alabastrombul. A templom egyik szárnya a király, másik a királyné számára volt berendezve. Innen két sorban vonultak el kelet felé a királyi paloták. Más út hosszukás palotába vezetett, melly fölött mindjárt a hegy emelködött. Itt is kút volt, és pedig alabastrombul, e kutat márvány oszlopcsarnok környezte, melly alatt a nap sugarai ellen lehet vala ótalmat találni. Odább éjszaki, végre nyugati irányban vonultak az épületek, az ablakok a Dunára nézvén. E palotákon kivül a királyi várkastélyhoz tartoztak még: hideg, meleg és izzasztó fürdők, továbbá nagy üvegházak, pompás halastavak a Duna mellett, a lovagi gyakorlatok tere s hosszú versenytér. Összesen 350 kisebb nagyobb királyi épületek és szobák ékesiték a dunapartot és hegyeket. Mindenütt, a merre csak a szem látott, olly fény és pompa uralkodott, hogy a sokat járt kelt Oláh érsek sehol nem látott korában olly palotát, mellyet a vissegrádi épitményekhez hasonlítani lehetett, kivevén a párisi parlament-épületet.

A királyi várkastély fölött a hegy legmagasabb tetején a vár állott, mellynek gondját az ország rendjeitől választott két kapitány viselte. Saját, egészen befalazott kamarában a korona őriztetett; ennek gondviselése az országnak felelős két koronaőrre volt bízva; mindegyik egyegy alkoronaőrt nevezett, kik az őrködésben egymást félévenkint fölváltták, úgy, hogy egyiknek szakadatlanul helyben kelle maradni. — A Duna partján más erősség állott, melly a hegyen épült felső várral, vagyis Magoskővel, a hegy lejtőjén felvonuló várfalak által kapcsolatban volt. Végre a vízi várnak falai a királyi kerteket s Vissegrád városát kapcsolták össze.

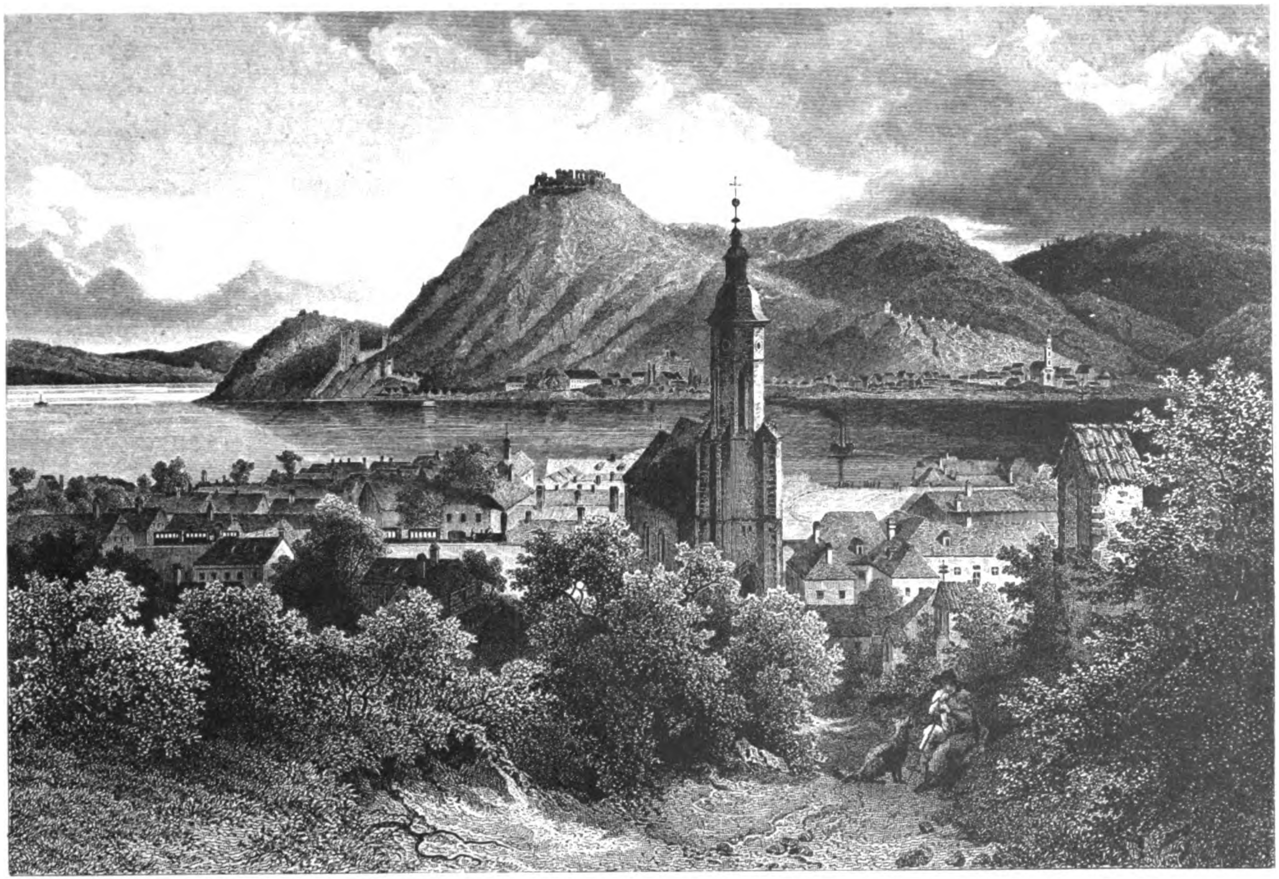
Mátyás az elorzott s azután zálogba vetett koronát csak 1464-ben szerezheté vissza Frigyestől, s megint a vissegrádi várban őrizteté azt. II Ulászló idejében Budára hozák le, s darabig ott őrizék, de nemsokára ismét Vissegrádra szállíták s Orbán egri püspök és Báthori István újonnan választott koronaőrök gondviselésére bizák. Ez időbül való a márvány-

tábla, melly a koronaterem egyik falán megcsonkult állapotjában még most is látható.

Mátyás halála után Vissegrád dicsősége is sírba szálla. A mohácsi csata után a törökök portyázó csapata e várat is fenyegeté, ekkor még megótalmazták, de 1529-ben a várossal együtt a vár is Szulejman kezére került. Következő évben Rogendorf elkergeté onnan a törököt, de nemsokára Szapolyai szállatá meg Vissegrádot. Fels tábornok csak a Salamon tornyát vagyis vizi bástyát foglalhatá el, s 1544-ben az egész erősséggel együtt e tornyot is újra a török szállta meg. 1595-ben Mátyás főherczeg s Pálffy Miklós viváк ki kemény harcz után a hires bástyafokot, de már 1605-ben ismét a török szállá meg Vissegrádot. 1661-ben gróf Forgács Ádám foglalá el, 1683-ban megint a törökök vették meg. Végre 1684-diki jul. 18-dikán Károly lotharingiai herczeg újból s ez úttal maradandólag vevé el Vissegrádot a töröktül.

Ez ismételt körülszállatások és kivivatások által természetesen igen sokat szenvedett Vissegrád; 1702-ben I Lipót parancsára a várfalak s az alsó vár végkép leromboltattak, nehogy a király ellen fölzendült pártosok bástyafokul használhassák azt. I. Károly és I. Mátyás pompás épitményei, mellyeket egykor földi paradicsomnak neveztek vala, teljesen elenyésztek, s most már csak a Salamon tornya, a felső vár s az összekapcsoló falak romjai merednek az ég felé, búslakodva az eltünt dicsőség fölött. A felső vár maradványai között a két várudvart, a három emeletre épült falakat, a még meglehetős épségben levő viztartót s a vár árkait lehet megkülönböztetni, de e maradványok is évről évre jobban-jobban összedőlnek. — A koronaterem, melly még nehány éve a legjobban megmaradt állapotban volt, már most gyors enyészetnek indult, a falába rakott márványtábla is négy czímerével s latin feliratával már nagyrészt eltűnt. Az omladványok keleti oldalán egy melenczében a hajdani forrásos kútnak természeti medenczéjét látjuk, mellyet most a hegyekben legelésző barom szokott itatóul használni.

Egyébiránt Vissegrád romjai még ezen elhagyott állapotukban is nagyon festőiek. A felső vár ormairul gyönyörű kilátás esik az alul elterült omladványokra, a Dunára s tul

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. A. Fesca sculp.

NAGY-MAROS.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

rajta Nagy-Marosra, s a hegyekre, mellyek sötétlő háta mögül a tekervényes Duna ismét fölcsillámlik. Főleg estve felé, mikor a hanyatló nap sugarai az ősz romokra aranyos fényt vetnek s az ablakok réseiu s a várfalak repedésein és hasadékain át a falak belsejében libegő fényfátyolt szőnek, valóban elragadtató látványt élvezhetünk ez ős romok között.

Bús döledék! milly csendesen állsz köd-lepte tetődön
  Nézve komordan alá a Duna habja közé!
Lakja királyinknak, Visegrád! hajdanti virágod
  Porba omolt s élted nemzeti gyászba vegyült.
Barna falad roppant vázként mered a levegőnek,
  Mintha kivágyna korunk mostoha terhe alól.
Hasztalan! elhunytál; az enyészet vas keze rajtad
  Vad diadalmi jelül hamvadon edzi dühét.
Küzdél bár, de magas diszeidnek hullani kelle,
  Míg pártolt fiaid oszlopa, sírja levél.
A mult századokat látom feltűnni körűled,
  S lengve vonulni az est sűrü homálya felé;
S mint a honvesztett lángképzeti visszaröpűlnek,
  Lelkem is úgy felleng a kegyes árnyak után.
(Kisfaludy Károly.)

A hegy, mellyen a felső vár épült, kúpidomú, 1154 láb magas, s szürkés trachitsziklábul áll, melly kőbül a vár is épült; a hegy felső háta részint le van faragva s a rajta emelt várfalak kiegészítő részévé alakítva.

A kúphegy s a várromok nyugati alján a helység fekszik, melly most kamarai jószág s mezőváros. Vissegrád városa hajdan I Mátyástul tulságos kiváltságokban részesült, mellyek szerint egy polgárát sem lehete valami vétke vagy adóssága miatt beperelni. De az ország rendei e kiváltságlevelet, mint az országos törvényekbe ütközőt, megsemmisíték. Most jelentéktelen helység, s mindössze csak 1100 lakosa van, kik katholikusok s részint németek, részint magyarok. Egyetlen nevezetességei: az anyaegyház, a Duna partján álló kápolna, honnan 1684-ben a várat legsikeresebben lődözék, s az urasági épület.

Nem messze a kápolnátul van azon hely, honnan a tulsó parton épült Nagy-Marosra szoktak átkelni. Ez most szintén

csak mezőváros, hajdan pedig sz. k. város volt s 1324-ben ugyanazon kiváltságokat nyeré, mellyekkel Buda városa bírt. De a török uralom alatt elveszté ezen kiváltságait, s azután meg nem szerezheté többé. Most valami 2900 lakosa van, kik részint magyarok, részint németek és tótok, s 400 református s néhány zsidó kivételével katholikusok. A németek temploma régibb korú s méltó a megnézésre. — Vissegrád még Pest-Pilis vmegyében van, Nagy-Maros pedig már Honthoz, végre a tőle nem messze, délre levő Kis-Maros Nógrádhoz tartozik. Kis-Maros csak egy mfldre van Vácztól, német falucska, 430 kath. lakossal.

Nagy-Maroson a Duna partjárul igen sajátságos kilátásunk van. Jobb felül Vissegrád emelködik, bal felé Nagy-Maros s a hasonnevű hegy van, a háttérben Nagyszál sötétlik; a Duna itt ollyan, mint hegyektől köröskörül bérekesztett havasi tó.

Az alföld és lakosai.

Osztrák- és Stájerországbul az Alpok több kiágazása hazánk határain átlépvén, a dunántuli kerületben terjedez szét, alacsony előhegyi lánczolatokat és csoportokat alkotva. A Duna bal partján, a Lajta hegységgel szemben a Kárpátok merednek föl, mellyeknek tág íve hazánk felső részét koszorúzza, s Morvátul meg Gácsországtul, Erdélyt pedig Moldvaországtul választja el. Itt azután a Kárpátok lánczolata nyugatra kanyarodik s Erdélyt Havasalföldtül választja el, végre délnyugati irányban a Bánságon át a Dunáig huzódik, hol a Balkán hegység éjszaki nyulványaihoz csatlakozik. A Kárpátok fő lánczolata sok ágat ereszt külömböző irányban, mellyek az ország belsejébe messzire elnyulván, hazánk éjszaknyugati, éjszaki és éjszakkeleti részét hegyes felfölddé teszik. Az ország felső részét borító kárpáti előhegyek s az Alpok nyulványai között a két magyar alföld terül, mellyek az ország legtermékenyebb s leggazdagabb részeit foglalják magokban. E két nagy síksághoz a drávamelléki s tótországi lapályok csatlakoznak; amaz több mfld széles s a Dunátul kezdve a Dráván föl felé terülve, az Alpokba nyúlik be; emez pedig a Száva mellett terül s valami 65 négyszeg mfldnyi tért foglal.

A két magyar alföld közzül a kisebbik Pozsony, Nyitra, Esztergom, Tata, Kőszeg és Soprony között terül, legnagyobb része délre esik a Dunátul. Azon kis, vagy nyugati magyar síkság magában foglalja: a Csallóközt, Pozsony, Komárom, Mosony és Győr vármegyék nagyobb részét. Nyugati szélét a Fertő tava s delkeleti oldalán elterülő Hanság locsolja. Rajka és Ötevény közt gátalakú, csekély duzzadvány vonul el, a parendorfi fenyér pedig a Fertőt a Lajta vizétül rekeszti el. Az egész síkság terjedelme valami 300 négyszeg mfldnyi;

dél felé hajlik; határpontjai közzül: a Duna medre a Morva torkolatánál 430, Pozsony 408, Komárom 369, Győr 383 lábnyi a tenger színe fölött. A Fertő magasságát némellyek 354, mások pedig 427 lábnyinak mondják, az első esetben tehát a tó jóval alacsonyabb volna a Dunánál, mi azomban nem valószinű.

Éjszak felé a síkság a Vág és Nyitra folyók mellett fölnyulik a Kárpátokba; délre pedig lassankint a halmos vidékké duzzad föl, mellyet az alpi nyulványok erdős és szöllős hegyei alkotnak. Nyugatra a termékeny Csallóköztől egészen a Lajta hegység keleti tövéig széles homoktérségek és fenyérek vonulnak el, mellyeket lápok, széles mocsárok és posványok szakítanak félbe. Más oldalon messzire terjed a Hanság süppedős ingoványa, csatornáival, sós tócsáival, egerescivel és töltésével, mellynek hossza egy és fél mfld, s melly a nyilt tavat az ingoványos pázsittengertől választja el. A Fertőtül nyugatra és délre a vidéket erdő és szántóföld, domb és lapály, gyümölcsligetek, szöllőhegyek és sűrű helységek borítják, kellemesen váltakozva.

A sokkal nagyobb síkság, hazánk tulajdonképi alföldc mellyre főleg vonatkozik következő tárgyalásunk, a Kárpátok előhegyeitől délre és nyugatra s a Duna bal partján terül. A Tisza rajta végig hömpölyögve két részre osztja. Azon roppant síkság, melly 1000 négyszeg mfldet jóval meghaladó tért foglal, egyremásra 300 lábnyi a tenger színe fölött, s általában véve éjszakról délre dől, de nagyon csekély, alig észrevehető hajlással. Határpontjai közzül: a Duna medre Pesten 305, Pest városa 336, Eger 570, Tokaj 411, Munkács 501, Nagyvárad 324, Arad 400 lábnyira vannak a tenger színe fölött; a Tisza tükre Szeged mellett egyremásra 288, a Duna tükre pedig Baja mellett 250 lábnyira van a tenger fölött. Azon nagy alföld a Mátra hegységtől Zimonyig 46, Vácztól Új-Palánkáig 52, a nagy-szöllősi hegyektől (Ugocsában) Sziszekig 80 mfldre terjed. Legegyenesebb része a Tisza bal partján terül, keletre az Erdélyből elágazó hegyekig s délre a Dunáig. Azon térség terjedelmét 800 négyszeg mfldre teszik; magában foglalja: Szabolcs, Békés, Csanád, Csongrád s Torontál megyéket, meg a németbánsági ezred

s a hajduvárosok területét, továbbá Nagykúnságot, s Szatmár, Bihar, Arad és Temes vmegyék nagyobb részét. Az alföld azon része általában igen vizes, lapályain számos, kisebb és nagyobb folyó kigyódzik el, lomhán s alig észrevehető eséssel, mellyek gyakran kiöntve széltében hosszában a legkövérebb földeket árasztják s mocsárosítják el. A folyók partjain nádas lápok és posványok terülnek; kisebb nagyobb tavak s kákával, sással és náddal borított ingoványok, lápok s rétvizek váltakoznak egymással.

Az alföld azon része, melly a Duna és Tisza között terül, általában szárazabb, homokosabb s rajta több duzzadvány, kisebb nagyobb fövényhátak és homokbuczkák magaslanak. Ezeket a szél alkotja a szárnyaira vett futóhomokból s gyakran ismét elszórja vagy máshova hordja, mielőtt a rajtok lassankint támadó növényzet lekötheti s megszilárdíthatja. Szabadkától délre, a Bácskában, az úgynevezett telecskai dombok emelkednek, ezek homokzátonyok, melylyeket a víz hordott egybe. Több száraz érvölgyet alkotnak, mellyek az árab vádikhoz hasonlítanak. A Karas folyó két partján a bánsági fövénydombok terülnek el, mellyek a Dunavölgyben Palánkánál kezdődvén Károlyfalván felülig majdnem egyenközüen vonulnak el, délkeletről éjszaknyugatra, hol az alibunári térségeken lelapályulnak. Azon terjedelmes dombok részint futóhomokbul állanak, melly szintjét mindúntalan változtatja, részint fűtérek- és faültetményekből, melylyeket a homok lekötése végett 1818 óta vetettek és ültettek.

Az alföld legnevezetesb tavai és lápjai a következők: Az Ecsedi tó, ez a kanyargós Szamos bal partján terül. Hajdan jóval nagyobb volt, még 1730-ban hossza 7, szélessége pedig 4 mfldet tett, most egész terjedelme valami 4 négyszeg mfldnyi. De ha a Kraszna és Szamos kiönt, akkor a hullámok sokkal nagyobb tért borítanak. 1778 óta a kiáradások gátlásán sokat fáradoztak, gr. Károlyi Antal a Krasznát más mederbe is vitette. Hajdan a tónak szigetén híres erősség állott, ezt 1442-ben Báthori Endre rakatá, de 1701-ben teljesen lerombolák. Az erősség a tó partján épült Ecsed várossal hosszú híd által volt egybekapcsolva s megvehetetlennek, magyar Gibraltárnak tartatott; most már csak némi

omladékai s alapfalai láthatók. A tó partjait náderdő borítja, mellynek közepette kerek, nyílt víztükör van. Itt ott éger- és fűzfa csoportok díszlenek, mellyekhez csak télen lehet jutni, mikor a tó be van fagyva. A rengeteg sűrűben hajdan őzek és vadkanok tanyáztak, most csak a vízi madarak ezrei fészkelnek ottan.

Odább éjszakra, a Borsova és Szerenye folyók közt a Gáti tó vagy Szerenyei mocsár van, melly több mint 28,000 □ holdnyi területet foglal el, de csónakok csak legmagasabb vizálláskor járhatnak rajta. Nád és káka borítja s mindenféle vizi madár népesiti.

A Palicsi tó a Bácskában van, nem messze Szabadkától. E tó, vagyis inkább mocsár, csak 1740 óta támadt. Ekkor t. i. az ottani, Palics nevű vidéken a marha számára több kutat ásának, sós vizet találtak, melly a marhának igen jól esett. Tehát új meg új kutat ásának, de azután olly hatalmas vízerekre akadtak, hogy a felbugyogó víz csakhamar az egész környéket elboritá. Ekkép támadt a tó, mellynek terjedelme már 1781-ben 8800 □ mfldet tett. Ettől nem messze a Vérti tó, odább délre pedig a Ludas nevű, nagyobb láp van. E lápban szoktak fészkelni és kotlani a hattyúk, mellyek rendesen a Palicsi tóban tartózkodnak. Azonkivül sok mindenféle más vizi madár is tanyáz ama tavakban és lápokban, valamint halak is, különösen potyka, csuka és czompó.

Temes és Torontál vmegyék s a német bánsági ezred vidéke között az Alibunári és Illancsai mocsárok terülnek; Békés, Bihar és Szabolcs vmegyék között a Sárrét nevü nagy láp, a Bodrogközön a Hosszúrét van.

Kisebb tócsák, lápok és mocsárok a Duna és Tisza s mellékfolyóik: a hármas Körös, Maros, Béga, Temes, stb partjain nagy számmal vannak.

Részint e lápok és mocsárok lecsapolása, részint a hajózás elömozditása végett több csatornát ástak a síkságon. Legnevezetesb csatornák a következők: A Bácsi vagy Ferencz-csatorna, melly a Bácskán keresztül futván a Dunát Monostorszegen fölül a Tiszával Földvárnál kapcsolja össze. Hossza 14½ mfld, szélessége felül 10 öl; de víztükre csak 48

láb s 4, legmagasb vízálláskor pedig 8 láb mély. A Duna és Tisza közötti lejtesés 5 zsilipre van felosztva. Rendesen 3000, legfeljebb 6000 mázsányi teherrel megrakott hajók járhatnak a csatornán, melly a Tisza és Duna közötti utat 47 mflddel rövidíti meg. De gyakran olly csekély vize van, hogy terhelt hajók épen nem járhatnak rajta. — 1793-ban kezdék épiteni s 1801-ben megtökélék. Az összes költségek 3 millió s 2 százezer forintra rúgtak, mellyeket 50 főrészvényesből alakult társaság teremtett össze.

A Béga-csatorna összesen 27¾ mfldnyi s Krassó, Temes és Torontál megyéken s a német bánsági ezred vidékén fut keresztül. Temesvártól kezdve a Tiszáig külömbféle nagyságu és szerkezetű hajók járhatnak rajta.

Leginkább lecsapolási és szabályozási csatornák a következők: a Sárvíz vagy Nádorcsatorna Veszprém, Fejérvár és Tolna megyékben, részben hajózható; a Kaposi vagy Zichy-csatorna Somogy, Baranya és Tolna megyékben; a Verseczi, Berzavai, Jarcsinai és Bobottai csatornák, stb.

A folyók szabályozása már 1771-ben vevé kezdetét, s hazánkban most alig van folyó, mellyen azóta kisebb nagyobb javításokat és átvágásokat nem tettek volna. De nagyobb mérvben csak a legujabb időben indíták meg a folyószabályozást. Kivált a Tisza és mellékfolyói nagy károkat okoztak gyakori kiöntéseik által. A Tiszán kivül a Szamos, hármas Körös és Maros, mellyek számtalan kanyargással kigyódzanak el a síkságon, terjedelmes mocsárokat okoztak s minden tavasszal több mint 200 mfldnyi legtermékenyebb földet és számos virágzó, népes helységet áradással és végromlással fenyegettek. Végre 1846-ban komolyabban hozzá láttak a szeszélyes folyók szabályozásához. A forradalom félbeszakasztá a munkát; de az 1853-diki és 1855-diki rendkivüli áradások kettőztetett munkásságra ösztönöztek. Most tehát megfeszült erővel folytatják a valóban nagyszerű munkát, hogy mentől elébb teljesen elkészítsék. Csak az 1857-ben feltöltött gátak hossza 48,500 folyóölet vagyis 12 mfldet tesz. Eddiglen a létesített összes átvágások által a Tisza folyása 42¾

mflddel rövidíttetett meg. Hasonló szorgalommal dolgoznak a mellékfolyók, különösen a Kőrös, Berettyo és Maros szabályozásán. Ezen munkálatok költségei könnyen a 30 milliót is meg fogják haladni. A Tiszaszabályozás minden esetre a legnagyobbszerü s legüdvösebb vállalatokhoz tartozik, s méltán büszkélkedhetünk vele, hogy magyar értelmiséggel s magyar tőkével hajtatik végre. E vállalatnak is első megalapitója gr. Széchenyi István; most fő intézői Desewffy Emil, Andrássy Manó, Szapáry Gyula s Károlyi György grófok, Lónyay Menyhért és mások. A munkálatok müvi vezetése Herrich Károly főmérnökre van bízva.

Az alföld lapályain a természeti fövénybuczkákon és hátakon, s a folyók mentiben ujabb időben feltöltött gátakon kivül más dombokat, földhányásokat és árkokat is találunk, mellyekről gyakran nem tudjuk, ki által s mikor hányattak fel és ásattak. E dombok vagy halmok rendesen hún vagy török halmoknak neveztetnek, s valóban némellyeket a húnok és törökök rakhattak, de mások a gótok-, avárok-, sőt saját eldődeinknek köszönhetik lételöket. Illy halmokat főleg a Tisza s Berettyo, Hortobágy és Körös folyók közötti térségen találunk. Némellyek e halmok közzül talán sírdombok, mások lakó és áldozóhelyek lehettek. Hantjaik alatt talán érdekes régiségeket rejtenek, mellyeket méltó volna kiásni.

E mesterséges dombok mellett tábori árkolatok nyomait is találjuk, mellyek a rómaiaktól s talán az avaroktól is erednek. Illy árkolatok mindkét síkságon vannak, legnagyobbak azok, mellyek a Tisza és Duna térségeit szeldelik. Az alföld éjszaki részén a kettős Csörsz-árok vonul el a közép Dunátul a Tiszáig; a nép Ördög- és Avar-ároknak is nevezi. A déli hosszabb Csörsz-árok talán Pest vidékén kezdődött a Dunánál; nyomai most Gödöllőtől kezdve Fényszarun át Pél és Tarnaszentmiklós között huzódnak el a Tisza partjára. Az éjszaki árok nyomait a Tarnafolyótól kezdve Dormándon át követhetjük a Tiszáig.

Az alföld déli részén az ugynevezett Római sánczok vannak; ezek egyik ága Újvidéktől fel Földvárig huzódik; más ág Óbecsén felül a Csikpataknál kezdődik s elsőben déli, azután nyugati irányban vonul el a Bácskán keresztül s Apa

tinon felül a Dunát éri. Ezen sánczok a legújabb időben a szerbek által részint helyreállittattak.

A Csörsz árkához következő rege csatlakozik, mellyet Tompa Mihály népregéi között találunk. Régen, fölötte régen, a magyarok bejövetele előtt, Pannonián Rád, a longobárdok királya, uralkodott. Rád ur kemény vitéz volt, termetre óriás, csetlen durva bárdját, három se birta más. Harcz volt egész világa, s alig hogy megpihent: mint a darázs kizúdult s ismét csatákba ment. Midőn egykor csatába szálla, Csörszöt, az avarok királyát, ki a Tisza mentében uralkodik vala, hívá frigyesül. Győzelem után a két frigyes király áldomást ivék, aztán a harczi zsákmány részekre osztaték; de Csörsznek semmi kedve osztozni nem vala, mert szíve gondolatja továbbra szárnyala: mert szive gondolatján Rád ur leánya élt: szép Delibáb, jutalmul frigyes csatáiért. A puszták vadrózsáján merengtek álmai, csatás szivét megejték a lányka bájai; s megesküvék: alatta bár romba dől a föld, s az ég fejére omlik . . . de birni fogja őt! Rádhoz fordula hát s harczdíj fejében leányát, a szép Delibábot kéré. S kis szíve Delibábnak gyorsan dobog vala, olly kinos édesen fáj a szónak általa; s a fájó édes érzet titkos szerelme volt, melly olthatatlan lánggal szép Csörsz felé hajolt. De Rádnak eszében sem volt odaadni a leányt, sőt azon töri vala fejét, mikép tolhatná ki Csörsz királyt az ő birtokábul. Gondolkodott . . . végül imigy felelt: Nem bánom Csörsz, leányom legyen menyasszonyod! de birni őt csak úgy fogod, ha a Tisza partjaira azon úton, mellyen jöttél, vizen viszed haza! Csörsz ezt hallván, népével haza siete, arczára, gyors utában lágy szelletár omolt, s a szellő Delibábnak meleg fohásza volt. Legott neki állitá összes népét s nagy árkot kezde ásatni. Égett a munka, éjjel nappal, későn korán, hogy mély árok hasadt a dolgos sereg nyomán. S Tiszától a Dunának vett a mezőn futást, mindennapon tovább nyult s haladt szemlátomást. Csörsz mindenütt jelen volt; ha dőlt, ha lankadott csoportja, biztatásin erőre kelt legott. Szép Delibáb sohajtva nézett kelet felé, kétség, remény s szerelme járt untalan vele; egykor hogy fenn virasztott, vérezve bú nyila: álmot küldött a hajnal nedűs pilláira. S elébe álmain egy

tündér világ terült, a mellyben száz varázs kép tünt fel meg elmerült. Hű Csörsz király s az árok tünék fel álmain, s szerelmes vőlegénye őt vitte habjain; felébredt s boldog volt az édes álmakon, és várván várta hívét a gyors hullámokon. De hasztalan remélt várt s epedt a hű leány, mert Csörsz királyt lováról, egy vészes éjtszakán — sürgetve nyargalózván az árok mentiben — az ég tüzes villáma üté le hirtelen. És a meglankadott nép legott pihenni tért, megátkozván az árkot sok fáradalmiért. S szerelmes Delibáb ... ah mély volt szivbánata... elhalt, miként az alkony csendes fuvallata. — Nézzétek Delibábot, verőfényes napon, megmegjelen remegve a sík határokon. Az alföldnek vidékin tünő szárnyon lebeg, Csörsz nyughelyét keresve, és nem találva meg. S kesergvén most is, a kit hajdan könyezve várt, elönti könyözönnel körül a láthatárt; és újra látja álmát, kit régen álmodott, mert megtelik viz-árnynyal, Csörsz árka is legott.

Alföldünket kétségkivül aránylag igen új időszakig tenger borította, mellyben azon puhányok és halak éltek, a miknek maradványait most az éjszaki előhegyek tövén eltemetve találjuk. E magyar benföldi tenger talán kapcsolatban volt azon tengerrel, melly hajdan Lengyel- és Oroszország nagy síkságait borította, mert a magyar alföldet a lengyel és orosz pusztáktól elválasztó hegységek jobbára csak víz által felhordott sodorványokbul és töredékkőzetbül alkotvák. Azon időszakban a hazánk éjszaki határvidékén emelkedő magas hegyek mint szirtek és sziklaszigetek nyultak ki a tenger hullámjaibul. E tenger akkor folyhatott le, mikor a Duna a Kárpátok nyulványait és Balkan hegységet egybekapcsoló sziklafalakon áttörve magának utat vájt a Fekete tengerbe.

A föld felső rétegei jobbára finom szemcséjü, több kevesebb csillám lemezkékkel kevert kovarczhomokból, s növényi részekkel kevert agyagföldbül állanak. Némelly helyeken, kivált a Duna és Tisza között, a homok uralkodik, gyakran sivány futóhomok képében; más helyeken pedig, kivált a Tiszán tul s a Bánságban feketés, kövér, igen termékeny agyagföld uralkodik. Sok helyütt mészrakodmányokat is talá-

lunk; itt ott a mészkő nagyobb mennyiségben bukkan fel, pl. Szabadka közelében nem messze a Palicsi tótul, azután Kistelek, Törtöl, Berczel, stb. helységek mellett. Hihető, hogy a mészképződmény bizonyos mélységben terjedelmes, szakadatlan települményt alkot, mellyet a rárakódott agyag, homok s más, ujabb áradmányi rétegek eltakarnak, ugy hogy annak csak némelly magasabb részei bukkannak fel. Cotta Bernát azt véli, hogy az alföld hatalmas kőszéntelepeket is rejt gyomrában, mellyek nem épen nagy mélységben volnának találhatók. E kőszéntelepek föltárása egyfelül elegendő tüzelőszert nyujtana, másfelől pedig a mélyebb rétegekben jó ivóviz ereire is vezetne, tehát az alföld két érezhető hiányán segítene.

Továbbá az alföld térségein külömbféle sókat is találunk, névszerint: glaubersót, konyhasót, keserűsót, kivált pedig széksót és salétromot. Sok helyütt az egész földet a székső-por és jegöczök hófehér csíkjai borítják. A székső mindjárt tavasszal kezd kivirágozni, mihelyt a föld felszikkad, s azután egész nyáron át az őszi esőzések beálltáig tart a kivirágzása. Illy székső-vidékek Pest, Bács, Csongrád, Csanád, Békés, Torontál, Szabolcs, Szatmár és Heves megyékben, a Jász-kúnságban, s tul a Dunán is Fejérvár, Komárom, Mosony és Soprony megyék némelly részében fordulnak elő. De a fő székső-vidék Pest és Bács megyék homokos térségein vonul el, mint széles öv; ennek irányában számos állóvíz és tócsa van, mellyeknek sem a Tiszába sem a Dunába nincsen lefolyásuk. E mocsárok némmellyikében, úgy látszik, tetemes tőzegképződés folyik. Vizök részint édes, részint sós és féligsós. A székső főleg a sós vizü tavak és mocsárok mellett virágzik ki. Mikor nyáron vizök apadni kezd, akkor a kiszáradt medencze szélén fehér székső-gyűrű támad, melly annál szélesebb lesz, mennél inkább apad és visszavonúl a víz, de ennek tükréig sohasem nyulik el. Azomban a széksót nemcsak az illy vízmedenczék szélén vagy közvetlen szomszédságában találjuk, hanem távolabb s egészen száraz helyeken is.

A kivirágzott széksót időről időre leseprik. Illy természetes, földes és növényes anyagokkal nagyon kevert állapotjában viszik a parasztok a vásárra, hol a szappanosok

veszik meg, vagy a gyárokba, hol az idegen részektől főzés és lúgzás által megtisztítják. Illy gyárok vannak: Debreczenben, Kisteleken, Félegyházán, Majsán, stb. Debreczen és Pocsaj vidékén évenkint valami 12,000 mázsa széksót sepernek össze, mellynek nagyobb részét a debreczeni szappanosok fogyasztják el. Hazánk összes széksó-termelését 40,000 mázsára becsülik.

Több vidéken a széksó mellett a salétrom is előfordul. De ennek tulajdonképi vidéke a Tisza és Berettyo közt, éjszaki Biharban, Szabolcsban s a Hajduvárosok kerületében van. Azon vidék valami 130 ☐ mfldnyi területet foglal magában. Ottan a helységek mellett szérűk vannak, mellyeken a salétrom tavasztól őszig kékes fehér virágokkal virágzik ki, s nyár folytában több ízben sepertethetik le. De a salétrom nemcsak a minden növényzettől megtisztított s különösen elkészített szérűkön virágzik ki, hanem a bokrokon, sövényeken és falakon, valamint a mezőkön is; gyakran meg sem látjuk s csak a lábunk alatt támadó sajátságos sistergés árulja el ottlétét. Mindenütt hol sok csalánt, kórót, ürmöt, paréjt, libatoppot (kenőfüt, köcsögfüt), keskenylevelű maglapélt találunk, ott bizonyosan a salétrom nyomaira is akadunk. Legtöbb salétromot sepernek Nyiregyháza, Oros, Keresztut, Demecser, Ibrony, Apágy, Nagy-Kálló, azután Sz. Mihály, Büd, Dorog, Nánás és Szoboszló s végre Debreczen vidékén Miko-Pércs, Monostor-Pályi, Léta, Vértes és Bagos helységekben. Azon egész vidék talaja laza homokföldbül, alacsonyabb helyein pedig különösen sok televényből áll. A homok rendesen 3—4 láb vastag réteget alkot, alatta márga-, vagy agyagréteg van, azután megint homok, ezalatt vaczarmárga vagy agyag, végre vaczarréteg következik.

A Tisza mellett, és pedig rendesen a partokhoz közel, Szolnoktól kezdve le egész Tételig virágzik ki a salétrom, különösen Oroszlámos, Mártonyos, Török Kanizsa, Csóka, Tisza Sz. Mihály, Ada, Moholy, Elemér, Aradács és Tétel mellett. De itt a helységek melletti szérűkön kivül nem igen találunk kivirágzásokat, kivévén az Alibunári mocsár környékét. — Végre még túl a Dunán Fejér és Mosony megyékben is előfordul a természetes salétrom.

A nagy magyar síkságnak pusztai jelleme van, kevés vagy épen semmi természeti erdei tenyészete levén, de azért korántsem rémletes, terméketlen sivatag és pusztaság. Fatenyészetben sem szükölködik teljesen, nemcsak a helységekben és tanyákon találunk különösen akácz-, jegenye-, nyár- és eper- és sokféle gyümölcsfákat, de a folyó és állóvizek partjait is külömböző fák és bokrok szegélyezik; sőt hellyel közzel tölgyerdőket is találunk. Azonban a fanövényzet minden esetre alárendelt helyet foglal a terjedelmes szántóföldek, kaszálók és legelők mellett, s néhol teljesen hibázik. Buja szántóföldek és rétek kopár homoktérségekkel, száraz legelőkkel és posványokkal váltakoznak. Ezeket néhol rengeteg náderdők borítják, valamint a tavak és folyók alcsony partjait is. A mezőkön buja vetések hullámzanak: búza, gabna, árpa, zab, repcze és kukoricza, más helyeken terjedelmes dohány-, kender- vagy dinnyeföldek vannak; itt ott kölesföldeket, a Bánságban nehány rizsföldet is találunk; megint más térségeket mákvirág, napraforgó, czukorrépa, bab és paszuly és lencse s mindenféle takarmányvetések foglalnak el. Sőt sok vidéken terjedelmes szöllőkerteket is találunk.

Az alföld virányzatának sajátságos jelleme s meglepő sokfélesége van. Más a nyirkos kövér rétek virányzata s más a részben sós mocsároké, megint más virágokat találunk a futóhomokon s másokat a természetileg kevesbbé mozgékony vagy mesterségesen megkötött homokon. Sok honos növényünk van, mellyek másutt vagy igen gyéren vagy épen nem fordulnak elő. Különösen a futóhomok növényzetét külföldön alig ismerik.*) A megkötött homokon általában ugyanazon növények teremnek, mellyek a futóhomokon, de erősebbek s szőrtelenebbek. Nagy növénybeli gazdagságot a mocsárokban is találunk. Némelly mocsárban különösen a kónyi gyökérnek nevezett mérges bürök fordúl elő. E növény nálunk igen buján terem, magas száru, csaknem ollyan mint

*) Illyen, csak hazánkban előforduló növények pl. a pelyhes palaszkamag (Corispermum canescens), a homoki czikkszár (polygonum arenarium), fodros ternye (alyssum tortuosum), homoki seprűfű (kochia arenaria), homoki útifű (plantago arenaria) stb.

valami kis fa. Vastag, görcsös és nagy gyökereinek belső üregeiben fehér, téjhez hasonlító nedv van. Kivül a gyökérnek gyürüiből szőrszálak fakadnak ki, mellyek a vizen úsznak vagy az iszapban gyökeredzenek. A növénynek levele és magva a petrezselyeméhez hasonlít; szaga csömörletes és kábító; mérge halálos s gyorsan öl. A marha hamar felduzzad és meggebed, ha legelés közben nehány levelét elnyelte; az ember elbódul s elalél, ha csak egy levelét vagy gyökerének egy darabját kalapja mellé tüzi. Ha a gyökerét összemorzsolva vízbe dobjuk, akkor a víz tükrét az égettbor lángjához hasonló kékes fény futja bé; illy fényt magán a gyökeren is látni, ha összevagdalják, de csak nehány pillanatig.

Az állati életben sem találunk fogyatkozást az alföldön. Az emlősöknek Magyarországon megfigyelt 35 neméből s 64 fajából a legtöbb az alföldön is előfordul. Sőt még a hód is találtatik a Duna némelly szigetén, de csak igen gyéren. Sokkal gyakoribb a még kevessé ismert fogas vakony vagyis földi kutya, főleg Pest vidékén, ugy a kertipele is, melly Europában igen ritka állat. A sokféle egér és patkány és egyéb őrlő állatfajok közzül a száraz lapályokon főleg az ürge igen gyakori; a nádasokban pedig a nádi egér tanyázik. A ragadozó állatok közzül a farkas csak néha kemény télben jelenik meg az alföldön, mig a róka, borz, nyest és görény nem épen ritka tünemények. De a hódmenyét csak néha találkozik a Duna némelly szigetén.

A madarakból Petényi elhunyt jeles természetbuvárunk Magyarországban és Erdélyben 93 nemet és 308 fajt talált. Legtöbbje szintén az alföldön is tartózkodik. Keselyük és sasok csak vélten mutatkoznak, annál gyakoriabbak a kánya, vércse és sólyom. Az éneklő madarak közzül a pacsirta a leggyakoribb. Sok költöző madár veszi utját az alföldön át s itt rövidebben hosszasabban mulat. Különösen sok honos és költöző vizi és úszó madarat találunk az alföldön. Ott találunk két darufajt, nyolcz gémfajt, négy karakatnafajt, többféle szalonkát, két gödényfajt, kétféle kormoránt, mindenféle csüllőt és tengeri fecskét, háromféle tengeri bukdárt, mellyek télen az éjszaki sarktenger vidékéről költözködnek hozzánk, s mellyekhez néha a fekete karakatna is csatlakozik.

Továbbá ott találunk három hattyúfajt, többféle vadludat, tizennyolczféle vad ruczát; végre ott van a gólya s a nagy túzok, melly Europának legnagyobb madara s 20 sőt 30 fontot is nyom. A mélázó s féllábán álló gólya a gémes kúttal meg csárdával együtt minden alföldi tájkép jellemzője.

Álljunk meg egy pillanatra valamelly alföldi tónak partján, s ügyeljünk az ott zsibongó életre, mellyet Tompa Mihály ekkép ír le:

A rencze zöldelőn borítja be vizét,
És harmatkása nől zsombékos partinál.
Féllábon állva itt busúl az eszterág,
A víz szinére nőtt széles lapun pedig
Ül tollászkodva a bukó szárcsák hada;
S fenn a bóbás bibicz kereng, sikoltozik.
A sűrű nádasok hosszú zugása közt,
Fényes fejű gácsér nyers hápogása szól;
Mig a tojásivó körmös sas elveri
Az ülős madarat meleg tojásiról.
Szökő szigetre a nemes kócsag megül,
Majd mint fehér fátyol eltünik hirtelen;
Helyére percz alatt fekete gólya száll;
Gyöngyvér s karakatna; amaz jön, ez megyen.
Itt nő a kardos sás, s a barna buzogány,
Indája itt köt az ötszarvu sulyomnak;
Iromba jérczéit a vizi tyúk viszi,
Sürü torzsa közt a zugó nádasoknak . . . .
Vak varjuk ülnek a parti égerfákra;
A nádas rókája vonít esthajnalon;
Jár a tündelevény, a tó zsibongva zúg,
Zugása messze szól a csendes tájakon, stb.

A halaknak 29 neme s 68 faja találkozik hazánkban; csak a Dunában 28 nem s 49 faj él. Ezek közt van a folyami sügér, melly néha 5 fontot nyom, s négy másféle sügérfajon kivül a süllü is, melly a Balatonban legjobban tenyészik s nagyobbra nő, mikor is fogas a neve; továbbá a folyami, tükör- és arany-potyka, hellyel közzel a tavi poszár is s a kárász. Még gyakoriabbak a csuka, harcsa, márna vagy zsidóhal, ángolna, néha a garda vagy magyar hering is, az aranyczompó, a nagy viza, stb. Legízletesebbek a csuka,

harcsa, ponty és viza. Ez utóbbi néha egy mázsát is nyom, a Dunán fölfelé egész Komárom vidékéig szokott menni. A Tiszában különösen a harcsa, csuka, menyhal, ángolna és kecsege élnek; főleg a menyhal és kecsege igen jóizü halak.

Hüllőkben sincs fogyatkozás. De különösen a rovarok osztálya igen gazdag. Jeles rovarászunk Frivaldszky Imre számos új s csakis honunkban élő fajt fedezett föl. A sokféle legyek és szúnyogok közzül csak a kolumbácsi szúnyogot említjük meg különösen. E rovar olly veszélyes állatka, mint déli Afrikában a czecze-légy. Csak 1—1½ vonal hosszú, s ½ vonal széles; gömbölyű feje, oldalt fekvő nagy szeme, rövid vastag szípja, két egymást teljesen fedő, eres, átlátszó szárnya van, továbbá testének két harmadát borító, hamvas sürke vértje, fehérsárgás s négy rovatú alteste, s hat lába, mellyek mindegyike négy izzel s két fogókörömmel bír. E rovar az Új-Palánka és Orsova közötti állóvizek, különösen pedig Kolumbács környékén honol, s a mocsárok iszapjába rakja petéit. A szél és eső elől a közel üregekbe és barlangokba menekül, honnan azután seregenkint kitör. A nép hite szerint e veszélyes szúnyogok a pokolbeli sárkány fejébül támadtak, mellyet Sz. György, midőn a sárkányt leverte, a kolumbácsi barlangba dobott. Néha a déli széltől hajtva nagy seregekben mint fellegek szállnak messze földre, s igy különösen Arad megyébe is eljutnak. A hol illy szúnyogfelleg mutatkozik, ott aggodalom szállja meg a szántóvető embert, marháját azonnal haza hajtja a legelőrül s ha lehetséges, akolba zárja, s a veszedelmes szunyogokat meggyújtott ganéj füstje által igyekszik eltávoztatni. Magát a marhát és lovat is nagy félelem és rémület fogja el, mihelyt a szúnyogok közelednek. Ezek a marhának még belső részeibe is béférkeznek, s a melly ökröt vagy lovat elleptek, az csakhamar nehezen kezd lélekzeni, elbágyad s rendesen már 3—5, néha pedig 12—20 óra alatt meggebed, gyakran görcsös vonaglással, hacsak ideje korán orvosi segélyt nem kap. Azonban egy hives záporeső az egész sereget kipusztitja, olly gyönge életű teremtés e rettegett szúnyog.

Az alföld legszebb diszét a házi állatok, a juhok, marhák és lovak ezrei teszik. A tejelő és igás marha ren-

desen a helységek és tanyák közelében levő gyepen legeltetik; ellenben az úgy nevezett szilaj csordák és ménesek nyáron télen künn maradnak szabad ég alatt. Tavasz megnyiltával rendesen tömegekbe verve nagyobb pusztára hajtatnak s ott azután késő őszig legeltetnek, ekkor rendesen feloszlattatik a gulya s az egyes gazdák a magok barmát tulajdon takarmánytermő földeikre, tanyáikra hajtják. Itt rendesen födél nélküli alkotmányt készítenek, melly egy középpontból kiindúló, három egyenes águ szárnyból áll, miért is szárnyéknak neveztetik. A barom már ösztönszerűleg is a szárnyéknak mindenkor azon szögletága mögé vonul, melly azt a szél ellen megóvja. E szárnyék rendesen nádból, vagy vesszőből készül, s ittott a rendes juhakol helyét is pótolja. A gulyás és csikós számára az ugynevezett cserényt készitik. Ez négyszögletű alkotmány vesszőből vagy deszkábul; födél nélküli, egy helyről a másikra vihető. A barom e pásztori tanyához annyira szokott, hogy azt minden éjjel magától körülheveri. A sövényszerű cserény mintegy öt láb magas, csak a szél ellen használ s a gulyások és csikósok főző-helyéűl, s gunyáik és főzőedényeik tartó-helyéűl szolgál. — Vannak félszilaj gulyák és ménesek is, ezek csak tavasztól őszig legelnek szabad ég alatt, télre pedig istállóba hajtatnak. A tejelő és jármos marha csak nappal legel, estve pedig haza tereltetik. Tudjuk, hogy a magyar marhát karcsu és szép termet, hosszú s messzire szétálló szarvak jellemzik. Különösen 6—700 darabból álló szilaj gulya valóban gyönyörű látványt nyujt. A magyar ló nem nagy, de tüzes s kitartó, s kivált angol lóval való keresztezés által nagyon nemesbithető.

A külföldiek rendesen megütköznek azon, hogy a Tisza és Duna térségein gyakran több mfldnyi utat kell tenni, mig az ember várost vagy falut lát, s azért alföldünket népetlen pusztaságnak, valóságos sivatagnak tartják. Igaz, alföldi helységeink száma nem igen nagy, mindazáltal az alföld népessége nem olly csekély, mint gyakran vélik. Elsőben is a helységek rendesen igen nagyok és népesek, azután pedig az úgynevezett puszták sem népetlenek, s lakosságuk évről évre szaporodik. Már most is nem egy magyar pusztán több ember él mint némelly német városban. Vannak tudósok,

kik azon törik fejöket, hogyan keletkeztek a magyar puszták, sokan nemcsak külföldön, de hazánkban is azt vélik, az alföldön sohasem volt több helység, mint jelenleg. De ez nagy tévedés. Alföldünk népessége talán hazánk legvirágzóbb korszakában sem volt számosabb mint mostan; de a helységek száma csakugyan egykor sokkal nagyobb volt. Tudjuk, még másfél száz esztendeje sincs, hogy hazánk a török igától megszabadult; azelőtt pedig alföldünk legeslegnagyobb részén több mint másfél századig a török és tatár dúlakodott, a helységeket égetve és pusztítva, a lakosokat öldösve s rabszíjra füzve. Csuda-e, hogy sok helység teljesen és nyomtalanul eltünt a föld szinéről, hogy másoknak csak némi omladékait találjuk? A még itt ott búslakodó pusztai romok, templomi omladékok a multnak szomorú maradványai. Midőn a törökség elüzetett, egész megyék népetlen sivatagok voltak; Békés megyében még valami száz év előtt alig esett 100 ember egyegy négyszeg mfldre. S a Bánságban hány helység állott, midőn onnan a török eltakarodott? Hová lett annak egykori magyar lakossága?

Az úgynevezett puszták többnyire elnépetlenült s elpusztult helységekből támadtak, a megmaradt lakosok egyes nagyobb helységekben seregeltek össze, nagyobb tömegben jobban védelmezhetvén magukat. Onnan van, hogy alföldünk helységei többnyire olly nagyok és népesek, mig körültök csak puszták s ezeken csak tanyák s majorságok vannak. A puszták vagy régi vagy új nemes birtokosaik kezében maradtak, vagy idő jártában a megmaradt városi községek birtokába kerültek. Innen van, hogy pl. Debreczen, Szeged, Kecskemét, stb. területe olly rendkivül nagy s hogy ehhez olly számos puszta tartozik.*)

*) A „puszta" szó, véleményem szerint, nem terméketlen sivatagot, hanem gyeptérséget, rétséget jelent, mit steppe, haide, prairie, pampas, llano, stb szókkal fejeznek ki más nemzetek. Utóbb az elpusztult helységekre s a nemesi „praedium" = farm-ra is alkalmaztatott. Ez értelemben a felföldön is vannak puszták, s összesen valami 3000 puszta, azaz eredetileg nemesi birtokrész van Magyarországon. Gondolom, a felföldi praediumokat csak a török idő óta kezdték pusztáknak nevezni.

Tudjuk, hogy a puszták rendesen több birtokrészre oszlanak, hogy tehát egyegy pusztán több tanya és majorság szokott lenni. E tanyákból lassankint helységek lesznek idővel. Több puszta máris igen jól miveltetik. Mezőhegyes cs. k. puszta a hozzátartozó részekkel együtt valami 40,000 □ holdat foglal el, szántóföldjein évenkint valami 10,000 mérő gabnát vetnek, kaszálóin valami 300,000 mázsa széna terem, aratáskor 7000 embert is állitanak munkába. Derékegyháza, melly puszta gr. Károlyié, 22,000 □ holdat foglal magában, vető magnak 5—6000 mérő gabnát szükségel. Sok pusztán már szép faültetményeket, kerteket s a különböző gazdasági épületek mellett csinos mezei lakokat is találunk.

Vannak azomban nagy térségek, mellyek csak legelőül szolgálnak, s mellyeken csak ittott találunk egyegy gunyhót, vagy cserényt s egyegy gémes kutat, csárdát meg állást. Főleg azért nagyon egyhangúnak látszik az alföld, mindazáltal van benne valami fenséges és költői. Az alföld ezen költői oldalát Petőfy fogta fel és irta le legjobban; pl. következő verseiben:

Bejártam a rónát,
Mellyet átölel a Tisza-Duna karja,
S ölében, mint kedves mosolygó gyermekét
Az anya, ugy tartja.
Testi szemeimet
Behunyom, és lelkem szemeivel nézek,
S előttem lebegnek szépen gyönyörün az
Alföldi vidékek.

Forró nyárközép van,
Kapaszkodik a nap fölfelé; sugára
Mint a lángeső olly égető özönnel
Ömlik a pusztára . . . .
Széles hosszu puszta, el is látok messze,
Egész odáig, hol a lehajló ég a
Földdel olvad össze.

Gazdag legelőkön
Visz az út keresztül; ott hever a gőböly,
Rekkenő a hőség, azért nem fogyaszt most
A kövér mezőből.

Cserény oldalánál
Szundikál a gúlyás leterített subán,
Kutyái is lomhák, nem is pillantanak
Az útazó után.

Itten a lapályon
Egy ér nyúlik végig, meg se mozdul habja,
Csak akkor loccsan, ha egyegy halászmadár
Szárnyával megcsapja;
Szép fövény az alja,
Egészen belátni sárga fenekére,
A lusta pióczák s a futó bogarak
Tarka seregére.

Szélén a sötétzöld
Káka közt egyegy gém nyakát nyujtogatja,
Közbe hosszu orrát üti víz alá a
Gólyafiak anyja,
Nagyot nyel, és aztán
Fölemeli fejét s körülnéz kényesen,
A vízparton pedig töméntelen bíbicz
Jajgat keservesen.

Amott egy nagy ágas
Áll szomorún, egykor kútágas lehetett,
Mellette a gödör, hanem már beomlott,
Be is gyepesedett;
Elmerengve nézi
Ez a kútágas a távol délibábot,
Nem tudom, mit nézhet rajta? hisz affélét
Már eleget látott.

Ott van a délibáb
A láthatár szélén . . . . nem kapott egyebet,
Egy ütöttkopott vén csárdát emelt föl, azt
Tartja a föld felett.
Emerre meg gyérül
A legelő, végre a nyoma is elvész,
Sárga homokdombok emelkednek, miket
Épit s dönt a szélvész.

Nagy sokára egyegy
Tanya tünedez fel, boglyák és kazalok,
Rajtok varju károg, ittott egy mogorva
Komondor csavarog.

Tenger szántóföldek
Terjednek szerteszét, rajtok áldott búza,
Lefelé hajlanak, kalászaikat a
Nehéz mag lehúzza.

A zöld búza között
Piros pipacsok és kék virágok nyílnak,
Imitt amott sötétvörös tüskerózsa,
Mint egy vérző csillag.
Közeleg az este
Megaranyosodnak a fehér fellegek,
Szép felhők! mindegyik ugy megy el fölöttünk,
Mint egy tündérrege.

Végre ott a város,
Közepén a templom, nagy komoly tornyával,
Szanaszét a város végén a szélmalmok
Széles vitorlákkal.
Ugy szeretek állni
A szélmalmok előtt! elnézem ezeket,
A mint vitorlájok, egyre hányja
A czigánykereket.

Még szebb Petőfinek azon költeménye, mellynek czime: A csárda romjai.

Te vagy, oh szép alföld végtelen rónája,
Lelkem legkedvesebb mulatótanyája.
Az a görbe felföld hegy- és völgyeivel
Könyv, mellynek számtalan lapjait forgatni kell,
De te, alföldem, hol hegy után hegy nem kél,
Ollyan vagy, mint a nyilt, a fölbontott levél,
A mellyet egyszerre általolvashatok;
S vannak beléd irva szép, nagy gondolatok,
Mint sajnálom én, hogy egész életemet
Itt kinn a pusztákon töltenem nem lehet!
Itt szeretnék élni a puszták közepin,
Mint Arábiában a szabad beduin.
Puszta, puszta, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért hogy egykor érted haljak én meg,
S síromnál, ha érted onthatom véremet,
Meg fogom áldani átkos életemet.

De mi ez?... sír... halál... hova nem vetődtem!
Nem csoda különben, mert rom van előttem.
Nem váromladék ez. Csárdának romjai
Hanem hiszen azt az idő nem keresi:
Melly'k millyen épület? vár-e avvagy csárda?
Ennek is annak is reá lép falára;
S hova az idő lép: omlik, ha kő, ha vas,
És neki semmi nem alacsony nem magas. —
Hogy van, hogy e csárda kövekbűl épüle?
Holott kőtermésnek nyoma sincs körüle.
Itt régente falu avvagy város állott,
Míg nem nyögte hazánk a török rabságot;
E hajdani várost földulta az ozmán,
Kő kövön nem maradt, csak az isten házán.
A templom maradt meg — de ez is betegen —
Hogy a pusztulásnak gyászolója legyen.
És gyászolt a templom több hosszu századot,
Míg végre bujában össze nem roskadott.
Hogy haszna ne vesszen széthullott kövének,
Belőle e helyen csárdát épitének.
Az isten házából csárda!... és miért ne?...
Itt és ott élhetünk az isten kedvére;
S láttam én csárdákban tisztább sziveket már,
Mint kit naponként lát térdelni az oltár. --
Csárda, eldölt csárda, még mikor te benned
Utasok vigadtak, utasok pihentek!
Fölépit tégedet újra képzeletem,
S vendégidet színről színre szemlélhetem;
Itt görcsös botjával egy vándorlólegény,
Ott zsiros subában egy pár szegény legény,
Itt hosszu szakállal egy üveges zsidó,
Amott egy drótos-tót s több illyen borozó.
Hát a szép csaplárné fiatalságával?
Mostan ölelkezik egy hamis deákkal,
Kinek a bor kissé megzavarta fejét,
De a szép menyecske még jobban a szivét.
S hol a vén csaplár, hogy ezért föl nem pattan?
Kinn a kazal végén álmodik nyugodtan...
Kazal végén akkor, most már lenn a sírban,
És a szép fiatal menyecske is ott van,
És a hamis deák s mind, kik itt boroztak.
Ők valamennyien már rég porladoznak.
A csárda is vénült, vénült és roskadott,
Leüté fejéről a szél a kalapot,

A födelet.... ekkép áll hajadon fővel,
Mintha urával beszélne, az idővel,
S kérné alázattal, hogy kissé kimélje;
Hanem sikeretlen esdeklő beszédje.
Dűledez, dűledez; félig ismerni csak:
Mellyik volt az ajtó, mellyik volt az ablak.
Még áll s emelkedik az éghez kéménye,
Mint a haldoklónak utósó reménye.
Pinczéje beomlott, a kút is mellette,
Honnan az ostorfát valaki elvitte;
Csak az ágas és a gém van még épségben,
Egy mogorva sas ül a gém tetejében.
Legmagasabb hely a pusztán e gém vége,
Azért ült föl a sas ennek tetejébe.
Fönn ül és merően maga elé bámul,
Mintha gondolkodnék a mulandóságrul.
Fölötte lángol a nap, az égnek ifja,
Lángol, mert kebelét a szerelem vívja;
Szeretője, a ki epedve néz rája,
Délibáb, a puszták szép tündérleánya.

Első pillanatra bármilly egyhangúnak lássék az alföldi puszta, mindazáltal a figyelmesebb ember a legnagyobbszerű tájképeknek meglepő változatosságát tapasztalhatja rajta. — Sötétség takarja a síkságot, komor szürke fátyol borítja az eget, köröskörül síri csend uralkodik: ekkor kelet felé fehér csík villan föl, erre más csík mutatkozik, végre bágyadt fehér csillám futja be a látkör szegélyét, hol az a pusztára látszik támaszkodni; a csillagok lassanlassan elbágyadnak s elalszanak. Keleten mindinkább szürkül és derül, a környező tárgyak köröskörül láthatókká lesznek, körrajzaik mint sötét árnyak ütnek el a fénycsillámtól, melly a légkört átjárja, a puszta egy része a másik után kiemelkedik a szürkületből, a látkör szétolvadó határjai köröskörül hátrább meg hátrább vonulnak, a tér mind inkább tágul, növekszik, a puszta új fris színt ölt; a távol kút gémjének körvonalai élesen kiválnak, a gulyák, ménesek és nyájak izegnek mozognak, a tehenek halk bőgést hallatnak, a lovak tombolnak, a juhok bégetnek.

Azalatt a menny boltozatára szelid pir derült, melly lassankint violaszinné változik; most vérpirosan s lassan száll föl a nap, lassanlassan széttépi burkonyát: az ég pirja rögtön eltünik s a mennynek egész boltozatát sötétkék fátyol borítja be. A nap királynéja mind fényesebben, felségesebben ragyog, az egész mennyen tiszta, csillogó aczélfény terjed el. Most már az éjnek langy levegője eltünt, s hüs szellő lengedez a pusztán, a füszállakra csillogó harmatcseppek szállnak, mellyek a reggeli nap fényében rengenek. Ekkor az egész természet új életre ébred. A gulyák, ménesek és nyájak a legelőre vonúlnak, utánuk a pásztorok és kutyáik; a mezei nyulak ide oda szökellnek a mezőkön, az ürgék lyukaik előtt guggolnak és játszadoznak, a gólyák kelepelnek s a levegőt a pacsirták éneke tölti el. Ekkor a ragadozó madár is mutatkozik, otta magas ég alatt lengedez mint valami fekete pont; ez nagyobbra és nagyobbra nő, mozogni kezd, szárnya támad, már szárnyának csattogását is látjuk, csakhamar az ölyv vagy kánya rikácsoló szavát is meghalljuk. A gémes kútnál barna leányok jelennek meg, vállaikon hosszú rúd van, mellynek két végin egyegy ószerü korsó függ. Talán a kútnál már csinos legény várakozik rájok, hogy az ostorfát a vederrel alámerítse s korsóikat vizzel negtöltse.

Magasabbra és magasabbra száll a nap, a reggeli hüsség már eltünt, a levegő mind melegebb lesz. Egyszerre, úgy látszik, más országba jutottunk; szemünk előtt egész tenger terül, melly nem nagy távolságban gyöngyszürke hullámait rengeti. Incselkedve felénk közelg, azután ismét odább távozik. Egyszerre mögöttünk is összefoly, holott pedig csak egy óra előtt száraz, szikkadt földön jártunk vala, most mindenfelől tündéri tó környez. Kékes hullámaiból bokrok, ligetek, falvak, várak, városok merülnek föl a legfelségesb csoportozatokban. Csudálatos változatossággal jönek s mennek a képek. Majd magas fáknak egymást szegő sorai tünnek föl bámuló szemünk előtt, majd szép erdőpagonyok s kéjvárakkal koszorúzott hegyek emelködnek föl. Pompás templomok és tornyok, felséges városok és falvak váltakoznak egymással. De ha feléjök megyünk, rögtön eltünnek: nyomorúlt cserjék, tövises kóró, álmodozó eszterág, kutágas, omladozó gunyhó,

düledező csárda vagy legföljebb valami tanya . . . ez az egész, mi a bámult varázsalkotmánybul hátramaradt. — De most ösmeretlen óriások serge közelg, rémitő alakok, mint szörnyetegek emelködnek, fejeikön faszálnyi szarvak ülnek, mellyeket büszkén az égnek nyujtanak. Tompa zugás és dobogás növeli meglepetésünket s félelmünket. A szarvas szörnyetegek után emberi óriások járnak... De csakhamar eloszlik a fátyol, — szemünk előtt ökörgulya legel, csatarendben állva, mint valami hadsereg. Ezek a delibáb varázsképei, mellyek azomban nem mindig láthatók egész pompájokban.

S ismét más tüneményen akad meg szemünk. Nem messze tőlünk nagy számmal fehér oszlopok szállnak föl, némellyek hegyei égnek, mások földnek forditvák. Egymáshoz közelednek, majd ismét szétfutnak, ide oda körben lejtve, most felénk keringnek, majd megint odább sietnek, most összeütköznek s széthullanak, majd ismét fölkerekednek. Porforgatagok, mellyeket a forgó szél kerget. Gyakran igen nagy sebességgel mozognak, néha negyedóra alatt egész mfldet futnak, annélkül hogy felbomlanának. Ollykor ollykor ötven illy poroszlopot is egyszerre láthatunk. Néha hirtelen a távolban felnyuló hegyek által lepetünk meg a végtelen sikság közepette; csudálkozunk, miféle hegyek, honnan kerültek azok? De csakhamar szétolvadnak: csak fellegek voltak, mellyeket a síksághoz nem szokott szemünk hegyeknek tartott. Most kék felhőhegyek tornyosulnak föl, fehér tetőkkel a láthatáron; nagyobbra nagyobbra nőnek, megszakadnak s ismét egybefutnak. Feljebb s közelebb vonúlnak, időről időre vakító villám hasítja sötét kebelöket, ezt messze s tompa döbörgés követi. Mind közelebb jőnek a felhők, a döbörgés meg ropogás mind erösebben szól, a villám és dörgés mind gyorsabban következik egymásra, amaz hosszú vakító sugarával az egész mennyen lobog végig, emez rövid csattanásokkal a földet rázkódtatja meg. Forgatagok emelkednek, a fölkerekedett szélvész dühöngve üvölt a pusztán, a nappalt éjtszaka váltja föl. A felhők mintha a földre ereszkedtek volna, megnyílt csatornáikbul zúgva omlik a zápor. Nehány pillanat mulva az egész térséget víz borítja. De a milly hirtelen a fergeteg beállt, ép olly hirtelen vége is szakad.

Dél van. A nap legforróbb sugarait lövelli a sikságra, az izzó levegő apró csillogó hullámokban rezeg a pusztán végig, mintha maga a fövény hullámzanék. Az egész természet, úgy látszik, kihalt, rideg némaság borong a térségen; a gulyák, ménesek és nyájak felhagytak a legeléssel, körbe álltak, mozdulatlanul ott vannak lesütött fejjel, egyik állat a másiknak árnyékában keres ótalmat az égető sugarak ellen. A sötétkék egen ittott könnyű fehér bodrosfelleg úszik, a látkör szélén pedig összefutó felhőrétegek borongnak, mint távol hegyek.

Végre hanyatlani kezd a nap, a menny boltozatát elmosódó, légnemű, fényes fátyol vonja be; az alább alább gördülő nap még nehány perczig küllőszerű sugarakkal lángol a tüzes rojtokkal szegélyzett fellegek közepett, azután vérpiros golyója végkép alámerül. Most az ég pirja elalszik, helyét bágyadt sárgás fény foglalja el, melly lassankint kékre és sötétkékre változik. Majd az esthajnal utolsó csíkja is kialszik, s az ég boltozatán ragyogó csillagok gyúlnak meg egymás után. Gyenge, hüvös szellő támad, melly csakhamar erősebb, hideg éji fuvalommá fokozódik. Nehány pillanatig mély csend uralkodik, mint varázsütésre elhallgat a rovarok ezerféle dongása, a sötétség gyorsan növekszik, a tanyák fehér falainak csilláma elalszik, a nyájak elmerülnek, a kútgém véknyabb és véknyabb lesz, aztán végkép eltünik. Látkörünk mindinkább összeszűkül, végre ég és föld összeölelkeznek s összeborúlnak. De a levegőt már a békasereg brekegése tölti be, messziről a kutyák ugatása hallik, ittott egyegy madár sivítja el magát, amott darusereg vitorlázik odább, imitt egyes szalonkák suhannak el, időrül időre egyegy denevér nyihog vagy nyöszörgő kuvik kereng. Ittott róka csahol, vagy borzfiú röfög, vagy bölömbika bömböl. Azalatt a gulyák, ménesek és nyájak az éjjeli tanyára vonulnak; ünnepélyesen szólnak a kolompok, közbe közbe elkondul a pásztor kiáltása. Nemsokára köröskörül a pásztorok tüzei lobognak fel, honnan bús népdalok, vagy a furulya és tilinkó vagy a duda hangjai lengedeznek felénk. A puszta ismét kiderült, a fölkelő hold szende ezüst fényben füröszti.

„Láttam a napot a Rajna hegyei mögé leszállni, midőn

a Neckar partjain feküdtem, s Heidelberg sötét tornyai merészen felnyultak a sötétveres égnek; láttam a nappal királyát, midőn végső sugaraival az elhanyatlott Velencze pompáját megaranyozta, mig a lagunák játszi hulláma a könnyü sajka orrát csókolja vala; néztem a sugárzó Phoebust, midőn Sz. Péter temploma magasztos fénye mögé nyugodni szálla: de hatalmát és fönségét olly erősen sohasem éreztem, mint mikor magam voltam a magyar pusztán!“ (Paget).

Hasonló változatosságot nyujtanak a pusztai képek a külömböző évszakokban. Tavaszkor a terjedelmes síkságok részint nagy tavakká és mocsárokká változnak; lassankint a víz eltünik, zöldellő fű csirázik mindenütt, szálai gyorsan nőnek, a réteket sokféle tarka virágok himezik, a mezőket hamar érő vetések ruházzák; a virágokat méhek s tarka lepkék dongják s lejtik körül, a légben szúnyogseregek lebegnek, pacsirták zengenek s fecskék csevegnek. Most a junius hava következik. A Tisza vidékére rándulunk; milly különos, soha nem látott tünemény tárul fel ott szemünk előtt! Az egész folyót virágszőnyeg takarja, mellynek foszlányai közzül csak ittott látszik a szőke viznek egyegy foltja. A furcsa takarón keresztül még a sajka is csak nehezen mozoghat előre. Ime! madár, hal és béka mohón eszi a folyó takaróját — élő és holt lényekből van szőve. A Tisza eleven virágoktól, a kérészek millióitól virágzik. A folyó fenekén és partjain millió meg millió apró báb hevert egy két évig az iszapban eltemetve; junius elején vagy közepén a bábokbul rögtön millió kis állatka támad, lágy testtel, széles szárnyakkal s lószőrhez hasonló farkkal. Ez állatkák nyüzsgése csak egykét óráig tart, azután elhalnak, miután nemök fennmaradását biztosították vala, s a madaraknak, halaknak, békáknak, sőt a macskáknak, kutyáknak és sertéseknek is kedves eledelül szolgálnak. A T i s z a v i r á g z á s évenkint rendesen csak négy napig tart.*) —

*) A kérész vagy tiszavirág (Ephemera vulgata) hüvelyknyi hosszú, s kissé szélesebb, ha szárnyai kiterjesztvék. Hosszukás teste sárga, barna foltokkal, négy szárnya szintén foltos s barnán hálózott, hátulsó két szárnya kisebb. Fején két hosszú csáp van, potroha végén három hosszú serte. — Előfordul a Marosen, Bégán és alsó Dunán is.

Azután a nyár köszönt be. A nap forró sugarai elperzselik a legelőket és réteket. De a szántóföldeken a munkás aratók sergei zsibongnak. A gabnát haza viszik, hatalmas kazlakba rakják, azután kinyomtatják vagy kicsépelik. Már a jövő aratásra is elkészítik a földeket; a dinnyét, a zöldséget, kukoriczát, dohányt, a szőllőt is s minden termést és gyümölcsöt, mellyeket a nyár megérlelt vala, betakarították. Ekkor eljön az ősz sűrű ködeivel s nagy esőzéseivel meg hideg szeleivel; a gulyák, ménesek és nyájak haza vonulnak s istállóban, akolban, vagy a tanyai szárnyékok és karámok mögött keresnek ótalmat; a gólya, gém és túzok délre költöznek, nemsokára a fecske, rigó s vad rucza s más madarak is követik. Helyöket új vendégek foglalják el, a fagyos éjszakról érkezve. Végre beáll a tél, a rideg kopár pusztán vad szélveszek nyargalnak, sűrű hózivatarok dühöngnek, csakhamar fehér szemfödél takarja az egész síkságot. Petőfi következőleg irja le a téli pusztát:

Hejh, mostan puszta ám igazán a puszta!
Mert az az ősz ollyan gondatlan rosz gazda;
A mit a kikelet
És a nyár gyüjtöget,
Ez nagy könnyelmüen mind elfecséreli,
A sok kincsnek a tél csak hült helyét leli.

Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával,
Sem a pásztor legény kesergő sipjával,
S a dalos madarak
Mind elnémultanak,
Nem szól a harsogó haris a fü közül,
Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül.

Mint befagyott tenger, ollyan a sík határ,
Alant röpül a nap, mint a fáradt madár,
Vagy hogy rövidlátó
Már öreg korától,
S le kell hajolnia, hogy valamit lásson....
Igy sem igen sokat lát a pusztaságon

Üres most a halászkunyhó és a csőszház;
Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz;
Mikor vályú elé

Hajtják este felé,
Egyegy bozontos bús tinó elelbődül,
Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.

Leveles dohányát a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi,
Megvágja nagyjábul,
S a csizma szárábul
Pipát húz ki, rá tölt és lomhán szipákol,
S oda oda néz: nem üres-e a jászol?

De még a csárdák is ugyan csak hallgatnak,
Csaplár és csaplárné nagyokat alhatnak,
Mert a pincze kulcsát
Akár elhajítsák,
Senkisem fordítja feléjök a rudat,
Hóval söpörték be a szelek az utat.

Most uralkodnak a szelek, a viharok,
Egyik fönn a légben magasan kavarog,
Másik alant nyargal
Szikrázó haraggal,
Szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő,
A harmadik velök birkozni szemközt jő.

Alkonyat felé ha fáradtan elülnek,
A rónára halvány ködök telepűlnek,
S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüsszögve visz a ló....
Háta mögött farkas, feje fölött holló.

Mint kiüzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a tulsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.

Az alföld általános leirását azon megjegyzéssel fejezzük be, hogy annak egyes nagyobb részeit különösen pusztának nevezik. Leghiresebbek a hortobágyi és kecskeméti

puszták. Amaz Debreczen városa területéhez tartozik, melly összesen valami 15 □ mfldet foglal magában; a Hortobágy patak mellett terül s bővelkedik mocsárokban, lápokban és tavakban, mellyek részben mindenféle vizi növényekkel s náderdőkkel borítvák s számtalan vizi madarakkal népesítvek. A pusztán levő legelők valami 55,000 □ holdat foglalnak el, s rajtok vagy 300,000 darab ló, juh, szarvas marha és sertés legel. Hires a hortobágyi csárda is, mellyben a pásztorokon és fuvarosokon kivül ollykor a hontalanul bolyongó szegény legények és betyárok is éjjeli tivornyára és tánczra befordulnak.

Kecskemét városának területe 10 □ mfldet foglal magában, s részint szántóföldek- és szőllőkertekből, részint természeti és ültetett erdőkbül, részint kaszállók-és legelőkbül áll. Ez utóbbiak terjedelme valami 50,000 □ holdat tesz. Végre 10,000 holdat a gyümölcsös kertek foglalnak el.

Mind a kecskeméti mind a hortobágyi vagy debreczeni puszta ismét több kisebb részre, vagyis szorosabb értelemben vett pusztára oszlik, mellyeken az egyes városi lakók tanyái vannak.

Az alföld a magyarságnak igazi hazája, csak déli részét lakja számos szerb, német és oláh is a magyarokkal vegyest. A németek s jobbára a szerbek is csak a török elüzetése után szállák meg azon vidékeket, s néhol most ők teszik a többséget, noha hajdan ott is a magyarok túlnyomók voltak.

Immár az alföldi pásztorokat fogjuk közelebbről megtekinteni, azután pedig általában a magyar nép jellemét, életét és szokásait fogjuk leirni.

A puszta szabad természeti életet fejt ki, miért is az alföldi pásztorok maiglan félig meddig nomád életet viselnek. Ők egészséges, erős és szép emberfajt tesznek. A pusztán serdülnek föl, s egész életöket ott töltik el. Más emberekkel keveset közlekednek, hajlékuk az égnek tág boltozata, melylyet fogékony érzékkel szemlélgetnek; jól ismerik a napnak, holdnak s a többi csillagoknak járását, a nap és csillagok állása szerint jól tudják meghatározni az időt, más órát nem ismernek; a felszálló felhők alakján meg tudják mondani, lesz-e eső vagy szél. Az őrizetökre bizott barom iránt külö-

nös vonzalommal és előszeretettel vannak, gyermekkoruktól fogva figyelnek minden egyes darabnak természetére, jó és rosz tulajdonságaira. Az ökör vagy lónak története apáról fiúra száll. Hogy a barom természetét jól ismerik, s hogy bennök lelkes bátorság, rettenthetlenség meg éberség lakozik, azon tulajdonaiknál fogva képesek megőrízni s igazgatni a gulyát és ménest. Életök módja teszi, hogy bizonyos tekintetben féktelenek, nyersek és vadak; gyakran kicsapongók és vakmerők; az idegen vagyont nem mindig tisztelik; oldal szalonnát, darab juhot vagy sertést vagy lovat lopni, nagy büntettnek épen nem tartják. De ez fő gyengéjök is, mert különben becsületes, nemeslelkü, emberszerető s nyíltszivű emberek, kikben az egyszerü suba alatt gyakran több igaz erényt találunk, mint nem egy sima miveltségü világfiban. Legszembetünőbb tulajdonaik: bizonyos méltóságos komolyság, szilárd eltökéltség, bizonyos lovagias büszkeség s nagy edzettség, mellynél fogva az időjárás minden mostohaságait, a vihart és záport, a hideget és forróságot, a sokféle nélkülözést és fáradságot megtörhetlen nyugalommal elviselik. Rendes eledelök a tarhonya, köleskása, szalonna és kenyér; ruházatuk a rövid üng és gatya, a bunda vagy szür s széles karimáju kalap. Leghűbb bajtársaik s kisérőik a hosszúszörü, bozontos, fehér komondorok, mellyek urok minden intésére ügyelve a nyájat a ragadozó állatok megtámadásátul s idegenek közeledésétül megóvják s az elszéledt barmot csudálatos ügyességgel összegyüjtik.

Az alföldi pásztorokat öt osztályra oszthatjuk, mindegyik osztálynak saját erkölcsei és szokásai vannak.

A juhász. Nagyobb birtokosaink jól teszik, hogy a juhnemesítésre különös figyelmet fordítanak főleg agyapju végett. Alföldünk terjedelmes legelőin nagy juhnyájak vannak, mellyek gyapja sokkal finomabb és becsesebb, mint a honos akár fekete akar fehér juhé, mellyet azonban már csak bőre, húsa és teje miatt szintén nem kell teljesen elmellőzni s elhanyagolni. Tudjuk, hogy a merino juh tenyésztése főleg Mária Terézia idejétől kezdve terjedett el nálunk, s hogy a mult évtizedekben különös lendületet nyert. Sajnálnunk kell, hogy az állami zavarok és megrázkodások következtében a juhte-

nyésztés némileg fogyott s alábbszállt, de reménlünk lehet, hogy ismét feljebb fog emelkedni.

A juhász kevésbbé van elrekesztve a többi világtul; ott, hol rendesebb és szabályozattabb gazdálkodás foly, minden estve haza az akolba hajtja a nyáját; az akol rendesen a falu vagy tanya mellett van más istállókkal s gazdasági épületekkel együtt. De némelly pusztán és tanyán a fedeles, meleg akol helyét csak a nyilt karám vagy cserény pótolja.

A juhász bő ujjú, rövid vászon ünget s hasonló gatyát visel, az üngre néha még kék posztóbul készült s tarka hímvarratu mellényt vagy ujjast ölt; lábán hosszuszáru csizma vagy csinosan odaszijazott bocskor van, fején pedig fekete nemez kalap, széles felhajtott karimával, mellyet meritő s ivó edényűl is használ. Kenyerét és szalonnáját a nyakáról szijon függő tarisznyában tartja, felűl rá pedig a bundát veti, mellyet az időjáráshoz képest hol kifordítva, hol befordítva visel. A juhászbunda alul ki van fordítva s feltürve, a mellen veres virágokkal diszesítve.

Hü kisérői a juhásznak a türelmes szamár s az éber juhászkutya. A szamár gazdája egész vagyonát, gunyáit, s élelmét, hordja a hátán. Igy terhelve legelész békésen a juhok közt, mignem gazdájának kedve csosszan a szomszéd faluba vagy valamelly csárdába elrándulni. Ekkor a bundát hátára teríti, rá ül, s fék és kantár nélkül egyedűl botjával igazgatja oda, a merre akarja. Mig azután a juhász a csárdában üzi gondját egy pohár bor mellett társalogva vagy a czigány zenéje mellett a csárdást járva, addig a szamár nyugodtan s türelmesen a csárda előtt mélázik, vagy a tüskés kórót pusztitja. Azalatt pajtása, a juhászkutya, a nyájat őrzi s egyúttal a mezei egereket és ürgéket üzi, hogy legyen a mivel jól lakhassék. A juhászkutya rendesen fehér, néha vörhenyesbarna szinű; hegyes orra, felálló rövid füle, bozon tos bundája s farka miatt nagyon hasonlít a farkashoz, harapni is ugy szokott, mint a farkas, t. i. csak hozzákapva s kikieresztve a megharapott tárgyat. Gazdájának szót fogad, de idegent mindjárt megtámad, ha ez az általa őrizett helyhez közeledik.

Görbe botjára támaszkodva, lábánál a kutya, úgy szét-

néz a juhász teljes megelégedéssel a széles hosszu pusztán s legelő nyáján, andalogva merengve, vagy rövid makra pipáját huzza ki a csizmaszárából, melly övében vagy gatyája korcza mögött van, s bodor füstfellegeket ereszt a levegőbe. Mikor pedig érzelmei erőt vesznek rajta, akkor dudáját fogja s illeszti szájához s bús dallamot fú, mellynek hangjai főleg az esteli csendben messzire elhallatszanak.

A juhászgazdának rendesen több bojtárja van. Gyakran neki magának is vannak juhai, mellyek az ura nyájával együtt legelnek. Olly juhászgazdák is vannak, mellyek egész nyájakat birnak s magok számára egész pusztai legelőt haszonbérbe vesznek.

Ezeket rendesen birkásoknak nevezik.

A gulyás. A legnagyobb s legszebb gulyák és gőbölyök a Debreczen, Gyula, Temesvár, Ujvidék és Pest közötti pusztákon legelnek. A magas karcsu termet s a hosszú, meszszire szétálló szarvak a magyar tuloknak igen jeles alakot kölcsönöznek. Legszebbek azon szilaj gulyák, mellyek télen nyáron künn a szabad ég alatt maradnak. Vannak magyar ökrök, mellyek szarvai 4 és több láb hosszúk s hegyökön több mint 8 lábnyira vannak egymástul.

A gulyások termetes testalkat, erő és ügyesség által tünnek ki. Födeletlen cserény az ő hajlékuk, kétkerekű talyiga az ő élés meg készlettáruk. A talyiga sarkán csomag paprika függ, alatta a macska, körülötte komondorok hevernek, nehány lépésre egy két ló áll, mellyre a gulyás fölkap, ha megszökött marhát visszaterelni, vagy egyet a gulyábul kiszakasztani akar, mit lóháton hosszú ostorával szokott végezni. Tüzhelye a szalma vagy nádcserény közepén van, mellynek keritése a tüzet a széltől védi. Rendesen kenyérrel és szalonnával él s boldog, ha a kulacsbul egyegy kortyot nyelhet; ha pedig lakmát üthet, darab marha vagy ürü húst vagdal össze, a bográcsba teszi mentől több szalonnával együtt, megsózza s megfüszerezi paprikával és hagymával s igy késziti a gulyáshúst.

Minden nagyobb gulyánál több gulyás van; a főgulyás a felelős, mert a többi az ő cselédje; a kikötött béren kivül rendesen 20—30 darab szarvas marhát s 2—3 lovat tarthat,

mellyek az urasági gulyával együtt legelnek. A divatos üng és gatya, kék posztó mellény, veres bőrszijakkal szegélyzett bunda, makrapipa, a gatyakorczról elöl lefüggő dohányzacskó aczéllal és bicskával együtt, a lassan hervadó árvaleányhajjal ékesitett kalap, hosszú ostor s görcsös bot a gulyás és bojtárjai egész fölszerelését teszik. E gulyások nagy ügyességgel és bátorsággal megfogják szarvánál a szilaj fiatal ökröt vagy tehenet s úgy tartják, míg megbélyegzik. Ha valami vad bika szarva hegyét kell lefürészelni, lószőrbül készült tekercscsel fogják el, nyakát nagy rúddal a földhöz szorítják, egyik azután elől, a másik pedig hátul farkánál tartja. Néha állva is tartják a bikát, mig szarvát lefürészelik. A gulyásoktól, kik a szilaj és félszilaj gulyákat és gőbölyöket legeltetik, meg kell különböztetni a csordásokat, kik a jármos ökrök és tejelő tehenek csordáit a helység közelében terülő gyepen legeltetik.

Bivalycsordák leginkább csak túl a Dunán Tolna, Somogy, Zala, Soprony és Győr megyékben vannak. Az otromba, lusta s kajla szarvú bivaly a mocsáros vidéket szereti. Télen meleg istállóban kell tartani. A bivalycsordások rendesen munkakerülő, együgyü, lomha emberek, mindazáltal jól tudják a bivalyokat igazgatni s hirtelen fellobbanó dühök elől ideje korán menekülni. Sajátságos öltözetüket teszik: hosszú fodrozatú bő üng és gatya, kék posztó ujjas, kék posztó nadrág, mellynek varrása oldalt sárga réz gombokkal van sarkig megrakva, fehér abábul készült szűr, melly kék sávolyokkal van kivarrva, mig gallérja és szegélye vörös szinű, s végre széles bársonnyal beszegett függő bojttal ékesitett s magasra felkanyarított karimáju kalap. Fokoson kivűl görcsös bőr ostoruk van, mellynek nyele gyakran hegyes vassal bír.

A kanász vagy kondás. A szalonnát és disznóhúst minden magyar szereti, s azért a legszegényebb parasztnak is szokott egykét darab sertése lenni. De nagyobb kondák csak ott vannak, hol bükk- és tölgyerdők s terjedelmes kukoriczaföldek vannak, különösen Arad és Bihar megyékben s a Bakonyban. A kondás igazi hazája tehát nem a nyilt síkság, hanem a sötét, rengeteg bükk- és tölgyerdők. Azért

is lelke rendszerint komorabb, zárkozottabb, vadságra s féktelen kicsapongásra hajlóbb, mint a napsütötte térségeken élő egyéb pásztoroké. Üngét zsirba szokta mártani, haját is szalonnával kenegeti; lábát többnyire bocskor takarja, néha pedig hosszúszáru csizma, mellynek vas patkójábul hátul rövid ék szokott kiállani. Mellénye rendesen veres posztószalagokkal van beszegve. Szűre elől szijakkal és réz csattokkal van kiczifrázva, a szűr újja egyszersmind tarisznyáúl szolgál, mellyben a kenyér és szalonna van. Vállárul hosszu ostor nyúlik alá, ennek nyele ónnal vagy ólommal van kirakva. Éles baltájának nyele szintén ólommal van kiverve; a baltát igen ügyesen tudja forgatni a kanász, táncz közben fölfölhajitja s mindannyiszor felfogja; vagy pedig ujjai körül forgatja, annélkül hogy elejtené. Hajitani olly jól tudja, hogy a kiszemelt sertést a konda közepette megtalálja a füle táján s biztosan elejti. Gazdáik iránt hivek és engedelmesek a kondások, de azon hirben állanak, hogy jártas és vakmerő tolvajok.

A csikós. Ez valamennyi pásztor közzül kitünik gyorsasága, ügyessége és lovagias bátorsága által. Ő a pusztának igazi s tulajdonképi fia. Kedélyes, vendégszerető, nyíltszivű, de rendesen nem nagy bünnek tartja, ha alkalom szerint magának paripát kerít az idegen ménesből, vagy lakodalmára avvagy keresztelőjére egy kis szalonnát, sonkát s bort kölcsönöz a szomszéd gazdánál, annélkül hogy tőle elébb engedelmet kérne. Üngen s gatyán kivül kék posztó mellényt visel, fején pörge kalapot, nyakán uracsosan kötött fekete nyakravalót, melly aranyos vagy ezüstös rojtokkal van ékesítve; továbbá bő száru nagy csizmát, mellyben pénzét, ha van, s rendkivül rövid száru makrapipáját tartja, ha nehány perczre szájábul kivette, s végre a szokott bundát. A dohányzacskó a gatyakorczban van hátul. Nagyon czifra nyelű, hosszu ostor s egy bot fegyverül s eszközül szolgálnak a ménes igazgatásában.

A magyar ló könnyű, gyors és tüzes, ollyan a csikós is. Egy ugrással felpattan az ágaskodó lóra s légbe ugrat vele, bár nyereg sincs rajta; a szilaj csikó néha a földhöz vágja magát, de a csikósnak azért nem esik semmi baja.

Lószőrbül font s vizbe mártott árkánnyal a szilaj ménes közzé megyen, oda lopódzik a ló oldalához, mellyet elfogni akar, nyakába veti a hurkot s egy rántással a földre teríti. Azután lába közzé fogván a megrémült lovat, megereszti a hurkot: a ló felszökik s hátán a szokatlan terhet érezve eszeveszetten tova száguld, de végre kifárad, a csikóst le nem tudja rázni magárul, tehát szót fogad néki. Némelly csikós árkány nélkűl is közeledik a lóhoz, nyakába csimpeszkedik s addig tartja, mig kötőféket vetnek fejére.

Ferencz dicsőült királyunk sokat hallott vala az alföldi pásztorok bátorságárul és ügyességérül. Tehát önszemével akara róla meggyőződni. Magas kivánatára a sz. lőrinczi pusztán nagy cserényt s mellette nézőhelyet készítének. Egybegyülvén a magas vendégek, a különböző pásztorok rendre beterelék egymásután a gulyát, ménest, kondát és nyájat. A gulyások sebes vágtatva nyargalának a több száz darabbul álló gulya közzé, s futtokban megragadának farkánál jókora borjút s anyja mellől fölemelék a nyeregbe s tova száguldának vele a cserény körül; szilaj ökröket és teheneket puszta kézzel fogtak meg s rájok süték a bélyeget. A kondások baltájok egy hajitásával elejték a megjelölt sertéseket, stb. Azután a szilaj ménesre került a sor; miután nagy bajjal beterelték vala a cserénybe, ő felsége két lovat jelöle ki, mellyeket a ménes közepett el kellett fogni. Egy pillanat mulva mindkét ló el volt fogva, földre terítve s megnyergelve; s mindegyiken csikós ült, mintha oda tapadt volna.

A szilaj ló a bátor és ügyes velebánás következtében nemsokára megszelídül s megidomúl, s közte meg a lovag közt azon benső ragaszkodás támad, melly csak a magyar pusztákon s magyar emberek között fordúl elő. A ló jól ismeri gazdája minden keze mozdulatát, ez meg lovának minden jó és rosz tulajdonait és szokását; a csikós minden jó falatát lovával osztja meg, bizonyos jelek által társalog vele, de aztán bizhatik is paripájában.

Azonban nem egyedűl a csikós tud jól bánni a lóval, a magyar ember általában jó és bátor lovas, s nem hiában mondják: lóra termett a magyar. Világszerte híresek a magyar huszárok. „Nincs hozzáfogható a huszárok támadó

rohamához. Első jelt adnak az ütközetre: a huszárok nyergeiket igazítják s felülnek; második jel: a lovak prüszögnek, horkolnak, minden vitéz nehány nyájas szót intéz a magaéhoz; harmadik jel: a dandár megindul, sebes vágtatva neki rohan, a huszárok előre nyujtják felső testöket lovaik nyaka fölé, a kardok villognak, az álgyúk dörögnek, a puskák ropognak, de a vakmerő csapat a legiszonyatosb tűz közepette neki rohan az ellenségnek, az álgyútelepeknek. Rohamának nem lehet ellentállani, az ellenség ingadoz, hátrál, a csata el van döntve. Igy harczol a magyar huszárság. — — Franczia-, Orosz-, Porosz- s más országoknak is vannak huszárjaik, de ezek csakis franczia, orosz, porosz lovasok csákóval s mentével; a magyar huszár lelke, lova s Istene hibázik nekik.“

„A huszár természeténél fogva jó indulatu, mint általában a magyar. Legderekabb ember a szolgálatban, s egyszersmind legvigabb pajtás a korcsmában, ki szivesen megosztja borát a cseh vagy német sógorral, ha ennek kifogyott a pénze. Önmagát a huszár egész éltében második személynek tartja, mert elsőnek a lovát tekinti. Nem iszik, hanemha lovát megittatta, nem alszik, hanemha a jászolban abrak és széna van.“

Néhanéha a huszár megemlékezik otthonárul, kedvesérül s szüléirül. Bús érzelem szállja meg illyenkor, de hamar megvigasztalódik.

Sirtál anyám egykor érttem,
Hogy huszárnak felütöttem,
Ne sírj anyám! fiad jól van
Vitézek közt a táborban.

Fájva váltam Julinkától,
Szíve repedt bánatától,
Ne sírj Julis, híved jól van,
Vitézek közt a táborban.

De ha nem él anyám immár,
Ha Julishoz eddig más jár;
Lelkem akkor a táborban
Vitézek közt sincsen vigan.

Könnyet ejtek nagyot erre,
Csak egy vigasz jő keblemre.
Körülnézek a táborban,
A hány pajtás majd mind így van.

Nyugodj anyám, édes dajkám,
Élj boldogul szép Julinkám,
Kedvesetek a táborban
A királyért s honaért van.

Immár általában a magyar nép lakjait, erkölcseit és szokásait fogjuk leirni.

Az alföldi helységek nagyjábul egyazon terv szerint épültek. Nagyon széles, többnyire burkolatlan, gyakran igyenes vonalban futó s egymást derékszögben szegő utczák, mellyek hosszas esőzés után, főleg őszkor feneketlenek, jellemzik mind a falvakat, mind a városokat. Falun a házak rendesen vályogbul épültek, földszintiek, fehérre meszelvék, többnyire szalmával vagy náddal fedvék. Hosszanti oldaluk az udvarra, keskeny homlokoldaluk pedig két négyszögű apró ablakával az utczára szolgál. A ház előtt s az udvaron többnyire nehány akácz-, vagy eper- vagy diófa áll. Garágya, nádból font vagy élősövény, mellyen rendesen oldalt keskenyebb ajtó, s közepett tágasabb kapu van, a házhoz csatlakozó udvart az utczátul rekeszti el. Az udvaron kocsiszín, egykét ól meg istálló s kisebb nagyobb zsúpkazal és szénaboglya van. Az egyes házak tehát a közbeneső udvar által elkülönítvék egymástul. Az utczárul elsőben az udvarra, innen a pitvarba és konyhába jutunk. Itt terjedelmes tűzhely s néha agyagbul tapasztott sütőkemencze is van. A konyhai edények szépen surolvák s köröskörül polczokon vannak. A konyhábul balra való ajtó a lakszobába nyilik. Itt egy vagy két nyoszolyát találunk magasra felhalmozott párnákkal és dunnyákkal, azután a sarokban boglyaszerű kemenczét, melly vesszőfonadékbul és agyagból épittetik, vagy kisebb cserépkályhát, továbbá durva asztalt tölgyfábul, a fal végiben nehány fa padot; egyik sarokban nehány ruhadarab függ a falon, s az ajtó fölötti polczon rendesen nehány ón tányért és korsót is látunk. A

padozat többnyire hatalmas mestergerendán nyugszik, melly könyvpolczul is szolgál, holott naptárt, nehány imádságos könyvet s talán egykét népkönyvet is találhatunk. Végre a szoba egyik sarkában többnyire még veres virágokkal kiczifrázott fa ládát is látunk, melly főleg a házi asszony ruhaszekrényeül szolgál. Az asztal fiókjában a kenyér, asztalteritő s nehány kés meg villa szokott lenni. A lakszobával átellenben, a konyhátul jobbra gyakran még egy vagy két kisebb szoba, kamara van.

A falu egyéb házai közzül kitűnnek: a templom a maga tornyával, melly rendesen a helység közepiben szabad téren s az út mellett áll; a paplak, rendesen a templom szomszédjában; az iskolai épület; a helység háza s a korcsma. Ezt a rúdra tüzött ágnyaláb, vagy forgácscsomó jelöli; rendesen csak nagy ivószobábul áll, mellynek agyag talaja, nehány fa lóczája és asztala s füstös falai vannak; ezeket egykét szentkép s arczkép diszesíti. E falusi korcsmákban rosz bornál s talán még paprikás csirkénél alig kaphatunk egyebet, mint a mit magunkkal hoztunk. Bizony kivált az utasok kényelmére a falun is több gonddal lehetnénk, s korcsmát nemcsak azért kellene állitanunk, hogy legyen hely, hol a falusi nép az ünnepeket töltse s rosz borainkat utolsó fillérén megvegye.

Az utcza két oldalán rendesen fasorok vannak; ittott pedig kútágas és gém mered égnek, s a folyóviztől távolabb eső helységekben a száraz malom kúpdad fedele is ötlik szemünkbe. Tudjuk, hogy e sajátságos alkotásu fedél alatt vizszintesen járó kerék van, mellyet körben menő ló mozgat. A kúpfedél mellett kisebb ház van, a malomművel. A szélmalmok ritkábbak. Legujabb időben az alföldön is nehány gőzmalmot állitottak, mellyeket még szaporítani lehetne.

Hol urasági lak van, ott természetesen ez a helység fő épülete. Az urasági lakok nagyságra s építészeti modorra nézve nagyon különbözők. A szerényebbek csak földszintiek, vagy legföljebb egyemeletűek, rendesen négyszögletre épitvék; a kastélyok már oszlopokkal, tornyokkal, erkélyekkel s mindenféle cziczomákkal dicsekednek. De igazán kényelmes, izléses vagy szép kastély nagyon kevés van hazánkban; a múlt századokbul valók kivül elég czikornyásak, de belül kényelmet-

lenek s izléstelenek. Az újabbak belül valamivel kényelmesebben vannak elrendezve, de igazi csín, müvészeti izlés azokon is ritkán találtatik.

Az urasági kastély s a cselédség lakjai meg gazdasági épületek és istállók között rendesen tágas udvar van, melly gyakran kerti ültetményekkel ékeskedik. Általában az újabb és nagyobb kastélyok mellett többnyire kisebb nagyobb mulató-, zöldség- és gyümölcskertet, néha nagy terjedelmü sétaligetet találunk, tavakkal, gyönyörü facsoportokkal, virágágyakkal s nagy növényházakkal.

A falu végin gyakran a kovácsoló, jövendőmondó, tolvajkodó és hegedülő czigányok nyomorult viskóit és putrijait találjuk.

Az alföldi városok általában véve úgy épültek, mint a falvak, csakhogy a házak, legalább a város főbb részében, tágasabbak, zsindellyel vagy cseréppel fedvék, egy- s ittott kétemeletüek, s rendesen az utczára szolgáló homlokoldaluk szélesebb s több ablakkal bír. Továbbá a jelesebb városokban nagyobbszerü templomokat s egyéb középületeket találunk. De a külvárosok rendesen csak ollyanok mint a falvak. A szük és sötét utczákat s a szorosan egymáshoz rakott s magasra fölépitett házakat a magyar nem szereti, s ebben teljes igaza van.

Valamelly népnek jellemvonásait hü és világos képpé egyesíteni, az mindenha bajos dolog, s tán még nehezebb, a magyar nép jellemét hiven leirni.

A magyarok sem a finnektől, sem a mongolok-, töröktatároktól nem származnak, mint azt külföldön még most is majdnem általában vélik. Nyelvre nézve kétségkivül az altaji vagy uralaltaji vagy turáni családhoz tartoznak, mikép a finnek, törökök, stb. De ama rokon nyelvek nem úgy vannak egymáshoz mint leány az anyjához, hanem mint testvér testvérhez. Tehát magyarok, törökök, finnek, stb. közelebb távolabb testvérek, rokonok, de nem származnak egymástul. Arczulatra s testalkatra nézve a magyarok kétségkivül az ugynevezett kaukázi fajhoz tartoznak, melly az összes europai s legtöbb ázsiai népeket magában foglalja. Ha attól a mongol

faj különbözik, a magyarok ehhez épen ugy nem tartoznak, mint a germánok és szlávok sem.

A magyar ember, mint magok a külföldiek megvallják, szép testtartás, nyugodt méltóságos járás, erő, ügyesség és kellem, nemes büszkeség, bátorság s eltökéltség által tünik ki. Feje inkább tojásdad mint hosszukás, orrának töve mélyen ül nyilt s domborodott homloka alatt, szeme sötét és tüzes, néhanéha belső szögletével kissé lefelé áll. Arcza vonásai élesen metszvék, kivált az ivelt sasorrnál fogva; hozzájárul a sötét, se nem szőke se nem barna haj, az erős bajusz, a finom metszetű száj meg tojásdad áll, a középnagyságu, izmos termet. Ezek a magyar népjelleg fő vonásai, a mennyiben vegyületlen tisztaságában előfordúl. A test és arcz szine többé kevesbbé barna. A nők, kivált a felsőbb rendűek, arczuk szabályossága, szikrázó szemök, bőrük vakító szine s sötét, sőt igen barna hajuk által tűnnek ki. — Természetes, a test- és arczalkatra nézve a különböző rendek és osztályok s a különböző életmód, foglalkozás és vidékhez képest sok eltérést és különbséget találunk; de idomtalan, rút fejet, mint az más nemzeteknél minden osztályban olly gyakran előfordúl, kidőledő s hosszú járom- és állcsontot igen gyéren vagy sohasem találunk született magyarnál. A világos szőke haj általában ritkán fordul elő hazánkban, de kék szemet gyakrabban találunk barna testszin s fekete haj mellett.

Bizonyos nemes méltóság, nyugodt komolyság, őszinte nyiltszivűség, becsületesség, gyors, tüzes, néha hevességig fokozott indulat, nemes nemzeti büszkeség s magáratartás, lángoló honszeretet, nagylelkűség s vendégszeretet minden igazi magyar kitünő jellemvonásai. Forró az ő szeretete és gyűlölete, barátsága és ellenessége; de a ravaszság, törhetetlen boszúvágy, amaz álnok, gyáva, csúszó mászó, tettetett magaviselet idegen tőle s utálatos előtte. Egész valóján bizonyos méla gyász vonul keresztül, mellynek alapját a nemzet történelmében kell keresnünk, melly azonban távol van ama negédelt érzelgéstől vagy embergyűlölő, életúnt elvásottság- és búskórságtul. A magyar még vigadalmait is bizonyos ünnepies komolysággal nyitja meg; de ha őt a bor, zene és táncz fölhevítette s fölgerjesztette, akkor féket

ereszt kedvcsapongásinak, kibontakozik a szomor és bú kötelékibül, mámorában elfelejti fájdalmát, idegeit az erőnek eszmélete feszíti, izmait a derengő remény lelkesítése dagasztja, zajossá, gyakran kicsapongóvá lesz, egyszerre sir és nevet, s néha a legtulságosb vigadozásra ragadtatik. Onnan a közmondás: sírva vígad a magyar.

Egyaránt képes a legmélyebb fájdalomra, legbenső szomorúságra s legmagasb örömre meg lelkesülésre. Megtörhetetlen életkedv, bizonyos vele született lelki derékség meg épség megóvják a veszélyes szélsőségtül. A ki vele bánni tud, úgy vezetheti mint a gyermeket; a ki méltányló elismeréssel, becsüléssel és barátsággal van iránta, a ki eszmeköréhez alkalmazkodik, érzelmeit megérti s méltatja, legott megnyeri szivét, ragaszkodását és szeretetét.

A magyar gyakran káromkodik, lelki gerjedelmeit káromkodó szavakban lehelli ki, s ez csakugyan nem igen dicséretes tulajdona, s jó volna, ha e szokásáról letenne. De azért nem kell mindjárt olly roszat gondolni róla, a káromló szó, úgy szólván, csak egyszerű, jelentés nélküli indulatszavává lett, melylyet haragjában ugy mint örömében és fájdalmában szokott kiejteni. Általában véve a magyar nép csak olly erkölcsös és erkölcstelen, mint a földnek bármelly népe, sőt bizonyos tekintetben erkölcsösebb mint sok más nemzet, mellyek azzal hánykolódnak, hogy az országosultság és miveltség szövétnekvivői. Bizonyára vallásos is, noha se nem vakbuzgó se nem türelmetlen, hanem józanabb mint sok más nemzet. Az értelmi miveltségre nézve a magyar nép általában véve szintén nem áll a többi europai nemzetek mögött; a józanságot, helyes ítélőtehetséget, a könnyű felfogást s lelki éberséget a legszegényebb magyar paraszttól sem lehet eltagadni, ha mindjárt irni olvasni sohasem tanult is. De az iskoláztatás sem olly ritka dolog a magyar népnél, mint a külföldiek hiszik s állitják; alig van magyar helység, hol iskola s tanitó nem volna, s örömmel jegyezhetjük meg, hogy legujabb időben a pusztai népesség oktatásárul is gondoskodnak és számos tanyai iskolát állitottak. Már most is egész bizonyossággal állithatjuk, hogy a magyaroknál aránylag jóval több ember részesül az oktatásban, mint pl. a hires neves francziáknál és angoloknál; sőt a magyar parasztság

egészben véve aligha nem életrevalóbb a bajor, würtembergi vagy porosz parasztságnál, melly talán a legtanultabb, de nem épen a legügyesebb. A magyar nép szereti a bort, szeresse is jobban mint a lélek- és testrontó pálinkát, de azért, hála Istennek! olly iszákosság még nem uralkodik nálunk, mint pl. a mivelt Poroszországban.*)

A családi életben a házi atya az úr, de nem zsarnok, ki feleségivel s gyermekeivel ugy bánnék, mint rabszolgával. Az alsóbb osztályokban a nő rendesen nem tézi a férjét s más előtt is „uránaku nevezi. A népnél általán nem igen divatozik a „férj" és „feleség" nevezet; ez utóbbit, míg fiatal, menyecskének, angyalnak, rózsának, csillagnak, galambnak, stb. nevezik, öregebb korában pedig „anyjok". Igaz, a nyers kifakadások, durva bánásmód a magyar családi körökben is előfordulnak, de mindazáltal a család tagjai közt gyöngéd udvariasság és szeretet uralkodik; a magyar nép társalgása- és közlekedésében pedig általánosan dicsérendő udvariasság, illedelmesség divatozik. Talán nincs nép, melly mindennapi társalgásában olly virágos, igazán költői nyelvvel élne. Nagyon eleven érzéke van a zene és költészet iránt s szájában a népdalok és költemények egész kincstára él. Műköltőktől eredő dalok is hamar a nép tulajdonává válnak, ha gondolatait és érzelmeit híven fejezik ki. Például Erdélyi János következő dalát iktatjuk ide.

Magyar leány én rózsám,
Szomorúság az én nótám.
Alföldi a születésem
Szegény a neveltetésem.

Szomorú a magyar nóta,
Háromszáz esztendő óta.
Néhol sebes — kitánczolom,
Néhol lassu — eldanolom.

*) Nem régen báró Seld Potsdamban nyilvános helyen korunk legnagyobb néprontójárul értekezvén, fölemlité, hogy Poroszországban a 90,000 rab közzül 70,000 az égettbor- ivás által kerül a börtönbe, s évenkint 31,000 ember részegségi hagymázban hal meg.

Három a tánez mind halálig,
Ki világos kiviradtig!
Háromszor iszik a magyar,
De háromszor jót is akar.

Egy a madár a hangjával,
Egy az érzés a nótával.
Mi a nótám, az a szivem,
— Bús Péternek hívnak engem.

Be is helyén busulhatnám,
De miért, meg nem mondhatnám.
Cseng a fülem, tán hírt hallok:
Viszket szemem, tán sírni fog.

Más lelki állapotot tüntet fel Vörösmarty Mihálynak, A vén czigány czimű költeménye:

Húzd rá czigány, megittad az árát,
Ne lógasd a lábadat hiába;
Mit ér a gond kenyéren és vizen,
Tölts hozzá bort a rideg kupába.
Mindig igy volt e világi élet,
Egyszer fázott, másszor lánggal égett;
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot;
Sziv és pohár tele búval borral,
Húzd rá czigány, ne gondolj a gonddal!

Véred forrjon mint az örvény árja,
Rendüljön meg a velő agyadban,
Szemed égjen mint az üstökös láng,
Húrod zengjen vésznél szilajabban.
És keményen mint a jég verése,
Oda lett az emberek vetése.
Húzd, ki tudja stb.

Tanulj dalt a zengő zivatartól,
Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl;
Fákat tép ki és hajókat tördel,
Életet fojt, vadat és embert öl;
Háború van most a nagy világban
Isten sírja reszket a szent honban.
Húzd, ki tudja stb.

Kié volt ez elfojtott sohajtás,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog mint malom a pokolban?
Hulló angyal, tört szív, őrült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények?
Húzd, ki tudja stb.

Mintha újra hallanók a pusztán,
A lázadt ember vad keserveit,
Gyilkos testvér botja zuhanását,
S az első árvák sírbeszédeit,
A keselynek szárnya csattogását,
Prometheusznak halhatatlan kinját.
Húzd, ki tudja stb.

A vak csillag, ez a nyomorult föld
Hadd forogjon keserű levében,
S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
Tisztuljon meg a vihar hevében,
És hadd jőjjön el Noé bárkája,
Melly egy új világot zár magába.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
Szív és pohár tele búval borral,
Húzd rá czigány ne gondolj a gonddal!

Húzd, de még se, — hagyj békét a húrnak,
Lesz még egyszer ünnep a világon;
Majd ha elfárad a vész haragja,
S a viszály elvérzik a csatákon,
Akkor húzd meg újra lelkesedve
Isteneknek teljék benne kedve,
Akkor vedd fel újra a vonót,
És derüljön zordon homlokod.
Szűd teljék meg az öröm borával,
Húzd, s ne gondolj a világ gondjával.

A ruházat az ország egyes vidékei s a népnek különböző osztályai szerint nagyon különböző. A falusiak általában véve bő s fodros ujjú, rövid ünget s ránczba szedett, alul szintén fodros gatyát viselnek len vagy kender vászonbul s ünnepnapon gyolcsbul; azonkivűl zsinórral sujtásozott s többnyire apró gombokkal sűrűn megrakott takaros, rövid mel-

lényt sötétkék vagy fekete posztóbul avvagy selyembül. Ezt sok helyütt kis mándlinak nevezik. A nyakravaló csak amugy könnyeden van oda kötve, rendesen fekete szinű s két végin ezüstös vagy aranyos rojtok vannak. Fövegül többnyire alacsony s kisebb nagyobb karimáju nemez kalap szolgál, mellynek vidékenkint másmás alakja van, vagy fekete bárány-bőrbűl készült süveg; a lábra fekete csizmát öltenek. Felső öltönyül a juh- és báránybőrbűl készült suba vagy bunda szolgál, mellynek sima oldala fehéres vagy gyömbérbarna szinű s többféle himvarrásokkal és beszegésekkel kiczifrázott; a bunda helyét, különösen esőben, s a szegényeknél más időben is, a fehér abaposztóbul készült szűr pótolja, mellynek négyszögü gallérja rendesen veres és zöld zsinórral vagy posztóval van beszegve, mig oldalain holmi virágok és czifraságok vannak kivarrva, befogott újjai pedig tarisznyáúl szolgálnak. Sok vidéken a guba divatozik, mellyet, kivált utban, felsőbb rendűek is viselnek. — A városbeliek a gatyára többnyire sötétkék vagy fekete posztóbul készült, szük nadrágot öltenek, melly elöl s oldalt sujtásos, bokáig ér, s a csizma szárába benyúlik. Felül szíjjal huzzák össze s kötik le a nadrágot. A divatos mellényre zsinóros újjast öltenek, mellyet sok helyütt nagy mándlinak neveznek, ez szintén kék vagy fekete posztóbul készül, s csak a csipőig ér. Vidékenkint másmás szabásu ujjas divatozik, egyenes vagy lehajtott galléru. Hasonló ujjast báránybőrbül is készítenek, vagy a posztó ujjast báránybőrrel béllelik s prémezik, ezt különösen télen szokták viselni. Most már többnyire a jobbmódu parasztoknak is van posztó ruhájok, azaz nadrágjok és újjasuk. Fövegül a városbelieknek is rendesen alacsony tetejű, pörge kalap szolgál, felső öltönyül pedig a bundán vagy gubán kivül néhol hosszú galléru posztó köpönyeg. A leirt öltözetben általánosan a középosztálybeliek is járnak, csakhogy a rövid ujjast a dolmány vagy zrínyi pótolja, mellynek szabása a divattal változik. Gyakran a zrinyit minden osztálybeliek viselik, a német kabát vagy frakk helyett, a magyar vagy német nadrággal s kucsmával vagy magas tetejű kalappal is.

A felsőbb rendűek nemzeti öltözete igen festői. Takarosság, pompa, sokféle czifraság és sujtásosság jellemzik azt. Az

egyes darabok posztóbul, bársonybul, selyembül, stb. készülnek. A lábat csinos, hegyes topány takarja fekete, veres, sárga vagy zöld kordoványbul vagy szattyánbul, rövid szára a nadrág fölé megyen s felül selyem vagy ezüstös aranyos rojtokkal ékeskedik, sarkát arany vagy ezüst sarkantyú ékesíti. A gazdagon sujtásozott nadrág igen szük, ugy hogy az egész lábszár és czomb alakja kilátszik, s a csipő felett a szíjjal igen szorosan összehuzatik, hogy a karcsu derék mellett a mell annál jobban domborodjék ki. A mellény selyembül vagy bársonybul készül, zsinórral s gombokkal sűrűn megrakva, a zsinóros dolmány mindig egészen be van gombolva. Az arany vagy ezüst rojtokkal ékesitett nyakravaló nagy csukorral köttetik, melly a rojtokkal együtt a dolmányon alácsüng. Az övrül görbe kard függ, mellynek hüvelye s markolata gyöngygyel s drágakővel van kirakva. Még a dolmánynál is drágább és pompásabb a mente, melly a bal vállrul függ. Zsinórokkal, drága gombokkal s szőrmével van ékesítve. Rendesen a mentekötő is nagyon díszes és drága. Fövegül a kalpag vagy kucsma szolgál, melly fekete asztrakan báránybőrrel vagy czóboly szőrmével van beszegve, belül pedig selyemmel s bársonnyal béllelve. Elül a kucsmán gyémánttal s drágakővel kirakott gomb van, fehér kócsag vagy más drága tollbul való forgóval. — E diszköntös szabása általában ugyanaz, de a kelme, mellybül az egyes darabok készülnek, a szín s a czifraságok nagyon különbözők.

A mente csak a teljes diszköntöshez tartozik. Különben csak a dolmányt öltik. Még nem régen minden nyilvános alkalomra, megyei s országgyülésekre legalább az egyszerü nemzeti öltözetben kellett megjelenni, mig különös ünnepélyek alkalmával a teljes öltözet kivántatott meg. Bizonyos alkalmakkor most is szokás a teljes nemzeti öltözetet fölvenni, s az állami tisztviselők diszruhája is hasonló szabásu, de kissé más czifraságú.

Különben a felsöbb és müveltebb osztályoknál már régóta a franczia divat uralkodik, melly az alföldi magyar városokban is mind inkább elterjed a nemzeti ölözék rovására.

A nőnem öltözete szintén nagyon változatos; rendesen még a leányzók és asszonyok öltözete is különbözik egymástul.

Általában véve az alsóbb rendű, falusi leányok suhogó ránczos, veres vagy kék szoknyát viselnek, erre rövidebb hosszabb kötényt kötnek, melly hétköznapon rendesen színes, vasár- s ünnepnapon pedig fehér; a szoknyán felül fekete, kék, veres, szoros és keskeny mellénykét vagyis vállfüzőt öltenek, melly elül van fűzve, hátul a hón alatt s a két váll-lapoczkán keresztül rendesen csipkézettel ékesitve, a mellény alól bő üngújjak duzzadnak ki, mellyek a felső kart takarják; végre a mellény fölé többnyire fehér kendőt kötnek keresztbe. A hajat hátra fésülik s rendesen egy fonadékba kötik tarka szalaggal s felül meg alul szalagcsukorral. Néha a fejre is tarka vagy fehér kendőt kötnek. Lábukon különösen magas sarku, veres csizmát szeretnek viselni. A falusi asszonyok öltözete a leányokétól főleg abban különbözik, hogy a fehér kötény és kendő helyett rendesen szinest viselnek, s hogy hajukat kontyba kötik s rá fejkötőt tesznek. Télen mind a leányok mind a nők sok helyütt fehér vagy barna báránybőrbül, vagy pedig sötétkék posztóbul készült, zsinórokkal czifrázott s fehér vagy fekete szőrmével beszegett ujjast szoktak ölteni, továbbá a veres csizmát feketével váltják fel. A városokban már az alsóbb rendű hajadonok és asszonyok is a franczia divat szerint öltözködnek s az eredeti magyar öltözék mind inkább eltünik. Országszerte, kivált a nők között, szertelen fényüzés uralkodik, melly már a falusi nép között is el kezd harapózni. A ruha tisztesség, mondja a magyar példabeszéd, de a szertelen fényüzés a jó erköles veszteségével jár, s a drága czifra ruha igen igen gyakran nem tisztesség, hanem becstelenség. A közép és felsőbb rendű hölgyek teljesen a franczia divatnak hódolnak, köztük tehát eredeti magyar öltözéket hiában keresünk. Csak néha ünnepélyes alkalmakkor öltözködnek még a pompás nemzeti köntösbe. A fejre kis magyar fejkötőt tesznek aranyos csipkébül, vagy aranyos ezüstös hímszövetbül, vagy csak fekete csipkébül; a homlokra aranybul s drágakövekbül való homlokkötőt szorítanak; hátul gazdag himzetű, hosszú fátyol lobog alá; a derekat arannyal s elül gyöngyfüzérrel gazdagon megrakott vállfüző fogja be, melly az emlőt csak félig takarja el; az emlőn több igazi gyöngyfüzér látható; a deréköv szintén igazi gyöngybül van; a felső kart finom csipkébül

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

A MENYASSZONY FELKÖSZÖNTÉSE . BEGRÜSSUNG DER BRAUT .

való üngújj takarja, melly aranyos szalaggal vagy gyöngyfüzérrel van lekötve; a ránczos szoknya fölött fehér csipkébül, vagy aranyos himzetü fekete kelmébül való kötényke függ alá. — A hajadonok nem szoktak fátyolt viselni s a fejkötő helyett a gyöngybül és drágakövekbül készült pártát kötik fel, mellyrül hátul széles szalagok lobognak alá. A párta a magyar leányok általános fejdísze.

A magyar nép lakodalmi szokásai és ünnepélyességei az illetők hitvallásához s az ország külömböző vidékéhez képest nagyon külömbözők. A Tiszavidéken legegyszerübb szokások divatoznak.

A legény elsőben a tetszését megnyert leánytól kérdezi, akarna-e hozzá menni. Azután leánykérőt szerez magának, rendesen házas embert, ki nő társaságában a lány szüléit fölkeresi, hogy ezekkel megbizójának szándékát s a leányukra váró szerencsét tudassa. Ha tagadó választ nem kap, nemsokára a legénnyel s többnyire ennek szüléivel is újra meglátogatja a leány szüléit. Most már kitüzik a napot, mellyen a kézfogás és gyürüváltás történjék. E közben rendesen a leány szülei is meglátogatják a legény házát, „háztüz-nézni." A kitüzött estvén a legközelebb atyafiak és rokonok a leány szüléinél egybegyülekeznek, s ekkor történik a kézfogás s a gyürüváltás. Rendesen kendőt is váltanak a jegyesek. Az eljegyzést lakoma rekeszti be. Azután a paphoz mennek, hogy leendő egybekelésöket a templomban kihirdesse. Azalatt mindkét rész a lakodalomra készül. A mátka barátnéi közzül két nyoszolyóleányt, a vőlegény pedig két vőfélt választ, ezek között az egyik rendesen házas; azonfelül még násznagyot választanak, ki a lakodalom alatt a rendre ügyel, s kinek minden vendég engedelmeskedni tartozik. Nehány nappal a lakodalom előtt a vőfélek ünnepélyesen meghivják az atyafiakat, rokonokat és ismerősöket.

Az esketésre kitüzött napon a hivatalos nép illetőleg a mátka és vőlegény házánál gyül egybe; azután a templomba mennek, hol a két fél találkozik. A násznép menetét megnyitják a vőfélek, vőlegény, mátka s nyoszolyóleányok, s rendesen nehány muzsikáló czigány vagy legalább egy dudás berekeszti. A mátka a leányok szokott vasárnapi öltözetében

van, rendesen fehér vagy szürke prémes, kék posztó ujjast s veres csizmát ölt; fejét pedig koszorú s az üveg gyöngyökbül és csipkébül készült párta ékesiti, mellyről hátul tarka selyem szalagok lobognak alá. A nyoszolyó leányoknak kék vagy veres szoknyájok, tarka vállfüzőjök, veres csizmájok van, fejöket csak a párta ékesíti, nem pedig koszorú is. A férfiak ez alkalommal rendesen posztó ruhát öltenek, ha mindjárt kölcsön vették volna is; de ha posztó nadrágjok nincs is, legalább mentét aggatnak vállukra. A vőlegényt és vőféleket nagy virágbokréták és tarka kendők ékesitik.

Esketés után az egész nászmenet vagy a vőlegény vagy a mátka házába indul, a mint t. i. itt vagy amott alkalmasabb szoba van a lakomára és mulatságra. Az idősb és előbbkelő férfiak a falu jegyzőjével vagy iskolamesterrel együtt (néha a pap is megjelenik) mindjárt asztalhoz ülnek. Azalatt a mátkát mellék kamarában fiatal menyecskének öltöztetik, nevezetesen kontyot tesznek a fejére; azután a gyülekező szobába kisérik férjével együtt. Most a jegyző vagy iskolatanító föláll, üveggel kezében, s többnyire rögtönzött verssel felköszönti a menyasszonyt. Erre megindul a mulatság, zene és tánez és ujongatás. Azalatt a konyhában is sürögnek forognak. Nemsokára a vőfélek felhordják az ételeket, rendesen: levest, tormás húst, káposztát, tésztás ételt, sültöt s köles vagy rizskását s „örömkalácsot“. Minden ételfogást a vőfél alkalmas verssel szokott bemutatni és feldicsérni, s általában a vőfél kötelessége versekkel s mindenféle tréfákkal s elmésségekkel a násznép étvágyát s jókedvét éleszteni s fenntartani. A lakoma utàn ismét vigadoznak és tánczolnak körülbelől éjfélig, ekkor a vőfélek és nyoszolyóleányok a hálókamarába vezetik a vőlegényt és menyasszonyt s lefektetik. Másnap ismét mulatság és lakoma, melly néha harmad és negyednapon is tart.

Ha a mátka valamelly szomszéd faluban lakik, a vőlegény és nászvendêgei több kocsin indulnak oda; elől rendesen virágbokrétákkal és lobogókkal felczifrázott két lovas nyargal; hátul az utolsó szekeren a czigányok vannak, kik illyenkor főleg fúvó hangszereket, trombitát és klarinétot használnak, de a saroglyában kuporodó brúgós is ott van.

Valamennyi ló kis lobogókkal és kendőkkel van felczifrázva. A zenének, dallásnak és újongatásnak nincs vége hossza, mignem a csapat a menyasszony házához ér. Az esketés után egy két napig az egész násznép a menyasszony szüléinél mulatozik, azután pedig mindnyájan a vőlegény falujába rándulnak, hol a vigadozás szintén még egy két napig tart. A mennyasszony rendesen még az esketés előtti napon bucsuzik szüléitől, atyjafiaitól, komáitól s barátnéitól, s ezen bucsuztató vagyis sirató szintén kis mulatsággal jár.

Az ország némelly vidékén igen sajátságos házassági szokások divatoznak a magyar nép között.

A drávamelléki nép igen hallgat „szive sugallatára." Susogó hetekben (sz. András hava) a vén asszonyok isteni tisztelet után összecsoportosulnak, hogy nyelvökre szedhessék a falu ifjait s házasodási tervek etszőjenek. E szerzőasszonyok közbenjárulta nélkűl kevés legény választja magának leendő hitves társát. A leánykérő szerepét vagy maga a legény atyja, vagy valamellyik rokona vállalja el. Ez azután vagy késő estve vagy korán reggel jár el tisztében. A drávamelléki földmives társa ajtaját csakis leánykérés alkalmával kopogtatja meg, külömben sohasem; ha tehát estve vagy reggel valaki az ajtón kopogtat, a szobában levők azonnal tudják, micsoda járatban van a kopogtató; ha a leány ekkor a szobában van, mindjárt a guzsaly mellé ül s igy várja a vendéget. A kérő rendesen azon kezdi, hogy elmondja, mint bizá meg Ábrahám az ő szolgáját s a hűséges szolga mint teljesité tisztét, vagy pedig előadja, az úr Isten, mint vevé ki Ádám egyik oldalbordáját s mint épité asszonyiállattá s szerzé a házasságot. A leány azalatt már kiosont a szobábul s az ajtón hallgatózik. Első esetben a kérő egyenes választ nem kap, sőt négyszer ötször is ismételnie kell látogatását és kérelmét, mignem végre vagy igenlő vagy tagadó választ kap. Ekkor aztán kitüzik a kézfogás-ivás napját.

Kézfogás-ivásra megjelennek: a házasulandó legény, ennek szüléi, a kérő s még két vagy három rokon, valamint a leány rokonai is. Elébb közönyös dolgokról foly a beszélgetés, azután ekkép szólal fel a násznagy: „Édes atyámfiai! az idő eljár, beszéljünk másról, adják elő kigyelmetek szívök szán-

dékát.“ Erre a leánynak valamellyik atyjafia következő jegyajándékokat kér: apa-anyacsizmát; a leány számára lábbelit, kisbundát, egy pár takarítót (főtakarót), egy vagy két pár csillagos nyelü bicsakot és nyoszolyát; végre egy darab marhatartást. A násznagy, ez utóbbit kivéve, mindent megigér, s ha nem természetben kivánják, árukat is rögtön lefizeti; azután viszont ő kér a legény szülői számára apa-anyavánkost, egy előkötőt, (miket azonban el szoktak engedni a szülők, csakhogy mondhassák: rá nem szorultak), továbbá maga számára egy nagyobb, az atyafiak részére pedig egyegy kisebb patyolatkendőt. Az alku megtörténte után az örömapák és anyák egymással kezet fognak, s ekkor felhordják az estelit. Evés közben a násznagy kendőt kér a leánytól, mellyet a vőlegénynek jegyül átadhasson. A lakoma után a nők alkusznak a vőlegény számára szabandó fehérneműeken. A legszegényebb leány is annyi vásznot hord elő, hogy 12—15 pár fehérruha fölszabása után a leendö magzatoknak is bizonyosan fönnmarad ingnek való. Két három órai együttlét után feloszlik a társaság, s a legény csakis ekkor nyujtja át mátkájának a czifra jegypogácsákat, millyeneket a leány is szokott küldeni jegyesének. Feloszlás előtt a leány rendre csókolja a legény részéről valókat, s ezektől csókpénzt kap. Azután mindkét fél a kialkudott jegyajándokokat vásárolja be, zenészeket fogadnak s bort és égettbort szereznek be. Ezek megtörténte után következik a tulajdonképi eljegyzés vagyis kézfogás, vagy a drávamellékiek szerint „áldomás-ivás“, melly többnyire sz. János napján történik. Az illető rokonokon kivül néha a pap és néptanitó is megjelennek. A hivatalos atyafiak közzül mindkét részről négy párt választanak ki, hogy ezek a házasulandókat eljegyzés végett a paphoz kisérjék, honnét a szokott szertartás végezte után a legény részéről való kisérők a legényes, a más két pár pedig a leányos házhoz térnek vissza. Alig hogy béesteledett, a legényes háznál töltögetik az akós hordót, rúdra akasztják s még kilencz tíz kulacsot s egy sült sonkát magokkal vivén, útnak indulnak a leányos ház felé. Oda érve helyet foglalnak, de a legény s még egy nőszemély az ajtó mellett állva marad mindaddig, mig a leány egy hozzátartozó nő által bevezettetve

mátkája nyakába tiz tizenkét szebbnél szebb kendőt vet; erre aztán egymást megcsókolják s jobb lábukat előre téve belépnek s helyet foglalnak az asztalnál. A kendőket, mellyeket a mátka a legény nyakába vetett, az ennek részéről való nő szedi s teszi el az esküvés utáni időig. Azután a kézfogás-iváskor kialkudott kendők osztatnak ki e szavakkal: „Édes apám uram, megajándékozza kendet a kend menye egy veritéktörlővel", erre amaz igy felel: „Köszönöm s szivesen veszem, adja Isten, hogy többet is szerezhessen, én pedig igyekezem megszolgálni". S ekkép rendre osztatnak ki a kendők az atyafiak között. Ezután a leány mellett ülő nő s utána a leány sorcsókot kezdenek, míg utánuk egy férfi tányért hordozva körül a csók árát szedi föl. Most az estelit hordják föl. Evés alatt midőn a legény iszik, feláll a leány s megcsókolja jegyesét mindannyiszor, valahányszor lábát a melette ülő nő megnyomintja. Az áldomás-ivás addig tart, mígnem az akós hordó kiürül, végeztével a mátka ismét rendre megcsókolja az atyafiakat s ezúttal a csók bérét maga szedi föl.

A vőfélek, vagy, mint a drávamelléki magyarok hivják, a pozsovicsok, a menyekzőt megelőző vasárnapon meghivják a vendégeket, kiktől legalább két tojást a lakodalmas házhoz szállitanak. Az esküvés szokott napjain, kedden vagy csütörtökön, újra meghivatnak a vendégek, azután mindenik fél külön megyen a templomba. Ez csakhamar megtelik a násznéppel és kiváncsiakkal, kik látni akarják, millyen aranyfüstös pántlikás metényg koszorúja van a menyasszonynak s bokrétája a vőlegénynek. Esküvés után mindegyik fél a hozzájok tartozó vendégekkel együtt saját lakjába tér vissza. Délutáni három óra tájban a követjárás kezdődik, azaz a legény vendégei násznagyuk kiséretében a leányos házhoz mennek s kopogtatván, bebocsáttatnak. A leány vendégei, mintha nemis ösmernék őket, lakásuk s miben járatuk iránt kérdezősködnek, erre valamellyik az érkezettek közzül figyelmezteti őket, hogy ekkor meg ekkor ennél a háznál egy hajadont foglaltak el, kit is most egy más hajlékba akarnának szállitani. „Nem adjuk ki", felelnek amazok, „ha csak három kérdésre meg nem felelnek kendtek."

Ekkép többször kiküldetnek, s új meg új kérdésekre

kell megfelelniök. Ekközben valamellyik a legény részéről valók közzül tele kulacsot von elő s mind övéit mind a leány részéről valókat rendre megkinálja; ezalatt elszedik a követjárók kalapjait s egyegy lúdtollból készített czifra bokrétával ékesitik föl. A bokrétákért fizetni kell. A bokrétás kalapok kiváltása után a násznagy a leányért jöendő kocsik száma s a hozandó ajándékok mineműsége iránt tudakozódik; ezek következők szoktak lenni: négy öt kocsi vagy szán, egy csutora bor, a nyakára kötött szíj vagy madzag terhelve pereczekkel, egy sonka, egy kakas, s ágy-és kapupénzül rendesen huszonegy krajczár váltó. Ezzel a követjárók haza mennek s a vőlegényt otthon hagyva a kivánt ajándékokkal térnek vissza a menyasszonyos házhoz. Itt most csak a pozsovics és násznagy lépnek be, s föltétetvén a koszorút a menyasszony fejére, a két nyoszolyával együtt kocsira vezetik s útnak eresztik. Mig most az egyik félen levők künn az udvaron vigadoznak, ujongatnak és ugrálnak, a szobában levők sírva busulnak. Végre amazok kocsira ülnek s a már útnak eresztett menyasszony után indulnak. Ezt igyenest a tűzhelyre viszik, hogy ott a vőlegénnyel együtt a sült kappanból falatozzék. Elkészülvén az esteli, következik az új pár bekérése, mi is a pozsovicsnak lévén tiszte, ő másod vagy harmad magával a násznagytól szállást kér. Ez azomban a legczifrább czimekkel illeti ő kelmét, kujtorgónak, zsiványnak, dezertornak, gazembernek nevezi, kinek számára itt nincsen szállás. Eleget védi magát a pozsovics, de mig darab papirkát elő nem mutat, nem talál hitelre. Végre szállásdijul a következőket kivánják tőle: egy kila mogyorót; egy mázsa sajtot; egy akó bort; egy pozsonyi mérő szellőt; tizenhétféle gyümölcsöt egy ágon; végetlen fán száraz vizet; eleven vágót. E dijak letétele után a vőfél bévezetheti az új párt, kik is megvizsgáltatván, vajjon nem sánták-e, a teritett asztal mellé ültettetnek. Most a pozsovics a szokásos versekkel felhordja az ételeket. Evés után a nyoszolyó s utána a menyasszony a vőlegényen kezdve rendre megcsókolják a vendégeket s pozsovics uram rendre szedi tányérján a csókpénzt. Éjfél felé feküdni készül az új pár, ekkor a vőfél által a szoba közepére vezettetik s újra megvizsgáltatik, de most már mind a kettő sánta, miért is a

násznagyot szidják, miért hogy gondját nem viselte szegényeknek. Azután a vőfél igy szólitja meg az új párt: „Menjetek most népem ágyba helyetekre, Nyugodjatok szépen egymást megölelve.“ Erre a vőfél, a két nyoszolyó s még egy valaki az ágyasházba kisérik s mindaddig jelen vannak, mig a nyugalomnak átadandók le nem vetköznek, s azután magokra hagyják a Jézus nevében. Alig egy két óra mulva a nyoszolyók egyike észrevétlenül eltünik a mulatók közzül, az ágyasházba megy s kontyot tevén a menyasszony fejére, megint párjával együtt a vigadók közzé kiséri vissza. Itt most az új házasok égettboros üvegekkel kezökben rendre megkinálják a vendégsereget egyetegyet ugorva, azután jó éjszakát mondva szétoszlanak. Másnap reggel ismét összegyülnek, paprikás mézes meleg bor, égettbor, kocsonyával s több effélével jól lakoznak, s azután farsangot járnak. Ez abból áll, hogy az egyes rokonokhoz eljárnak, s mindegyiktől vagy tulajdon házában vagy a korcsmában megvendégeltetnek. Estve felé visszatérnek a menyekzős házhoz s a következő s még egy éjtszakán át mulatnak.

Gömörben megint más házassági szokások divatoznak. A szülék rendesen keveset ügyelnek gyermekeik ismeretségére és hajlandóságára, a kit ők választanak, azzal kell megelégedni s egybeházasúlni. Kinézik ők, mellyik lesz házi állapotjok növekedésére vagy egyéb haszon előmozditására a legjobb házas társ, azután, ha hatodik faluban lakik is az ő ínyök szerint való leány, elmennek oda egy két jó embereikkel a legény nélkűl, s előadván, mint hatott nékik is fülökbe ez s ez becsületes leány híre, s a magok házi állapotját is dicsérve leirván, a szokott bibliai hasonlatosságokkal megkérik a leányt. Ha a másik félnek tetszik az ajánlás, szintén hosszú beszéddel válaszol s elfogadja azt. A leány ekkor nincs jelen, hanem az anyjával együtt a kamarában van s ott hallgatja az örvendetes hírt és buzditást. Ott benn a szobában csak férfiak közt elvégezik az egész egybekelést. Haza menvén a szüle, tudtára adja fiának, millyen jó és alkalmas személyt választott neki jövendő házastársul, s mint fog ez által gazdaságuk gyarapodni; ezek ellen a fiúnak nem szabad szólni, mivel annak meg kell lenni, mit az öregek magok közt elvégeztek.

Gyakran a menyasszony sírva, s a vőlegény búsan s kedvetlenűl mennek a szent hitre, de a szülék erre csak mosolyogva azt felelik: „Én is úgy voltam, mikor elvettem a feleségemet, mégis összetörődtünk!" S valóban lassankint összetörődnek a házasok s nem élnek roszabbul, mint azok, kik kölcsönös szerelemből házasodtak meg. A kézfogás előtt a leány atyja is egy két jó emberével elmegyen a vőlegényes házhoz „ház-tűz-látni". Ekkor megvizsgálják, úgy van-e a dolog, mint a legény atyja elbeszélte; megnézik még a legkisebb baromfiát is, s jó karban találván mindeneket, tudósitják s neki biztatják otthon a leányt. A kézfogásra kitűzött napon a szülék a legénnyel együtt elmennek a leányos házhoz: „Kedves jó uraim! nekünk egy igen kedves galambunk elrepült és egyenesen a kigyelmetek becsületes házába szállott; nem látták-e kigyelmetek?" Illy vagy más képes szólással beköszönnek. Azonban a vendégeket egyszerre el nem fogadják, mert a leánynak egyszerre kiadását felette gyalázatos dolognak tartanák. Ha alkalmatos a szószóló, ötször hatszor is kiküldi őket egymásután, s tehát a feljebbi kérdésre illy formán felel: „Kedves jó barátim! mi nem láttuk a kigyelmetek galambját, nekünk magunknak is van galambunk, de az a miénk; kigyelmetek pedig menjenek Isten hirével, és keressék a magokét." Ekkor a kérő félnek minden további szó nélkül ki kell menni a házból. Kevés idő mulva ismét visszamennek s jelentik, hogy épen az ideváló galambot kivánnák ők magokhoz venni, és szép gyönyörűséges kalitkába tenni s gondosan táplálni. Erre az a felelet: Ez a dolog gondolkodást kiván, azért menjenek ki, míg felőle gondolkoznak, s ekkor ki kell menniök. Igy foly az, mig csak lehet; az a legderekabb szószóló, ki a kérőket legtöbbször kiidézheti. Végre kifogyván a kiadó a mentségekből, a kérőket nagy becsülettel leültetik. De a legény kalapját le nem veszi s állva marad, s ekkor először lesi oldalt jövendőbeli mátkáját, ki ekkor szintén előáll s a kiadótól nagy szertartással illy módon megszólittatik: „No kedves húgom asszony, hát tetszik-e kigyelmednek az ő kigyelme becsületes személye?" Erre a leány kijelenti tetszését, a legény leveszi kalapját, s kezet fognak. Ekkor mindnyájan letelepedvén, a kérők a leánytól vizet kérnek, a mikor hátulról,

azután ismét tüzet, a mikor elölröl nagy gonddal megnézik, ha elég gyors-e s nincs-e valami hiba testében. Az egész dolog késő estve kezdődik és sok hosszas beszédekkel és szertartásokkal jár, miért is maga a kézfogás éjfélnél elébb meg nem esik. Általában azon megkérést tartják diszesnek, a melly mellett egy szál gyertya elég, mig a leányt kiadják. Tehát éjfél után fölvervén mindent, valakit meghívni akarnak, meghivják a vendégeket. Mig ezek egymás után gyülekeznek, szüntelen foly az égettborozás; hol zenész van, tánczolnak, hol pedig nincs, ott dallanak. Bégyülekezvén a vendégek, a menyasszony tehetségéhez képest vékonyabb vagy vastagabb kendőket osztogattat ki a körülötte forgott és fáradozott személyeknek. Ez igy történik: a menyasszony anyja átadja a kendőket a szószólónak, ez ölébe veszi, s azután egyenkint elővévén illy beszéddel adja át az illetőnek: „Kedves N. N. uram! imé a mi menyasszonyunk nem kivánja hiába a kigyelmed fáradságát, hanem ezzel a kendővel kiván kedveskedni, hanem azt tudakoztatja általam, hogy inkább örül-e kigyelmed az ő kigyelme jó hirének, nevének, becsületének, világban való életének, mint ennek a kecsély mulandó világi jószágnak?“ Erre a megajándékoztatott elvévén a kendőt, a legnagyobb komolysággal igy felel: „Inkább örülök az ő kigyelme jó hirének, nevének, becsületének, világban való életének, mint ennek a kecsély mulandó világi jószágnak.“ Mig a kendő-osztogatás ekkép foly, mindnyájan mély csendben fülelnek, mintha templomban volnának. Hajnal tájban vendégeskednek, a legény a mátkájával külön a kamarában, s azzal szétoszlanak.

Ezek után a jegyeseket béjelentik a papnak s a lakodalomhoz készülnek. Az esketés a protestánsoknál rendesen a harmadik hirdetést követő szerdán van. De már az előtt való pénteken marhát vágnak s feltisztítják; az asszonyok pedig egybegyülvén, a hurkájit kimossák s megtöltik, mert ezek a paczallal együtt tejben főzve a lakadalomnak múlhatatlan tálétke. Szombaton ugyancsak az asszonyok gyertyát mártanak; vasárnap tanakodnak holmi csekélységek iránt; hetfőn faért mennek s a vőfél a leányos házhoz megyen, a menyasszonyt haza kérendő, s annak képében a guzsalyát el

is viszi a vőlegényes házhoz; kedden a konyhakészitéshez fognak. Mindezen idő alatt a pályinkázás éjjel nappal foly, a beszerzett égettbort az úgynevezett kócsár (kulcsár) sáfárkodására bizzák. Ugyancsak kedden a leányos házaknál felállatják az úgynevezett kendőfát, azaz egyenes és mentől magasabb fiatal fát, mellynek tetejére kendőt kötnek szalagokkal s nehány perecczel, ásnak a földbe. Minthogy a lakadalmakat rendesen egyszerre tartják, azért a házak felett messze kilátszó ezen kendőfákról meg lehet tudni, hány menyasszonyos ház van a faluban. Szerdán reggel, eligazítván a ház táját és házi bajokat, a menyasszony kikéréséhez fognak, ki ha más faluban lakik, több szekeren s zenészekkel mennek oda. A menyasszonyos háznál a szószóló újra elkezdi a kötődést, tartóztatást, itatást, ugy hogy kétszer háromszor is el kell menni a vőfélnek, míg a menyasszonyt a szent hitre kinyerheti. Mihelyt a vőfél a menyasszonnyal eltávozott, valamellyik elővesz egy hosszú irást s elkezdi versekkel a menyasszonyt szüléitől, testvéreitől atyjafiaitól, minden jó akaróitól, barátnéitól, komáitól bucsuztatni, mintha végkép ki kellene a világból mennie, mire a szülék, testvérek nagy jajszót ütnek s egész torokkal siratják az elköltöző menyasszonyt. De a bucsuztatónak utolsó szavával a jajszó sírás egyszerre megszakad, s ismét vigadozni kezdenek. Az alatt a vőlegényes háznál elkészülvén, jel adatik harangszóval, s ekkor a menyaszszonyos háznál levők is kiindulván, mindkét rész külön seregben a templomba megy. Esketés után ismét mind a két fél külön a maga szállására indúl. A vendégség végeztével a vőlegény pártjával együtt a menyaszszonyos házhoz megyen, hol darab ideig tánczolnak; estve felé a menyasszony holmijét szedik össze, a mikor is annak minden portékájaért, ládájaért, ágyaért, stb. fizetni kell a vőfélnek, külömben ki nem adják a nyoszolyók. Ezek illyenkor a vőlegény szószólójának és vőfélének téli zöldből s holmi száraz virágokból kötött bokrétát adnak, s ezért is fizetni kell. Miután felrakodtak, mindenik kocsis lovára kendőt tartozik adni a menyasszony. A legelől menő kocsist illeti az, hogy a kendőfát fejszével kivágja, mintha élőfa volna, s a tetején levő kendőt a szalagokkal együtt elvegye, de nagyon gyorsnak

kell lennie, mivel már akkor tiz húsz gyermek is készen lesi, merre dől a fa, s oda rohanván egymásra omolva igyekszik mindenik a fára kötött pereczeket elkapni. Elkapván a kocsis a maga illetményét, sebesen vágtatva zene, dallás, ujongatás közt megindúlnak, egyszer kétszer megkerűlik a falut s ugy viszik haza a menyasszonyt. Itt a ház ajtajában már készen várják az asszonyok egy tányérral, mellyen méz van, s egy késsel, s az új házasokat bé nem eresztik, mig abból mindenik egyegy kés-heggyel nem veszen, mellyel jelentik, hogy olly édes legyen házassági szerelmök, mint a méz. Ez meglévén, bémennek, a holmit a kamarába lerakják, s elkezdődik a tulajdonképeni lakodalmi mulatság. Az esteli rendesen tiz óra után hordatik fel. Erre különösen meghívnak minden vendéget illy beszéddel: „Illyen becsületes embernek postája és követje mint N. N. általam hivatja kigyelmeteket az ő kigyelme királyi házához az ő kigyelme kedves magzatjának közepső tisztesség-tételére *), egy tál ételre, egy korsó italra. Ha azokat az ételeket és italokat az Isten megáldja, megszaporítja, költeni, közleni kivánja kigyelmetekkel is, mint több hivatalos vendégeivel. E szóm és mondásom.“ A lakodalmas házat általjában királyi háznak hivják. A lakomát égettborral kezdik, mellyet elsőben tisztán, azután mézesen isznak. Elkészülvén az esteli, a szakácsnék tálalnak, a vőfél felhordja az ételeket. Utolsó étel tejben főtt kása, mellyet midőn megettek, a szakácsné kezét bekötvén, nagy főző kanállal s tányérral sorban jár, panaszkodván, hogy kezét a kása megégette, s kéregetvén annak gyógyitására. Minden vendég tartozik valami pénzt tányérjára vetni, külömben a főző kanál fenyegeti. Azután azok ülnek le, a kik addig felszolgáltak volt. Erre az asztalok kihordatván, világos virradtig tánczolnak és mulatnak. De éjfél előtt a vőfél bévezeti a

*) A gömöri parasztoknál minden embernek három tisztesség-tétele van; első a születési vagyis inkább keresztelési vendégség, mellyet poszriknak neveznek; közepső tisztesség a házasulás ünnepe; végre utolsó tisztesség a temetés, t. i a tisztességes eltakarittatás az egyházi szertartásokkal s az azt követő halottas tor.

vőlegényt a hálókamarába s lefekteti, azután visszatér s hallgatást kérvén, előadja versekben a vőlegény forró kivánságát az ő menyasszonya után. Azzal meggyujtván egy épen ez alkalomra készitett három águ gyertyát s ugyan ollyat a menyasszonynak is adván, a zenészek az ugynevezett lefektető dalt kezdik el s a vőfél megindul, utána a menyasszony, ezután meg sorban egyenkint a jelenlevő leányok s különös tánczmozdulatokkal megkerülgetik nehányszor a szobát, hangosan danolván zene mellett a lefektető dalt. Azután egyszerre a vőfél kiszalad az ajtón, utána a menyasszony s a leányok igyenest a hálókamarába. Itt a vőfél szép szerivel vagy erőszakkal is kiragadja a szűz koszorut a menyasszony fejéből, a nyoszolyó leányok levetköztetik s a vőlegény mellé fektetik. Azután magokra hagyják az új házasokat. Reggeli szürkületkor kimennek a hajnal-tánczot járni, azaz a falu közepére kimenvén, szalmából nagy tüzet raknak s körül tánczolják, a menyasszonnyal pedig, kit oda magokkal kivisznek, több ízben egymás után keresztül ugráltatják, ha rést találva haza nem futamodik s itt a vőlegényes háznál pénzért bebocsáttatást nem nyer. E hajnali tüzelést perzselésnek is mondják. Béeresztetvén a menyasszony, azonnal átöltöztetik s kontyot tesznek a fejére.

Azalatt a leányos háznál is foly a lakodalom, ép ugy mint a vőlegényes háznál. Az ottani vendégek nagyobb része másnap, akár a helységbe, akár messze földre vitetett a menyasszony, az úgynevezett hőrészbe indúl a vőlegényes házhoz. Itt a menyasszonyt, egész fejét kendővel békötvén, az ajtóba állatják, hogy ott a hőrészeseknek kötőjét tartsa, mellybe azok pénzt vetni tartoznak, különben meg nem mutatják nékik a menyasszonyt. A hörészesek rendesen a zenészeket is kénytelenek megfizetni, máskép nem játszanak nekik hanem a pitvarban maradnak. Miután a hőrészesek magokat kimulatták, estelihez ültettetnek s megvendégeltetnek. De még el sem költhetik az estelit, midőn holmi pajkosok a házban levő tüzre paprikát hintenek, vagy azt pipából szívják, minek folytán igen erős, fojtogató, köhögtető, s prüszköltető füst támad. E mellett ablakon ajtón dobolni, dörömbözni kezdenek, annak jelentésére, hogy a hőrészesek már takarodjanak

el, s ezek végre is akarva nem akarva a nagy füst és dobolás elől eltávoznak. Elmentök után ismét foly a mulatság, mintha semmisem történt volna. A tánez és vendégeskedés rendesen folyvást tart vasárnap reggelig; ekkor eljönnek a menyasszony szülléi s közelebbi atyjafiai a kárlátóba, hogy meglássák, nem esett-e valami kár a menyasszonyban vagy holmijében? Azután mindnyájan templomba mennek, hogy az új asszonyt az isten színe előtt bémutassák; az isteni tisztelet után ismét vendégeskednek, s ezzel bérekesztetik a lakodalmi mulatság.

Minthogy a faluban rendesen egyszerre tartják lakadalmaikat az illető jegyesek, tehát az egyik félnek vendégei a másiknak lakodalmát is meglátogogatják. A látogató borral vagy pálinkával megtöltött edényt szokott magával vinni, melylyet tőle szép szavakkal elfogadnak, de azután, ha magát kimulatta s távozni készül, ismét megtöltenek.

A dunántuli magyar parasztok kedden szoktak megesküdni; a lakodalom nálok rendesen csak egy vagy két napig tart, de a Rábaközben több napig vendégeskednek, s majdnem az egész falut meghivják.

A leánykérésnek három fordulója van; elsőben a kérő hosszas beszédet intéz a leány szüléihez s csak egyszerű szót kiván. Az apa viszont móringot kér, s erre alkudozni kezdenek. Másodszori látogatása alkalmával a kérő már bizonyos szót kiván, s ez a második fordúló. Végre harmadszor a kérő már jelt vagy bizonyságot s kézadást kiván, ez tehát a harmadik fordúló, a mikor is a leány keszkenőt ad a kérőknek, hogy a vőlegénynek megvigyék. Azután következik a kézfogás, kendőzés (kendő osztogatás) s kendőlakás.

Itt is az egyik vőfél a menyasszony nevében bucsut vesz a szüléktől, atyafiaktól, leánybarátoktól, stb. Ezt siratónak nevezik.

Lakodalomkor midőn a vőfél az étkek első fogását behozza az ajtót recsegő bottal verik, annak jelentésére, hogy most csend legyen; a vőfél megállapodik az ajtó küszöbénél s jó estvét mondva a násznagynak átadja az ételt. Ekkor már lecsendesült a zaj, a zene és tánez, s imádkoznak. Csak azután fognak evéshez s a zene is újra megszólal. A második fogás rendesen tyúk. A lakoma után a vőfél pénzt szed a

zenészek és szakácsné számára. Mig most azok, kik felszolgáltak, s a zenészek a konyhában vagy pitvarban esznek és isznak, addig a szobában levő vendégeket a vőfél helyettese, a „kis vőfél“ mulattatja és itatja. Az esteli után tovább foly a mulatság. Éjfél tájban a vőfél elhívja tánczból a menyasszonyt, verset mond, s elhálatja. — Lakodalom alatt a lakodalmas fiatal nép tánez s zene mellett zajongással s csutorahajtogatással az egész falut bekerüli, megmegállva a hivatalos házaknál; ezt ők tyúkverőnek nevezik*).

Az ország más vidékein divatozó házassági és lakodalmi szokások többé kevesbbé megegyeznek azokkal, mellyeket leirtunk. Barsban a vőlegény maga tartozik menyasszonyát a tánczosok közzül kiragadni, mikor a hálókamarába készül.

A gyermekkeresztelések szintén különböző szertartásokkal és ünnepélyességekkel járnak. Különösen az első lebetegedés s az első gyermek keresztelése nagy teketoriával ünnepeltetik. Némelly vidékeken a következő szokások dívnak: a gyermekágyat a szoba sarkában vetik meg, de vajudáskor a gyermekágyast a szoba közepére terített zsúpágyra fektetik, hogy a születés ott történjék meg. Azután a csecsemőt az asztal alá viszik, mellyen megszegett kenyér van, annak jelentéseül, hogy az ujdonszülött soha ki ne foggyék a kenyérbül, azután az apa ölébe teszik s végre a szoba zugolyába viszik.

E mellett nagyon vigyáznak arra, hogy midőn a csecsemőt ide oda hordozzák, lábával ne essék az ajtó felé, mi azt jelentené, hogy nemsokára lábánál fogva, azaz halottan fogják kivinni. A komákat, keresztapát és keresztanyát, a bába hívja meg. Mikor a csecsemőt kereszteltetés végett a templomba viszik, a komaasszony karjaiban háromszor szokta a ház küszöbe fölött hintáztatni. A keresztelő után a komák, atyafiak és szomszédok lakomára gyülekeznek, ezt paszitának, poszriknak nevezik. Minden vendégnek minden ételből kell

*) Némelly helyeken tyúkverőnek a falusi nép azon téli mulatságát nevezik, mellynél egy tyukot a földbe vert czövekhez kötnek, mellyet a legény, kinek szemét bekötik s kit aztán nehány lépésre hátra vezetnek s megforgatnak, — cséppel agyon üt.

valamit ennie, hogy a gyermek, ha majd fölserdűlend, ételben italban finnyás s válogatós ne legyen. Mikor a gyermeket először fürdik meg, akkor a fürdőbe nehány pénzdarabot vetnek, mellyek a bábát illetik, hogy a fölserdülendő gyermeknek ne legyen fogyatkozása a pénzben; tollat is vetnek a fürdőbe, hogy jól tanúljon a gyermek. A bölcsőbe kulcsot, bibliát, az apa üngét, mellényét, stb. szokták tenni, hogy a gonosz befolyásokat, boszorkányságokat a gyermektől eltávoztassák. A gyermekágyast a koma- és szomszédasszonyok 11—14 napig jó ételekkel szokták tartani, mellyeket természetesen az apa költ el leginkább.

A keresztelőt mindenütt lakomával üllik meg, ugy a halottas torok is általánosan dívnak.

Egyéb családi és nép-ünnepek is vannak; a dallás, zene és táncz, evés meg ivás mindenütt járják. Öregе apraja szereti a népdalokat, meséket, regéket, mondákat s elbeszéléseket a nemzeti történelembül.

A hosszú téli estéket a falusi leányzók a fonókákban töltik. Minden faluban egy vagy több illy fonóka van, azaz valamelly gazdasszony oda engedi szobáját, hogy ott a leányok egybegyűlhessenek, kik mécsre s gyertyára való kis pénzt fizetnek s rendesen még a gazdasszony kenderét vagy lenjét is felfonják. Minden leány czifra guzsallyal jelenik meg s a fonó, meséló és dalló leányokhoz a nyalka legények is eljárnak s vagy azok mellett és között vagy a kályhánál telepednek le. Víg ötletekkel, tréfákkal és mesékkel mulattatják a fonó leányokat, s különösen arra ügyelnek, hogy, mikor valamelylyik az orsóját elejti, azt hamar felkapják s odanyujtsák, mert ezért csókkal jutalmaztatnak meg.

Az esztendő folyamában sokféle családi ünnep és mulatság fordúl elő. Rendesen a vásárok is holmi mulatságokkal is vannak egybekapcsolva; közönségesen minden adás vevés áldomással erősíttetik meg. A katholikus népre nézve az egyháznapok s bucsúk is valóságos népünnepek. Ittott másféle népünnepek is vannak, pl. lóverseny, mellyen főleg a nép van érdekelve. Rendesen az aratás és szüret is holmi ünnepélyességel és mulatsággal jár. Legtöbb vidéken a húsvét és pünkösd hétfőjét szokták szabad ég alatt megüllni.

Ide iktatjuk Jókai szerint a piros pünkösd napján tul a Dunán szokásos népünnep leirását.

Túl a Dunán egy derék magyar földes úr rendelést tett, és alapítmányt hagyott, hogy a népszokásban régen divatozó pünkösdi király választás vidám ünnepéllyel legyen összekötve, mellynek közvetlen hatása egy nevezetes hazai iparágra, a lónemesítésre kiterjedjen, a mire a magyar ollyan büszke szokott lenni.

Piros pünkösd napján összegyülnek a faluházánál a helység vénei, mint illik, az isteni tisztelet végeztével, s rendet tartanak a végbeviendő pünkösdi király választásra. Biró uram, notárus uram és az esküdt uraimék mind ünnepi köntöseikben jelentek meg s bémenvén a helység házába, egy nagy zöld korsóval, a miben bor vagyon, csinálnak valamit, a mi az ő dolguk.

Odakünn az alatt lóháton ülő ifju legények kongatják ostoraikat s űzik a tréfát egymással. Gyolcs inge gatyája van minden lovasnak, nem is legény, a kinek bokréta nincs a kalapja mellett, tarka kendő a mentéje gomblyukába fűzve. Mikor aztán az elöljáró urak odabenn mind kiirták a sok tintát abból a nagy kalamarisból, előljön a kisbiró uram ő kegyelme, egy nagy piros selyem zászló a kezében, egy nagy vőfély-bokréta a süvege mellett, a kinek jeladására a tornáczba telepedett barna zenészbanda rárántja a legszebb nótát, a mitől valamennyi paripa tánczol és ugrándoz. A legények fejükre nyomják a süveget, még jobban szorítják a kengyelt: ma van piros pünkösd, ma válik el, „ki a legény a faluban?"

Indulót húzz! parancsolják a czigánynak; a klarinetos neki tartja a szerszámát kisbíró uram fülének, hogy meggyőzze jó szándékárul, mitől annak majd a füle dobja reped; a zeneszóra a népség kitódul a mező felé, ki gyalog, ki szekér háton, ott elálliják a sikságot, tizen huszan egy szekéren, az ifju sarjadék felkapaszkodott a fákra, onnan nézi a karzatról a közelgő mulatságot, s kiabál le az alant állókra: „Ott jönnek már, ott jönnek már!"

Jönnek bizony! Elől jön kis biró uram. Fölvitte a maga dolgát; most lovon ül; majd kiveri a szemeit azzal a piros zászlóval. Utána egy banda czigány, mind egy hosszu szekérre

rakva, a primás áll a szekérben, ugy huzza a hegedűt, hogy minden ember kalapját leveri a vonóval, a trombitást szidja a kocsis, hogy ne trombitáljon a fülébe, saroglyában ül a brúgós, piros nadrágjában, s szabódik a mészáros legényeknek, hogy neki ne eresszék azt a tulkot, a mit a szekér után visznek.

Mert a mulatsághoz harapni is kell valamit; ökröt fognak sütni; ott a másik szekéren a nagy rettentő bogrács, meg a sok jó czipó, a minek az elfáradt legénység a dolog végével neki heveredhet, s hogy semmi fogyatkozás se légyen, a hordó bor is ott van, még pedig tíz akós, s két szép hajadon leányzó ül rajta zöld mázos korsókkal a kik majd osztogatják.

Következnek aztán szép rendben a lovas legények, négyével egy sorban, kiki jól bizik magához: lova serényét simogatja, s ugrat ott, a hol az aklakból szép leányok nézik.

Bezárja a rendet az érdemes elöljáróság, tiszttartó csézájának adva első helyet, mellyen ül a tisztelendő úr is.

A mezőre érve, kis biró uram kilovagol a piros zászlóval a határhalomhoz, letűzi azt oda; s ekkor a lovas legényeket mind sorba állitják. Biró uram megfeddi őket előre, hogy le ne essenek a lórul, meg hogy egymást le ne taszigálják, és hogy azután becsületére váljanak a helységnek, valami idegen el ne kapja elölük a pünkösdi királyságot.

Ekkor azután jelt ád a kovácsmesternek, a ki katonaviselt ember levén, ért az ágyúzáshoz. Három mozsár van ám leásva a földbe, beverve fa czövekkel a szájuk. A gyerekeknek nem szabad hozzájuk közel menni. A kovácsmester hosszu nádszál végibe égő taplót szorít, azzal hasra fekve oda csúszik a szélső mozsárhoz s messziről bolygatva annak gyujtó lyukát, elpukkantja a nagyhangu vasat. Az asszonynép sikoltoz és a füleit dugja; a gyerekhad szalad a kilőtt fojtás után, ha meg tudná kapni.

Szól a második lövés is, most meg a harmadik; arra el kezd valamennyi lovas vágtatni a kitüzött czél felé. Egy darab ideig semmitsem látni belőlük a támadt nagy portul; hanem egy kis szellő elveri a port róluk, s kitünik a versenyzők csapatja. Összevissza vannak már zavarva, ki elébb ki hátrább, egyiket félrevitte a lova, azon jót kaczagnak, másiké

megállt a pálya közepén s összevissza forog; de nyargal a többi. Öten hatan kiváltak már a többi közzül, a paripák lába alig látszik a földet megérni, mintha repülnének, mintha a lobogó mente szárnya volna a lovasnak, melly a levegőben hajtja. A versenypálya felén végre két lovas nyomul legelőbbre, egy szürke, egy ráró.

A szürke nyeri el; A ráró nyeri el! mondják itten ottan: a ki nem hisz, fogadjon pint borba, a tisztartó is fölteszi a szürkére Vidács vasekéjét, biró uram tartja a fogadást egy idei üszővel a ráró becsületére.

Még egy ugrás, még egy szorítás, kettő közzűl egyik a czélhoz ért, hamarább, mint a másik, az volt pedig a szürke. Csak egy lófejjel ért hamarább a piros zászlóhoz.

„Nem kell ollyan nagyon örülni még, tisztartó uram. Három a táncz; kétszer futtatunk még. Szántok én még azzal a Vidács vasekével.“

A lovasok újra visszatérnek, megint sorba állnak, harmadik lövésre újra kezdődik a verseny. A rárós lovas csak ugy mosolyog magában, s egy pár ölnyire is elébb hagyja futni versenytársa lovát. Akkor aztán sarkantyúba kapja ő is a rárót s hátrahagyva valamennyit, oda vágtat a szürke oldalához. Egyenlően futnak, mindkettő jó ló és jó lovas. Egyik sem enged a másiknak.

Az egész népség kiabál utánuk: „ne hagyd magad szürke, ne hagyd magad ráró; szorítsd Jancsi, szorítsd Miska!“

Ez úttal a ráró ért egy fejjel hamarább a czélhoz.

„No tisztartó uram, készitsük az ekét.“

Lassan lassan biró uram, még egy futás az élet. Ez koronázza be. Az lesz a pünkösdi király, a ki ezt elnyeri.

Harmadszor csak a két lovas fut, ki a két első futásban nyertes maradt, a többiek félre állnak. A ráró lovasa még ekkorig egyszer sem üté meg paripáját, karikás ostora most is oda van akasztva nyakába; ezúttal hát levág egy kis hajlós fűzfa vesszőt, s a mint megindulnak, kettőt rá vág vele a lovára. Mint a dühös vihar nyargal a paripa e két ütéstől bőszülten előre, a jó szürke messze elmarad mögötte, a diadalmas legény a legnagyobb rohanás között visszafelé fordítja

orczáját elhagyott társára, mintha azt kérdené tőle, „hol maradtál szolgám?“

Az egész nép tapsol, még a tiszttartó is, s nem sajnálja biró uramtól a vesztett vasekét, jó kézben lesz ott is.

Ekkor a ráró diadalmas lovagjának virágokból és hosszu szomorúfűz ágakból font koszorút tesznek fel a kalapjára s mint a pünkösd királya ő kezdi meg a tánczot az esteli mulatságban. Egy évig azután őtet nevezik pünkösdi királynak. Nem kell pedig hinni, hogy ez csak valami üres czím. Járnak e mellé hatalmas kiváltságok. A pünkösdi király egy évig minden lakodalomba, ünnepélyre, mulatságra hivatalos, minden kocsmában ingyen rovása van, a mit elfogyaszt, fizeti a község; lovát, marháját tartoznak társai őrízni, s ha netán valami apró vétséget követ el, azért testi büntetéssel nem illetik. Illyen nagy úr a pünkösdi király egy álló évig. Akkor azután vége van a pünkösdi királyságnak, ha csak újra megint nem a ráró lesz a győztes a versenyfutásban.

Leányok között sokkal szelídebb tárgyak felett folyhat a verseny, mint férfiak között. A legények kérkednek férfiúi erejükkel; a leányok büszkesége mi volna más, mint a szépség. A falu legszebb s legjobb leányát a többi hajadonok megválasztják piros pünkösd napján ünnepkirálynénak, egy nagy tornyos koszorút illesztenek homlokára s énekelve körülhordják a faluban, minden ház előtt megállnak s összefogózva a közbevett pünkösdi királyné körül, eléneklik azokat a gyönyörü szép népdalokat, a mik sohasem voltak megirva, mégis megszülettek, talán azok is azon a piros pünkösdi rózsafán termettek, a mellyen a szép leányok. A ház gazdája azután ád az éneklő lyánkáknak külömbféle ajándékot. Ha öreg úr, egy pár krajczárt, ha fiatal, egy pár csókot . . . .

Aratáskor az egész család künn a mezőn van. Száz meg ezer tót és magyar ember vonul a felföldrül az áldott alföldre, hogy itt mint kepés vagy részes munkába álljon. Itten ottan egy pusztán több száz illy aratót is felfogadnak, ezek rendesen az aratás tized vagy tizenötöd részében szegődnek, a mint t. i. vagy táplálékot is kapnak, vagy magok tartják magukat. A bánságban rendesen kész pénzzel fizettetnek s magok kötelesek élelmökrül gondoskodni. Maguk kebelébül gazdát

választanak, ki a munkát vezeti, az egyesek szorgalmára ügyel, s a kikötött bért köztük felosztja. Mikor a birtokos, vagy tiszttartója először megyen ki a mezőre, az arató leányok és asszonyok eléje sietnek s kalászokkal terhelt könnyü szalmatekercsel koszorúzzák, miért is egy hordócska borral kedvesködik nekik. Rendesen vig mulatság fejezi be az aratást. Kalászokbul, szalmaszárakbul s mezei virágokbul koronaalakú koszorút fonnak, póznára tüzik, mellyet egy legény elől viszen, utána vonul az aratók csapata énekelve s kurjongatva. A birtokos vagy tiszttartó lakához érve, átnyujtják neki a koszorút, s víg lakoma, ének és tánez rekeszti be az aratás utolsó napját.

Nehány év óta az alföldön is keletbe jöttek a sokféle gazdasági szerszámok, nevezetesen a cséplőgépek is. Mindazáltal a gabnát többnyire még ősi szokás szerint a szérűkön nyomtatják. A csűrök és pajták is még gyéren találhatók az alföldön, s a nagy kazlak és szénaboglyák csak szabad ég alatt vannak. A kinyomtatott s szórás által a polyvátul nagyjábul megtisztított szemet a földes urak s nagyobb birtokosok ugyan szellős magtárakban tartják, de a falusi kis birtokosok többnyire verembe teszik, hol pedig a gabna könnyen megdohosodik.

Több magyar helységnek lakossága főleg a halászattal foglalkozik, ugy a Duna mint a Tisza partján. A Dunában a vizahalat részint horoggal részint hálóval fogják. De az alsó Dunán máskép is halásznak. T. i. a folyamban levő szirtek között bevert fa czövekekkel különös szerkezetü tévjáratokat készitenek, mellyekben azután az odavetődött vizát könnyen agyonüthetik. Ha pedig a karótömkelegbül kiszabadul, az alább levő horgokba kerül; mert a karózaton alul a szirtes helyeken hosszú kötelet húznak a folyamon keresztül, a kötélről rövidebb hosszabb zsinegeken éles kampók függnek a vizbe; a valamelly kampótul megsebesített viza természetesen erősen vergődik, de annál inkább megsebesül.

A halászok kedves eledele a hallé, mellyet ponty, csuka, ángolna, kivált pedig kecsege s más jó izü halbul készitenek. A darabokra vagdalt halat megsózzák, megpaprikázzák, s hagymával meg nehány babérlevéllel keverve bográcsba te-

szik s igy főzik saját levében. Különösen a tiszai halászok tudják jól készíteni a hallevet.

Ügyes vadászok is vannak a parasztok között. Ezek a nyulat és rókát s a sokféle vizimadarakat szokták vadászni. Némellyek főleg a túzok-vadászatban gyönyörködnek. A folyók szabályozása, a puszták szabályosabb mivelése, a népesség szaporodása s a forgalom élénkülése mindinkább elűzik a túzokot a magyar alföldrül. Mindazáltal még most is láthatni 10—20 darabbul álló falkát, melly mintegy csatarendben a sikságon elhalad. Nagyon szemes és óvatos madár a túzok, azért nem könnyen lehet őt puskalövésre megközeliteni. Dél felé az égető napsugarak elől a nádasokba menekülnek, de hogy ott meg ne lepettessenek, a darvak és seregélyek módjára őrt állítanak ki, ez éles szemmel kémlelgeti a sikságot köröskörűl, s mihelyt veszélyt sejt, azonnal jelt ad a szökésre. Legnagyobb vigyázattal is alig lehet 100 lépésnél tovább közeledni. Tehát a túzokvadászaton csellel élnek. Ha valahol tuzokfalkát láttak, a vadász társaság közönséges parasztszekérre ül, mellybe ökör van fogva, s ölében tartott zsúpkéve mögé búvik. A szalmával terhelt szekér lassanlassan közeledik, a túzokok jól látják, az őr óvatosan kémlelgeti, de illy szekeret eleget látott, gyanús dolgot nem lát benne. A szekér tehát bizonyos távolságban megkerűli a túzok falkát, hellyel közzel egyegy vadász a földre ereszkedik a szalmakévével együtt, mintha csak az pottyant volna le. Végre már köröskörűl zsúpkéve hever s mögötte egyegy vadász lesködik, ekkor nehány lovas vágtat elő, a túzokok most nyugtalankodni kezdenek, odább szaladnak, majd fölrepülnek, de minden felől megszólal a puska, s a talált túzokok a földre zuhognak.

Az agarászat igen kedvelt mulatság; kinek csak lova s egy két agara van, az örömest hajtja a nyulat és rókát.

A felsőbb rendűek több vadásztársulatba egyesültek. Ezek közt leghiresebb az alföldi vadászok társasága. 1851 óta áll s évenkint késő őszszel szokta vadászatait és lófuttatásait tartani, még pedig a csákói és szomszéd pusztákon Békésben. Csákó a megye nyugati részében van, 2 órányira Szarvastól, Oroskázátul 1½, Gyulától 5 s Aradtul 8 órajárásnyira. A társaság

vadászterülete 70—80 ezer négyszeg holdat foglal magában s több kisebb nagyobb pusztára és tanyára terjed ki; az egyes birtokok árkokkal és akáczfasorokkal vannak körülhatárolva, ittott kisebb nagyobb facsoportok és ligetek vannak, mellyek a vidéket változatossá s érdekessé teszik. A sok árok és egyéb akadály veszedelmesebbé, de egyszersmind érdekesebbé teszi a hajtást. Lóháton, angol kutyákkal s egészen angol módra foly itt a vadászat. Csákó gr. Batthyányi László birtoka. Csinos, svájczi módra épitett ház, erkéllyel és messzelátóval, több mellépület, istálló meg ól, — ezekből áll az alföldi vadászok tanyája.

Rég veri már a magyart a teremtő,
Azt sem tudja: millyen lesz a jövendő?
Lesz-e még ezen a földön jó napja?
Örüljön-e, busuljon-e? nem tudja.

De ha isten bút adott e nemzetnek,
Azt is adott, mivel a bút ölje meg,
Hol terem több jó bor és több szép leány,
Mint itt, belül Magyarország határán?

Leányt ide, leányt az én ölembe!
Hadd szoritsam két kezemmel szivemre,
Hadd szíjjam ki édes lelkét csókommal,
Vessek számot sok keserü bajommal.

Hát az a bor? hejh, a borral ide már;
Sírja belém piros könnyét a pohár!
Piros könnye tüzes, mint isten nyila,
A kialudt életet is meggyujtja.

Te meg, czigány, húzd rá, majd kifizetem;
De úgy húzd, hogy megrepedjen a szivem,
Repedjen meg örömébe, bujába . . . .
Igy vigad a magyar ember, hiába! (Petőfi.)

Az I. kötet tartalma.

Az I. kötetbe a következő aczélmetszetek tartoznak:*)

*) A ki az aczélmetszeteket nem akarja a szöveg közzé köttetni, az itt megállapított sorban külön is köttetheti.

Nyomatott Schmitt J. G. nél Darmstadtban.

Kiadta az Európa Könyvkiadó. Ez a kiadás Hunfalvy János–Rohbock Lajos »Magyarország és Erdély eredeti képekben« első kötetének hasonmása. A kiadásért az Európa Könyvkiadó igazgatója felel. Készült a Kner Nyomdában, Békéscsabán, 1986-ban. Felelős vezető Háromszéki Pál vezérigazgató. A kísérőfüzet tanulmányait Véber Károly és Rózsa György írta. Felelős szerkesztő Katona Tamás. A felvételeket a Kartográfiai Vállalatnál Pálinkás Borbála készítette. A hasonmást Benkő Anna gondozta. Műszaki vezető Miklósi Imre. Készült 15 850 példányban, 33,37 (A/5) ív terjedelemben 38 képpel, Stora G print ofszetpapíron.

ISBN 963 07 3861 9 összkiadás / ISBN 963 07 3862 7 I.